HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3-4

1958

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3–4

1958

ÚJ FOLYAM BUDAPEST V. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Szerkesztik:
Balázs József, Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós, Kornis Pál, Liptai Ervin, Molnár Pál, Mucsi Sándor.

Felelős szerkesztő:
Dr. Horváth Miklós.

A szerkesztőség címe:
Budapest, I., Kapisztrán tér 2. Telefon: 360—764.

Felelős kiadó: a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, VI., Népköztársaság útja 2. Telefon: 112—064.

Megjelenik negyedévenként.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlapirodánál (Bp. V., József Nádor tér 1.). Kiadónál és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61297, közületi 61006 (vagy átutalás a MNB. 47. sz. folyószámlájára).

12403/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős: Bolgár Imre.

AZ OSZTRÁK—MAGYAR HADSEREG FELBOMLÁSA ÉS A MAGYAR POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM GYŐZELMÉNEK KATONAI VONATKOZÁSAI 1918-BAN*

Balázs József őrnagy

Az 1918. évi magyar polgári demokratikus forradalom győzelme és Ausztria-Magyarország első világháborúban elszenvedett veresége között rendkívül szoros, mély és sokrétű a kapcsolat. Mindkettő a monarchia számos megoldatlan problémával terhes társadalmának volt a produktuma; az egyiknek is, a másiknak is szükségszerűen be kellett következnie 1918 őszén. Más szóval: a monarchia hadseregének összeomlása az *adott* történelmi helyzetben, a *konkrét* gazdasági, társadalmi, politikai és katonai viszonyok *sajátos* összejátszása folytán, a háború végső kimenetelét *meghatározó állandó* és *befolyásoló ideiglenes* tényezők hatása alatt — elkerülhetetlen volt. Az arisztokratikus politikai vezetés fenntartására irányuló törekvés, a felemás társadalom konzerválásának igyekezete, a nemzetgazdaság teljes lezüllése és a haderő legyengült állapota *objektíve* kergette összeomlásba a hadsereget. Az olyan szubjektív tényezők, mint a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének hatása, a baloldali erők előretörése, a sajtó béke-kampánya, az antant hatalmak propagandahadjárata, s a német és az osztrák-magyar katonai ellentétek stb., szintén jelentősek voltak a fegyveres erő felbomlásában, de érvényesülésüket az objektív körülmények adta lehetőségek határozták meg.

Köteteket lehetne írni arról, hogy az 1920—30-as években kiadott emlékiratok, visszaemlékezések, ezredtörténetek, naplók, értekezések és propaganda füzetek szerzői — politikai és érzelmi beállítottságuktól függően — kiket miért tettek felelőssé a monarchia háborús vereségéért és összeomlásáért. Heves vita bontakozott ki a politikusok és a katonai vezetők között. A katonai vezetők például azt hányták a politikusok szemére, hogy a közjogi vitákban elmerülve teljesen figyelmen kívül hagyták a hátország lakosságának forrósodó hangulatát, semmit sem

* A magyar polgári demokratikus forradalom 40. évfordulója alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülésszakán elhangzott előadás.

tettek a baloldali szocialista mozgalom leszerelésére és a »liberális sajtó« megfékezésére, sőt még az »alkotmányosság bástyáját«, a parlamentet is a destrukció fórumává változtatták. A politikusok viszont a hadsereg vezetőit okolták a történtekért, bírálták őket erélytelenségükért, tehetségtelenségükért és tehetetlenségükért. „Azt hiszem, Lukachich térparancsnok úrnak, a Mária Terézia-rend lovagjának, talán mégsem a telefonkagylóhoz, hanem kardjához kellett volna nyúlni — mondja többek között maró gúnnyal Kristóffy. — A telefonhoz ráért volna nyúlni akkor is, midőn ezt a »forradalmosdit« már elfojtotta."[1]

A huszonöt esztendős ellenforradalmi rendszer történetírása tagadta, hogy az úgynevezett őszirózsás forradalom győzelme, valamint a »császári és királyi« haderő összeroppanása a vajúdó társadalom belső fluktuációjának lett volna az objektív következménye. Az ezernyi kölcsönhatás egyikét-másikát összefüggéseiből kiragadva, szubjektív tényezőket perdöntőnek tekintve azt hangoztatta, hogy a monarchia *csak* azért szenvedett vereséget az első világháborúban, mert a pacifista propagandával »megfertőzött« „hinterland" hátba támadta a még harcoló hadsereget, s a »Károlyi-rezsim« is *csak* azért kerülhetett hatalomra, mert a fegyveres erő a bolsevisták agitációja nyomán — mind a fronton, mind a hátországban — elveszítette erélyét »a rend«, »a haza« ellenségeivel szemben. Eme álláspont tarthatatlanságára tapintott rá — egyébként helyesen — még az ellenforradalommal megbékélő »liberális burzsoázia« ismert személyisége, Supka Géza is 1924-ben, mondván: „Hihetetlen rövidlátással folyvást *a következményekben keressük az indokokat.*"[2] De még Kristóffy József, a dualista monarchia leglelkesebb híve se látott okozati összefüggést a magyar polgári demokratikus forradalom és a monarchia „közvetlen" összeomlása között.[3]

A fasiszta magyar hadtörténetírás — néhány elejtett és elrejtett beismerő vallomástól eltekintve — lépten-nyomon arról akarta meggyőzni a hazai közvéleményt és az egész világot, hogy az osztrák-magyar haderő mindvégig „teljes fegyelemben becsülettel kitartott", „a hadsereg teljesítette kötelességét", — s ha a király nem bocsátja ki emlékezetes kiáltványát és a polgári demokratikus forradalom kormánya nem rendeli el a magyar csapatok azonnali fegyverletételét, méltányos fegyverszünettel lehetett volna a négy évig tartó háborút befejezni.

Végleg elhervadtak a központi hatalmak győzelmi reményei, amikor a német hadsereg — az antant általános ellentámadásának nyomása alatt — visszavonulni kényszerült, Bulgária és Törökország pedig fegyverszünetet kért. Ezt megelőzően az osztrák-magyar haderő piavei offenzívája fulladt kudarcba. Tehát minden kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy Németország és Ausztria-Magyarország képtelen fegyveresen kierőszakolni a fegyverszünetet, illetve a békét. A vezetők ezért »új stratégiát« dolgoztak ki, aminek az volt a lényege, hogy a fegyveres

[1] Kristóffy J.: Magyarország kálváriája, az összeomlás útja. Bp. 1927., 760—761. old.
[2] Supka G.: A nagy dráma. Miskolc 1924., 4. old. (Kiemelés tőlem. B. J.)
[3] Kristóffy J.: i. m. 755. old.

erők együttartásával illúziót keltenek a hadsereg intaktságáról, s ezzel tüntetve, a diplomácia eszközeivel csikarják ki ellenfeleiktől az igazságos békét. Az igazságos béke fogalma alatt területi sérthetetlenséget értettek. De azért is meg akarták őrizni a hadsereg épségét, hogy rendelkezésükre álljon olyan erő a fegyverszünet megkötése után, amivel majd helyreállíthatják és megszilárdíthatják a hátország rendjét.[4]

E valóban tetszetős tervnek csupán az volt a gyengéje, hogy elkésett és nélkülözte a megvalósítás reális előfeltételeit. Egyrészt: a monarchia ténylegesen katonai vereség előtt állott, a hadsereg összeomlását »erős kézzel« sem, »alkotmányfoltozgatással« sem lehetett már megakadályozni. Másrészt: a nyugati szövetséges hatalmak — elvitathatatlan katonai győzelmük küszöbén — hallani sem akartak megegyezéses békéről, — a döntőbíró szerepében — ők akarták Európa új rendjét kialakítani. Minden jel arra mutatott, hogy Ausztria-Magyarország — Németországgal együtt — akkor is vereséget szenved, ha történetesen nem hirdetik ki a császári manifesztumot, s a polgári demokratikus forradalom kormánya nem rendeli azonnal haza a magyar csapatokat a hadszínterekről.

Ismeretes, hogy a monarchia hadereje valóban hihetetlen gyorsan, szinte órák alatt esett szét 1918 október utolsó napjaiban. Olyan eset azonban még soha sem fordult elő a történelemben, hogy *az a hadsereg,* amely egységes a háború céljaiban, s amelyet töretlen győzelmi akarat ösztönöz újabb sikerek elérésére, *csak úgy,* máról-holnapra *összeomoljon* és »hadat üzenjen a háborúnak«. Hogy az osztrák-magyar hadsereg mégis napok alatt tört össze és vált alkalmatlanná hadműveletek és karhatalmi feladatok végrehajtására, az nyilvánvalóan csak azért következhetett be, mert a csapatok előzőleg már átestek egy pontosan nyomon követhető, megmagyarázható, huzamosabb időn át tartó *bomlási folyamaton,* amit végül sem kurtavassal, sem kikötéssel, sem más fenyegetéssel, de még császári manifesztummal se lehetett megállítani.

Bár még nem eléggé tisztázott az a kérdés, hogy pontosan mikor és miképpen kezdődött a monarchia hadseregének szóbanforgó bomlási folyamata, mikor és milyen formában következett be az első figyelemre méltó törés a haderő erkölcsi-politikai állapotában, annyit azonban biztosan tudunk, hogy a katonák egy része már 1916-ban elítélte a háborút s vele együtt az uralkodó osztályok nemzetellenes politikáját is. Egyesek szerint például „a *politikailag megbízhatatlan* legénység felosztására a jó, megbízható ezredekbe különösen 1916 ősze óta volt szükség".[5] A hadműveleti területeken alkalmazott seregtesteknél foganatosított büntetések fölött eltekintve, a magyarországi mögöttes területek illetékes hadosztály- és dandárbíróságainak 1917. évi ügyforgalmáról szerkesztett kimutatásból is világosan kiderül, hogy a hadsereg »vas«-fegyelme már 1916—17-ben erősen meglazult. Az említett bírósá-

[4] Arz A.: 1914—1918., a központi monarchiák harca és összeomlása. Bp. 1942., 177. old.

[5] Suhay I.: Az osztrák-magyar monarchia hadereje a világháborúban. (Tanulmány.) Magyar Katonai Közlöny 1925., 275—276. old. (Kiemelés tőlem. B. J.)

goknak összesen 25 360 bűnesetben kellett eljárniuk 1917-ben. Ezek egy része (5833) még az előző esztendőkben maradt függőben, másik része (19 527) az 1917-es év »növedéke« volt. Az eredmény: 4534 ítélet; 9697 esetben pedig „más módon nyert befejezést" a bűncselekmény elbírálása. 11 129 ügy elintézése ismét függőben maradt.[6]

Bizonyos, hogy már 1914-ben is akadtak a harctérre induló katonák között olyanok, akik felismerték, hogy a háborút népszerűsítő hazafias jelszavak a dolgozó tömegek érdekeivel ellentétes imperialista törekvéseket lepleznek. Például, amikor a Népszava 1914 őszén dicsőítette a háborút, nagyon sok munkás küldte vissza a lapot a kiadóba, ezzel is tüntetve a háború ellen. Ilyen katonák azonban akkor még nagyon kevesen voltak, elenyésző számuk elveszett a milliós hadsereg rengetegében. A lakosság túlnyomó többsége még nem ismerte fel a háború imperialista jellegét 1914-ben. A »megállj, megállj kutya Szerbia, nem lesz tiéd soha Bosznia« szövegű, nacionalista dallal menetelő magyar bakák bizony elhitték kezdetben, hogy „Szerbia miatt tört ki a háború, mely kezét a monarchia részei után nyújtotta ki".[7] Hogyne hitték volna el, amikor a szociáldemokrata pártvezérek is fennen hirdették, hogy „jobb ügyért, nagyobb történelmi eszméért nem folyt nemes és drága vér, mint amilyenért most ömlik a lengyel és galíciai harcmezőkön".[8] Sőt, a monarchia kezdeti sikerein felbuzdulva így kiáltott fel a Népszava: „Hol a forrása ennek a hősiességnek?... Bátran és önérzetesen mondhatjuk: a sajtó és pedig a szociáldemokrata sajtó."[9]

Még azt is elhitték a katonák, hogy mire lehullnak ősszel a falevelek, mindannyian otthon lesznek.

Ahogy azonban teltek a hónapok, múltak az évek, s az esztelen vérontásnak, meg az anyagi javak mérhetetlen pusztulásának mégsem akart vége szakadni, a lakosság hangulata mindinkább a háború és az uralkodó osztályok ellen fordult.

A hátország hírei eljutottak a frontra is. Hiába vetették szigorú cenzúra alá a személyi állomány levelezését, mégis mindenki tudta: miként tengeti nyomorúságos életét otthon a család, hogyan megy tönkre gazdaságuk, vész el ingóságuk a viruló spekuláció következtében, s kik azok, akiknek — jó pénzért vagy »ügyességük« révén — sikerült kivonniuk magukat az arcvonalszolgálat alól. A hátország már nem hősiességre buzdította a katonákat.

Köztudomású, hogy a gépi korszak háborúiban már nemcsak a hadműveletek előkészítésének és megindulásának az időszakában hárulnak igen fontos feladatok a hátországra, hanem annak a háború egész időtartama alatt teljesíteni kell hivatását: »táplálnia« kell a frontot élelemmel, felszereléssel, katonával és eszmékkel. A társadalom ma már *közvetlenül* érintett a háború megvívásában, s napjainkban már sokkalta *szorosabb és érzékenyebb* a hadműveleti területek és a mö-

[6] HIL., HM iratai 410. cs., 188480/15—a. 1918. III. 18.
[7] Rubint D.: Az összeomlás 1918. Bp. 1922., 127. old.
[8] Népszava 1914. VIII. 31.
[9] Népszava 1914. IX. 9.

göttes országrészek között a kapcsolat, mint az első világháború előtt bármikor. Az általános hadkötelezettség bevezetésével s a hadkiegészítés kiszélesített rendszerével létrehozott tömeghadseregekben — lényegileg — maga a társadalom öltözik uniformisba. Amilyen a társadalom, olyan a hadsereg; amilyen eszmékkel él a felnőtt lakosság, olyan eszmék vernek gyökeret a hadseregben is. Hogy mennyire szilárd a társadalom a kirobbant háborúban, az attól függ, hogy miként éltek az emberek a háború előtt, élnek a háború alatt, és megítélésük szerint van-e értelme a nélkülözésnek, vajon a nehézségek, veszteségek és pillanatnyi kudarcok elkerülhetetlen velejárói-e az igazság kiharcolásának, nem csak eleve értelmetlen áldozatok, még akkor is, ha egyesek hazafias jelszavakkal akarják »törvényesíteni« azokat.

Mivel a hadsereg vezetői szűk látókörűek voltak a világháború *mechanizmusának* a megítélésében, csak részben ismerték fel, hogy az első világháború új korszakot nyitott a hadviselés történetében. A modern hadviselés jelenségeiben *csak formákat és nem lényeget* láttak. A Horthy-korszak hadtörténetírása is csak annyit ismert fel mindebből, hogy a hátország nyomora, a harcoló csapatok nélkülözése csupán alárendelt szerepet játszott a haderő széthullásában, és a monarchia vereségében. Ahogy Lukachich Géza mondja könyvében: „az összeomlást emberi hibáktól teljesen független tényezők *is* okozták."[10]

De nem állja meg helyét az a nézet sem, hogy „a katonaerkölcsök teli gyomorra épülnek". („Die Tugenden des Soldaten bauen sich über einem wohlgefüllten Magen auf.")[11] A győzelem kivívásának egyik szubjektív, de igen fontos előfeltétele, hogy a hátország is, a hadsereg is akarjon győzni; legyen meggyőződve arról, hogy igaz ügy szolgálatában nélkülöz, ontja vérét és kockáztatja életét, s a jövőt tekintve — érdeke a háború megnyerése. Ilyen tudattal azonban csak az a társadalom képes felvértezni katonáit, amely haladó s melynek életét a dolgozó néptömegek igénye, törekvése határozza meg. Következésképpen: az igazságos háborúkban a hátország lakossága teljesítőképességének legvégső határán is mindent elkövet a front kiszolgálásáért, s a hadsereget is csak legyőzni lehet, de felbomlasztani nem. Mivel az első világháború imperialista célokért robbant ki és semmi haszna sem volt belőle a dolgozó népnek, nem csoda, hogy hamarosan fásultság vett erőt a monarchia katonáin, meglazult a fegyelem és mind többen vonták ki magukat az arcvonalszolgálat alól, sőt egyes helyeken már 1917 végén fellázadtak a katonák.

1917 decemberében a tescheni 31. lövészezred legénysége kézigránátokkal támadta meg a tiszteket. Fiumében a 34. lövészezred lázadt fel.

Azzal, hogy a német hadseregnek sikerült kivédenie az angol—francia haderők 1917 júliusában megindított ellentámadását, hogy a monarchia csapatai a Piave mögé szorították vissza az olaszokat, a

[10] Lukachich G.: Magyarország megcsonkításának okai. Bp. (1932), 9. old.
[11] E. Horsetzky: Die vier letzten Kriegswochen, Wien und Leipzig 1920., 27. old.

Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével pedig Oroszország is kiesett az ellenfelek sorából, csak némileg és csak látszólag javult meg a központi hatalmak helyzete. A hadszíntereken elért taktikai sikerek csak elodázni tudták a katasztrófa mielőbbi bekövetkezését, de gyökeres fordulatot a háború menetében nem eredményezhettek, mivel a központi hatalmak erőforrásai érezhetően kimerülőben voltak. A hátország egyre kevesebb élelemmel, ruházattal, fegyverrel, lőszerrel, harceszközzel és katonával táplálta a frontot. Lukachich szerint „az emberanyagban beállott hiányra való tekintettel már 1917. év végén kellett volna a háborút befejezni".[12] Ezzel szemben a nyugati szövetséges hatalmak havonta több százezer katonával frissítették fel haderejüket, s 1918 elején már hét amerikai hadosztály állomásozott Nyugat-Európában.

A központi hatalmak ismét »*vagy-vagy*« álláspontra helyezkedtek. A német haderő 1918 márciusában még egyszer és utoljára támadásba lendült, hogy megkísérelje az angol—francia arcvonal áttörését. Az offenzíva azonban nem érte el célját, júliusban befulladt. A német hadvezetőség kérésére 1918. június 15-én az osztrák-magyar hadsereg is megtámadta a Piave mentén védelemre berendezkedett olasz—francia—angol csapatokat. De ez a támadás sem sikerült.

Ezt megelőzően, már 1918 első felében napirenden voltak azok a zendülések, amelyek azután nagy gondot okoztak a hadseregfőparancsnokság (AOK) számára. Előfordult, hogy a katonák agyonlőtték tisztjeiket, majd a hegyekbe, erdőségekbe menekültek és ott védelemre rendezkedtek be. 1918. január 30-án a 305. honvéd gyalogezred pótzászlóaljánál (Sajóecseg), február 1-én a tengeri flottánál (Cattaro), február 11-én a 22. gyalogezrednél (Mostar) és a 36. lövészezrednél (Zelenica), február 14-én pedig az 53. gyalogezrednél (Trebinje) lázadt fel a legénység. Erre fel ismét felhatalmazták a csapatparancsnokokat, hogy alkalmazhatják a kikötést és a kurtavasat, amit 1917 március 2-án, illetve 1917. április 9-én tiltottak el. Március—áprilisban nem is történt különösebb esemény. Úgy látszott, hogy a rendi fenyítések újbóli bevezetésével, s azzal, hogy a rögtönítélő bíróságok ítéleteit megint nem kellett megerősítés végett felterjeszteni a hadseregfőparancsnoksághoz, sikerült »jobb belátásra bírni« a katonákat. Mindezek ellenére májusban még hevesebben robbantak ki a katonák zendülései. Május 12-én a 80. gyalogezred (Rimaszombat), 13-án a 17. gyalogezred (Judenburg), 20-án a 6. gyalogezred (Pécs) és az 58. gyalogezred (Lublin), 21-én a 21. lövészezred, 24-én a 97. gyalogezred (Radkersburg), 25-én a 16. lövészezred (Krakkó), június 4-én a 70. gyalogezred (Kragujevác) legénysége lázadt fel.

1918 februárjában — becslések szerint — mintegy 50 000 katonaszökevény bujkált a fővárosban és környékén. Gyakran már a menetszázadokból megszöktek a katonák. Még többen: hazajöttek szabadságra s »elfelejtettek« visszatérni a frontra. „Hónapokon át »keresték« az ezredüket. Ide-oda utaztak a monarchiában, de soha nem oda, ahol

[12] Lukachich: i. m. 11. old.

ezredüket tudták."[13] A karánsebesi járás főszolgabírója is arról tett jelentést felettes szerveinek, hogy „sok katonaszökevény bujkál otthon... nagy részét nagy fáradsággal a csendőrség már bekísérte, de újból megszöktek a katonaságtól".[14] 1918 májusában — hanyag viselkedés és tisztelgés elmulasztása miatt 3917, tiltott dohányárusítás miatt 689, ittasság és verekedés miatt 600, különféle kihágás miatt 1177, kimaradás és szabadságtúllépés miatt 3532, szabadságos és egyéb okmányok hamisítása miatt 5535, szökés és önkényes eltávozás miatt 4132 katonai személy ellen indítottak fegyelmi és bírósági eljárást.[15]

A háborúellenes katonamozgalmak azért voltak jelentősek, mert akarva-akaratlan közelebb hozták a háború végét. Amíg azonban a szökések stb. — a maguk módján: passzív formában — szintén a monarchia fegyveres erejének ütőképességét csökkentették, a lázadások *már iskolái* voltak a háborúellenes elemek szerveződésének és egységes fellépésének. Hogy 1918 első felében nem lettek komolyabb következményei a monarchiaszerte kirobbant zendüléseknek, annak az volt az oka, hogy a lázadások egymástól elszigetelten robbantak ki, s kizárólag a mögöttes területeken állomásozó menetalakulatokra terjedtek ki, hiányzott a közvetlen kapcsolat a fronttal; továbbá, az engedelmességet megtagadó legénység akkor még nem tűzött ki magának messzebb menő politikai programot, egyelőre megelégedett azzal, hogy kivonja magát az arcvonalszolgálat alól. Számítani lehetett azonban arra, hogy az arcvonalak első állásaiban harcoló csapatoknál is hamarosan napirenden lesznek a zendülések.

A kudarcba fulladt piavei offenzíva, amely tetemes anyagi és 150 000 fős emberveszteséget követelt, azután végleg lehangolta a hadsereg személyi állományát. Senki sem bízott már a vezetésben, az elöljárók bírálgatása a katonák és tisztek beszélgetésének állandó témája lett.

A hadsereg elkeseredésében nagy szerepet játszott az elégtelen élelmezés is.

1917 decemberében a Bukovinában állásban levő 63. hadosztálytól 240 harcost kellett kórházba szállítani és több száz katonát szabadságolni, mert az éhezés miatt teljesen legyengültek. Sőt, tizenegy katona elhunyta alkalmával elrendelt boncolásnál éhhalált állapítottak meg — hivatalosan — az orvosok.[16] 1918 januárjában történt, hogy a katonák éjszaka kiásták a földből és nyersen megették azt a burgonyát, amit előzőleg — felsőbb parancsra — vetettek el.[17] „1918 *február* havában *ismét* éhínség következett be", „az élelmezési helyzet 1918 *március* hóban úgy alakult, hogy a hadsereg létszámát élelmezni *lehetetlen* volt", „az éhínség 1918 *május* hóban *a legnagyobb fokra* hágott", *„július és augusztus az éhezés hónapjai voltak"* — olvashatjuk az egyes

[13] Uo. 23. old.
[14] HIL. HM. iratai. 410. cs., 207660/15-a.—1918. III. 28.
[15] Lukachich: i. m. 29—30. old.
[16] Uo. 12. old.
[17] Uo. 13. old.

hadtörténeti munkákban.[18] Egyszóval — a hadsereg egész éven át éhezett.

Többek között 2275 tonna liszt és 1300 tonna hús volt az osztrák-magyar hadsereg napi élelmiszerszükséglete a hadtáp szabályzatok előírásai szerint a világháború utolsó esztendejében. Tudjuk azonban, hogy a központi hadtáp szervek 1917. augusztus 1-től 1918. július 31-ig mindössze csak 508 420 tonna lisztet szállítottak le, 321 955 tonnával kevesebbet a szükségletnél. Tehát a katonák az illetményes lisztmennyiség felénél csak valamivel kaptak többet naponta. Még siralmasabb volt a helyzet a húsellátás terén, minthogy a személyi állománynak a fejadag negyedrészével kellett beérnie.

Feketekávépótlék, „kulimász-szerű" gyümölcsíz, szárított zöldséges, szárított káposztafőzelék, kevés „pelyvás" kenyér, „kukoricagyurma", — ritkán — lóhús; ez volt a reggeli-ebéd-vacsora, hacsak nem akadt el valahol az utánpótlás. A katonák átlagos testsúlya 50 kilogrammra csökkent.

Súlyosbította az ellátás nehézségeit az élelmiszerekkel való tervszerűtlen és gondatlan gazdálkodás. Az arcvonalak lényegesen kevesebb élelmet kaptak annál, amennyit egyébként kaphattak volna. Különösen azok az egységek éltek mostoha körülmények között, amelyek úttól és vasúttól távol, járhatatlan terepen építették ki védelmi állásaikat. Ezek a csapatok még a rendkívül kevés élelmet is rendszertelenül kapták. De a hátország helyőrségeiben sem volt sokkal kedvezőbb a helyzet. Például a budapesti karhatalom katonái, — akiket az uralkodó osztályok a forradalom ellen szerettek volna felhasználni 1918 októberében —, legtöbbször csak akkor laktak jól, ha hozzátartozóiktól csomagot kaptak, s ha a zsoldból valamit tudtak vásárolni a városban. Gyakran megtörtént, hogy a hadtáp olyan élelmet utalt ki a karhatalom részére, ami már élvezhetetlen volt, s így az érintetlenül került a laktanya szemétgyűjtőjébe.

A felsőbb katonaigazgatás, arra hivatkozva, hogy elsősorban a frontot kell ellátni élelemmel, jóformán minden ehetőt elszállított a hátországból. Így azután tetemes mennyiségű élelmiszer halmozódott fel a magasabb egységek hadtáp-körleteiben, ami végül vagy megsemmisült, vagy a helyi lakosság birtokába jutott a visszavonulás alkalmával.

Elképesztően siralmas állapotok uralkodtak a ruházat terén is. Nemcsak kevés volt a fehérnemű, a felsőruha, a bakancs, a köpeny stb., hanem rendkívül silány is. „A legutóbbi hadműveletek alkalmával... a cipők... már rövid használat után teljesen használhatatlanekké váltak" — állapította meg például az egyik hadosztály parancsnoka.[19] Továbbá, jellemző volt a hadsereg ruházati viszonyaira az is, hogy a harcosok nyáron, rekkenő hőség idején posztóruhában, télen viszont sokszor köpeny nélkül látták el a nehéz szolgálatot. Sréter István (volt honvédelmi miniszter) írja könyvében, hogy a legénység

[18] Kiemelés tőlem. (B. J.)
[19] HIL., I. vh. iratai, 1490. cs., 64. h. gy. ho. 221. sz. pcs. 1918. VIII. 19.

mezítelen testét rongyos csalánszövet ruha fedte, s amikor leléptette a vele beszélő bakákat, azok hátrafelé lépdelve távoztak, mint a rák, nehogy mezítelenségüket mutogassák elöljárójuknak.[20] A losonci 16-os tüzéreknél csak a fele legénységnek volt használható lábbelije. A tüzéreknek tehát mindig csak a fele lehetett szolgálatban, s a szolgálatváltás rendjéhez hozzátartozott a lábbelicsere is.[21] Az 1918-ban megrendelt 1 000 000 zubbony, 1 500 000 nadrág, 1 260 000 köpeny leszállítása csak az év végén, illetve 1919 tavaszán volt várható.[22]

Dörgedelmes parancsok szóltak arról, hogy a harcosok figyelemre se méltatják a ruházati és felszerelési anyagok megóvására felszólító utasításokat, sőt, „az emberek ahelyett, hogy a ruhájukon és felszerelésükön mutatkozó kisebb hiányokat kijavítanák, azokat széttépik és szétvágják, hogy újakat kapjanak" (?).[23]

Hiába terjesztették fel az egységparancsnokok anyagi igényléseiket a dandár- és hadosztályparancsnokságokhoz, azok meg tovább, — a legtöbb esetben elutasító volt a válasz: nincs. Szerencsés volt az a hadosztály, amelyik a júniusra igényelt cikkek egy részét augusztusban megkapta.

Arra vonatkozóan, hogy amíg a monarchiára nézve végzetes napok be nem következtek, mennyire nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget az élelmezési nehézségeknek, jellemző Boroevic hadseregcsoportparancsnok megjegyzése. Szerinte „neki, mint hadvezérnek, joga van a tisztek és a legénység élete felett rendelkezni, akár úgy, hogy követeli tőlük, hogy életüket a hazáért feláldozzák, akár úgy, hogy éhhalált szenvedjenek".[24]

A harci kedv teljes hiányát mutatta, hogy amikor a 64. honvéd gyaloghadosztály kiképző csoportjánál felszólították a felsorakozott harcosokat: ki hajlandó a rohamszázlóaljban szolgálni, — „néma csend" volt a válasz.[25] Mind több és több fiatalnak (18 évesnek) és öreg népfelkelőnek kellett magára öltenie a csukaszürke mundért. És nyilvánvalóan nem lelkesedtek a háború olyan befejezéséért, ahogyan azt a magyar uralkodó osztályok szerették volna, azok a katonák sem, akiket szökésért vagy másért a honvéd bíróságok elítéltek, de a büntetés végrehajtását felfüggesztették a háború befejezéséig, mivel a lövészárokban még reájuk is szükség volt.

Békét óhajtott mindenki. Egyre többen gondoltak arra, hogy tenni kellene valamit. Egyesek politikai meggyőződésből, mások ösztönösen tették azt, amit cselekedtek, de ami objektíve közelebb hozta a háború végét és egyengette a forradalom útját. Augusztusban kb. 100 000-re emelkedett a katonaszökevények száma. 1918 szeptemberében a Hadügyminisztérium abban állapodott meg az Igazságügyi

[20] Sréter I.: Összeomlás az albán arcvonalon. Bp. 1924.. 20. old.
[21] Lenkei L.: Losonci tüzérek a világháborúban. Bp. 1937., 89. old.
[22] Rubint: i. m. 114—115. old.
[23] HIL., I. vh. iratai, 1490. cs., 64. h. gy. ho. 226. sz. pcs. 1918. VIII. 25.
[24] Rubint: i. m. 119. old.
[25] Sznitsák B.: A Piavetől—Nagyrécséig. (Tanulmány.) Magyar Katonai Közlöny 1920., 137. old.

Minsztériummal, hogy az illavai fegyintézetben „kizárólag" a honvéd bíróságok által elítélteket helyezik el.[26]

Szeptemberben már nemcsak egyes katonák, altisztek, sőt tisztek szöktek át az ellenséghez, hanem kisebb alegységek (szakaszok) is eltűntek éjszakánként. Október 1-én például azért tartóztattak le és ítéltek halálra egy szakaszvezetőt és két őrvezetőt a 313. honvéd gyalogezrednél, mert arra szervezték a legénységet, hogy este 10—11 óra között, a megbeszélt rakétajelre, elhagyják állásaikat és átpártolnak az ellenséghez.[27] Október 21-én a 13. ulánus-ezred, a 27. népfelkelő gyalogezred, a bánáti 3. vadászzászlóalj és a 41. gyalogezred egyik zászlóalja tagadta meg az engedelmességet, s nem ment állásba.

E néhány eset is elég szemléltetően mutatja, hogy — az ellenforradalmi hadtörténetírás állításával ellentétben — már október 24-én, az olaszok támadásakor sem volt intakt a monarchia hadserege.

A vezetés teljesen tehetetlen volt a hadsereg felbomlásával szemben. A 26. hadtest parancsnoka, Horsetzky gyalogsági tábornok írja könyvében, hogy az október végén hirtelen kirobbant lázadások különösen meglepték a parancsnokokat és a törzseket.[28] Mint láttuk, kezdetben, a fegyelem meglazulásának első jelei láttán, a parancsnokok a szabályzatokban törvényesített kegyetlenséggel torolták meg a rendbontást, a szolgálat hanyag ellátását. Amikor azonban azt kellett tapasztalniuk, hogy a példát statuáló fenyítések egyáltalán nem félemlítik meg a személyi állományt, sőt, még a hátország is védelmébe veszi a bűnösöket, az első vonalakban pedig mind több harcosra volt szükség, mind nehezebben lehetett már az élő erőben bekövetkezett hiányokat pótolni, — enyhítettek a fegyelmi fenyítő hatalom és a katonai igazságszolgáltatás szigorán. 1918 első felében, amikor egymás után robbantak ki a katonalázadások, ismét az erős kéz politikáját akarták érvényesíteni a hadseregben. A front egyes helyein büntető-zászlóaljakat szerveztek a bolsevizmus elterjedésének megakadályozása végett.[29] Mivel eszmeileg semmi olyan újat nem tudtak produkálni, ami a hadsereg előtt szimpatikus lett volna, a régi jelszavak pedig elveszítették varázsukat, 1918 októberében már azt sem tudták a parancsnokok, hogy mit is csináljanak. Hol elrendelték a levelek cenzúráját, hol megszüntették.

Fásultak voltak a tisztek is. A javarészt tartalékos tiszteket a háborúnál jobban érdekelte az ország belső átalakulása, hisz életsorsuk függött tőle. A hivatásos tiszteket meg az nyugtalanította, hogy az új nemzeti államoknak vajon lesznek-e hadseregeik, s ha igen, alkalmazni fogják-e őket, akik éveken át a császárt szolgálták.

A világháború utolsó heteiben új módszerrel kísérleteztek a parancsnokok: mindenütt és minden fokon oktatták a legénységet. Meg kellett például magyarázni a legénységnek, hogy az élelmicikkek-

[26] HIL., HM. iratai., 410. cs., 401604/15—b.—1918. IX. 8.
[27] HIL., I. vh. iratai. 1940. cs., 64. h. gy. ho. 277. sz. pcs. 1918. X. 20.
[28] Horsetzky: i. m. 24. old.
[29] Uo. 22. old.

kel nagyon takarékoskodjanak. Hogy miért? „Nyomós okokból kifolyólag, melynek tárgyalása ide [a katonákra] nem tartozik" (!).[30] Továbbá: „oktatandó", hogy „a mögöttes országban a lakosságnak távolról sem áll annyi és ily élelmi cikk rendelkezésére" (!).[31] Hogy használt-e valamit a legénység megdolgozásának ez a módszere, arra vonatkozóan Hornhaber tábornok fejtette ki véleményét, mondván: „Kioktatás és rábeszélés csak csekély eredménnyel jár".[32]

1918 októberében már senki sem bízott a vezetés okosságában és őszinteségében. A legénység inkább hallgatott — a fasiszta történetírók által minduntalan megrágalmazott — „agitátorokra", mint a tisztekre. Azok a dolgozó tömegek vágyáról: a békéről, a nagyobb darab kenyérről, az emberi jogokról beszéltek, — parancsnokaik pedig továbbra is kitartásra buzdították őket, noha csak a vak nem látta, hogy a monarchia a világháborút elveszítette.

Az agitátorok nagy tömege azokból az egyszerű katonákból és haladó gondolkodású tisztekből regrutálódott, akik felismerték a háború igazi mozgató rugóit és a háborúból kivezető helyes utat. Elmondták például, hogy az oroszok megölték a cárt, elkergették a burzsujokat, a munkások vették kezükbe a hatalmat s a maguk részéről be is fejezték a háborút. Ha szervezett, hivatásos forradalmárok akadtak közöttük, azok vagy a Szociáldemokrata Párt balszárnyához tartoztak, vagy az antimilitaristák soraiból kerültek ki. Szervezkedésük a munkásosztály forradalmi élcsapatának, a Kommunisták Magyarországi Pártjának hiányában meglehetősen lassan haladt. Ez a magyarázata annak, hogy nem tudtak olyan eredményeket elérni, amilyeneket különben, éppen a tömegek balratolódása következtében, elérhettek volna. Lukachich 1918. június 9-i parancsa például arra hívta fel az egységparancsnokok figyelmét, hogy „vett jelentés szerint állítólag Törökbálinton elhelyezett cs. és kir. 52. gy. e. orosz fogságból visszatért és bolseviki eszmékkel átitatott emberei egész Budapestre kiterjedő összeesküvést szőttek".[33] Nem történt azonban semmi.

A központi hatalmak katonai összeomlása, veresége elkerülhetetlen volt. A német hadsereg egyetlen védelmi vonalban sem tudott megkapaszkodni augusztus 8-a óta. A zászlóaljak létszáma felére csökkent, a csapatok hadianyaggal való ellátása mind nagyobb nehézségekbe ütközött. Az újonnan bevetett csapatokat a visszavonulók „sztrájktörők"-nek nevezték. II. Vilmos német császár — közvetlenül az augusztus 8-i csatavesztés után — azt írta Ludendorffnak, hogy a központi hatalmak az első világháborút nem nyerhetik meg. Ezekután könnyen elképzelhető, hogy mit várhattak a monarchia vezetői a jövőtől, amikor „Ausztria-Magyarország reménye a Piave-menti első csata után már csak a német támadásban volt".[34] Különösen azok után,

[30] HIL., I. vh. iratai, 729. cs., 24. hdt. op. 1211/14. sz.
[31] HIL., I. vh. iratai 729. cs., 20. h. gy. ho. Res. 72/H—1918. IX. 1.
[32] Szende Z.: A magyar katasztrófa 1918/19., Bp. 1933. 33. old.
[33] Supka: i. m. 253. old.
[34] Czékus L.: Az 1914—18. évi világháború összefoglaló történelme. Bp. 1930., 468. old.

hogy a központi hatalmak hadseregei vereséget vereségre szenvedtek a Balkánon is, és a monarchia hadvezetősége a Száva folyó vonalába rendelte vissza az Albániában és Szerbiában harcoló csapatokat. Ugyanakkor az antant hatalmak 1918-ban a maximálisra tudták fokozni hadseregeik ütőképességét. Megteremtették haderőik egységes vezetését, növelték a létszámot (a világháború végén több mint 2 millió amerikai katona állott francia földön), fokozták a tábori tüzérség mennyiségét, emelték annak minőségét, és mind több harckocsi, valamint repülő támogatta a gyalogság harcát. A szövetségesek annyira bíztak erőforrásaikban, hogy a döntő, megsemmisítő ellentámadást csak 1919 nyarára tervezték.

Tisza István már csak akkor jelentette be a képviselőházban a háború elvesztésének tényét (október 17-én), amikor egyébként azt már mindenki felismerte.

Október 24-én s attól kezdve már olyan gyorsan peregtek az események, hogy a parancsnokságok többé nem voltak urai a helyzetnek: a hadsereg napok alatt szétesett.

Közvetlenül az olaszok nagy támadása előtt, a Stilfserjoch hágó és az Adriai-tenger között húzódó mintegy 190—200 kilométeres arcvonalon mindössze 440 osztrák—magyar zászlóalj állott 670—680 olasz—francia—angol zászlóaljjal szemben. Az arány — a zászlóaljak számszerűségét tekintve — tehát másfélszeres volt az olaszok javára. De az osztrák—magyar zászlóaljak létszáma korántsem volt teljes a háború utolsó esztendejében. Ennek következtében az élő erő aránya 6:1 volt a monarchia rovására. (2 000 000 katona 300 000-rel szemben.) S amíg az osztrák—magyar katonák harckészsége rendkívül alacsony volt, addig az olaszok, franciák és angolok harci kedve — éppen a nyugati hadszíntéren kivívott sikerek hatása alatt és a gyors győzelem reményében — megnövekedett. Jóllehet, a tüzérség számaránya 1:1 volt: 6000—6000 löveg állt mindkét fél rendelkezésére, az olaszok döntő tűzfölényt tudtak biztosítani. A monarchia hadianyaggyártása veszélyesen lecsökkent. A lőfegyvergyártás képtelen volt a fogyatékot pótolni, a lőszergyárak meg csak az általános napi szükségletet tudták fedezni. Már szeptember végén oly kevés tüzérségi lőszerrel rendelkezett a monarchia hadserege, hogy a meglevő mennyiség csak négy csatanapra volt elég.[35] Ezeken kívül az osztrák—magyar hadsereg tüzérsége vontató erő híján gyors manőverekre teljesen képtelen volt. Erre mondta Rubint Dezső: „»térdelj, imához«-t kell vezényelni és jöjjön, aminek jönni kell" — ha bekövetkezik az olaszok nagy támadása.[36] Ugyanakkor az olaszok még azzal is fokozták a tűzhatást, hogy az áttörés szakaszán 4000 tábori löveget és 700 nehéz aknavetőt vonultattak fel mintegy 3000 löveggel szemben. Támadásukat repülők is támogatták.

Amitől tartottak a hadsereg vezetői — bekövetkezett. Október 24-én a kombinált antant haderő támadásba ment át az arcvonal

[35] Rubint: i. m. 120. old.
[36] Uo.

középső szakaszán. Az volt a terve, hogy a támadás fő csoportosításaival kettévágja a monarchia frontját, a tiroli hadseregcsoport hátába kerül, azokat bekerítve elfogja, s csapást mérve az Isonzó-hadseregre — szétzúzza az osztrák—magyar hadsereget. A Piave folyón először átkelt angol egységek mindjárt a támadás kezdetén sikert értek el, megvetették lábukat a folyó bal partján, s onnan még a magyar csapatokkal végrehajtott ellenlökés sem tudta őket kimozdítani. Az olaszok offenzívája másnap kiszélesedett s az osztrák—magyar egységek csak nagy üggyel-bajjal tudták megakadályozni, hogy már az első napokban fogságba ne kerüljenek.

Az olaszok támadása végleg megpecsételte az osztrák—magyar csapatok sorsát. Kezdődött azzal, hogy a tartalékban levő zászlóaljak és ezredek nem voltak hajlandók felváltani a leharcolt csapatokat és állásba menni. 25-én már 8 ezred, 26-án 2 hadosztály, 27-én 9 ezred, 28-án 22 ezred, 29-én 12 ezred és 5 zászlóalj legénysége lázadt fel. E zendülések már határozottan *szervezettek* voltak.

Jellemző, hogy a bosnyák 4. gyalogezred engedelmességet megtagadó legénysége ellen „felvonultatott ezredgéppuskások kijelentették, hogy nem indulnak testvéreik ellen". Amikor a 22. székely gyalogezred egyik zászlóalja nem ment állásba, és az ezredparancsnok le akarta tartóztatni azt a két fiatal honvédet, akik a zendülést szervezték, — „azok odakiáltották a [felsorakozott] zászlóalj felé: »Bajtársak, ne engedjétek!« Mint egy ember zúgott fel az egész zászlóalj: »Nem engedjük!«" József főherceg abból a célból, hogy lecsendesítse a fellázadt magyar egységeket, meg akarta látogatni a 25. gyalogezredet is. Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert az ezred „közben elbarikádozta magát, kézigránátokkal dobálózott és a leszálló alkonyatban minden utat, amelyen valakit észrevett, géppuskatűz alatt tartott".[37]

Az osztrák—magyar monarchia hadserege utolsó óráit élte.

Tény, hogy a katonatömegek gondolkodásában és érzületében jelentős változások mentek végbe. Egyesek csupán az életüket akarták bebiztosítani a háború mielőbbi befejezésével, mások gazdasági meggondolásból is kívánták a békét; voltak, akik politikai fordulatot reméltek, azok azonban, akik messzebb láttak: társadalmi átalakulásról beszéltek. Egy biztos: *senki sem akart Ausztriáért harcolni!* Számtalan egységnél azt követelték a katonák, hogy szállítsák őket azonnal haza, mert csak az ország határain hajlandók állásba menni. A nemzetiségi területekről kiegészített csapatok szintén mihamarabb szülőföldjükön szerettek volna lenni.

Hogy a monarchia katonái 1918 októberében nem mindjárt a fennálló társadalmi rend ellen indultak rohamra, és fegyvereik erejével nem a proletariátust segítették hatalomra, annak az volt az oka, hogy az ehhez szükséges előfeltételek még nem értek meg, illetve hiányoztak. A magyar katonák magatartását mégis a földbirtokos-tőkés

[37] Szende: i. m. 35—39. old.

társadalom és politika éles bírálatának s a nemzeti függetlenségre irányuló törekvés dokumentálásának kell tekinteni.

Miközben Ausztria-Magyarország fegyveres ereje kártyavárként omlott össze a fronton, Budapesten kirobbant az „őszirózsás", a polgári demokratikus forradalom. Ismeretes, hogy mindenfajta forradalom a fennálló rend erőszakos úton-módon való megdöntése s az új rend hatalomra juttatása. Az összecsapás mérete és hevessége attól függ, hogy a régi rend, melynek összetörése a forradalom egyik és első feladata, mekkora és milyen természetű ellenállást tud kifejteni. Ebből kifolyólag: a forradalom vezérkarának nemcsak arra kell törekednie a roham előkészítésének az időszakában, hogy tömegbefolyását kiszélesítse és megerősítse, hanem a megdöntendő rend hatalmi erőszakszerveit is meg kell nyernie a forradalom ügyének. Legkevesebb, amit e téren tennie kell: semlegesítse a fegyveres erők zömét. Mint láttuk, Magyarországon ez 1918-ban elég jól sikerült. Olyannyira, hogy még a budapesti karhatalmi alakulatokat sem tudták felhasználni az uralkodó osztályok a forradalom ellen.

1918 október végén 81 karhatalmi századot (8100 puska) és 37 géppuskás szakaszt (74 géppuska) tartottak „készenlétben" a fővárosban a forradalom vérbefojtására. A katonák hangulata azonban — a már ismertetett okok következtében — rendkívül nyomott volt.

Október 25-én — szovjetorosz példára — megalakult a Katonatanács.

Már október 27-én számos terv készült a forradalom fegyveres biztosítására, de legtöbbjük magán viselte a kispolgári tendenciák legmarkánsabb bélyegét: nem számoltak az üzemi munkások felfegyverzésével és felhasználásával. Csak amikor a forradalmi baloldal befolyása alá került a Katonatanács, akkor került a forradalom katonai tervének középpontjába a munkások felfegyverzése. Október 29-én délelőtt a budapesti munkások be is hatoltak a Fegyvergyár területére, s a fegyverraktárakat rövid néhány óra alatt kiürítették. Rubint Dezső becslése szerint — nyilvánvalóan eltúlozva — kb. 200 000 felfegyverzett munkás várta a pillanatot, hogy a forradalmat győzelemre vigye.

Október 30-án azután hatalmas tüntetésben oldódott fel a munkásosztály éveken keresztül elfojtott indulata. Budapest külvárosaiból is ezres tömegek igyekeztek az Astoria elé, ahol a Nemzeti Tanács székelt. Károlyiék azonban haboztak. De a Katonatanács felismerte a hatalom átvétele szempontjából kedvező pillanatot, és azonnal intézkedett, hogy a Keleti-pályaudvaron veszteglő alakulatok elszállítását megakadályozzák, s azok a forradalomhoz csatlakozott karhatalmi alegységekkel, valamint a felfegyverzett munkásokkal együtt megszállják a főváros fontos objektumait. A telefonközpont csakis a Katonatanács számára és engedélyével kapcsolt. A forradalom ellen kivezényelt bosnyák katonák megtagadták a fegyverhasználatot, és visszavonultak laktanyájukba. Tisza Istvánt lelőtték. Győzött a forradalom.

Másnap, november 1-én a polgári demokratikus forradalom kormánya utasította a hadseregfőparancsnokságot, hogy a magyar csa-

patok, ott ahol éppen állnak, tegyék le a fegyvert és térjenek haza. Elrendelte továbbá még azt is, hogy fegyveresen egyetlen alakulat sem lépheti át az ország határát. Nagy kapkodás és tanácstalanság lett erre mindenfelé. Egyes magasabb parancsnokok kétségbevonták a kormányintézkedés jogosságát. De maga a hadseregfőparancsnokság sem tudta, hogy mit tegyen. Emiatt a fegyverszüneti tárgyalások csak vontatottan haladtak. November 3-án írták csak alá Páduában a fegyverszünetet, s ezzel a négy évig tartó világháború befejeződött. Azok a magyar csapatok, amelyek nem estek az ellenség fogságába, részben szervezetten, részben szétzüllve özönlöttek haza, Magyarországra.

A polgári demokratikus forradalom kormányának első katonai intézkedései (a fegyverletétel, a lefegyverzés, s a páduai fegyverszünet revíziója: a belgrádi katonai szerződés megkötése) azt a célt szolgálták, hogy dokumentálják az antimiltarista program következetességét és a kormány antantbarátságát. Továbbá azért került sor a hazatérő csapatok lefegyverzésére, mert a polgári demokratikus kormány a maga részéről befejezettnek tekintette a forradalmat; tartott attól, hogy a forradalmi eszmékkel megismerkedett fegyveres katonák kezdeni fogják az „őszirózsás" forradalom vívmányait, többet kívánnak annál, és továbbfejlesztik azt a szocialista proletárforradalomig. Nyilvánvalóan másképpen és egészségesebben fejlődött volna a forradalmi mozgalom, ha már 1918 októbere előtt megalakul a Kommunisták Magyarországi Pártja, hogy szervezetileg is egységbe tömörítse a forradalmárok legjobbjait és a forradalmi harc élére álljon.

A negyedszázados ellenforradalmi rendszer hadtörténetírása mindig azt hangoztatta, hogy a magyar katonák csak Ausztriáért nem akartak harcolni a világháború befejezésének időszakában, de Magyarországért kész örömest feláldozták volna életüket is. Számszerű adatokkal bizonyítgatták, hogy Magyarország az összeomlás idején még mindig rendelkezett annyi katonával és fegyverrel, hogy az ún. „ezeréves határokat" meg tudta volna védeni. Julier — a Magyar Tanácsköztársaság dicső honvédő háborújára emlékezve — mondotta, hogy „a Károlyi-kormányzat több havi rombolása és területfeladása (tehát hadianyagvesztesége is) után a bolseviki uralom 1919 márciusa után, rövid idő alatt még 6 hadosztályra és 3 dandárra tagozott 110 000 főnyi haderőt tudott összeállítani, felszerelni, új ruhába öltöztetni és erős tüzérséggel felfegyverezni. Voltak repülőalakulásai és 30 és feles mozsarai."[38] Ez mind igaz, csupán abban tévedtek mindannyian, hogy amíg a vöröskatonák értelmét látták áldozatvállalásuknak, vérük hullásának, addig a monarchia csukaszürke egyenruhájába öltöztetett magyar baka — bár nagyon sokszor vitézül harcolt az első világháborúban, hírneve bejárta az egész világot — nem volt hajlandó életét kockáztatni az önző, népelnyomó földbirtokosok és tőkések érdekeiért.

[38] Julier F.: 1914—1918, a világháború magyar szemmel, Bp. 1933., 277. old.

ADALÉKOK AZ OSZTRÁK—MAGYAR INTERVENCIÓ BUKÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ UKRAJNÁBAN (1918 FEBRUÁR—NOVEMBER)

Józsa Antal főhadnagy

Negyven évvel ezelőtt bukott el az Osztrák—Magyar Monarchia utolsó gyarmatszerző kísérlete. A bukás a Habsburgok trónjával sírba juttatta az imperialista soknemzetiségű Magyarországot is, melynek urai a biztos csőd körvonalainak kirajzolódása ellenére még mindig újabb területek, piacok megszerzésén, újabb és újabb népek leigázásán mesterkedtek. Az osztrák—magyar imperialista körök a német imperialistákkal karöltve az elsők voltak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után Szovjet-Oroszország megtámadásában. A monarchiának és Németországnak ez a támadása akkor indult meg, amikor a Vörös Hadsereg szervezése alighogy megkezdődött, a régi hadsereg viszont teljesen felbomlott állapotban özönlött hazafelé. Nem akarták elszalasztani a hódításra és rablásra kedvező alkalmat.

Mivel a forradalmi Oroszország dolgozói részéről semmi támogatást, csak növekvő ellenállást remélhettek, igyekeztek mégis valamilyen belső szociális erőre támaszkodni. Ezt a szociális erőt az orosz és más nemzetiségű földesurakban, a városi burzsoáziában és a szélesebb réteget képező kulákságban találták meg. 1917 és 1918 folyamán Oroszországban számos ellenforradalmi nagyorosz és nemzetiségi kormány alakult. Ilyen volt az Ukrán Központi Rada is, melynek jobboldali eszer és mensevik vezetői szociális demagógiával párosuló csalásokkal megszerezték Kijevben és más fontos központokban a hatalmat és szembeszálltak az oroszországi szovjethatalommal. A burzsoá-nacionalista kormány ellen felkelt ukrán dolgozók 1918 január 30-án (február 12-én) elfoglalták Kijevet. Rövid időn belül a Rada fennhatósága alatt mondhatni alig maradt ukrán terület. Ezzel a csak magát képviselő kormánnyal kötötték meg 1918 január 27-én (február 9-én) a központi hatalmak a békeszerződést. A szerződés aláírását Lundendorff követelésére a német és az osztrák—magyar kormányok arra használták fel, hogy Szovjet-Oroszországnak súlyos feltételeket tartalmazó ultimátumot adjanak át, amely nagy terület- és anyagveszteséget jelentett Oroszország-

nak. Lenin, mint a Népbiztosok Tanácsának elnöke határozott utasítást adott Trockijnak, hogy ennek ellenére azonnal írja alá a szerződést, mert a szovjethatalom nem volt még abban a helyzetben, hogy a német és osztrák—magyar támadásnak hatásosan ellenálljon. Trockij az utasítás végrehajtását megtagadta és kijelentette, hogy Szovjet-Oroszország a háborút maga részéről befejezettnek tekinti, de a békét alá nem írja.

Trockijnak ezt a káros magatartását használta ki a német hadvezetőség arra, hogy felmondva a fegyverszünetet, az előzetes felmondási idő lejárta előtt, február 18-án az osztrák—magyar csapatokkal karöltve általános támadást intézzen Szovjet-Oroszország ellen.

Az osztrák-magyar csapatok néhány nappal később, február 25-én indították meg a támadást Ukrajna területén. Ebben az irányban három osztrák-magyar hadsereg tevékenykedett: 2., 4. és 7. hadseregek, amelyek összesen 177 200 szuronnyal, 3076 géppuskával, 118 nehéz és 1456 könnyű tábori ágyúval, valamint 276 gyalogsági ágyúval rendelkeztek.[1] A támadásban azonban ez a haderő teljesen nem vett részt, mert több hadosztályt az olasz és a balkáni frontokra rendeltek vissza. A központi hatalmak egyedül Ukrajna területén működő csapatainak létszáma meghaladta a 300 000 főt, amellyel csak 15—20 000 főnyi vörösgárdista vette fel az egyenlőtlen harcot. Az erőviszonyokat felületesen szemlélő német és osztrák—magyar hadvezetőség gyors sikert remélt.

A támadást és a támadásra való előkészületeket a monarchia kormánya gondosan eltitkolta a közvélemény előtt, hiszen Hoffmann tábornok nyíltan agresszív követelései a breszt-litovszki béketárgyalásokon mind Ausztriában, mind Magyarországon hatalmas politikai sztrájkhullámokat idéztek elő.[2]

Az osztrák—magyar sajtó még február 18-án azt bizonygatta, hogy a monarchia nem fogja felmondani a Szovjet-Oroszországgal kötött fegyverszünetet. Dr. Seidler osztrák miniszterelnök Adler szocialista párti képviselő interpellációjára még február 12-én kijelentette: „... magyar és osztrák csapatok nem vesznek részt abban a katonai akcióban (Helyeslés), amelyet ez idő szerint Németország Oroszország ellen folytat (Helyeslés).

[1] Lásd HIL. Tanulmánygyűjtemény. *Rudolf Kiszling:* Der öst-ung. Vormarsch in die Ukraine. 1918. 8. cs. (kézirat.)

[2] A magyar sajtóbizottság felsőbb utasításra megtiltotta az agresszióról szóló hírek közlését. „... b. lapjaikban — hangzik a letiltás — a bolsevikieknek orosz táviratát, amely tiltakozik a fegyverszünet felmondása ellen és a német csapatoknak Oroszországba való bevonulása ellen és kinyilatkoztatja, hogy a központi hatalmak által felállított feltételek mellett békét köt." Ez arra szolgált, hogy a hadsereg amúgyis ingatag erkölcsi állapotát a támadás nyivánvaló agresszív jellegének leleplezésével még tovább ne rontsák.

„... Csapatainknak Ukrainába való bevonulásáról semmi hírt sem hozhatnak" — hangzik egy február 228. értesítés. Ez viszont főleg a politikai sztrájkok és tüntetések leszerelésére irányult. (HIL. I. világháborús anyaga. 3629. cs. 369. 457. sz. ü i.)

Másodszor kijelentem, hogy magyar és osztrák csapatok Ukrajnába nem vonulnak be (Élénk helyeslés)."[3]

Míg a közvéleménynek ez a félrevezetése folyt, addig Berlinben Németország és a monarchia képviselői[4] Ukrajna gazdasági, politikai és katonai felosztásán egyezkedtek. Az igazságtalan gyarmati hadjáratot azzal indokolták végül, amikor nem lehetett tovább titkolni, hogy ezt csak az élelmiszerbeszerzés biztosítása céljából indították. „... Csak a vasutak és a gabonaraktárak biztosítására megyünk Ukrajnába... nincs szükség arra, hogy a pétervári kormánynak felmondjuk a fegyverszünetet. Csupán az fog történni, hogy bizonyos pontokat, vasúti góc-pontokat, élelmezési raktárakat, gabonaraktárakat és olyan helyeket, ahol a gabonát beraktározzuk a vasutakra, segítünk őrizni az ukránoknak."[5]

Ez a segítség az ukrán ellenforradalmi Radának, az elkergetett földesuraknak és gyárosoknak szólt és a munkás-paraszt hatalommal való leszámolásra irányult. Ukrajna elfoglalása azonban távolról sem jelentett diadalmenetet az osztrák—magyar csapatok számára. A hadjárat, amelyet két-három hétre terveztek, 1918 februárjától egészen május végéig tartott, tehát több mint két és fél hónapig.

A Szovjet-Oroszországgal megkötött és 1918 március 3-án aláírt békeszerződés értelmében a hadműveletek ezen a fronton befejeződtek, de az Ukrán Szovjet Köztársaság Kormánya[6] nem ismerte el a burzsoá nacionalistákkal kötött szerződést és az ukrán föld védelmére mozgósított minden fegyverfogható munkást és parasztot. Az ukrán népet támogatta több internacionalista alakulat is.[7] Nagy szolgálatot tettek az imperialista hadseregbe kényszerített magyar dolgozók között a volt oroszországi hadifoglyokból lett kommunista agitátorok, akik életük kockáztatásával terjesztették a magyarnyelvű röplapokat és a „Nemzetközi Szocialista" c. forradalmi lapot a megszálló hadsereg katonái között. „Az, ami Brest-Litovskban történt — világosítja fel a magyar katonákat a »Nemzetközi Szocialista« —, napnál világosabban megmutatta mindenkinek, hogy ez a háború nem a haza védelméért folyik. Ez a háború azért folyik tovább, mert az ország lakóinak egy maroknyi kisebbsége: a nagytőkések rabolni akarnak."[8]

Az agitáció, bár alapjában nem rendítette meg az osztrák—magyar hadosztályok fegyelmét, mégis erős bomlási folyamatot indított el, amelyet a tisztikar ideig-óráig figyelemelterelléssel és más félrevezető

[3] *Est*, 1918. február 13. sz.

[4] OL. Me. Félhivatalos levelezés 1918, 32. res. 2. lap. (1918 február végén az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország megegyezett az ukrán nyersanyag felosztásáról.)

[5] *Est*, 1918. február 21. sz.

[6] Az Ukrán Szovjet Köztársaság megalakulásáról és a Központi Rada hatalmának törvénytelenségéről szóló határozatot a Harkovban 1917. december 12 (25)-én összehívott I. Összukrán Szovjet Kongresszus hozta meg. Ugyancsak ezen a kongresszuson alakult meg az első Ukrán Szovjet Kormány is.

[7] A Pravda 1918. február 22-i száma hírt ad arról, hogy Ukrajnában megalakult a betolakodók ellen harcoló internacionalista osztagok főparancsnoksága.

[8] *Nemzetközi Szocialista*, Petrográd, I. évf. 8. sz. 1918. február 9. 1. old.

manőverezésekkel ellensúlyozott. Ezek a még nem általános bomlási tünetek megmutatkoztak olyan alkalmakkor, amikor a csapatok erős ellenállásba ütköztek, így 1918. március 10. és 12. között Ogyessza előterében (30. és 11. cs. kir. gy. ho.) lezajlott harcok alkalmával, melyek folyamán csak német segítséggel sikerült (14-én) bevenni a fontos kikötővárost. Hasonló súlyos harcok alakultak ki Herszon városában és környékén is. Március 20-án a felkelő munkások és a volt frontkatonák kiűzték a XII. hadtest odaérkezett egységeit a városból és támadásba mentek át. A felkelők segítségére siettek az ogyesszai és szevasztopoli vörösgárdisták is. Így a forradalmi csapatok időleges erőfölényre tettek szert és kezükbe vették a kezdeményezést. Ez alkalmas körülményeket teremtett arra, hogy az osztrák—magyar csapatok akkori erkölcsi szilárdságát is lemérjék. Mokrouszov, a fekete-tengeri osztag parancsnoka 1918. március 24-én kelt rádiógrammjában többek között közölte: „... a katonákkal folytatott beszélgetésből kiderült, hogy a 21-es népfelkelő ezreddel verekszünk, amely a legkülönfélébb nemzetiségek képviselőiből áll; ukránokból, csehekből, németekből, osztrákokból, magyarokból, lengyelekből. A katonák azt mondják, hogy készek magukat megadni, de a béke ellenségei az orosz tisztek."[9] A táviratból nem derül ki, hogy az orosz tisztek mennyiben gátolták őket a megadást illetően. Valószínű, hogy itt a katonák arra utaltak, hogy soraik közé sok orosz tisztet, ukrán nacionalistát és más ellenforradalmárt osztottak be, akik harcra kényszerítik őket.[10] Az ukrán fronton harcoló csekély létszámú 1., 2. és 3. vörös hadseregek ellen a német és osztrák—magyar csapatokkal együtt román csapatok, a burzsoá nacionalista ukrán légió és a román frontról a Don-vidékre törekvő Drozdovszkij ezredes parancsnoksága alatt álló fehérgárdista osztagok is harcoltak.

Még folyt a harc, midőn Németország és Ausztria—Magyarország Ukrajnát területileg is felosztották maguk között két összefüggő érdekszférára. A katonai megszállás, a német és osztrák—magyar monopóliumok megegyezéséhez igazodott és e körök érdekeinek fegyveres érvényrejuttatását célozta.

1918. március 28-án Kijevben végetért a két megszálló hatalom képviselőinek tanácskozása. Ennek eredményeként Ausztria—Magyarország és Németország hadseregfőparancsnokságai között katonai egyezményt kötöttek Ukrajnára vonatkozóan.[11]

Az egyezmény értelmében az osztrák—magyar csapatok megszállása alá került Volhinia nyugati felének egy része, a Podoliai, Herszoni és

[9] Разгром немецких захватчиков в 1918 году. [A német hódítók szétzúzása 1918-ban.] ОГИЗ. Госполитиздат. 1943. 183—184. old.

[10] ... elöl a hajdemákok szervezett osztagai vegyes összetétellel orosz, német, ukrán, osztrák, lengyel, magyar tisztek nagy részvételével — írja a Szoldatszkaja Pravda az intervenciós csapatok összetételéről. — A felfegyverzett burzsoázia valóságos internacionáléja ..." *Солдатская Правда,* (Katona Igazság) 1918. 38. sz. március 1. 3. old.

[11] Крах германской оккупации на Украине. (A német megszállás csődje Ukrajnában) (A megszállók dokumentumai alapján.) Szerk.: M. Gorkij és mások. 1936. 31—33. old.

Jekatyerinoszlávi kormányzóságok teljesen. Összesen kb. 200 000 km² terület, közel 12 millió lakossal. Ukrajna többi kormányzóságai, beleértve a Krim félszigetet, német megszállás alá kerültek. Ukrajna nagy zsákmányt jelentett a hódítóknak, mert a világháború előtt itt bányászták Oroszország széntermelésének 71%-át, itt termelték a nyersvas 68%-át és az acél 58%-át. Az ukrán föld adta az orosz gabonakivitelnek mintegy a felét, több mint 300 millió pudot.[12]

Az antant szervezte gazdasági blokád és a többéves háború a központi hatalmak élelmezését teljesen aláásta. Már 1917-ben komoly nehézségek mutatkoztak a hadsereg és a hátország lakosságának élelmezése terén. 1918 elején viszont már súlyos nehézségek merültek fel. Ennek következtében, különösen a hátországban, magában Bécs városában is, nagyméretű éhséglázadások törtek ki. A főleg agrár lakossággal rendelkező osztrák—magyar birodalom élelmezése, hadseregének anyagi utánpótlása csődbe jutott.[13] A hadsereg felemésztette utolsó élelmiszertartalékait. Magyarország élelmezése a többszörösen leszállított élelmiszeradagokat számítva szűken még elég volt az aratásig, de sem Ausztria, sem a hadsereg ellátását már nem tudta biztosítani. A hadsereg ellátására szükséges minimális gabonamennyiségből (1918. július 15-ig) még 150 000 tonna hiányzott. A csőd elkerülése végett a monarchia hadvezetősége a németekhez fordult, hogy nyújtsanak gyors segítséget.

A németek igen súlyos feltételek mellett hajlandónak mutatkoztak július 15-ig 100 000 tonnát kitevő gabonamennyiség leszállítására. Azonban feltételül szabták meg az 1918. május 18-i szerződésben, hogy Ukrajna gazdasági kihasználás tekintetében Eichorn tábornagy parancsnoksága alá helyeztessék, a Jekatyerinoszlávi kormányzóság (amely a Donyec szénmedence egy részét jelentette) a monarchia részéről ürittessék ki és a februári berlini megállapodásban kikötött áruk, így a vágómarha kiviteli aránya Németország javára változtassék meg.

A szerződést a monarchia kénytelen volt megkötni, de maga Németország sem tudta vállalt kötelezettségét teljesíteni, mert „... Ukrainában a gyűjtés sikerrel nem járt..."[14]

Németország és a monarchia a békeszerződés aláírása után külön szerződésben kötelezték az ukrán kormányt 60 millió pud gabona július 31-ig történő leszállítására.[15] A szerződés végrehajtásának érdekében megszervezték az ország katonai közigazgatását. Katonai parancsnokságok alá helyezték a szállítást, ezen belül a vasúti és vízi közle-

[12] История Украинской ССР (Az Ukrán Sz. Sz. K. története) 1. köt. Az ukrán Tud. Ak. Kiadója, Kijev, 1953, 693, 700. old.

[13] Erre vonatkozóan lásd **Ottokar Czernin:** Im Weltkriege. Mádoki. kiadás. Berlin und Wien, 1919. 322—324. old.

[14] *Rubint Dezső:* Az összeomlás. 1918, Budapest, 1922. 114. old.

[15] Разгром немецких захватчиков в 1918 году. ОГИЗ. Moszkva, 1934. 157. old. (A szerződést 1918. április 9-én írták alá Kijevben.)

AZ OSZTRÁK—MAGYAR CSAPATOK ÁLTAL MEGSZÁLLT UKRÁN TERÜLETEK

1918. június 1-i helyzet

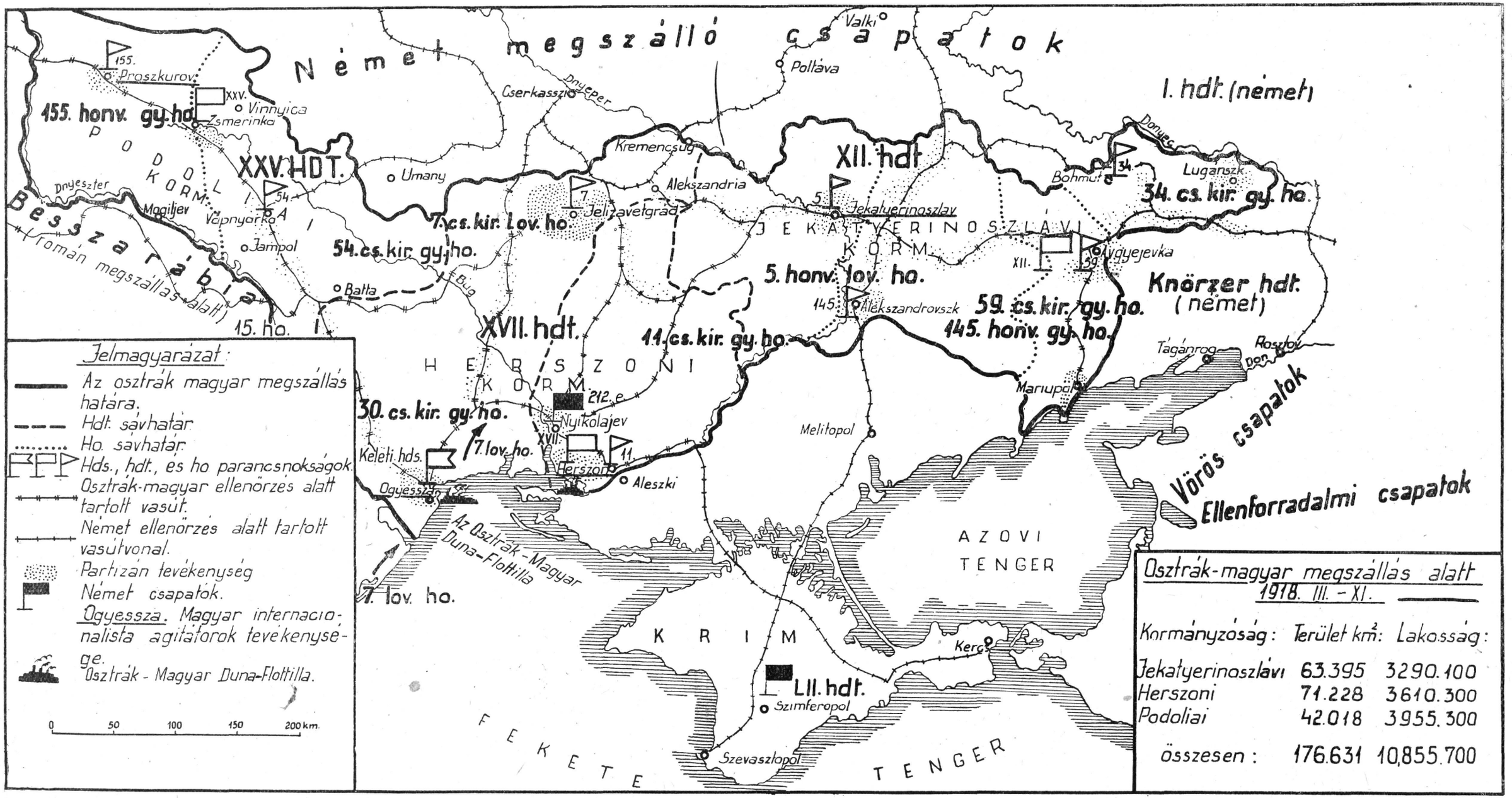

Jelmagyarázat:

- Az osztrák magyar megszállás határa.
- Hdt. sávhatár.
- Ho. sávhatár.
- Hds., hdt., és ho parancsnokságok.
- Osztrák-magyar ellenőrzés alatt tartott vasút.
- Német ellenőrzés alatt tartott vasútvonal.
- Partizán tevékenység
- Német csapatok.
- Ogyessza. Magyar internacionalista agitátorok tevékenysége.
- Osztrák - Magyar Duna-Flottilla.

Osztrák-magyar megszállás alatt 1918. III. - XI.

Kormányzóság:	Terület km²:	Lakosság:
Jekatyerinoszlávi	63.395	3290.100
Herszoni	71.228	3610.300
Podoliai	42.018	3955.300
összesen:	176.631	10,855.700

kedést. A vasutak, a már említett, Kijevben megkötött 1918. március 29-i titkos katonai megállapodás értelmében általában az osztrák—magyar megszállási övezetben a Keleti Hadsereg, a német övezetben a kijevi hadseregcsoport irányítása alá kerültek, kivéve a német kézben maradt Harkov—Szevasztopol-i vonalat.[16] A folyami és tengeri hajózás közös szerv[17] irányítása alá került, kivéve a Bug folyón folytatott hajózást, amely kizárólag a monarchiát illette. Ausztria—Magyarország súlyát ebben az egyesített szervben világosan érzékeltette a fekete-tengeri kikötők megszállásának az elosztása. Ogyessza és Herszon került csak tisztán osztrák—magyar megszállás alá, bár ezekben a kikötőkben is tartózkodtak német csapatok. Nyikolájev, Mariupolj és a Don menti Rosztov közös megszállás alá került és csak Mariupoljnak volt osztrák parancsnoka. A krimi kikötők Taganrog és Novorosszijszk teljesen a német érdekszférába estek.[18] A hajózás, valamint a tengerpart biztosítására 1918. áprilisában a Fekete-tengerre vezényelték az osztrák—magyar Duna-Flottillát Wulff Olaf altengernagy parancsnoksága alatt.[19]

Mind a német, mind az osztrák—magyar főparancsnokságok a háború negyedik évében súlyossá vált nyersanyag, de különösen élelmezési válság miatt nagy stratégiai jelentőséget tulajdonítottak az Ukrajnából beszerzett gabonának. Ezt az éhező hátország és katonaság előtt nem titkolták, hanem arra használták fel, hogy reményt öntsenek az emberekbe, akiket már egészen fásulttá tett a háború.[20] Jellemző, hogy 1918 elején a frontkatonák átlag testsúlya a katonaorvosi statisztika szerint 50 kg körül mozgott, amely a szervezet különböző betegségekkel szembeni ellenállóképességének nagyarányú csökkenését jelentette, nem említve a harci értékben beállott nagyarányú csökkenést.

[16] Крах германской оккупации на Украине. M. 1936. 32. old.
[17] „Schwarze Meer-Stelle."
[18] Lásd uo.
[19] A Duna-Flottilla ebben az időben két monitor osztályból, egy monitor csoportból, egy őrnaszád osztályból, aknarakó és kutató gőzösökből, valamint felfegyverzett gőzösökből állott, amely részt vett a partmenti harcokban és a később kibontakozott partizánmozgalom elleni büntető akciókban. Lásd *Wulff Olaf:* Az osztrák—magyar dunai hajóhad a világháborúban 1914—1918. Madách Könyvkiadó, Budapest, é. n. 119—135, 219—220. old.
[20] A hadsereg demoralizálódásának az ellensúlyozására Hazafias Oktatás cím alatt irányelveket adtak ki a személyi állomány körében folytatott agitációra. A 61. honv. gy. ho. oktató tisztje felsőbb utasításra a következőket írta az éhező katonáknak: „... Ukrainából bőséges behozatalra van kilátásunk. A békeszerződésben Ukraina nem kevesebb, mint tíz millió métermázsa gabonanemű szállítására kötelezte magát...

Eddig még nem éreztük a kikötött gabonaszállítások kedvező hatását. Ennek oka abban rejlik, hogy az orosz forradalom következtében Ukrainában is teljes felfordulás uralkodott, a vasúti forgalom teljesen meg volt bénítva, az általános bizonytalanság a kereskedelmi forgalmat lehetetlenné tette. De azóta csapataink a németekkel együtt bevonultak Ukrainába, ott rendet teremtettek, megszervezik a forgalmat. Természetesen mind ehhez idő kell — hiszen Ukraina területe jóval nagyobb Ausztria—Magyarországnál, — de amint e szervezés megtörtént, rögtön érezni fogjuk a gabonabehozatal hatását. Természetes, hogy elsősorban a hadsereg ellátása fog javulni..." (HIL. I. világháború anyaga. 3497. cs. 770. lap. nyomtatvány.)

A monarchia kormánya a hadsereg ellátásán kívül az ukrán gabonabehozataltól remélte részben az egyre szaporodó éhségtüntetések leszerelését és a forradalmi helyzet kialakulásának megakadályozását. Hogy az ukrajnai vállalkozásnak a monarchia vezetői milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak, ezt az is mutatja, hogy 1918. május 18-i kelttel Arz, a hadseregfőparancsnokság vezérkari főnöke az Ukrajnában állomásozó osztrák—magyar csapatokból alakult Keleti Hadsereg főparancsnokául Conrad mellett a monarchia legnagyobb felkészültségű tábornokát, a legfelsőbb katonai akadémia utolsó parancsnokát, Krauss Alfréd gyalogsági tábornokot nevezte ki és egyben egész Ukrajnára vonatkozólag teljhatalommal ruházta fel.[21]

Arz vezérkari főnök parancsában Krauss tábornok (akit egyben titkos tanácsossá is előléptettek) feladatát és kötelességeit az alábbiakban határozta meg.

„... 1. Fenntartani a nyugalmat és a rendet a cs. és kir. csapatok megszállta területeken a lehetőségekhez képest egyetértésben az ukrán kormánnyal.

2. Kedvező gazdasági viszonyokat teremteni ebben a körzetben az eljövendő békés időkre.

Ezen feladatok végrehajtása érdekében Ő cs. és kir. apostoli fölsége kegyeskedett a Keleti Hadsereg parancsnokát korlátlan döntő befolyással felruházni az Ukrajnával folytatott összes gazdasági tárgyalásokban..."[22]

Miután Krauss átvette a parancsnokságot és részletesebben tájékozódott az ukrán viszonyokról, valamint a monarchia addigi politikájáról, bizalmas jelentéseiben erősen bírálta a kormány keleti politikáját, amellyel szembeállította a németek nagyvonalú imperialista hódító terveinek határozottságát. A németek, miután az angolok elzárták előttük nyugati irányú terjeszkedés lehetőségét, Ukrajnát ugródeszkának szándékoztak felhasználni Közel- és Közép-Kelet, valamint India irányában. A tervükbe beleillett Kijev, a Krimi félsziget és Kaukázusontúl megszállása. Vállalkozásaikhoz kéznél volt az ukrán szén és az élelem, ugyanakkor Ukrajna kitűnő piacot is jelent a német iparcikkeknek, melyek iránt igen nagy kereslet mutatkozott.[23]

Németország céljának elérése érdekében tervszerűen kihasználta a monarchia nehézségeit (mint például a már említett élelmezési nehézségeit is). A különböző tárgyalások alkalmával a németek igyekeztek megszerezni a Donyec-medencének osztrák—magyar megszállás alá került részét, melyet gazdaságilag közösen használtak ki.

„A jövőben a németek minden eszközt megragadnak majd, hogy megkapják a kormányzóságot (ti. a Jekatyerinoszlávi kormányzóságot — *J. A.*) — írta Krauss 1918 júliusában Arz vezérkari főnöknek. — Ha

[21] Lásd *Krauss Alfred:* Die Ursachen unserer Niederlage (Vereségünk okai) Erinnerungen und Urteile aus dem Weltkrige (Emlékezések és vélemények a világháborúból.) München, 1923. 153—162. old.

[22] Крах германской оккупации на Украине. M. 1953. 155. old.

[23] Uo. 71. old.

alkalom nyílik és ha ürügyet szolgáltatunk, mindent meg fognak tenni, hogy elvegyék tőlünk Ogyesszát — ezt a legnyugatibb ukrán kikötőt, mert ez ad nekik lehetőséget a Dunán folyó közlekedés megkaparintására."[24]

A németek valóban felhasználták az Osztrák—Magyar Monarchia belső ellentmondásaiból fakadó külpolitikai határozatlanságokat. A hatalmon levő magyar földbirtokos osztály nem nagy lelkesedéssel támogatta az Ukrajnát érintő gazdasági terveket, mert az olcsó ukrán búza erős versenyt jelentett volna számára. Inkább Szerbia és Románia gazdasági kihasználásának irányában igyekezett tájékozódni.[25]

A magyar uralkodó körök befolyása Burián külügyminiszterré történt kinevezésével a monarchiában bizonyos értelemben növekedett. Az új külügyminiszterre Tisza István még nagy hatással volt, aki bár ismerte a német és osztrák—magyar ellentéteket, a monarchia fennmaradását és hódító céljainak megvalósulását a német—osztrák—magyar szövetségtől remélte. Az 1918. április 23-án a jobboldal helyeslése közepette elhangzott parlamenti felszólalásában nyomatékosan aláhúzta: „... a német birodalommal való állandó szövetségi viszony kell, hogy az osztrák-magyar monarchia külügyi politikájának állandó sarkpontja legyen".[26]

A lényegét tekintve, Ukrajna gyarmatosítását illetően Krauss tábornok is hasonló álláspontot foglalt el. „Mi nem tudjuk meggátolni a németeket céljaik elérésében... — írja a már idézett Arzhoz intézett bizalmas jelentésében — ... ehhez mi igen gyengék vagyunk minden tekintetben...

...Mindenekelőtt tudni kellene, hogy mit akarunk. Elengedhetetlen, hogy egyezséget kössünk Magyarországgal — elhárítani az agrár és az ipari politika közötti ellentétet... szükséges, hogy Németországgal egyesüljünk és egy nagy szerződésben megoldjuk a keleti kérdések egész komplexumát, beleértve Törökországot, a következő módon: mind abban, amiben a németek akarják, mi nekik minden eszközzel, v. i. diplomáciai és katonai (eszközökkel — J. A.) segítünk, és ezért megkapjuk mindazt, amit akarunk — ez, persze, sok nem lesz."[27]

Krauss tábornok idézett szavai világosan jellemezték a monarchia csatlós szerepét Ukrajna megszállásában és gazdasági kihasználásában. Ez viszont nem zárta ki Ausztria—Magyarország törekvését, hogy bizonyos korlátok között, de tevőlegesen beavatkozzon Ukrajna belügyeibe.

Ez főleg abban nyilvánult meg, hogy a végrehajtott földreformot

[24] Uo. 72. old.

[25] Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni Gratz Gusztávnak 1918. január 6-i kelttel írt levelét a miniszterelnökhöz, amelyben kifejti a magyar imperializmus romániai, lengyelországi stb. céljait és azok összehangolási lehetőségeit a német és osztrák partnerekkel. (OL. M. E. félhivatalos levelezés. 33 res.)

[26] *Képviselőházi Napló*, 1910—1915. XXXIX. kötet 17. old.

[27] Крах германской оккупации на Украине. M. 1936. 77—78. old.

a németekkel együtt felszámolták,[28] a forradalmi szervezeteket illegalitásba szorították, és a különböző német és osztrák—magyar kartelek, valamint más monopolszervezetek megegyezése alapján[29] hozzákezdtek az ukrán föld módszeres kifosztásához.

A nagy zsákmányt remélő osztrák—magyar monopoltőkéseket azonban sorozatos csalódás érte. Ebben a csalódásban osztozkodott a hadseregfőparancsnokság, a kormány és az egész Habsburg-dinasztia. Valamennyien Ukrajnától, legkeveseb, az élelmezési válság előre beharangozott gyors megoldását várták.

Az első csalódást a hadműveletek elhúzódása okozta, amelyre egyáltalán nem számítottak az ukrán nacionalista kormánnyal való békeszerződés megkötése alkalmával.[30] Lebecsülték a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak az ukrán néptömegekre gyakorolt hatását, valamint az ennek következtében megváltozott osztályerőviszonyokat. A monarchia számos képviselője a helyszínre érkezve csakhamar elvesztette otthonról hozott illúzióit.

„Ami a politikai helyzetet illeti — írja Procopius miniszteri tanácsos —, a nemesség kadet párti és Miljukovhoz hű volt, ennek következtében a háború folytatása mellett foglalt állást, eleinte a bolsevikiek ellen nyújtott védelem következtében barátságosan fogadott, most azonban ellenséges indulatú, mivel a Radát támogatjuk: a parasztok ellenünk vannak, mert félnek, hogy megsemmisítjük a földosztást, a földbirtokosok ismét azért nem rokonszenveznek velünk, mivel nem segítjük őket a földosztás megsemmisítésében, végre a gyári munkások mind bolsevikiek."[31]

A központi hatalmak a parasztsággal és a munkássággal szemben a földbirtokosokra akartak támaszkodni, remélve, hogy azok segíteni fognak a Radával kötött szerződések érvényrejuttatásában.

A reformerekből álló kormányt nem vették komolyan, létére csak azért volt szükségük, hogy a megszálláshoz bizonyos spanyolfalul szol-

[28] Az opportunista és nacionalista mensevikekből és más polgári és kispolgári elemekből álló Központi Ukrán Rada a szám szerint III-ik „Univerzáljában" (kiáltványában — J. A.), a tömegek félrevezetésére a lenini földről szóló dekrétum ellensúlyozásaképpen 1917. november 7-én kimondta, hogy az összes földek az „Alkotmányozó Gyülésig a föld-bizottságok kezébe kerülnek." Ezt a homályos megfogalmazást a parasztok a maguk módján a földesúri földek felosztásának fogták fel és azt öntevékenyen végre is hajtották. A németek nyomására az opportunisták több „magyarázatot" adtak ki, melyben a föld magántulajdon jogát hangsúlyozták. A németek 1918 április 1-i kelttel előírták, hogy „mindenki, aki idegen földet, valamint idegen élő vagy holt vagyontárgyat eltulajdonított, köteles azonnal visszaszármaztatni." (Крах германской оккупации на Украине. M. 1953. 28—29. old.)

[29] A katonai hatóságok és a kartel szervek viszonyáról tesz jelentést 1918. április 9-én Kijevből Procopius Béla min. tanácsos Szterényi József kereskedelmi miniszternek (OL. M. E. Félhivatalos levelezés. 1918. 32. res, 2. lap.)

[30] Procopius Béla említett jelentésében rámutat, hogy sem német, sem osztrák—magyar részről a „. . . . hadviselés Ukrainában nem volt előre látható a brestlitovski béke és a berlini megegyezés kötése idejében". (OL. M. E. Félhivatalos levelezés 1918. 32. res., 2. lap.)

[31] Uo.

gáljon.[32] A németek nem voltak megelégedve a tehetetlen petljurista kormánnyal, ezért Eichorn vezértábornagy, az ukrajnai német erők főparancsnoka szétkergette a Központi Radát és 1918. április 29-én egy volt cári tábornokot és földesurat, P. Szkoropadszkijt tette meg Ukrajna hetmanjává, aki ingadozás nélkül teljesítette megbízóinak parancsait.

Az első és legfontosabb ténykedésében, a földek visszaadásában nemcsak a német vagy osztrák, hanem a magyar csapatok is részt vettek. Így fennmaradt több okmány arról, hogy a Jekatyerinoszlávi kormányzóság nyugati járásaiban az 5. honvéd lov. ho. is részt vett a parasztok elleni megtorlásokban és a földesúri földtulajdon visszaállításában.[33]

Hasonló akciókat indított a Keleti Hadsereg a városi munkások ellen is. Ezekben az akciókban, amelyek a lakosság lefegyverzésére és a forradalmi elemek összefogdosására irányult, a szárazföldi csapatok mellett a Duna-Flottilla is részt vett. Április 24-én a „Körös" monitor Nyikolájevben a 24. cs. és kir. vadászzászlóaljjal a „Konstantin" erődöt vizsgálta át. A május elsejei nagyarányú munkásmegmozdulás megelőzésére a szárazföldi csapatok április 29-én Ogyessza városában házkutatásokat végeztek a lakosság lefegyverzése céljából. A lefegyverzés végrehajtását a flottilla fedezte a neki alárendelt török torpedó egységekkel, míg a város fölött osztrák—magyar haditengerészeti és német vízirepülőgépek keringtek.[34] Hasonló akciókra került sor a megszálló csapatok részéről egész Ukrajnában.

A központi hatalmak fő stratégiai céljukat a 60 millió pud gabonának július 31-ig, tehát aratásig történő kiszállítását az előbb említett rendszabályok ellenére sem tudták biztosítani. Egyedül az osztrák—magyar hadseregnek 200 vagon gabonára volt szüksége naponta, de ennek a valóságban csak töredékét kapta meg. „Különben — írja Rubint Dezső — az Ukrainához fűzött remények sem teljesedtek; naponta csak 30 vagon gabonát sikerült előteremteni."[35]

Ezt a sikertelenséget részben a vasutak rossz állapota, a harcok következtében beállott rombolások, de nem utolsó sorban a lakosság egyre aktívabb ellenállása okozta. Az élelmezési válság mind az egész országra, mind a hadseregre nézve nem hogy enyhült volna, hanem

[32] Procopius Béla ezt írja a jelentésében: „. . . Forgách gróf (a monarchia kijevi követe — J. A.) kijelentette, hogy az ukrán kormánnyal szemben vállalt kötelezettségeket nem kell túlságosan lelkiismeretesen venni, hanem a fő dolog a folyton teoretisáló ukrainokkal szemben megállapodni . . ." (Uo. 1. lap.)

[33] Bizonyság erre például a XII. hadtest vezérkari főnökének Dragoni ezredesnek a 5. honv. lov. ho. számára 1918. május 31-én kiadott parancsa:

„A kerületi stárosta rendelete folytán a földbirtokosoktól elvett termény és felszerelési anyag visszaadandó volt, ennek értelmében (olvashatatlan helységnév — J. A.) parasztjai az odavaló Andreas Wollmann nevezetű tulajdonosnak visszaadták tulajdonát, de bosszuból egy pár napra rá, május 25-ike körül birtokát felgyújtották.

A tettesek kikutatandók, ha szükséges, a lakosságtól tuszok veendők, melyek Jekaterinoslawba a Stadtskommandóhoz küldendők".

(HIL. I. világháború anyaga 2806. cs. 21. lap. fordítás.)

[34] *vitéz Bornemisza Félix:* Magyar hajóhad a Dunán. Budapest, 1928. 143—144. old.

[35] *Rubint Dezső:* Az összeomlás 1918. Budapest, 1922. 12—13, 113. old.

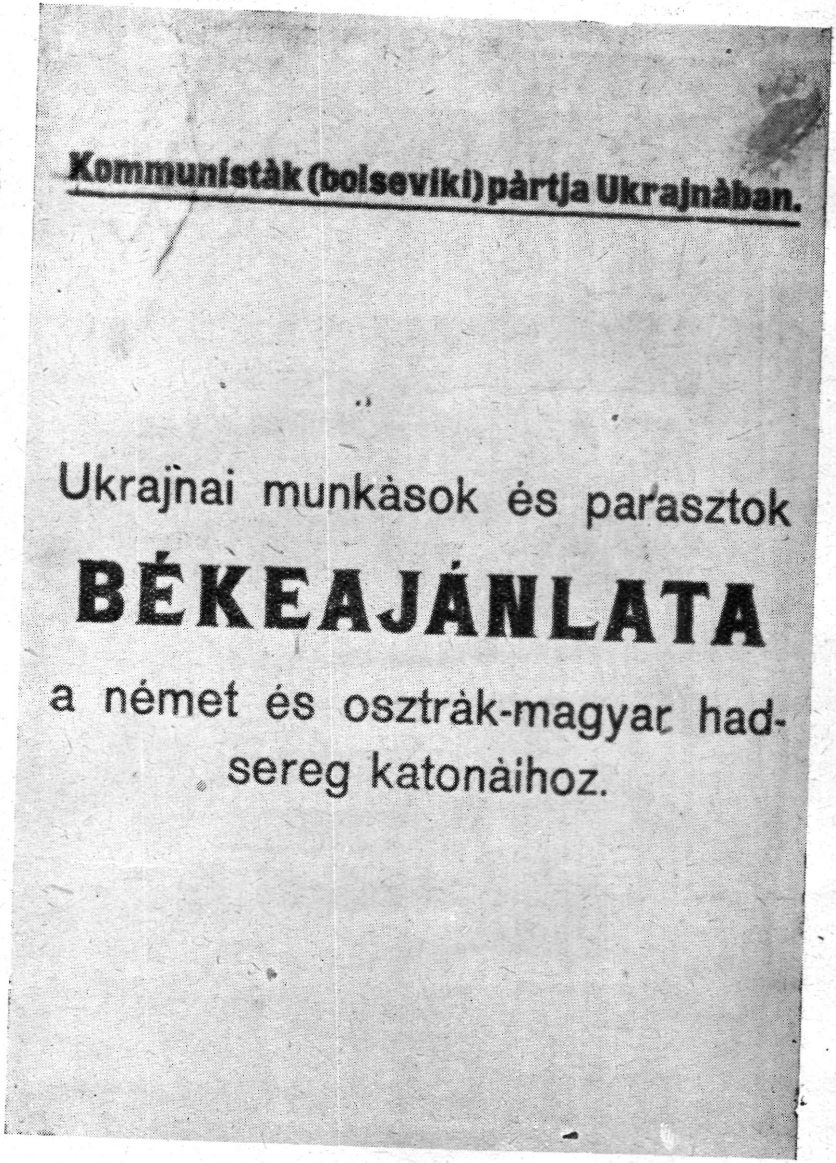

(Szovjetunió Forradalmi Múzeuma. Magyar fond.)

Mi, ukrajnai munkások és parasztok

békét ajánlunk nektek

a német és osztrák-magyar hadsereg katonáinak.

Felajánljuk a háboru beszüntetését a következő feltételek mellett:

1. Szüntessétek meg a mi földesuraink védelmét.

2. Ne működjetek közre abban, hogy a földet, jószágot és birtokok felszerelését, amihez hozzájutottunk a tanácshatalom idején, visszajuttassák régi birtokosaikhoz.

3. Hagyjatok fel a gyárosok és bankárok védelmével.

4. Ne kényszeritsétek a munkásokat fegyverrel a kézben, hogy teljesitsék a kapitalisták akaratát, ne raboljátok el e gyárakat, a bankot a vagyonos osztály számára a munkásoktól.

5. Ne fegyverezzétek le a munkásokat és parasztokat.

6. Ne vegyétek el erőszakkal a parasztoktól a kenyeret.

7. Ne vállalkozzatok a szégyenletes zsandárszerepre. Ne legyetek támaszai a hetman, a generálisok, földesurak s a munkások bőrére spekulálók kormányának.

8. Ne akadályozzátok, hogy Ukrajnában visszaállitsuk a munkások és parasztok hatalmát, a munkások, napszámosok, parasztok tanácsainak formájában.

9. Ne segítsétek a munkások és parasztok ellenségeit a mi fegyveres felkelésünk ellen.

10. Ne legyetek támaszai az ellenforradalmi mozgalomnak Ukrajnában.

11. Tegyétek nekünk lehetővé, hogy Ukrajnában visszaállítsuk a munkások és parasztok hatalmának szigorúan szocialista rendjét.

12. Ha teljesítitek ezeket a föltételeket, mi is kötelezzük magunkat, hogy nem támadunk ellenetek, nem törünk életetekre.

13. Ha ti az Osztrák-Magyar Monarchiában és Németországban megdöntitek Károly és Vilmos hóhéruralmát, rablókormányzatát legnagyobb örömmel adunk nektek, éhező családotoknak, pusztuló gyermekeiteknek: kenyeret, húst, zsírt és minden egyéb élelmiszert olyan mennyiségben, amint csak tehetjük. Adjuk önként, minden kényszerítés nélkül, adjuk mint testvéreknek. De csak a munkások és parasztok kormányának és sohasem a ti elnyomóitok, a vagyonos osztály kormánya után.

14. Teljes szabadságotokban áll e feltételek teljesítése esetén: Ukrajnában élni tovább velünk testvéri szövetségben, avagy hazamenni családotokhoz.

Kérdjük tőletek:

akartok-e békét kötni?

Ha nem akartok, harcolni fogunk az utolsó leheletig. Ha fegyverünk nem volna, fogainkkal harapnók ki elnyomóinknak s béres zsoldosaiknak torkát, de harcolunk ellenük.

De figyelmeztetünk benneteket, hogy mikor minket akartok elnyomni, a saját felszabadulástok ellen törtök, a saját békétek, jólétetek, a saját magatok hóhérai vagytok.

A földet azért akarják saját elnyomóitok visszaadni a régi bitorlók kezére, hogy nektek meg eszetekbe se jusson követelni a tieteket.

A gyárakban azért akarják visszaállítani a vérszopó kizsákmányolók hatalmát, hogy még a reményt is kiöljék belőletek, hogy valaha is felszabadulhassatok igájuk alól.

Még egyszer kijelentjük, hogy minden katona, minden szakaszparancsnok, minden ezred, minden hadosztály, amelyik megtagadja a hóbortmunkát velünk szemben, bennünk a legszentebb dolgokra, hű éges társakra, minden áldozatra kész testvérekre talál. De minden katona, minden század, minden egyes pattul, minden divizió, amely a hóbortmunkát tovább folytatja ellenünk, Ukrajna munkásai és parasztjai ellen, itt fog meggebbedni Ukrajnában. Sohse látja meg feleségét, gyerekét, szülőit, mert mi szilárdan elhatároztuk, hogy míg annyi erőnk van, hogy lélekzetet vehetünk, küzdeni, harcolni fogunk az utolsó csepp vérig.

Ez a mi szilárd elhatározásunk.

Válasszatok!

1918-

A Kommunista Párt
Központi Bizottsága Ukrajnában

még súlyosabb formában jelentkezett. „... 1918 nyarának derekán kezdve a felette rossz és hiányos élelmezés is nagyon rontotta a csapatok hangulatát és jó szellemét"[36] — állapította meg Breit József.

*

A megszállóktól elszenvedett vereséget az ukrán forradalmi munkás- és parasztmozgalom aránylag hamar kiheverte. Az ellenállási mozgalomnak nagy lendületet adott az ukrajnai kommunista szervezeteknek július 5-én Moszkvában megnyílt első kongresszusa.

A kongresszus fogta össze először az eddig külön-külön tevékenykedő ukrán kommunista szervezeteket. V. I. Lenin maga is személyesen részt vett az egyes fontosabb kérdések megvitatásában. A kongresszus Ukrajna kommunistái elé mint legfontosabb feladatot a megszállók és a hetmani hatalom elleni fegyveres felkelést tűzte. A felszabadító harc és ezen belül a fegyveres felkelés előkészítésének vezetésére létrehozta a Központi Összukrán Forradalmi Katonai Bizottságot.

A kongresszus utasította a helyi kommunista földalatti szervezeteket, hogy hozzák létre mindenhol a forradalmi katonai bizottságokat, amelyek közvetlenül irányítják majd a partizánosztagok harcát és a helyszínen készítik elő a fegyveres felkelést. Ugyanakkor a küldöttek jelentős figyelmet fordítottak a megszálló csapatok körében folytatandó forradalmi agitációra és szervező munkára is. Ebben a munkában különösen nagy részt vállaltak magukra a Kremlben működő agitátor tanfolyamról kikerült volt hadifogoly-internacionalisták, akiket az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja Ukrajnába irányított a megszálló csapatok körében végzett forradalmi munkára.

A kongresszus békeajánlattal fordult a német és osztrák—magyar hadsereg katonáihoz, amelyben feltételként a földbirtokosok és gyárosok támogatásának és egész Ukrajna kirablásának a beszüntetését állították. Az ukrán kommunisták kifejezték azt a szándékukat, hogy a német és osztrák—magyar éhező dolgozóknak és azok családjainak szívesen adnak kenyeret, de nem a rablóháborút folytató kormányaiknak. A felhívásnak itt, fakszimilében közölt magyar változata is bizonyíték arra, hogy több politikailag képzett magyar internacionalista dolgozott együtt a katonai bizottságokkal az ukrán nép felszabadításának és a megszálló csapatok forradalmasodásának érdekében. Az ukrán kommunista szervezetek az internacionalisták segítségével csak 1918. augusztus végéig 360 000 röplapot bocsátottak ki és terjesztették a német és osztrák—magyar katonák körében.[37] Az osztrák—magyar parancsnokságok kegyetlenül üldözték ezeknek a bátor forradalmároknak a tevékenységét, ettől remélve a hadsereg forradalmasodásának elkerülését. Gyakran minden bírósági ítélet nélkül végezték ki a letartóztatott internacionalista agitátorokat.

[36] *Breit József:* A vörös háború; Bolsevizmus Magyarországon; szerk. Gratz Gusztáv, Franklin Kiadó. 1921. 211. old.

[37] *Г. В. Кузьмиц:* Гражданская война и военная интервенция в СССР. (Polgárháború és katonai intervenció a Szovjetunióban.) Военное издательство. Москва, 1958. 159. old.

A Pravda 1918. július 13-i száma egy képet közölt a Jekatyerinoszlávban[38] felakasztott magyar internacionalista agitátorokról. A képhez „Az osztrák—magyar imperializmus bestialitása" címmel Kun Béla írt cikket. „Ezt a képet — írja Kun Béla — Ukrajnából juttatták el hozzánk. Azt gondolhatnánk, hogy ukrán felkelő parasztok kivégzését ábrázolja. De a bitófán nem ukrán, hanem volt hadifoglyok, internacionalista forradalmárok vannak. A bitófák mellett tisztek állnak, körülvéve a kivégzetteket, akik a nemzetközi szocialista forradalom áldozataiként estek el, akik itt Oroszországban sajátították el a forradalmi kommunizmus tanítását... De nem csak Jekatyerinoszlávban állítottak bitófákat..."[39] Hasonló kivégzésekre került sor Ogyesszában, Ivángorodon, Kőrösmezőn és más helyeken.

Az internacionalista agitátorok munkája meggyorsította a hátországban kibontakozó forradalmi erjedésnek a csapatok körében való elterjedését. Nagy szerepet játszottak az Ukrajnába küldött póttestek, amelyekbe sok volt oroszországi hadifoglyot osztottak be.[40] Az ukrán partizánmozgalom kibontakozása szintén gyorsító tényezőként hatott a monarchia megszálló csapatainak felbomlására és forradalmasodására.

Az 1918-as év termésének elszállítását a megszállók lényegében nem tudták megvalósítani. Ez egyrészt a parasztság szabotálásán, másrészt a vasúti közlekedésnek a sztrájkok következtében történt megbénulásán bukott meg.

Az osztrák—magyar és német katonai vezetők számoltak a partizánmozgalommal, de távolról sem mérték fel annak erejét és jelentőségét.

A megszálló csapatok közötti összeköttetés, valamint az ukrajnai termények kiszállítása főleg a vasutakon történt. Növelte a vasutak jelentőségét, hogy Ukrajnának kiépített műúthálózata igen fejletlen volt, s az esőzések beálltával egyedüli megbízható közlekedési út csak a vasút maradt.[41] Ezt a tényt figyelembe véve, a csapatokat főleg a vasútvonalak mentén helyezték el és innen indítottak büntető osztagokat a gabona beszolgáltatását megtagadó és fegyveresen ellenálló parasztok ellen. A városokban 1918 nyaráig még viszonylag biztonságban érezték magukat a megszállók, de a partizántevékenység, valamint a sztrájkmozgalom megélénkülésével ennek is végeszakadt.

A partizánok tevékenysége főleg a vasúti forgalom megbénítására irányult, amely lehetetlenné tette jelentősebb gabonamennyiség kiszállítását.

[38] Jekatyerinoszlávban az 5. honv. lov. ho. állomásozott.

[39] Pravda, 144. szám, 1918. július 13, 3. old.

[40] Az 5. honv. lov. ho. pk. 1829. sz. 1918. október 1-én kelt parancsában erre vonatkozóan az alábbiakat álapította meg: „A fegyelem meglazulásának következménye az utóbbi időben a csapatoknál különösen sok szökési eset, melyek főként a menetalakulásoknál fordulván elő gyakran valószínűnek látszik, hogy a fegyelmet rontó szellem a hadrakelt sereghez is a mögöttes országrészekből, főkén póttestekből szivárog be." (HIL. I. világháború anyaga. 2806. cs. rendezetlen).

[41] Lásd Bülow 1918. március 10-én kelt táviratát a német külügyminiszterhez. Крах германской оккупации на Украине. M. 1936. 23. old.

A vasutak biztosításához viszont nagyszámú katonaságra volt szükség, melynek a hiányát a nyugati, az olaszországi és a balkáni frontok érezték meg. Az, hogy a központi hatalmak nagy létszámú haderőt voltak kénytelenek Ukrajnában tartani, egyik okává vált a háború elvesztésének. Egyedül a monarchia 250 000 katonából álló haderőt tartott Ukrajnában.[42] A vasúti forgalom zavartalanságának a biztosítása azonban ilyen nagy haderőnek sem sikerült. Az ukrán vasutasoknak a kommunisták vezetésével július közepén megindított általános sztrájkjával szemben, amely az ország egész vasúti forgalmát megbénította, a Keleti Hadsereg parancsnoksága tehetetlennek bizonyult. Az általános sztrájkban, amely bér- és politikai követelésekkel indult, közel 200 000 vasutas vett részt. A vasúti szakembereket katonasággal minden igyekezet ellenére nem tudták pótolni, bár minden ezredből a vonatok kezelésére mozgósítottak az asztalostól a foltozó vargáig minden mesterembert.[43]

A nagynehezen megindított csekély számú szerelvényt a partizánok vagy tűz alá vették, vagy pedig kisiklatták. Így például július 18-án feltartóztattak két Proszkurovból Kámenyec-Podolszkba tartó vonatot. 28-án a vasutasok felrobbantották az Ogyesszából Kijevbe tartó vonatot.[44] Ilyen körülmények között a megszálló csapatok nem szívesen vállalták a vasúti szolgálatot.

Az általános sztrájk átterjedt az iparra is. A már különösebb feltűnést sem keltő falusi fegyveres megmozdulások mellett új jelenségnek hatott a mariupolji munkások július 23-i felkelése. A mariupolji munkások a jejszki munkás osztag segítségével váratlanul rajtaütöttek az osztrák-magyar csapatokon és kiszorították őket a kikötőből és a város több kerületéből. A felkelőket a lakosság is támogatta. A XI. hadtestparancsnokság a felkelés leverésére nagy erőket, többek között tüzérséget is vetetett be.

A felkelők kemény harc után a túlerő nyomása következtében kénytelenek voltak visszavonulni.[45]

Más volt a helyzet azonban vidéken, ahol a rugalmas partizáncsapatokat leverni, megsemmisíteni már lehetetlen feladat volt. A XVII. hadtest körzetében júniusban a Jelizavetgrád környékén működő több ezer főnyi partizáncsapat ellen küldött osztrák-magyar erők elégtelennek mutatkoztak.[46] Később a német hadvezetőséggel összehangolt koncentrikus támadást intéztek a fő partizán csoportosulások ellen, de így sem tudták őket megsemmisíteni. Hasonló ütközetek zajlottak le a Podoliai, a Jekatyerinoszlávi kormányzóságok területén is. „A német és hasonlóképpen a császári és királyi csapatok kénytelenek állandóan

[42] *Alfred Krauss:* Die Ursache unserer Niederlage. München, 1923. 261. old.
[43] Jegyzékek. (HIL. I. világháború anyaga, 2806 cs. rendezetlen).
[44] История гражданской войны в СССР. (Szovjetunió polgárháborújának története) 3. kötet. ГИПЛ. Moszkva, 1957. 269. old.
[45] Разгром немецких захватчиков в 1918 году. ОГИЗ. 1943. 213. old.
[46] Lásd gróf Forgách osztrák—magyar kijevi követ 1918. június 11 és 14-én kelt távirati jelentéseit. (Разгром немецких захватчиков в 1918 году. ОГИЗ. 1943. 197, 199. old.)

súlyos harcokat vívni, amelyek néha jelentős veszteséggel járnak,"[47] — táviratozta Bécsbe június 28-án gróf Forgách, kijevi követ.

Az 1918-as év második felében ezek a harcok egyre súlyosabbakká váltak. A monarchia kormánya maga is foglalkozni kezdett már az egész Keleti Hadsereg Ukrajnából történő teljes kivonásának a gondolatával. Burián, osztrák-magyar külügyminiszter 1918. augusztus 17-én kelt rejtjeles bizalmas táviratában véleményt kért Forgách követtől az osztrák-magyar haderő kivonását illetően.[48]

A monarchia kormányát erre számos körülmény késztette. Egyrészt, a növekvő partizánmozgalomnak a letörésére egyre kevesebb lett a remény. A német és osztrák-magyar hadtörténeti munkák a megszállóknak a partizánok és a vasutassztrájk elleni harcát „vasúti háborúnak" nevezték. Ezt a „vasúti háborút" a megszállók lényegében elvesztették, mert jelentéktelen gabonamennyiséget tudtak csak elszállítani, s a nagynehezen összevásárolt és rekvirált készletek az ukrajnai állomások raktáraiban hevertek.

Másrészt, a német hadvezetőségnek 1918 tavaszán indított és a nyáron is folytatódó nyugati támadó hadműveletei újabb katonákat követeltek a háború húsdarálójába. A németek még osztrák-magyar csapatokat is kértek. A monarchia az olasz fronton maga is támadásokat készített elő, részben a németek támogatására, részben az antant növekvő erőfölényének a megelőzésére. Az olasz fronton kívül a balkáni fronton is egyre inkább hiányoztak a Keleti Hadsereg hadosztályai. Ezért augusztusban kivonták a 34. és a 43. cs. és kir. hadosztályokat Ukrajnából, de a csapatok zömét mégis ott hagyták. Ez főleg azzal magyarázható, hogy a monarchia urai féltek az oroszországi forradalmi „ragálytól", ami kiviláglik Forgách grófnak augusztus 20-án kelt válaszából: „... ami Nagyméltóságod táviratában említett lehető következményeket illeti katonai szempontból, nem gondolom, hogy egyebek között a monarchia számára, csapataink visszavonása valóban megkönnyebbülést jelentene.

Az Ukrajnában levő hadosztályaink jelentős részét, melyeknek a száma, feltevésem szerint, egyenlő a tízzel, fel kell majd használni az egész keleti határvonalunk és azon vonal mentén, amelyet mi meg akarunk tartani a forradalmi roham és az antant felé orientálódó alakulatok elleni védekezés céljából..."[49]

Oroszországból némelykor naponta 4—5000 hadifogoly is érkezett vissza, akiket két-háromhetes vizsgáló táborba zártak, nem annyira a járványos, mint inkább a forradalmi „fertőzés" miatt.[50] A felfedezett forradalmárokat vagy azonnal kivégezték, vagy pedig Körösmezőre irányították egy speciális táborba, ahonnan alig volt visszatérés. A Keleti

[47] Uo. 200. old.

[48] „Az általános helyzet felvetheti Ukrainából az ott állomásozó osztrák—magyar és német csapatok kivonásának szükségességét" — írta Burián. (Крах германской оккупации на Украине. M. 1936. 171. old.)

[49] Разгром немецких захватчиков в 1918 году. M. 1943. 211—212. old.

[50] A hadifoglyok felszabadításáról. *Солдатская Правда* (Katona Igazság) 110. sz. 1918 március 3.; 3. old. (oroszul).

Hadsereg felbomlása után a hatalmat megragadó Károlyi-kormánynak az első intézkedései közé tartozott az északkeleti „egészségügyi" övezet létrehozása,[51] amelyből mint hadügyi államtitkár, a szociáldemokrata Bőhm Vilmos is tevékeny részt vállalt magára.

A Keleti Hadsereg Ukrajnában való tartása a bolgár front szeptember végi összeomlása után a hadsereg vezetőinek szemében már céltalanná vált. A Fekete-tengeren tartózkodó Duna-Flottillát a bolgár területen előrenyomuló antant csapatok azzal fenyegették, hogy elvágják az anyaországtól. Ezért a Hadseregfőparancsnokság parancsa szerint még szeptember elején megkezdte a visszavonulást.[52]

Szeptemberben és októberben a monarchia déli határainál egy újabb front volt kialakulóban, amely siettette a Keleti Hadsereg visszavonását. Ukrajna kiürítésének szükségességét még alátámasztotta az is, hogy a le nem szerelt román hadsereg az antant csapatok közeledtével mind a német, mind az osztrák-magyar csapatok ellen aktív tevékenységbe kezdhetett.

A 155. honv. gy. ho-t Dél-Erdélybe irányították, de csak egyes részei érkeztek meg rendeltetési helyükre, mert a román veszély elhárítására október elején a XXV. hdt. és a 2. cs. és kir. lov. ho. felvonult a Dnyeszter mentén a románok ellen, a XII. (5. honv. lov. ho., 15. cs. és kir. gy. ho.) és a XI. (4. cs. és kir. lov. ho., 59. cs. és kir. gy. ho.) hadtestek ugyanekkor megkezdték a visszavonulást, először a Dnyeper, majd a Bug vonalára.[53] Az osztrák-magyar megszállás a feladott területeken megszűnt. A monarchia csapatainak helyét egyrészt a német, másrészt az ukrán hetmani csapatok foglalták el. A visszavonulás a vasút túlterheltsége miatt, amelynek irányítása és biztosítása most már teljesen a németek kezébe került, elhúzódott. Így például az 5. honv. lov. ho. október közepétől menetkészen várakozott az elszállítására, de ez november közepéig sem fejeződött be. A korabeli jelentésekben utalás van arra, hogy az említett időpontban még 40—50 000 osztrák-magyar katona várt elszállításra Jekatyerinoszlávban.[54]

A központi hatalmak közeli összeomlását látva, Szkoropadszkij hetman hatalma fenntartásának érdekében tárgyalásokba bocsátkozott az antant képviselőivel. Ehhez a lépéshez a monarchia kormánya is hozzájárult, de javasolta, hogy, ha az antant felveti Ukrajna kiürítésének kérdését, akkor az ukrán kormány kifejezhetné kívánságát az

[51] Az 1918. nov. 11-i kelettel ellátott 29682 (eln.) 6. sz. hadügyminiszteri rendelet alapján Orlón, Mezőlaborcon, Fenyvesvölgyön, Valócon és Kőrösmezőn irányító különítményeket helyeztek el, valamint Homonnán, Ungváron, Munkácson és Tiszakarácsonyfalván egy-egy visszatérő tábort létesítettek, ahová a szociáldemokrata párt is elküldte megbízottját a hadifoglyok forradalmi nézeteinek az elhessegetésére. (HIL. Polgári demokratikus forradalom anyaga. 13. cs. 3321 ügyirat.)

[52] *Wulff Olaf:* Az osztrák—magyar dunai hajóhad a világháborúban 1914—1918. Budapest. é. n. 133—134. old.

[53] Österreich—Ungarns letzter Krieg 1914—1918. VII. kötet. Das Kriegsjahr 1918. (Az 1918-as háborús év.) Szerk.: Edmund Glaise von Horstenau és Rudolf Kiszling. Wien. 1938. 535—539. old.

[54] HIL. Polgári demokratikus forradalom anyaga. 8. cs. 31199 Ü. H.

osztrák-magyar csapatok további maradását illetően.[55] Így akarták menteni az osztrák-magyar imperialista körök a zsákmány egy részét a süllyedő hajóról, de rabló céljaik biztosítására már hiába eszközölték volna ki az antant hozzájárulását a megszálláshoz, mert a Keleti Hadsereg mind osztály, mind nemzetiségi szempontból október végén és november elején teljesen felbomlott.

Az osztrák és a magyar polgári hadtörténetírás a hadsereg felbomlásának egyik fő okát, beleértve a Keleti Hadsereg szétzüllését és forradalmasodását is, az 1918. október 16-án kibocsátott császári manifesztumban látja (Breit, Szende, Horstenau, Kiszling, Kerchnawe, Rubint és mások). Mint ismeretes, a manifesztum elismerte a népek önrendelkezési jogát azzal a megkötéssel, hogy a monarchia „szövetséges állammá alakul át, amelyben minden néptörzs saját külön állami közösséget alkot a letelepülési területén..."[56]

A császári kiáltvány nem a hadsereg felbomlasztását, hanem a nemzetiségi mozgalmak leszerelését célozta, ugyancsak ilyen célt szolgált a vezérkari főnöknek a hadseregen belül lefolytatott szavazásra vonatkozó parancsa is, amely az antimonarchista irányzatok felfedésére és velük való leszámolásra irányult. Hogy ezek a lépések egészen más hatást értek el, az nem Károly császáron, és nem Arz vezérkari főnökön múlott.

Az évszázados feudális és nemzeti elnyomás, a kegyetlen kapitalista kizsákmányolás, amelyet a hosszan elhúzódó nagy megpróbáltatásokat jelentő háború egyre elviselhetetlenebbé tett Ausztria-Magyarország dolgozói számára, volt az alapvető oka a haderő felbomlásának. A kibontakozó forradalmi helyzetben a katonamilliók tudata hónapok alatt annyit fejlődött, amelyre békében évtizedek sem elegendők. A háború igazságtalan, népellenes, rabló jellege, különösen az ukrajnai megszálló csapatok körében vált legnyilvánvalóbbá. Fő feladatuk a rekvirálás volt, melynek a súlyosságát otthoni családtagjaik is érezték, sztrájkokat kellett elfojtaniuk, annak a kormánynak a parancsára, amely Bécs és Budapest utcáin lövette halomra a tüntető és sztrájkoló testvéreiket.

A katonai terrorfegyelem csak ideig-óráig tudta még kordában tartani a kitörni készülő indulatokat, melyek jelenlétéről számos jelenség tanúskodott.

A kijevi osztrák-magyar követség már május folyamán panaszkodott, hogy az ukrán származású csapatok nem teljesítik a lakosság lefegyverzésére és a mezőgazdasági munkák biztosítására vonatkozó parancsokat.[57] Például a 20. Kelet-Galíciából feltöltött ezred augusztus elején fellázadt az olasz frontra való irányítása miatt és átállt a fel-

[55] A kijevi osztrák—magyar megbizottnak, Fürstenbergnek 1918. október 16-án kelt jelentése a külügyminiszterhez. (Крах германской оккупации на Украине. M. 1936. 178—179. old.)

[56] *Rubint Dezső:* Az összeomlás 1918. Budapest, 1922. 28. sz. melléklet 307. old.

[57] Крах германской оккурации на Украине. M. 1936. 166—167. old.

kelő parasztok oldalára.[58] „Ez volt az első eset — írta erről a lázadásról a Pravda —, amikor külföldi csapatok átálltak az „idegen" nép oldalára, az imprialista rablók elleni felkelés zászlaja alá..."[59] Ugyancsak a Pravda ad hírt arról, hogy Herszonban (bizonyára a XVII. hdt. 11. gy. ho-ja) egy hadosztály megtagadta tisztjeinek a parancsát és egyre nagyobb érdeklődéssel olvassa a forradalmi irodalmat.[60]

Ezt követően egyre nőtt a szökések száma. A szökevények a partizánoknál keresnek menedéket a tábori csendőrség elől. Szeptember elején két osztrák-magyar ezred áll át az ukrán nép oldalára.[61]

Ugyancsak e hónapban lázadás tört ki a megszálló csapatok körében Rovnóban is. A hatalom a városban véres harc után a felkelők kezébe ment át. A lázadás csaknem az egész környékre kiterjedt. A rovnói lázadás különös jelentőségét a Szociális Forradalom abban látta, hogy a katonák „... most már nem dobják el fegyvereiket..., hanem még erősebben tartják a kezükben, de nem testvéreik, hanem gyárosaik ellen".[62]

Különösen nagy méreteket öltöttek a lázadások akkor, amikor megkezdődött az egyes csapatrészek elszállítása az olasz és a balkáni frontokra. Napirenden voltak a lázadó és kormányhű egységek közötti fegyveres összetűzések. Melitopolban, Mariupolban és Jekatyerinoszlávban a katonai parancsnokságok a lakosság kímélése érdekében elrendelték, hogy megállapított vészjel után senki se tartózkodjék az utcán.[63]

A növekvő forradalmi erjedésnek a termékei voltak az illegális katonatanácsok, amelyek a szárazföldi csapatok körében először a Keleti Hadseregnél alakultak meg. A katonatanácsokkal felvették a kapcsolatot a helyi ukrán kommunista szervezetek[64] és a környék partizáncsapatai is. Az egyszerű katonák többsége megtagadta a partizánok elleni harcot. Gyakran mondogatták maguk között: „... A bolsevikiek jó emberek, igazuk van, mink is úgy fogjuk intézni a dolgot, ha csak hazamehetünk."[65]

Ilyen körülmények között hirdették ki a Keleti Hadsereg katonái előtt a császári manifesztumot. Először a cseh, majd a délszláv nemzetiségű katonaság tagadta meg a további engedelmességet, de nagyjából együttmaradt, mert máskülönben nem tudott volna visszatérni hazájába. A hadsereg tömegében magyarokból és ukránokból állott. Magá-

58 Uo. 176. old.
59 *Pravda*, 180. sz. 1918. augusztus 24. 1. old.
60 *Pravda*, 171. sz. 1918. augusztus 14.
61 Lásd „*Красная Армия*" (A Vörös Hadsereg penzai kormányzósági komiszariatusának és a frontövezetnek orgánuma) 18. szám, 1918. szeptember 20. 4. old.
62 Rowno várát bevették a forradalmi osztrák—magyar csapatok. *Szociális Forradalom*, I. évf. 48. sz. 1918. szeptember 21.
63 Nyugtalanok a német csapatok. *Szociális Forradalom*, I. évf. 1918. október 9. 2. old.
64 *Pravda*, 197. sz. 1918. szeptember 14.
65 Züllik a hadsereg Ukrajnában. *Szociális Forradalom*, 59. sz. 1918. október 30. 2. old.

nak Ogyesszának a helyőrségét főleg magyar nemzetiségű katonákból álló alakulatok képezték.[66]

A monarchia mellett vagy ellene történő szavazás után, október 28-án a 2. cs. és kir. ho. egyik magyar huszárezrede (6. hu. e.) fellázadt és követelte azonnali hazaszállítását. Az ezredhez csatlakozott a 76. gyalogezred egyik zászlóalja is, amelyben igen erős volt a bolsevikok befolyása. A lázadás az egész helyőrségre kiterjedt, az egyedül maradt Krauss és Böltz tábornokok a Balkánról visszavonuló Mackensen tábornoktól kértek segítséget a lázadás leverésére. Az események hatására Ogyessza városparancsnoka, Böltz tábornok öngyilkos lett.[67] A csapatok nélkül maradt hadseregparancsnokság Krauss tábornokkal az élén még 30-án Vinyicára indult, a város parancsnoksága viszont hamarosan német kézbe került.

A hadsereg Ogyessza kiürítése után szétszórt és sorsukra hagyott csapatrészekre esett szét, melyek egymás után kergették el gyűlölt tisztjeiket. Így például a XXV. hadtestparancsnokságot november elején az 5. isztriai lövészezred Proszkurovban felgyújttatta és a tiszteket Hofmann tábornokkal együtt letartóztatta.[68]

Tisza István október 17-én bejelentette a parlamentben, amit már mindenki tudott; „ezt a háborút elvesztettük". A monarchia utolsó összetartó ereje a hadsereg volt, de a kormány és a császári udvar már nem számíthatott rá, mert a katonaság többsége forradalmi változásokat követelt. Az Osztrák-Magyar birodalom felbomlásának a folyamatát a nemzetiségek kezdték meg. Még 1918 őszén megalakultak a délszláv, cseh, szlovák, lengyel és román nemzeti tanácsok. Legvégül Magyarországon is létrehozták október 25-én a Magyar Nemzeti Tanácsot, amelynek a feladatául a burzsoá és földbirtokos körök a forradalmi népmozgalom levezetését szánták. Az Osztrák-Magyar Monarchia részeire bomlott. Október 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, a lengyel nacionalisták kimondták Galíciának Lengyelországhoz való csatolását. Október 29-én a délszlávok csatlakoztak a szerb királysághoz. 30-án és 31-én Budapesten győzött a munkások és a forradalmi katonák felkelése. A Nemzeti Tanács pártjaiból, melyek között ott volt az opportunista szociáldemokrata párt is, koalíciós kormány alakult, amely fő feladatának a forradalmi tömegmozgalom korlátozását tekintette.

A monarchia hadseregének viszonylagos szilárdságát a háború alatt többek között az biztosította, hogy a csapategységei vegyes nemzetiségűek voltak és így a mesterségesen szított nemzetiségi ellentétek gátlólag hatottak a munkás- és parasztkatonák osztályszolidaritásának a kialakulására. Ami a háború alatt a monarchia urai számára előnyt biztosított, az a birodalom romjain életrekelt nemzeti kormányoknak nagy-

[66] *Krauss Alfréd:* Die Ursache unserer Niederlage. München. 1923. 266—267. old.
[67] Крах германской оккупации на Украине. М. 1936. 188—189. old.
[68] Крах германской оккупации на Украине. М. 1936. 187. old.

fokú hátrányt jelentett. A nemzeti kormányok, így a magyar kormány is, kinyilvánították azt az elhatározásukat, hogy a saját nemzetiségű katonáik felett maguk rendelkeznek. Az antanttal Pádovában november 3-án kötött fegyverszüneti megállapodás volt az utolsó ténykedése az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokságának. Ezt követően intézkedéseit, parancsait senki sem vette komolyan.

A Magyar Nemzeti Tanács a tömegek nyomására még az október 26-i kiáltványába bevette a breszt-litovszki és bukaresti békeszerződések megsemmisítését.[69] Ez nem jelentette azt, hogy a magyar felső tízezer ezt szívesen tette, — de az események, főleg a háború elvesztése következtében ezek a szerződések úgyis papírrongyokká váltak. A Károlyi-kormány hadügyminisztere, Linder Béla november 2-án sürgönyt intézett a Keleti Hadsereg parancsnokához, Krauss Alfréd tábornokhoz, hogy intézkedjen a magyar csapatok folytatólagos hazaszállításáról.[70] Ugyanakkor, majdnem ezzel egy időben hasonló táviratot intézett a Keleti Hadsereg parancsnokához Arz vezérezredes is: „28.102/eln. sz. f. évi november 1. Linder Béla m. kir. hadügyminiszter rendelete végrehajtandó. A magyar kormány és a magyar nemzet ezért teljes felelősséget vállalnak. Keleti Hadsereg magyar csapatai csak az osztrák-magyar monarchia elérése után teszik le a fegyvereiket. Legfelsőbb megbízásból Arz, vezérezredes."[71]

Az itt idézett parancs arra irányult, hogy az antant csapatok Ukrajnába történő bevonulásáig megakadályozzák a szovjet hatalom visszaállítását. A monarchia bukott vezetői és a burzsoá Károlyi-kormány ezzel jó pontokat akartak szerezni a szovjetellenes offenzívára készülő antant imperialistái előtt. A Keleti Hadsereg egységeinél megalakult katonatanácsok felléptek e terv ellen és nagy többségükben felvették a kapcsolatot az ukrán partizánokkal. A katonatanácsok, sajnos, sok esetben határozatlanok voltak és nem egyszer kerültek a konzervatív tisztek befolyása alá. Hiányoztak a képzett forradalmárok. A moszkvai magyar agitátoriskoláról, amely a Kremlben működött, november folyamán 25 magyar agitátort küldtek Ukrajnába[72] az ottrekedt 30—40 000 magyar katona[73] felvilágosítására és szervezésére.

A tisztikar arra akarta a katonatanácsokat és a legénységet rábírni, hogy fegyveresen térjenek haza. Ez a fegyveres hazatérés gyakorlatilag a partizán csapatokkal való harc folytatását jelentette volna. A háborúban elfáradt és a harc értelmetlenségét látó katonák többsége azonban megtagadta a fegyveres hazatérést. Az 5. honvéd lovas hadosztály egyik november végén hazatért tisztje jelentésében elmondta: „A Galícián fegyveresen való átvonulás a legénység kedvetlenségén

[69] A Magyar Munkás Mozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. kötet. Szikra, 1956. 267. old.

[70] Közli mellékletként *Rubint Dezső:* Idézett mű. 317. old.

[71] Idézi *Szende Zoltán:* A magyar katasztrófa 1918/19. c. művének 84. oldalán — Budapest Madách könyvkiadó, 1933.

[72] Az OK(b)P. magyar csoportjának beszámolója az OK(b)P Központi Bizottságához 1918 novemberi működéséről. Párttörténeti Közlemények 1958. 1. sz. 179. old.

[73] HIL. Polg. dem. forr. anyag 8. cs. 31/99. üi.

megtört."[74] November elején az osztrák-magyar csapatok teljesen felbomlottak s a szállítást, valamint a forradalmasodott osztrák-magyar csapatok fékentartását a németek intézték. A németországi forradalom hatására november második felében a német katonai fegyelem is felbomlott — bár nem olyan mértékben, mint az osztrák-magyar hadseregben. (Erről tanúskodnak olyan esetek is, amikor a letartóztatott osztrák-magyar katonákhoz a német őrség csak a katonatanács jóváhagyásával engedte be a hadbíróság embereit.)

Mivel a katonatömegek nem voltak hajlandók fegyveresen hazatérni, mert el akarták kerülni az ukrán partizánokkal való összeütközéseket, a magyar kormány egyezményeket kötött az ukrán hetman, majd az azt felváltó nacionalista Petljura-kormánnyal, hogy a magyar csapatok leltár ellenében a fegyverzet nagy részét átadják az említett kormányoknak és csak a tisztek tartják meg oldalfegyvereiket.

Maguk az ukrán nacionalisták is követelték máskülönben a forradalmasodott megszálló csapatok lefegyverzését, mert a katonák fegyvereiket a Magyarországra vezető út egyes szakaszait megszállva tartó szovjet partizánoknak adták volna át.

A Keleti Hadsereg osztrák nemzetiségű katonái Varsón, a lengyelek Kovelen, a magyarok Sepetovkán át Körösmezőn, valamint Lavocsnén keresztül tértek haza. Az ukránok Brodiban szereltek le.

A hazatérést azonban nemcsak az ellenforradalmárok és a szovjet partizánok közötti harc gátolta és befolyásolta, hanem a különböző nemzetiségű nacionalisták harca is. A zömében ukrán Kelet-Galícia nem nyugodott bele a lengyel nacionalisták határozatába, hogy egész Galíciát Lengyelországhoz csatolják. Az ukrán burzsoá nacionalisták november elején megalakították a Nyugatukrán Nemzeti Köztársaságot. Ez a kormány fegyveres összeütközésbe került mind a lengyel, mind a Bukovinába behatoló román csapatokkal. A románok, lengyelek és a csehszlovákok között szintén nem egyszer fegyveres összeütközésig menő konfliktusok voltak. Ezzel egyidőben az említett egymás ellen harcoló ellenforradalmi erőkkel szemben nőtt a nyugat-ukrajnai szovjet partizánmozgalom, melynek a vezetői többnyire volt oroszországi hadifoglyok közül kerültek ki.

A Keleti Hadsereg parancsnoksága 1918. november 20-án Lembergben (ma Lvov) megállapodást kötött a nyugatukrán kormánnyal, amely biztosította volna az osztrák-magyar csapatok fegyvertelen hazatérését. Az egyezmény értelmében a katonák és tisztek megtarthatták személyes ingóságaikat. A tisztek ezenkívül viselhették oldalfegyvereiket. Az ukránok ígéretet tettek, hogy egy vezérkari tisztet fognak adni kísérőül. A vezérkari tiszt kíséretének azonban alig lett valami gyakorlati eredménye, mert a szállítmányokat minden megállóhelyen újból és újból kifosztották. A magyarok hazatérését Körösmező és Lavocsne irányában engedélyezték (kizárták azonban a lengyel—ukrán ellenségeskedések miatt Lemberget).[75]

[74] HIL. Polg. dem. forr. anyaga. 7. cs. 31199. üi.
[75] HIL. Polg. dem. anyaga 7.7 cs. 30886. üi.

A határra legtöbb esetben fegyvertelenül és teljesen lerongyolódva érkeztek meg a Keleti Hadsereg volt katonái. Nem különb volt az elbánás magyar részről sem az olasz, valamint a balkáni frontokról hazatérő ukrán katonákkal szemben. „Körösmezőn pl. megtörtént, hogy két, az olasz frontról hazatérő galíciai ukrán tisztet valósággal levetkőztettek és bocskorba és rongyokba öltöztetve küldték át a határon"[76] — mondta jelentésében Gábor István 8. honvéd huszárezredbeli százados.

A csapatok rendetlen visszavonulása csak 1919 januárjában fejeződött be. A visszavonulókkal együtt jött haza több tízezer volt oroszországi hadifogoly is, akiket csak a szovjet kormány által juttatott pénz és élelemsegély mentett meg az úton a pusztulástól.

„Körülbelül 300 ezer katona — írja Frantz G. német történész, akik kikerültek parancsnokaik alárendeltségéből, igyekeztek haza egy olyan országon át, amelyben fölkelés van, amelyben nem létezett többet sem tekintély, sem rend, ahol az önkény és a partizánháború uralkodott. Előttünk volt a kegyetlen orosz tél, mindenütt ellenség vett körül..." A partizán osztagok, valamint az északi és keleti irányból előrenyomuló Vörös Hadsereg katonái lefegyverezték a megszálló csapatok egy részét, másik részével pedig harcba szálltak és állomásról állomásra kergették ki az ukrán földről. „... A hadsereg le volt fegyverezve — írja tovább Frantz, — lerongyolódva, kirabolva... Ez a nyomornak és a szenvedésnek egy leírhatatlan képét festette Oroszország zord hósivatagjain..."[77]

Mirbach ezredes december 13-án a hazatérés megnövekedett nehézségeiről többek között ezt táviratozta Kijevből a magyar hadügyminisztériumba: „a magyar csapatokat mind bevangonírozták és Bródy—Zbarz—Tarnopol és Woloczysk útvonalon útban vannak hazafelé. A lengyelek a Krakkón keresztüli utazáshoz nem járultak hozzá. Az útvonalon erős bandaharcok folynak a kormánycsapatok és a különböző más nacionalista és bolsevik fegyveres csoportok között."[78]

Az osztrák-magyar csapatok visszavonulása szánalmas futássá alacsonyodott. „A Keleti Hadsereg egész hazatérése olyan volt — írta Szende Zoltán —, hogy a középkori ökölj og korában sem akadt volna nagyobb nehézségekre és embertelenségekre."[79]

A breszti béke megkötése alkalmával Németország és a monarchia imperialistái Ukrajna meghódításáról és a bolsevizmus kiirtásáról ábrándoztak, s a rablóháború továbbfolytatásához szükséges gabona helyett még azon év végén cserébe forradalmasodott katonatömegeket kaptak. Kudarccal végződött a központi hatalmaknak és ezen belül a monarchiának az a stratégiai terve, hogy a keleti front felszámolásával erőfölényre tesznek majd szert a francia és olasz frontokon. (A központi hatalmak Ukrajna és más szovjet területek megszállására mint-

[76] Gábor István százados 1918. november 12-én érkezett vissza Ukrajnából. HIL. Polg. dem. forr. anyaga 8. cs. 30624. üi.
[77] *Frantz G.:* Die Rückführung des deutschen Besatzungsheeres aus der Ukraine 1918/19. *„Wissen und Wehr,* 1934 N° 7.
[78] HIL. Polg. dem forr. anyaga. 7. cs. 30886 üi.
[79] *Szende Zoltán:* A magyar katasztrófa 1918/19. Budapest, 1930. 143. old.

egy 50 hadosztály vontak el a nyugati és az olasz hadszínterekről.) A Keleti Hadsereg egyedül megközelítően 250 000 embert vont el a monarchia más frontjairól és ez az erő sem lett elegendő a partizán mozgalom letörésére, valamint a szervezett gabonarekvirálás és kiszállítás biztosítására. „A német imperialisták azt ígérték — mondta a petrográdi Népházban 1919. május 13-án elhangzott beszédében Lenin —, hogy Ukrajnából 60 millió pud gabonát szállítanak Németországba, s ezzel az élelmiszerszállítással elpusztítják Németországban a néptömegekben a bolsevizmus csíráját. De a valóságban egészen másként ütött ki a dolog: a németek 60 millió pud gabona helyett mindössze 9 millió pudot[80] vittek be Ukrajnából. De ezzel a gabonával együtt bevitték Németországba a bolsevizmust, amely ott oly dús csírákat eresztett." — (Ford. jav. — J. A.)[81] Lenin idézett szavai az osztrák-magyar imperialistákra is teljes mértékben vonatkoznak. Ukrajna megszállása csúfos kudarccal végződött, s egyben magával hozta az Osztrák-Magyar Monarchia bukását is. A magyar kapitalistáknak és földbirtokosoknak azonban nem volt elég ez a történelmi lecke. 1941-ben a tiszaistváni reakciós külpolitika továbbfolytatásaként csatlósnak szegődtek ismét az 1918-ban csődöt mondott terveik megvalósításának érdekében a német imperializmushoz. Ezért a második, de egyben utolsó vállalkozásukért immáron hatalmuk teljes elvesztésével fizettek.

[80] Összesen 9132 vagon gabonát, 22148 vagon más élelmiszert és 3465 vagon nyersanyagot szállítottak ki a német és osztrák—magyar megszállók Ukrajnából.
[81] **V. I. Lenin** Művei: 29. kötet. 35. old.

ADALÉKOK A MAGYAR NÉPHADSEREG TÖRTÉNETÉHEZ

(1944 december—1945 május)

Mucs Sándor alezredes

Néphadseregünk története még nem történelem, hiszen a történelem évezredeiben tizenhárom év nem sok időt jelent. De amint életünk minden területén az elmúlt tizenhárom év történelmi jelentőségű volt, úgy hazánk szabadsága és függetlensége védelmezőjének, a magyar nép hadseregének életében is döntő változások történtek ezen tizenhárom esztendő alatt.

A Magyar Néphadsereg létrehozása és fejlődése szorosan hozzátartozik népi demokráciánk létrejöttéhez és fejlődéséhez. A Magyar Néphadsereg együtt nőtt és erősödött a magyar népi demokráciával, amely a Szovjet Hadsereg felszabadító harcának eredményeképpen született meg Magyarországon.

A Horthy-fasizmus hadseregét — amely a tőkések és földbirtokosok hatalmát volt hivatva megvédeni — a Szovjet Hadsereg a második világháború folyamán széjjelzúzta. A felszabadított Magyarországon — a régi rend híveinek erőlködése ellenére — a népi demokratikus irányzat egyre inkább erősödött, majd a proletárdiktatúra győzelmével teljes egészében kivirágzott, győzelmet aratott.

Az új, népi demokratikus kibontakozás nem tűrhette a régi fasiszta hadsereg újjáéledését és megkezdte a saját arculatának megfelelő fegyveres erő kiépítését. Ahogy az országban szélesedett a harc a régi ellen, úgy szélesedett a harc a hadseregen belül is a demokratizálódásért. Ez az erőfeszítés eredményezte, hogy a néphadsereg már a népi demokrácai fejlődéséenk első szakaszában a munkásosztály oldalán tevékeny résztvevője annak a küzdelemnek, amelynek fő kérdése a ki kit győz le — volt.

Népi demokráciánk történetéről, munkásosztályunknak és parasztságunknak a hatalomért vívott harcáról már sok tudományos mű látott napvilágot. Néphadseregünk történetéről azonban még nem jelent meg összefoglaló munka. Ez a tanulmány nem lép fel azzal az igénnyel,

hogy ezt a hiányosságot pótolja, s a néphadsereg történetének egy rövid, kezdeti időszakával foglalkozva, csak annak a harcnak a bemutatására tesz kísérletet, amelynek eredményeképpen megszületett a dolgozó magyar nép hadserege.

A Magyar Néphadsereg megalakulásának körülményei
Az első hadosztályok megszervezése

Az 1944-es év a második világháború ötödik esztendeje volt. A német fasiszta hadsereg a Szovjet Hadsereg és szövetségesei csapása alatt rendezetlenül vonult vissza. Az év utolsó harmadában a Szovjet Hadsereg megkezdte Magyarország felszabadítását. 1944 december végére Magyarország területe a Dunáig felszabadult, befejeződött Budapest körülzárása és folytatódott a Szovjet Hadsereg előnyomulása a Dunántúlon. A fasiszta kézen levő országrészeken a Szálasi-féle banda még totális mozgósításról beszélt, még újabb és újabb ágyútöltelékeket próbált összeszedni Hitlernek, még a „hungarista nagy haza" illúziójában ringatta magát, amikor az ország felszabadított részén már az új Magyarország alapkövének letételéhez készülődtek a demokratikus érzelmű hazafiak. Debrecenben 1944. december 21-én összeült az Ideiglenes Magyar Nemzetgyűlés, amely december 22-én megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt.[1]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés az első üléséről szózatot intézett a magyar néphez, amelyben többek között szent szabadságharcra hívta fel a magyar népet a német elnyomók ellen. Ebben a szózatban az Ideiglenes Nemzetgyűlés felszólította a németek oldalán még harcba kényszerített honvédeket: „... fordítsátok fegyvereteket a német elnyomók ellen, támogassátok a felszabadító Vörös Hadsereget, csatlakozzatok a magyar szabadságharchoz, a szerveződő új magyar nemzeti haderőhöz.[2]

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány nyilatkozatában ugyancsak „Felszólítja az egész magyar népet, felhív minden magyar hazafit, hogy... a legmesszebbmenő áldozatkészséggel vegye ki részét a német elnyomók elleni szabadságharcból... Külön hívó szóval fordul a németek oldalán harcba kényszerített csapatokhoz, a németbérencek által félrevezetett tisztekhez és honvédekhez, hogy fordítsák fegyverüket a németek ellen, és velünk összefogva döntsék meg a németbérenc nyilas bábkormányt, segítsenek meggyorsítani hazánk felszabadítását."[3]

Amint e felhívásokból látható, az összes demokratikus erők — amelyeknek nevében az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd az Ideiglenes Nemzeti Kormány nyilatkozott — a legfontosabb feladatnak tekintették

[1] Bővebben e napok történetével nem kívánok foglalkozni, mivel ezt történészeink már több oldalról megtették.
[2] Felszabadulás 1944. szeptember 26. — 1945. április 4. Dokumentumok. Szikra 1955. 204. old.
[3] Uo. 209. old.

a magyar nép fegyveres harcának megindítását a német fasiszták ellen. Az erre való elhatározást erősítette meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány a Szovjetunió kormányához 1944. december 23-án intézett fegyverszüneti kérelmében, és 1944. december 28-án a fasiszta Németországnak küldött hadüzenetében.

Ahhoz azonban, hogy a demokratikus erők ezen eltökéltségüket meg tudják valósítani, új hadsereget kellett teremteni.

Az egyik legfontosabb probléma tehát az új hadsereg létrehozása volt. De felmerült a kérdés: milyen legyen ez az új hadsereg? Nyilvánvaló, hogy szó sem lehetett régi mintájú hadseregről. Újtípusú hadsereg kellett, amely megfelelt a felszabadított nép érdekeinek, amely a felszabadult nemzet akaratát végre akarja, és végre is tudja hajtani.

Hogy milyen legyen az új hadsereg, a széles néptömegek kérdésévé vált.

A debreceni „Néplap" 1944. december 31-én a következőképpen adott hangot a néptömegek óhajának. „Szeretetet, megbecsülést, az emberi jogok tiszteletben tartását, igazságot, szabadságot, népi szellemet akarunk látni az új demokratikus Magyarország néphadseregében." Ugyanez a lap 1945. január 28-i vezércikkében ilyen követelményeket szab: „A felállítandó új hadsereg a magyar nép hadserege kell, hogy legyen, magyar hazafiságtól és nemzeti érzéstől áthatott demokratikus új népi hadsereg. Ez a hadsereg lényegében különbözik az előző hadseregtől, mert lényegében különbözik a két hadsereg célja is egymástól."

Az új hadsereg feladatát — a nép nevében — a Magyar Kommunista Párt fogalmazta meg: „Ez a hadsereg lesz a nemzet karja kifelé a német fasizmus ellen, és támasza befelé a reakció ellen."[4]

Mindjárt a felszabadulást követő első időben tehát a legszélesebb tömegek óhaja az volt, hogy az újjászervezendő hadsereg valóban a nép hadserege legyen.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása és felhívása a magyar néphez és a német fasiszták oldalán harcoló katonákhoz, komoly visszhangra talált. A Szálasi-féle bábkormány által harcba kényszerített magyar egységek közül egyre többen álltak át a Szovjet Hadsereg oldalára azzal az elhatározással, hogy a német fasiszták és magyar bérenceik ellen fordítják fegyvereiket.

E felhívás eredményeként a Budán körülzárt magyar egységek közül 1945 januárjában és februárjában átállt magyar katonák és tisztek azzal a kéréssel fordultak a szovjet parancsnoksághoz, hogy tegyék lehetővé számukra a Buda felszabadításáért vívott harcokban való részvételt. A szovjet parancsnokság engedélye után megalakult a mintegy 2000 fős „Budai Önkéntes Ezred", amely Buda teljes felszabadításáig harcolt a Szovjet Hadsereg oldalán. Az ezred egyik volt tagja így emlékezik vissza ezekre a harcokra: „Február 9-ére virradó éjjel riadót rendelt el parancsnokunk. Sötétben szedelőzködtünk össze,

[4] Uo. 333. old.

végigtapogattuk fegyvereinket és útnak indultunk... Az Alkotás utcai kórháznál rövid pihenő, és nem sokkal később meg is kaptuk tolmács útján az orosz parancsnokságtól az első támadási parancsot; az utca túlsó oldalán a házakon keresztül cél a Déli pályaudvar mielőbbi elfoglalása, majd megtisztítása a németektől... A tüzérségi előkészítés után támadásra indultunk a pályaudvar területén. Lendületes rohammal kifüstöltük a nagy vasutas házakból a németeket, akik rengeteg halottat és hetvenkét foglyot vesztettek."[5]

Budapest teljes felszabadulás után a „Budai Önkéntes Ezred" Jászberénybe vonult, ahol a szervezés alatt álló 1. hadosztály alárendeltségébe került, mint annak egyik ezrede.

Ugyancsak az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhívására a debreceni hadifogolytáborban levő katonák már december 27-én kérelemmel fordultak az Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz és a szovjet parancsnoksághoz, hogy tegyék lehetővé számukra a harcot a német fasiszták ellen. 1944. december 31-én közölték velük, hogy kérelmük meghallgatásra talált. Az önként jelentkezőkből műszaki egységek alakultak, amelyek később az 1. magyar műszaki hadosztály néven a szovjet műszaki egységekkel végeztek nélkülözhetetlen munkát a harcoló szovjet csapatok utánpótlásának biztosítására. Az egység volt parancsnoka az Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz 1945. április 10-én küldött jelentésében többek között a következőket írta: „Azt, hogy nem vagyunk hadifoglyok, mi sem bizonyítja jobban, hogy az orosz parancsnoksággal egyetértésben... a 6/5. ho. pcs. elrendeli orosz—magyar vegyes járőrszolgálat megszervezését. Több ízben előfordult, hogy mert orosz őrökben hiány mutatkozott, magyar honvéd állt őrt fegyverrel az orosz parancsnokság előtt. Február 22. óta a ho. pság. épülete előtt fegyveres magyar őr teljesít szolgálatot... A szovjet pk-ság egyetértett, hogy a kiváló munkát végző honvéd egyéneket a ho. pság. őrmesterig előléptesse. Aki a munkát 100 százalékon felül elvégezte, megjutalmazták. Az általunk javaslatba hozott tisztek és legénység között az orosz parancsnokság 5000 rubelt osztott ki."[6]

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhívása nyomán egyre több alakulat állt át szervezett egységekben a Szovjet Hadsereg oldalára. Így 1945. január 12-én a 2. hgy. tü. o. állományából 12 fő tiszt, az egész legénység, 12 löveggel és 100 járművel. Az egység parancsnoka az átállásról szóló jelentésében a következőket mondotta: „Az orosz parancsnok mint leendő szövetségeseket üdvözölt bennünket, a tiszteket megvacsoráztatta, nekem az óráját odaajándékozta."[7] Ez a csoport február hó végén már az új magyar hadsereg állományában volt.

1945. január 18-án Budapesten a 72. honv. htv. mű. gép. zj. megtagadta a visszavonulási parancsot és átállt a szovjet csapatokhoz.

[5] Az Első Hadosztály c. lap. 1945. aug. 1. sz.
[6] H. M. Elnökség anyaga 1945 — 22629. sz. 1—2-es mell. Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL).
[7] HIL. Béketárgyalások anyaga 14. csomó, 26. sz.

Halál a német megszállókra!

1. szám.

VASUTÉPITŐK

1945 február 9.

Olvasd és add át bajtársadnak!

Feladatunk:

Tisztek, tisztiselyeltesek, honvédek! Feladatunk a munka fegyverével harcolni a győzelemért. Ez a szó, hogy feladat, csak egyet jelenthet: parancsot teljesíteni.

Honvédek! Mit kívánt tőlünk a feladat 1. Jó munkát. 2. Fegyelmet. 3. Parancsteljesítést.

Berlin elleni felvonulását megkezdte a Vörös Hadsereg

Az 1. Vasútépítő Magyar Hadosztály lapjának 1. száma.

Érted is dolgozunk.

A számok beszélnek.

Az 1. Vasutépitő Magyar Hadosztály teljesitménye 1945 január 13-tól március 31-ig:

1.234,800 munkaóra.

Csoportunk katonái nap-nap után azon dolgoznak, hogy Neked is jobb jövőd legyen. Családodért, minden magyar családért dolgozunk. Dolgozunk a németek ellen az eljövendő uj európai rendért.

De hadd beszéljenek a számok. A németek által rombadöntött — az orosz utánpótlás szempontjából — egyik fontos pályaudvaron, felrobbantott váltókat, romokat hoztunk helyre, két 300 méter hosszu faszerkezetü rakodót épitettünk. Kitermeltünk eddig 137,890 köbméter földet és követ, továbbitottunk 22.140,640 tonnaméter földet és követ. Kitermeltünk és megmunkáltunk 7260 köbméter fát. Elvégeztünk 39,200 folyóméter pályamunkát, leraktunk 1300 folyóméter iparvágányt. Kézierővel szállitottunk 826,610 tonnaméter fát és 372.398 tonnaméter vasat. Ezek a számok minden szónál! többet mondanak. Kiáltó szó, példa ez.

Nagy teljesitmeny ez, de tudni kell még ehhez, hogy majdnem minden szerszámot magunk csináltunk munkankhoz Akaratunk ipari üzemeket keltett életre. Sok nehézséggel, vas akaratlal, vasutat épitettünk és épitünk, mert tudjuk, hogy minden becsületes munkaóránk egy tégla a szabad, népi Magyarország épületéhez.

Ebben a kemény munkaharcban hőseink is vannak. Ők az első igazi gránitkövei az uj Magyarországnak. A mi halottaink az uj Magyarország hősei.

A fent felsorolt adatok munkaórái csak azok, melyekkel ténylegesen hozzájárultunk az orosz front előrehaladásához. Saját szükségletünkre (szállitás, szakácsok, szabók stb) a fenti munkaóraszámnak legalább egynyolcadát végeztük el még.

Mi kaptuk először a feladatot, hogy megkezdjük a romhalmazba fekvő ország épitését Tovább haladunk ezen az uton, mert minden csakánycsapásunk a győzelemért cseng.

Küzdünk és dolgozunk, hogy munkánkkal bebizonyitsuk a magyar nép békeszeretetet.

1945 április hó 5.

Gyöngyössy Gábor szds.
az 1. VÉP. ho. parancsnoka.

Az 1. Vasútépitő Magyar Hadosztály munkateljesítménye 1945. január 13-tól március 31-ig.

1945. március 4-én az egész egység az új magyar hadsereg kötelékébe lépett, mint a 6. ho. 1. honv. véhid. zj-a.[8]

A Szovjet Tájékoztató Iroda 1945. február 9-i jelentésében ugyancsak egy magyar század átállásáról tudósít.

1945. április 4-én a Szovjet Hadsereg oldalára állt a volt 24. honv. ho. is. A hadosztály egyik ezredének volt parancsnoka a magyar katonai hatóságoknak tett jelentésében ezeket írja: „Április 4-én egy szlovák községben szállásoltunk el, ahová aznap repülőgépen egy orosz vk. ezredes érkezett Moszkvából és a sorakozott ho. előtt kijelentette, hogy egyenesen Sztálin generalisszimusztól jön azon paranccsal, hogy bennünket a generalisszimusz nevében üdvözöljön és biztosítson arról, hogy legrövidebb időn belül hazaszállítanak és mint új magyar ho-t bevessenek a németek ellen. Pár nap múlva tényleg bevagoníroztunk és Hajmáskérre szállítottak, mint új 5. magyar ho-t."[9] A 2. Ukrán Front újságja is, a „Szovjetszkij Vojn"[10] január hónaptól sorozatosan közölt híreket magyar egységek átállásáról.

Lehetne még sorolni az ilyen példákat, de úgy gondolom, már a fentiek is elég meggyőzőek ahhoz, hogy lássuk: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhívása nem maradt pusztába kiáltott szó, s a volt horthysta hadsereg tisztjeinek és honvédeinek egy tekintélyes része — ha későn is —, de ráeszmélt arra, hogy nem a Szovjet Hadsereg elleni harc, hanem a német és magyar fasisztákkal való szembefordulás biztosítja hazánk függetlenségét és szabadságát.

Az új hadsereg megszervezésének egyik előfeltétele a hadsereg irányító szervének, a Honvédelmi Minisztériumnak és a kerületi parancsnokságoknak létrehozása volt. Ez a munka azonban az akkori honvédelmi miniszter, Vörös János irányításával igen vontatottan haladt. 1945. január 20-án a Honvédelmi Minisztérium szervezeti felépítése a következő volt:

Elnökség,
Szervezési Csoport,
Személyi Csoport,
Anyagi Csoport,
Hadműveleti Csoport,
Polgári Csoport,
Nevelői Csoport,
Hadbírói Csoport.[11]

A mindössze néhány főből álló csoportok természetesen nem tudtak olyan operatív munkát végezni a hadsereg szervezésének előkészítésében, mint amilyenre ebben az időben szükség lett volna.

A Honvédelmi Minisztérium irányító szerveinek felállítása annyira elhúzódott, hogy a hadsereg tényleges szervezése csak a fegyverszüneti szerződés megkötése után kezdődhetett meg.

A fegyverszüneti szerződést 1945. január 20-án írták alá Moszkvá-

[8] HIL. Béketárgyalások anyaga 14. csomó, 30. sz.
[9] HIL. Béketárgyalások anyaga 14. csomó, 26. sz.
[10] A Szovjet Hadsereg Központi Archívuma. Fond 234. No 248908.
[11] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20034. rendezetlen.

ban. A fegyverszüneti szerződés I. §. 1. c. pontja előírta: „Magyarország kormánya kötelezi magát olyan szárazföldi, tengeri és légierő fenntartására és rendelkezésre bocsátására, amilyent a Szövetséges (Szovjet) Hadsereg Főparancsnokság a fővezetése alatt álló szolgálatra megállapíthat. Ezzel kapcsolatban Magyarország legalább nyolc nehézfegyverzettel ellátott gyaloghadosztályt állít ki."[12]

A Honvédelmi Minisztérium vezetőinek ilyenformán számolnia kellett volna a fegyverszüneti szerződés követelésével, és jó előre előkészülni a végrehajtásra. Azt látjuk azonban, hogy a szervezési munkában komoly szerepet játszó (összeírások, behívások, stb.) honvéd kerületi parancsnokságok felállítására is csak 1945. január 31-én adta ki a honvédelmi miniszter a rendeletet. De még az egyes hadosztályok hadrendi tervezete is csak 1945. február 1-én készült el. A katonai kerületi parancsnokságok felállításáról szóló rendelet értelmében a beosztás változatlanul megmaradt (hét katonai kerület), de egyelőre csak két kerületi parancsnokság kezdte meg a munkát: az 5. kerületi parancsnokság Szegeden, a 6. kerületi parancsnokság pedig Debrecenben.[13]

A fegyverszüneti szerződés megkötése után végre több mint egy hét késéssel az Ideiglenes Kormány kiadta az új hadseregbe való toborzási felhívást. A toborzási felhívásban az Ideiglenes Nemzeti Kormány felszólítja az ország lakosságát, hogy *„Fogjon fegyvert minden magyar a haza és a magyar nép felszabadítása érdekében."*[14] A toborzási felhívás a jelentkezési határidőt február 8-ig állapította meg.

Ebben a helyzetben, amikor a német fasizmus ellen a nemzet szabadságharcának megszervezéséről volt szó, elengedhetetlenné vált az ország minden demokratikus erejének összefogása. A Magyar Kommunista Párt, amely már az illegalitásban is erre összpontosította fő erejét, az új viszonyok között is élére állt ennek a munkának. A debreceni „Néplap" 1945. január 30-i számában a toborzási felhívással egy időben jelent meg Révai József elvtárs „Fegyverbe magyar!" című cikke. Ebben a cikkben — a Kommunista Párt álláspontját képviselve — Révai elvtárs a következőket írta: „Amikor Kossuth Lajos 1848. július 11-én a veszélyben forgó haza megmentésére 200 000 honvédet kért, az országgyűlés kitörő lelkesedéssel felelt a fegyverbe hívó szóra: Megadjuk! Az Ideiglenes Nemzeti Kormány fegyverbe hívó szavára sem lehet más a válasz: a haza hív, hát megyünk... Ha a demokratikus pártok versengeni akarnak egymással, akkor versengjenek abban, hogy ki tud több magyar ifjút, magyar férfit az új honvédségbe való önkéntes jelentkezésre bírni. A Magyar Kommunista Párt kész részt venni ebben a versenyben! Pártunk fegyverbíró fiatalságát mozgósítjuk a hadseregbe való belépésre. Pártszervezeteinket kötelezzük, hogy a toborzással kapcsolatos felvilágosító, lelkesítő, szervező munkából teljes erővel és odaadással vegyék ki részüket. Nem jó kommunista az, aki

[12] Felszabadulás. Dokumentumok. 220. old.
[13] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20.100. rendezetlen.
[14] Felszabadulás. Dokumentumok. 328. old.

nem veszi halálos komolyan az Ideiglenes Nemzeti Kormány fegyverbe hívó szavát. Nem jó kommunista az, aki nem érti meg, hogy a magyar nép élén haladni ma azt jelenti: élen járni a fegyveres szabadságharcban."[15]

A Magyar Kommunista Párt 1945 február első napjaiban külön röplapot adott ki, amelyben a fasizmus elleni szabadságharcra szólítja fel a magyar dolgozókat. „Dolgozók! Polgárok! Magyarok! — hangzik a felhívás. — ... *A fegyverszüneti egyezmény* alapján megszületik a Magyar Néphadsereg, amely a diadalmas Vörös Hadsereg oldalán részt vesz a német fasizmus megsemmisítésében, bosszút áll négyszáz év magyar szenvedésért.

Férfiak! Nők! Magyar Ifjak!

A szabadságot csak harccal lehet kivívni, és csak harccal lehet megtartani. Ha szabadok akartok lenni, ha nem akartok többé német igában nyögni, vegyetek részt az új szabadságharcban, lépjetek be az új Magyar Nemzeti Hadsereg soraiba!"[16]

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány toborzási felhívása a felszabadított területeken komoly visszhangra talált. A korabeli sajtó élénken foglalkozott a toborzó gyűlésekkel és komoly eredményekről számolt be. A szegedi „Szabad Magyarország" 1945. február 14-i száma arról adott hírt, hogy „A szegedi nagygyűlés kimondta egy hadosztály felállítását. A miskolci és a Borsod megyei jelek szerint ott is egy hadosztályt fognak kiállítani." A „Szabadság" c. lap a Viharsarokban lezajlott toborzó gyűlésekről szóló beszámolójában a következőket írta: „Mindenütt ezrek jelentek meg a gyűlésen és a felhívásra százával jelentkeztek a néphadseregbe. A legtöbben Békés és Hajdú megyében jelentkeztek katonának az ipari és földmunkások soraiból."[17] Szeged, Miskolc, Debrecen toborzási versenyt indított egymás között. A Miskolci Nemzeti Bizottság 1945. február 20-án levélben jelentette be a honvédelmi miniszternek a toborzás eredményét, amely szerint „... Miskolcon az önként jelentkezettek száma 2704, míg Borsod vármegyében 5520... Megjegyezni kívánjuk még — hangzik a levél —, hogy az előzetes orvosi vizsgálat szerint az önként jelentkezettek 75—80 százaléka mutatkozott arcvonalbeli szolgálatra alkalmasnak."[18] Az egri kiegészítő parancsnokság területén közel 10 000 volt a jelentkező.[19] A debreceni „Néplap" 1945. február 20-i száma az új hadseregbe való jelentkezéssel kapcsolatban megrendítő epizódról számolt be: „Egy illető — írja a lap — »Musz«-os volt. Az orosz fronton megsebesült aknaszedés közben. Egyik lábát amputálták. Budapest felszabadítása után mankóval gyalog indult Debrecenbe, jelentkezni az új hadseregbe."

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány toborzási felhívására a hadifogolytáborokban levő magyar katonák is tömegével jelentkeztek az új hadseregbe. Az 1945. február 3-i minisztertanácsi ülésen Vörös János

[15] Uo. 330—331. old.
[16] Uo. 230. old.
[17] „Szabadság" c. lap. 1945 febr. 22.
[18] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20193. sz. rendezetlen.
[19] Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. 189. old.

A FEGYVERSZÜNETI EGYEZMÉNY,

melyet a Szövetséges Hatalmakkal kötött az Ideiglenes Kormány, lidércnyomástól szabaditotta meg az ország népét. Végre megszünt az ellenséges viszony Magyarország és a demokratikus nemzetek között! Végre szabad és független népként állhatunk a többi szabad népek oldalán!

DOLGOZÓK! MAGYAROK!

POLGÁROK!

Négyszáz év óta nyög Magyarország népe a német iga alatt. Négyszáz éve harcolnak legjobbjaink hazánk függetlenségéért Négyszáz év magyar szabadságharca, a vértanuk végeláthatatlan sora mutatja számunkra a felszabadulás utját.

A FEGYVERSZÜNETI EGYEZMÉNY

alapján megszületik a Magyar Néphadsereg, mely a diadalmas Vörös Hadsereg oldalán résztvesz a német fasizmus megsemmisitésében, bosszútáll négyszáz év magyar szenvedéséért.

FÉRFIAK! NŐK! MAGYAR IFJAK!

A szabadságot csak harccal lehet kivivni és csak harccal lehet megtartani. Ha szabadok akartok lenni, ha nem akartok többé német igában nyögni, vegyetek részt az új szabadságharcban lépjetek be az új Magyar Nemzeti Hadsereg soraiba!

A FEGYVERSZÜNETI EGYEZMÉNY

módot nyujt arra, hogy jóvátegyük az elmult huszonöt év minden bünét és hibáját. A hitlerizmus olyan háboruba kergette az országot, mely csak nyomoruságot, pusztulást, elnyomást hozott az ország dolgozó népének. A Szövetséges Hatalmak oldalán olyan háboruba lép az ország, amely békét, szabadságot, függetlenséget hoz a magyar népnek.

Fel az új szabadságharcra!
Éljen a Berlin felé törő diadalmas Vörös Hadsereg!
Éljen a szabadságért, jogért, függetlenségért harcoló Magyar Nemzeti Hadsereg!

Szabadság! MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT

Az MKP toborzási felhivása.

arról számolt be, hogy a szovjet hatóságok 20 000 magyar katonát — akik a néphadsereg harcosai akarnak lenni — már szabadon engedtek, és ezek rövid időn belül az új hadsereg rendelkezésére állanak.[20]

A dolgozók azonban nemcsak azzal juttatták kifejezésre ragaszkodásukat az új honvédség iránt, hogy jelentkeztek soraiba, hanem — a lehetőségekhez képest — munkával és anyagiakkal is támogatták azt. A debreceni „Néplap" 1947. március 9-én írta: „A Magyar Kommunista Párt és Nemzeti Parasztpárt hajdúdorogi szervezete 13 szekér élelmiszert gyűjtött össze és hozott be Debrecenbe az új hadsereg részére". A dolgozók támogatásáról képet adnak a hadsereg ellátó szolgálatát végző egyik hadnagy szavai: „Amikor hallották az eladók, hogy az új magyar demokratikus honvédség részére vásárolok, feléért adták nekem mint másnak. A fehérneműt varrást sem tudtuk megkezdeni, mert nem volt varrógépünk. Erre hirdetést tettem közzé, hogy saját varrógéppel asszonyokat keresünk. Tömegesen jelentkeztek az asszonyok, akik éjjel-nappal dolgoztak, sokan közülük naponta húsz órát is varrtak, hogy elláthassák a honvédeket."[21]

Az új hadsereg szervezésének ez a biztató kezdeti lendülete azonban megtört a Honvédelmi Minisztérium bürokratikus, szabotáló munkáján. Bár az önkéntes jelentkezés meghosszabbított határideje február 15-én lejárt, a toborzottak behívásáról szóló rendeletet a honvédelmi miniszter mégis csak február 23-án írta alá.[22] A kerületi és kiegészítő parancsnokságokon levő tisztek sem voltak azonban jobbak a Deákné vásznánál. A behívási intézkedéseket amennyire csak tudták, elhúzták, ami miatt az önként jelentkezettek soraiban komoly nyugtalanság kezdődött. A Honvédelmi Minisztérium szabotáló munkája ellen sok helyen gyűléseken tiltakoztak a dolgozók és küldöttségeket menesztettek a miniszterelnökhöz és a honvédelmi miniszterhez, akik követelték az önként jelentkezők sürgős behívását. A visszahúzó erők azonban a behívás után is működtek. A hosszú hetek késésével behívottakat tervszerűen semmittevésre kárhoztatták. A debreceni „Néplap" 1945. március 23-i száma közli például, hogy a Hajdúhadházára bevonult önkéntes századoktól a Honvédelmi Minisztériumba küldöttség érkezett, amely követelte, hogy gyorsítsák meg „az új nemzeti hadsereg megszervezésének munkálatait". A „Szabadság" c. lap március 24-i száma a VII. kerület dolgozóinak tiltakozó gyűléséről számol be. A gyűlés részvevői memorandumot intéztek a honvédelmi miniszterhez, amelyben követelték a gyorsabb behívást, az itthonmaradottak családtagjairól való gondoskodást és a tisztek megválogatását. A „Szabad Nép" 1945. április 1-i számában arról ír, hogy a VI. kerületi önkéntesek „Harcolni akarunk a fasiszták ellen!" feliratú táblákkal a kerületi Nemzeti Bizottság elé vonultak. Az önkéntesek követelték, hogy a behívottakat fegyverezzék fel, igazolják a tiszteket és gondoskodjanak az itthonmaradottakról.

A Honvédelmi Minisztérium halogató, szabotáló politikájának okát

[20] Közli Nemes Dezső i. m. 189. old.
[21] Paál—Radó: Debreceni feltámadás. 240. old.
[22] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20185. sz. rendezetlen.

mindenekelőtt magában a minisztérium vezetésében kell keresnünk. A Honvédelmi Minisztérium irányítása ugyanis teljes egészében a volt horthysta tisztek kezében volt. Kétségtelen tény, hogy voltak az ott dolgozó tisztek között valóban antifasiszta, demokratikus érzelműek is, akik szívügyüknek tekintették az új hadsereg szervezését. Voltak azonban olyanok is szép számmal — főleg a legfelsőbb vezetésben —, akiknek nem a fasizmus elleni háborúban való részvétel, hanem annak elszabotálása volt a céljuk. Ezenkívül a Honvédelmi Minisztérium körül állandóan ott lebzselt a volt tábornokok és tisztek siserehada, ami nem kis befolyást gyakorolt a Honvédelmi Minisztérium vezetésére. Ezeknek az egyéneknek az állandó jövés-menését még a Honvédelmi Minisztérium Elnöksége is megsokallta, s a már kényelmetlenné váló jelenség megakadályozására felterjesztéssel élt a miniszterhez, amelyben többek között ezeket írta: „... a szóbanforgó idősebb urak egy része múltbani szereplésük alapján sem jöhetnek beosztásra tekintetbe, de puszta jelenlétük és a városban való forgolódásuk, étkezdében a H. M. úr asztalánál részvételük azt a benyomást kelti, hogy ezek az urak az új honvédségben is fontos szerepet töltenek be, vagy fognak betölteni... Ezért sürgős javaslat: az idősebb, már nyugállományban levő, vagy más okok miatt beosztásra tekintetbe nem jövő urak azonnal hagyják el Debrecent."[23]

A minisztériumon kívül ugyancsak régi tisztek kerültek a csapatok vezető beosztási helyeire is. A 7. hadosztály parancsnokául kinevezett Kaffka Zoltán ezredesről a Honvédelmi Minisztérium Elnökségének jellemzésében ezeket olvashatjuk: „1943 júniusában újra önként jelentkezett harctéri szolgálatra. A 121. k. ho-hoz került Beredicsevbe... Nevezett önként jelentkezett több alkalommal vállalkozások vezetésére. E vállalkozások különböző fegyvernemek keretében a németekkel együtt történtek. Kaffka ezds. ezeknél a német csapatok felett is parancsnokolt. Kaffka ezds. e vállalkozásokat kimagaslóan vezette és személyes bátorságával mindig kitűnt."[24] A honvédelmi miniszterhez 1945. március 11-én írott felterjesztésében Kaffka maga elismerte, hogy „A Kormányzó Úr különös kegyelme következtében harctéri érdemeim elismeréséül 1944. I. 1-én előléptem ezredessé."[25]

Hogy mennyire ragaszkodott ez a tisztikar a régihez, erre többek között jellemző példa a következő is: 1945. március 15-én a honvédelmi miniszter rendeletet adott ki a karpaszomány eltörlésére. Április 20-án újra miniszteri felhívásban kellett nyomatékosan utasítani a parancsnokokat, mivel azok a március 15-i erre vonatkozó rendeletet nem hajtották végre.[26]

De a régi tisztek más módon is megpróbálták már a kezdet kezdetén dezorganizálni az új hadsereget. A honvédelmi miniszter 1945. március 6-án kelt tájékoztatójában — amelyet a csapatok parancsnokai-

[23] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20199. sz. rendezetlen.
[24] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20416. sz. rendezetlen.
[25] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20416. sz. rendezetlen.
[26] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 22990. sz. rendezetlen.

nak küldött — arról ír, hogy „... az egyik átadás alatt álló fogolytáborban (az új magyar hadseregnek történő átadásról van szó — M. S.) néhányan a nemzet létérdekeit súlyosan sértő bűncselekmény végrehajtására szövetkeztek: megállapodtak abban, hogy a németek és nyilas bérenceik elleni harc megindulása után egységüket nemzetünk ellenségeinek táborába vezetik."[27]

Nyilvánvaló, hogy a fentebb jellemzett tisztikar nem volt megfelelő a fasiszta Németország elleni harc szervezésére és vezetésére. A Honvédelmi Minisztérium akkori vezetői viszont nagyon „megfeledkeztek" arról, hogy az új hadsereg szervezésében támaszkodjanak az olyan becsületes, valóban demokratikus érzelmű parancsnokokra, akik a második világháború folyamán mint partizán egységek parancsnokai bebizonyították rátermettségüket magasabb egységek vezetésére is.

Mindezen nehézségek és akadályok ellenére lassan, de haladt az új hadsereg egységeinek szervezése. A Honvédelmi Minisztérium 1945. február 1-én elkészült terve alapján az új hadosztályokat a következő hadrenddel számították felállítani:

3 gyalogezred (közvetlenekkel),
2 tüzérezred,
1 légvédelmi tüzér osztály,
1 felderítő osztály,
1 utász híradó zászlóalj,
Vonat (hadtáp),
Hadosztály kiképző tábor.

Egy hadosztály létszámát 14 000 főben állapították meg.[28] Egy időben négy hadosztály állt szervezés alatt: az 1. hadosztály Jászberényben, az 5. hadosztály Hajmáskéren, a 6. hadosztály Debrecenben, a 7. hadosztály pedig Miskolcon. A Honvédelmi Minisztérium vezetőinek az élettől, az eseményektől való elszigeteltségére jellemző, hogy a létrehozott új egységek kiképzési határidejének meghatározásánál figyelembe sem vették az akkori hadi helyzetet. (A határidők megjelölésénél azonban nem túlzás szabotázsról sem beszélni.)

Az 1945. április 3-án kidolgozott kiképzési terv szerint a bevonultakat két csoportra osztották: a) átképzősökre (akik már voltak katonák), és b) újoncokra. Az előbbiek átképzésének idejét április 23-tól május 12-ig, az újoncok kiképzését pedig április 23-tól június 2-ig tervezték.[29] Ezek a határidők nyilvánvalóan nem azt a célt szolgálták, hogy a magyar egységek minél előbb részt vegyenek a felszabadító harcokban. Emellett a Honvédelmi Minisztérium a tényleges szervezési munka mellett olyan illuzórikus tervek kidolgozásával töltötte idejét, mint a magyar légi haderő megszervezése. Tudott dolog, hogy abban az időben az önálló magyar légierő létrehozására sem gazdasági, sem pedig káder szempontból egyáltalán nem volt meg a lehetőség.

[27] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20259. sz. rendezetlen.
[28] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20080. sz. rendezetlen.
[29] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20334. sz. rendezetlen.

Amint az előbbiekben már említettük, egy időben négy hadosztály állt szervezés alatt. A hadosztályok állománya igen vegyes összetételű volt. Önként jelentkezettek, volt hadifoglyok, öreg, háborús tapasztalattal rendelkező katonák és újoncok alkották az emberanyagot. A cél azonban közös volt: harc a német fasiszták és nyilas csatlósaik ellen, harc Magyarország boldogabb jövőjéért.

Az 1. hadosztály szervezése március 1-én indult meg Jászberényben. Ezen a napon érkezett meg a hadosztály kinevezett törzsfőnöke, aki megkezdte a hadifoglyok átvételét a szovjet katonai parancsnokságtól. Említést tettünk már arról, hogy az 1. hadosztály alárendeltségébe került a volt „Budai Önkéntes Ezred", amely már február hónapban együtt harcolt a szovjet csapatok oldalán Buda felszabadításáért. E csoportnak az összlétszáma mintegy 3500 fő volt. Rendelkezett két teljes tábori üteggel, egy légvédelmi ágyús üteggel és egy híradó századdal. Az 1. ho. kötelékébe tartozott az ún. vasútbiztosító ezred, amelyet önként jelentkezett hadifoglyokból még a szovjet parancsnokság szervezett. A hadifoglyok átvétele március 26-ra fejeződött be és 27-én már megjelent a kiképzésre vonatkozó parancs. Persze ez még nem jelentette azt, hogy a hadosztály szervezése befejeződött. A feltöltöttség ugyanis ebben az időben a hadosztálynál a következő volt: Az 1. gyalogezred 50 százalék, a 2. gyalogezred 100 százalék, a 3. gyalogezred 70 százalék, a többi alakulat feltöltöttsége 100 százalék.[30] 1945. március 31-én jelent meg a hadosztályparancsnok üdvözlete a személyi állományhoz, amelyben többek között ez áll: „Komoly feladatot, súlyos kötelezettségeket ró ránk a nemzet, de a germán hitszegés és kényuralom elleni évezredes gyűlöletünk, a fasiszta rombolás és pusztítás szította olthatatlan bosszúvágyunk, férfias önbizalmunk, a szebb magyar életbe vetett hitünk, honfitársaink belénkvetett minden bizalma megacélozza izmainkat, megszázszorozza erőinket, és ragad bennünket szélvészként előre."[31]

Április első felében komolyabb ütemben kezdődött meg a hadosztály fegyverekkel való ellátása. A Honvédelmi Minisztérium fegyverátvételi megbízottjának jelentése szerint 1945. április 9-től 16-ig az 1. hadosztály a következő fegyvereket kapta:

4736 db puska,
274 „ golyószóró,
5 „ 10,5 cm löveg,
5 „ 7,5 cm páncéltörő ágyú,
36 „ 81 mm aknavető,
9 „ 120 mm aknavető.[32]

Annak ellenére, hogy a hadosztály április első hetében már teljesen feltöltődött, a hadműveleti területre való elvonulásra csak április 24-én kapott parancsot. A parancs vétele után megkezdődött a hadosz-

[30] HIL. Béketárgyalások anyaga. 7. csomó, 24. sz. Az 1. gy. ho. naplója 1945. III. 1—31-ig.
[31] Uo.
[32] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 22996. sz. rendezetlen.

tály elszállítása, amely vasúton hat lépcsőben történt. Az első szerelvény május 4-én érkezett meg a hadműveleti területre.[33]

A 6. hadosztály szervezése Debrecenben, 1945. február 9-én, a hadosztályparancsnok kinevezésével kezdődött meg. Tekintettel a hadosztályparancsnokság kedvező székhelyére, ez a hadosztály szerveződött meg legkorábban. Az önkéntes jelentkezőkből felállított első egységek Nyírbátor, Debrecen, Nyíregyháza és a környező falvakban voltak elhelyezve. A debreceni március 15-i ünnepségen már a 6. hadosztály egy ezrede képviselte az új demokratikus honvédséget. A honvédelmi miniszter február 4-én értesítette a debreceni polgármestert, hogy rövidesen Debrecenbe érkezik mintegy 5000 fő volt hadifogoly, akiket a szovjet parancsnokság az új hadsereg rendelkezésére bocsátott.[34] Március 2-án újabb 8260 fő volt hadifogoly érkezett, akiknek átvétele március 4-én be is fejeződött. Ezzel a 6. ho. személyi feltöltöttsége teljes lett. De itt is ugyanolyan jelenségnek vagyunk a tanúi, mint az 1. hadosztálynál. A 6. ho. is a megszervezése után több mint egy hónapra (április 11-én) kapott csak parancsot a hadműveleti területre való elvonulásra. A hadosztály elszállítása szintén vasúton három lépcsőben történt. Az első szállítmány április 13-án, az utolsó április 17-én indult útnak, és április 24-én érkeztek meg a hadműveleti területre.[35]

A másik két szervezés alatt álló hadosztálynál a szervezési ütem jóval gyengébb volt. Az 5. hadosztály szervezése április első hetében kezdődött, miután a volt 24. hadosztályt — amely átállt a Szovjet Hadsereg oldalára — a Honvédelmi Minisztérium átvette a szovjet parancsnokságtól és Hajmáskérre szállíttatta. A hadosztály átvételével megbízott tiszt az átvételről és a hadosztály állapotáról a következőket jelentette a honvédelmi miniszternek: „A ho. a községben őrség nélkül házakban van elszállásolva... A csapatok a falu melletti nagy réten parancsnokaik vezetése alatt rendszeres foglalkozást végeznek... A legénység úgy egyenként, mint zárt kötelékben kifogástalan fegyelmezett, meglehetősen ápolt, igen jó benyomást kelt. Ez az orosz tisztekre is igen jó benyomással volt. Rend és fegyelem tekintetében semmi kifogás nem merülhet fel... Jelentem, hogy a szovjet urak és legénység magatartása úgy a hao.-val, mint velem, mint átvevővel szemben a legbajtársiasabb, megértő, készséges volt, minden tekintetben minden tőlük telhetőt azonnal és a legudvariasabban megtettek. Célszerűnek tartanám ezt Balakin vezérőrnagy, Kulacskov ezr., Makszimenkó ae., Rübanov szds., Erunov őrn., Pleszkii kapitánynak írásban a H. M. úr által, vagy nevében megköszönni."[36] Ezzel a hadosztállyal a Honvédelmi Minisztérium egy teljesen kész keretet kapott, mégis képtelen volt a második világháború befejezéséig teljes létszámra feltölteni. Ennek következtében a hadosztálynak a hadműveleti területre való elszállítására nem is került sor.

[33] HIL. Béketárgyalások anyaga. 1946—47. 7. csomó 24. sz.
[34] Felszabadulás. Dokumentumok. 355. old.
[35] HIL. Béketárgyalások anyaga. 1946—47. 7. csomó 25. sz.
[36] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 22964. sz. rendezetlen.

Экз № 2

Акт

1945 года апреля 15 дня мы нижеподписавшиеся, зам начальника 45 Приемного пункта ст лейтенант Рыбалов Н.Т с одной стороны и представитель Венгерского военного министерства майор Чефолвайн Стефан Гезович с другой, документы которых оказались в полном порядке, в присутствии представителя — Союзной Контрольной комиссии в Венгрии гв подполковника Максименко П.С и, Отдела НКВД по делам военнопленных 2-го Украинского фронта гв майора Ерусова И.Е и Штаба Управления тыла Армии капитана Плеского ГМ, - составили настоящий акт в том, что первый сдал а второй принял:

Личный состав 24 Венгерской пехотной дивизии, добровольно сдавшейся в плен, всего 2562 (две тысячи пятьсот шестьдесят два) человека, в том числе 193 (сто девяносто три) офицера гг. 2369 (две тысячи триста шестьдесят девять) человек сержантского и рядового состава

Весь личный состав прошел санитарную обработку 12 14 апреля 1945 года

Личный состав дивизии удовлетворен продовольствием на путь следования на 5 (пять) суток

Приложение Список личного состава 24 Венгерской пехотной дивизии на „59" листах - только к 1 экз 2-му экземпляру акта

Сдал Зам начальника 45 Приемного пункта ст лейтенант /Рыбалов/

Принял: Представитель Венгерского военного министерства майор /Чефолвайн/

Присутствовали: Представитель Союзной Контрольной комиссии гв подполковник /Максименко/

Представитель Отдела НКВД по делам военнопленных 2 ур гв майор /Ерусов/

Представитель Штаба Управления тыла Армии капитан /Плеский/

Составлен в 4 экз
1- Пр пункт 45
2- Венг военное министерство
3- Союзная контр. комиссия в Венгр
4- Штаб тыла Армии

A volt 24. ho. — a magyar hatóságoknak történt — átadásáról szóló orosz nyelvű jegyzőkönyv.

Hasonlóan lassú ütemben folyt a 7. hadosztály szervezése is. A hadosztályparancsnoksággal megbízott Kaffka ezredes április 6-án jelentette a honvédelmi miniszternek, hogy a hadosztály felállítását megkezdte és április 5-én a behívókat kiküldte.[37] A hadosztályparancsnok április 13-i jelentéséből kitűnik, hogy bár a hadosztály területén 20 000 fő jelentkezett önként a hadseregbe, mégis a jelentés idején csupán egy ezred állt szervezés alatt, a másik két ezred és a hadosztály közvetlenek szervezéséhez még hozzá sem fogtak.[38] A hadosztályparancsnokság és a Honvédelmi Minisztérium szabotáló munkája következtében ez a hadosztály sem került elszállításra a hadműveleti területre.

Az 1. és a 6. hadosztály a hadműveleti területre érkezve a 3. Ukrán Front alárendeltségébe kerültek. Az 1. hadosztályt a 3. Ukrán Front 26. hadseregének, míg a 6. hadosztály ugyancsak a 3. Ukrán Front 27. hadseregének tartalékaként sorolták be. A hadosztályok feladata elhelyezési körletükben a helyőrségi szolgálat ellátása és az esetleges bevetésre való felkészülés volt. A feladat vétele után megkezdődött a személyi állomány előkészítése és felszerelésének kiegészítése. A felszerelés kiegészítéséhez a szovjet parancsnokság a legmesszebbmenő segítséget nyújtotta a hadosztályoknak. Az 1. hadosztály naplójában erről a következőket olvashatjuk: „A hadosztály anyagának kiegészítésére az orosz hadsereg pk-ság további

6000 zubbonyt,
6000 nadrágot,
3920 inget,
3000 kapcát,
2300 köpenyt,
2000 bakancsot,
2000 törülközőt

stb. utalt ki. Élelemkiutalás az orosz norma szerint történik, ami igen bőséges."[39]

A hadosztályok felkészülési ideje nem múlt el minden esemény nélkül. Már 1945. április 28-án a 6. hadosztály parancsnoka felhívást intézett a csapatokhoz, amelyben tudatja, hogy „... magyar fasiszták átszivárognak az arcvonalon azzal a céllal, hogy az ország belsejében ellenállást szervezzenek".[40] Ezeknek az átszivárgott úgynevezett „kopjások"-nak a felszámolása a hadosztály egységeire várt.

Még jóformán be sem fejeződött a két hadosztály felszerelésének kiegészítése és átképzése, amikor a Szovjet Hadsereg és szövetségeseinek csapásai alatt a fasiszta német hadsereg teljesen összeomlott, és kénytelen volt elfogadni a feltétel nélküli fegyverletételt. A második világháború a Szovjetunió és szövetségeseinek teljes győzelmével véget ért.

A német fasizmus elleni harcra készülő hadosztályok személyi állománya a háború befejezéséről szóló hírt vegyes érzelmekkel fogadta.

[37] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 22522. sz. rendezetlen.
[38] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 22883. sz. rendezetlen.
[39] HIL. Béketárgyalások anyaga. 1946—47. 7. csomó, 24. sz. Az 1. gy. hadosztály naplója. V. 1-től 13-ig.
[40] HIL. A 6. ho. parancsai 1945. B. csomó kt 25/1945.

Az 1. hadosztály naplójában erről a következő bejegyzést találjuk: „A fegyverletétel hírét a csoportok vegyes érzelmekkel fogadták, vagyis örültek ennek, de ugyanakkor letörte őket az a tudat, hogy elestek a németek elleni fegyveres leszámolás lehetőségétől."[41]

Ha a magyar egységek már nem is kaptak közvetlen frontfeladatot, az osztrák hegyekben visszamaradt kisebb SS-csoportok, ukrán nacionalista bandák és a már említett „kopjás" bandák felszámolásában azonban tevékenyen részt vettek. Erről tanúskodik a 6. hadosztály 1945. május 12-i parancsa, amelyben a parancsnok megdicséri és jutalomban részesíti Szodovai Mihály szakaszvezetőt, mert „... a legutolsó napokban a kopjás bandák kézrekerítésénél nagy ügybuzgalomról és ügyességről tett tanúságot, sőt annak egyik vezetőjét főképpen az ő közreműködésével sikerült elfogni".[42]

A második világháború befejezése után a magyar egységek még egy ideig az elhelyezési körletükben maradtak azzal a feladattal, hogy biztosítsák a békés munka kialakítását és lépjenek fel minden diverziós próbálkozással szemben.

Az 1. és a 6. hadosztály parancsnokságai 1945. május 13-án kapták meg a 3. Ukrán Front parancsnokának, Tolbuchin marsallnak parancsát, amelyben közli, hogy a hadosztályok a jelenlegi elhelyezési körletben újabb feladatot már nem kapnak és ezzel a 3. Ukrán Front alárendeltségéből kilépnek. Ezután megkezdődött a két hadosztály visszatérése az országba, ahol megkapták az újabb feladatokat.

*

Befejezésképpen szükséges érinteni még egy-két kérdést, ami a tárgyalt időszakkal kapcsolatos. Az egyik: miért nem tudtuk megfelelő formában teljesíteni azt az önként vállalt kötelezettségünket, hogy részt veszünk a német fasizmus elleni harcban, segítünk a Szovjet Hadseregnek Magyarország teljes felszabadításában és a fasiszta hadsereg teljes megsemmisítésében. Ennek egyik okáról a tanulmányban már beszéltünk. Nevezetesen arról, hogy a Honvédelmi Minisztérium vezetői és a különböző beosztásban levő régi tisztek nem törekedtek arra, hogy az új hadsereg egységei minél előbb a frontra kerüljenek. Az egyes határidők kitolásával, a szükséges rendeletek kiadásának akadályozásával elérték, hogy értékes hetek mentek veszendőbe, és ezzel lehetetlenné vált a vállalt kötelezettségek teljesítése is.

De nem adnánk reális képét az új hadsereg szervezése közben felmerült problémáknak, ha nem mutatnánk rá az akkor meglevő objektív nehézségekre is. Gondoljunk csak arra, hogy a fasizmus ellen forduló magsabb rendfokozatú antifasiszta tisztek egy részét az ellenállási mozgalom felgöngyölítése során a Gestapo letartóztatta és kivégezte. A hadköteles korosztályok zömét a németek elhurcolták. A hadianyagot a német fasiszták és magyar cinkosaik megsemmisítették vagy nyugatra hurcolták. A H. M. Anyagi fcsf. összekötő törzsének 1946-ban készült

[41] HIL. Béketárgyalások anyaga 1946—47. 7. csomó, 24. sz. Az 1. gy. ho. naplója.
[42] HIL. A 6. ho. parancsai 1945. B. csomó kt 35/1945.

kimutatása alapján csak a kiürítés során a német fasiszták és magyar cinkosaik közel 14 000 vagonnyi hadianyagot szállítottak ki nyugatra. Ezek között ilyen tételek szerepelnek: Ruha és felszerelés 250 vagon, fegyver és páncélos jármű 120 vagon, lőszer 1300 vagon, műszaki anyag 1800 vagon, repülőgép anyag 1200 vagon stb., stb. Ez az összmennyiség 1938-as árakon számítva 2 300 000 000 pengőt tett ki. Az akkori szükségleteket figyelembe véve mintegy öt hadosztály teljes felszerelésével volt egyenlő.[43] Ezek a tények persze negatívumként jelentkeztek az új hadsereg szervezésénél, de semmi esetre nem magyarázzák Vörös János és társainak halogató, szabotáló munkáját. Hiszen a toborzás eredményei és a dolgozó nép támogató készsége, ami az új hadsereg irányában megnyilvánult, azt bizonyítják, hogy a valóban fennállott nehézségeket le lehetett volna győzni.

Hibát követett el a Honvédelmi Minisztérium azzal is, hogy nem mérlegelve az adott helyzetet, egy időben négy hadosztály szervezésén dolgozott. Ezzel a módszerrel a munka gyorsítása helyett éppen ellenkezőjét, annak lassítását, befullasztását érte el. Az erők koncentrálása helyett szétforgácsolták az erőket. Nyilvánvaló, hogy az a módszer lett volna a célravezető, ha egy hadosztály szervezését befejezve fogtak volna hozzá a másik szervezéséhez. Ez azt eredményezte volna, hogy egy vagy két hadosztály már részt tudott volna venni a Magyarország felszabadításáért lefolyt harcok utolsó szakaszában.

A másik kérdés, amit érinteni kell, az a következő: Bár a Honvédelmi Minisztérium vezetői egyáltalán nem szívesen hajlottak a demokratikus változtatások felé a honvédség keretén belül, mégis kénytelenek voltak már az első időben bizonyos változtatásokat eszközölni a szervezésben és a szabályzatokban. Az egyik ilyen változás az volt, hogy 1945. február 17-én a honvédelmi államtitkár irányítása alatt megkezdte munkáját a kulturális oktató osztály, amelynek feladata volt a hadsereg személyi állományának demokratikus szellemben való nevelése. Ezt a munkát az egységeknél a nevelő tisztek végezték. A nevelő intézmény létrehozása a hadseregben, a demokratikus erők egyik komoly vívmánya volt. A Honvédelmi Minisztériumon kívül a hadosztálytörzsekben is működött a kulturális és nevelő osztály. Az ezredekben és zászlóaljakban nevelő tiszt, a századokban nevelő tiszthelyettes dolgozott. A nevelő tiszti állomány személyi összetétele kezdetben igen vegyes volt. A legkülönbözőbb pártok tagjai, de még volt tábori lelkész, sőt csendőr is akadt a nevelő tisztek között. A Kommunista Párt, amely tudatában volt a nevelő tiszti intézmény jelentőségének, kezdettől fogva komoly pozíciókra tett szert ebben a fontos politikai szervben és a hadsereg további fejlődése során a nevelő tiszti intézmény a Kommunista Párt szilárd bázisává vált a hadseregen belül.

Ugyancsak a demokratikus erők nyomására a Honvédelmi Minisztérium kénytelen volt végrehajtani egy pár változtatást a különböző szabályzatokban. Bár ezek a változtatások nem jelentettek lényegbeli

[43] HIL. Béketárgyalások anyaga 1946—47. 2. csomó, 22. sz.

változásokat, mégis dokumentálták, hogy az új hadsereg más utat fog járni, mint a volt horthysta hadsereg. A 22. sz. debreceni kerületi parancsnoksági parancs 1945. március 14-én közli a honvédelmi miniszter rendeletét, amely a Szolgálati Szabályzat első rész XIII. fejezetéből törli a gúzsbakötést és megkötözést, mint a fenyítés formáit. Az április első felében kiadott honvédelmi miniszteri rendelet pedig egy egész sor változtatást eszközölt a Szolgálati Szabályzatban. Komoly változásként kell értékelni a Szolgálati Szabályzat azon pontját, amely lehetővé tette, hogy a honvédség tagjai pártpolitikai tevékenységet folytassanak. Ismeretes, hogy a Horthy-hadseregben a személyi állománynak a legszigorúbban meg volt tiltva a politikai tevékenység és sem aktív, sem passzív választójoggal nem rendelkeztek. A végrehajtott módosítás kimondotta: „A honvédség tagjai minden parlamenti képviselettel bíró politikai pártnak és szervezetnek tagjai lehetnek, de a honvédségen belül semmiféle pártpolitikai tevékenységet nem fejthetnek ki. A honvédség minden tagja a választójogi törvények szerint aktív és passzív választójoggal rendelkezik."[44] Bár még ez a módosítás is olyan félmegoldás féle, mert megtiltja a honvédségen belüli politikai tevékenységet, mégis egy lépést jelentett előre a demokratizálódás útján. Ugyancsak a fenti rendelet rögzítette a karpaszomány és az azzal járó előnyök megszüntetését is. Az új, módosított szbályzat egy lépést tett előre az alacsonyabb rendfokozatúak védelmében is, amikor leszögezte, hogy „Amelyik elöljáró testi fenyítési módot, vagy a Szolg. Szab. I. Részében fel nem tüntetett fenyítési módot alkalmaz, hadbíróság elé állítandó."[45]

Hasonlóan a demokratizálódás jelének kell mondani az 1945. április 2-án kelt 20.921/Eln. II. sz. rendeletet, amely lehetővé teszi a hivatásos tisztikarba való átvételt osztálykülönbségre való tekintet nélkül. Természetes, hogy e rendelet végrehajtása az első időben szinte áthághatatlan akadályokba ütközött, mégis az első repedést jelentette azon a falon, amely a régi tisztikart a nép széles tömegeitől elválasztotta.

A tanulmányban tárgyalt időszak még csak a háború utáni kibontakozás időszaka volt, és így sokkal több változást várni az akkori vezetőktől utópia lett volna. Ahogy azonban az ország egyre biztosabban haladt a konszolidálódás útján, ahogy egyre tisztábbak lettek a frontok, úgy vált világosabbá az is, hogy ezek a változások kevesek a valóban demokratikus népi hadsereg kiépítéséhez. Ebből a felismerésből kiindulva a második világháború befejezése után a harc a további haladásért a hadseregen belül épp úgy, mint az ország életének más területén is tovább folyt. Ezt a harcot azonban már egy másik tanulmány lesz hivatva bemutatni.

[44] Honvédségi Közlöny 1945 2. szám. 20139/Eln. 1—1945. sz. körrendelet.
[45] Uo.

A HORTHY-HADSEREG SZERVEZETE

(1920—1944)

II. RÉSZ

Tóth Sándor százados

III.

A harmincas évek közepétől a nyugati imperialista hatalmak a fasizmus nemzetközi erőinek tett engedmények útjára léptek, annak reményében, hogy azokat a Szovjetunió ellen tudják fordítani. A hitleri Németország egyre merészebben szőtte világuralmi terveit, és megvalósításuk érdekében féktelenül fegyverkezett. Ilyen körülmények között az agresszió előrevetett árnyékában élő kisantant államokban kedvező visszhangra találtak azok a puhatolózások, melyekkel a horthysta vezetőkörök kísérleteztek zavartalan háborús készülődésük érdekében.

Elnyerni a fegyverkezési egyenjogúságot — ez volt a magyar reakció célja, melyet el is ért. 1938 augusztusában a jugoszláviai Bledben a kisantant államok konferenciája egyezményben ismerte el a Horthy-fasizmus fegyverkezési egyenjogúságát, miután az egyezmény aláírói kölcsönösen lemondtak egymással szemben a fegyveres erőszak alkalmazásáról. Ezáltal a magyar uralkodó körök megszabadultak azoktól az utolsó és lényegében már csak formális politikai kötöttségektől is, melyek hadseregfejlesztő terveik végrehajtását, a nyílt háborús készülődést még bizonyos fokig nehezítették.

Az egyenjogúsági egyezmény és az időközben meghirdetett „győri program" már 1938 őszén éreztette hatását és annak nyomán lényeges változások következtek be a hadsereg szervezetében.

A hadsereg fejlesztését csakúgy, mint eddig, az úgynevezett „ikrezéssel" oldották meg. Ugyanis, mint azt már a tanulmány első részében említettük, a hadsereg minden meghatározott nagyságú alakulata „anyakönyvi és anyagi anya-alakulat" volt. Békeidőben a fejlesztendő fegyvernem valamennyi, vagy csak a kijelölt „anya-alakulata" önmagából

egy új azonos alakulatot állított ki. Vagyis pl. az „anya" gyalogos zászlóaljnál a parancsnokság felállította az „iker" zászlóalj parancsnokságát, a törzs az új törzset, a közvetlenek az új közvetlen alakulatokat és a századok az új századokat oly módon, hogy átadták a saját ténylegesen szolgáló tiszti, tiszthelyettesi és legénységi állományuk felét és az ikeralakulat számára tárolt teljes felszerelést. Ezután az anya- és az ikeralakulat egyaránt a bevonuló nem ténylegesekből töltötte fel állományát a béke hadrendben megszabott szintre. Ezzel a módszerrel szaporították minden fegyvernemen, illetőleg csapatnemen belül az alakulatok számát.

A „győri program" törvénybeiktatásával a magyar kormány felhatalmazást kapott arra, hogy öt év alatt katonai célokra egymilliárd pengő értékű beruházást valósítson meg. Ennek az összegnek az akkori viszonyok közötti nagysága jól lemérhető, ha figyelembe vesszük, hogy a harmincas években az egész magyar gazdaság tőkeakkumulációja nem haladta meg az évi 180 millió 1938-as értékű pengőt, ugyanakkor pedig a „győri program" pusztán állami eszközökből évi 200 millió pengős beruházást irányozott elő.[1] A programszerinti egymilliárdból 600 milliót a hadsereg szervezeti kiépítésével járó kiadásokra, 210 milliót a közlekedés katonai céloknak megfelelő fejlesztésére, 10 milliót a bányászat és kohászat ebből adódó szükségleteire, 75 milliót mezőgazdasági, a fennmaradó összeget pedig „egyéb" célokra tervezték fordítani.

A hadsereg szervezeti kiépítésére szánt 600 millió pengős beruházás az úgynevezett „Huba-hadrend" megvalósításának jegyében történt. A „Huba-hadrend" szerint öt év alatt az alábbi összetételű hadsereg megszervezését tűzték ki a „győri program" keretében elérendő célul:

25 könnyű gyaloghadosztály (2 gyalogezredes),
1 lovas hadosztály,
2 páncélos hadosztály,
2 hegyi dandár,
1 határvadász dandár,
1 folyam dandár és
2 repülő dandár (28 harci rep. és 10 feld. szd.).

1938 őszén, tekintettel a fegyverkezési korlátozások megszűnésére, elsősorban a használt fedő elnevezéseket helyezték hatályon kívül és a vegyes dandárokat hadtestekké keresztelték át. Az így nyert hét hadtest mellé az első „bécsi döntés"-sel visszacsatolt területen — Kassa székhellyel — felállították a VIII. hadtestet is és létrehozták három hadseregparancsnokság keretét. Ezek persze elsősorban formai jellegű intézkedések voltak, a tartalmi változások a megalakult hadtest szervezeten belül, valamint az új felállítások eredményeként következtek be.

[1] Lásd Ausch Sándor: A háború finanszírozása és az 1938—1944. évi infláció Magyarországon. Közgazdasági Szemle II. évf. 10. sz. 1955., 1195. old.

A vegyes dandárok hadrendjében szereplő három gyalogsági parancsnokot gyalog dandár parancsnokká nevezték ki, a gyalogezredeket pedig dandároknak nevezték el. Formailag így minden hadtest 3 gyalog dandárból állt, ezek azonban a valóságban ezredek voltak, melyek feltöltését — az életbeléptetendő hadi hadrend szerint — háború esetén tervezték végrehajtani.

A gyalogezredek[2] szervezete megváltozott. Annak érdekében, hogy a zászlóaljak későbbre tervezett ezredekké való fejlesztését előkészítsék, megszüntették az ezredközvetlen gépszázadokat és távbeszélő századokat, valamint a gyalogágyús szakaszokat, s ezek helyett zászlóaljanként szerveztek egy-egy nehéz gépszázadot és távbeszélő szakaszt. A zászlóaljközvetlen nehéz gépszázadok 1 kocsizó géppuskás szakaszból, 1 aknavető szakaszból és 1 páncéltörőágyús szakaszból álltak. A gyalogezred fentiek szerint módosult hadrendjét az alábbi vázlat szemlélteti:[3]

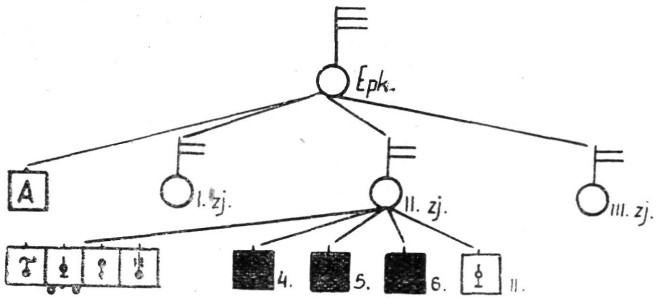

1. sz. vázlat

Megnövekedett a gyalogezredek tűzfegyvereinek száma is. A puskás századok az előző 3 helyett 4 golyószóróval, a géppuskás századok pedig 6 helyett 8 géppuskával és 2 nehézpuskával rendelkeztek.

Minden hadtest hadrendjében (az I. hdt. kivételével) az eddigi határvédelmi erők összevonása útján határvadász zászlóaljakat (összesen 29) szerveztek, melyek a határvadász dandárparancsnok útján

[2] A gyalogezredek alárendeltsége:

I. hdt. — 1., 2., 15. gy. e.
II. hdt. — 3., 16., 22. gy. e.
III. hdt. — 4., 5., 17. gy. e.
IV. hdt. — 6., 8., 18. gy. e.
V. hdt. — 7., 9., 20. gy. e.
VI. hdt. — 10., 11., 19. gy. e.
VII. hdt. — 13., 14., 23. gy. e.
VIII. hdt. — 12., 21., 24. gy. e.

[3] Atmenetileg több zászlóalj 2 puskás és 1 géppuskás századból állt. Lásd erre Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL.) V. K. F. 1. sz. melléklet a 60.000/eln. 1/a. — 1938. számhoz.

tartoztak a hadtestparancsnok alárendeltségébe.[4] Kétféle típusú határvadász zászlóalj szervezetet állapítottak meg. A „magas állományú" szervezet teljesen megegyezett a gyalogzászlóaljjal (3 puskás és 1 géppuskás század), közvetlen alakulatként árkász, távbeszélő, nehézpuskás és aknavető szakasza volt, s ezenkívül a hadrendjébe tartozott még egy kerékpáros század és egy határvadász ütegnek nevezett hegyi ágyús üteg. Az „alacsony állományú" határvadász zászlóaljak egy puskás és egy géppuskás századból álltak, de közvetlen alakulataik a „magas állományú" zászlóalj szervezet szerint voltak meg. Azonban mindkét típusú határvadász zászlóaljat a gyalog zászlóaljjal szemben lényegesen több gyalogsági fegyverrel látták el. Puskás századonként 16 golyószóró, 2 gránátvető és 1 nehézpuska, géppuskás századonként pedig 12 géppuska szerepelt hadrendjükben. Az alárendelt kerékpáros századoknak 12 golyószórójuk és 2 géppuskájuk volt.[5] A rendszeresített tűzfegyverek nagy száma abban leli magyarázatát, hogy a határvadász zászlóaljakat elsősorban „belvédelmi" célokra tervezték felhasználni, ami szükségessé tette, hogy fegyverzet tekintetében békében is elérjék a hadiállományt.

Egy magasállományú határvadász zászlóalj hadrendje:

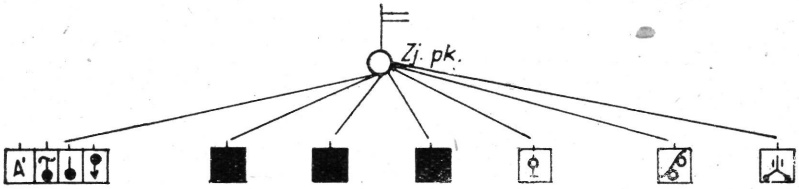

2. sz. vázlat

A hadsereg hadrendjének korszerűsítése érdekében 1938 őszén tett legfontosabb intézkedés az 1. és 2. gépkocsizó dandár felállítása volt. Ezeket a hadtestek alárendeltségéből kivont kerékpáros és vadász zászlóaljakból, a gránátos és kis harckocsi századokból, valamint a „Gépkocsizó csoport"-ból szervezték meg az alábbiak szerint. Mindkét gépkocsizó dandár

3 gépkocsizó zászlóaljból,
2 kerékpáros zászlóaljból,

[4] Alárendeltség:
II. hdt. — 2. hv. dd. (6., 7., 8., 9. hv. zj.)
III. hdt. — 3. hv. dd. (10., 11., 12. hv. zj.)
IV. hdt. — 4. hv. dd. (13., 14., 15. hv. zj.)
V. hdt. — 5. hv. dd. (16., 17., 18. hv. zj.)
VI. hdt. — 6. hv. dd. (19., 20., 21. 22. hv. zj.)
VII. hdt. — 1. hv. dd. (1., 2., 3., 4., 5. hv. zj.)
VIII. hdt. — 7 dd. (23., 24., 25. hv. zj.)
8. hv. dd. (26., 27., 28., 29. hv. zj.)

[5] HIL. V. K. F. 1. sz. melléklet a 18.000/eln. 1/a. — 1938. számhoz.

1 gépkocsizó tüzérosztályból,
1 felderítő zászlóaljból,
1 gépkocsizó utász századból és
1 gépkocsizó távbeszélő szakaszból állt.

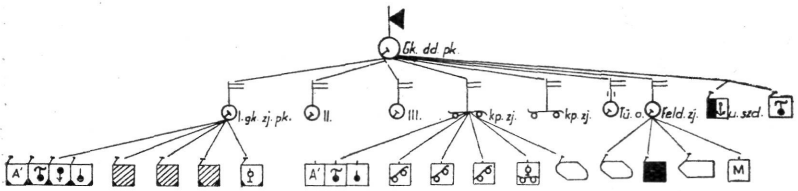

3. sz. vázlat

A gépkocsizó zászlóaljak 3 gépkocsizó puskás századra (á 16 golyószóró és 1 nehézpuska), 1 gépkocsizó géppuskás századra (12 géppuska), valamint zászlóaljközvetlen árkász, távbeszélő, aknavető (2 av-vel) és nehézpuskás szakaszra (2 npu-val) tagozódtak.

A kerékpáros zászlóaljak szervezetében — a gépkocsizó és lovas dandároknál egyformán — 3 kerékpáros puskás (á 12 golyószóró) és 1 kerékpáros géppuskás század (á 6 géppuska és 2 nehézpuska), valamint 1 kis harckocsi század (6 harckocsi) szerepelt. Ezenkívül minden kerékpáros zászlóalj, közvetlen alakulatként árkász, távbeszélő és nehézpuskás szakasszal (4 nehézpuska) rendelkezett.

Mindkét gépkocsizó dandár tüzérosztálya 3—3 gépvontatású könnyű tarackos ütegből (ütegenként 4 löveg) és 1—1 légvédelmi gépágyus ütegből (6—6 löveg) állt.

Az 1 gépkocsizó dandár felderítő zászlóaljának hadrendjébe 1 kis harckocsi század (18 hk.), 1 gépkocsizó puskás század (12 golyószóró és 2 nehézpuska), a 101 páncélvonat és 1 műhelyszázad tartozott. A 2. gépkocsizó dandár felderítő zászlóaljának felépítése ettől eltérően: 1 páncélgépkocsi szakasz, 1 kis harckocsi szakasz, 1 közepes harckocsi szakasz és 1 gépkocsizó puskás század.

Némileg megváltozott a lovas dandárok hadrendje is. Mindkét lovasdandár szervezetét 1—1 kis harckocsi század és 1—1 kerékpáros zászlóalj beállításával erősítették meg, a dandáronként meglevő két tüzérosztály egyikét pedig gépvontatásúvá szervezték át.

A lovas dandár hadrendjét a 4. sz. vázlat szemlélteti.

Mint a vázlat is mutatja, a huszárezredek szervezetébe ezredközvetlen árkász század, távbeszélő szakasz, géppuskás század (6 gpu.), páncéltörő ágyús század (4 löveg), fogatolt hegyiágyús üteg (4 löveg), valamint 2—2 lovasosztály tartozott. Minden lovasosztály 2 karabélyos századra (á 12 golyószóró) és 1 géppuskás századra (6 gpu.) tagozódott.

A fővezérség közvetlen alakulatok nyílt — 101-gyel kezdődő — számozást kaptak. 1938 őszétől a 101. és 102. gépkocsizó nehéz tüzér-

osztály,[6] a 101., 102., 103. és 104. légvédelmi tüzérosztály, a 101. vasútépítő ezred, a 101. hidász zászlóalj, a fényszóró iskola, a 101. vegyiharc zászlóalj és a 101. híradó ezred szerepelt fővezérség közvetlen alakulatként a hadsereg hadrendjében.[7] A hadsereg 1938 őszén kialakult szervezetét az 5. sz. vázlat szemlélteti:

1938 őszére a hadtest szervezetre való áttérés és az ennek megfelelő új alakulatok felállítása, a fegyverzet számának növelése, valamint a tüzérosztályok ütegeinek átfegyverzése az egységes ütegtípusok kialakítása érdekében, az eredetileg öt évre előirányzott 600 milliót felemésztették.

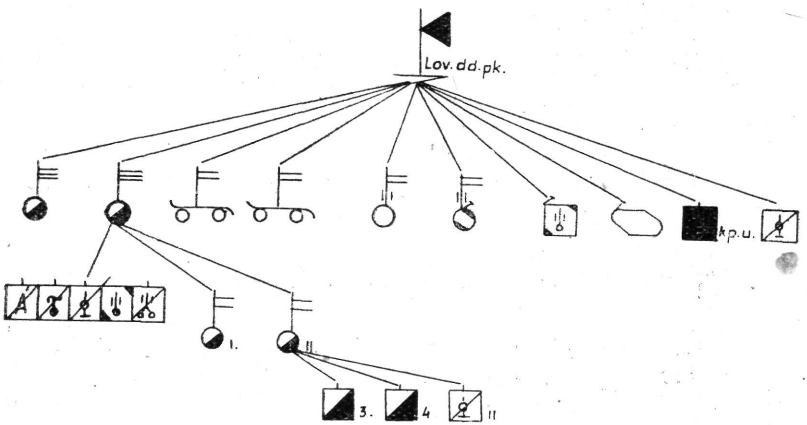

4. sz. vázlat

A fegyverkezési hajszába bekapcsolódott Horthy-fasizmus további háborús készülődései: a fegyver- és hadianyaggyártás fejlesztése, a hadsereg következőkben ismertetett fejlesztése és korszerűsítése, a dolgozó nép terheit tovább növelő újabb százmilliós beruházásokkal volt lehetséges. Az első bécsi döntés következtében elért területgyarapodás azonban igen élénkítőleg hatott az ország militarista köreire, ezért a háború felé vezető úton nem volt megállás.

1939-ben tehát tovább folytatódott a hadsereg fejlesztése. A VIII. hadtest alárendeltségében felállításra került az 1. hegyi dandár. Ennek szervezetébe 3 zászlóalj, á 3 puskás és 1 géppuskás századdal, zászlóaljanként 1—1 hegyi ágyús üteg, zászlóaljközvetlen árkász, távbeszélő és aknavető szakasz, valamint 1 páncéltörő ágyús század, 1 lovas szá-

[6] Egyelőre 37 M. közepes tüzérségi anyaggal felszerelve.
[7] HIL. V. K. F. 2687/eln. 1. — 1938. szám.

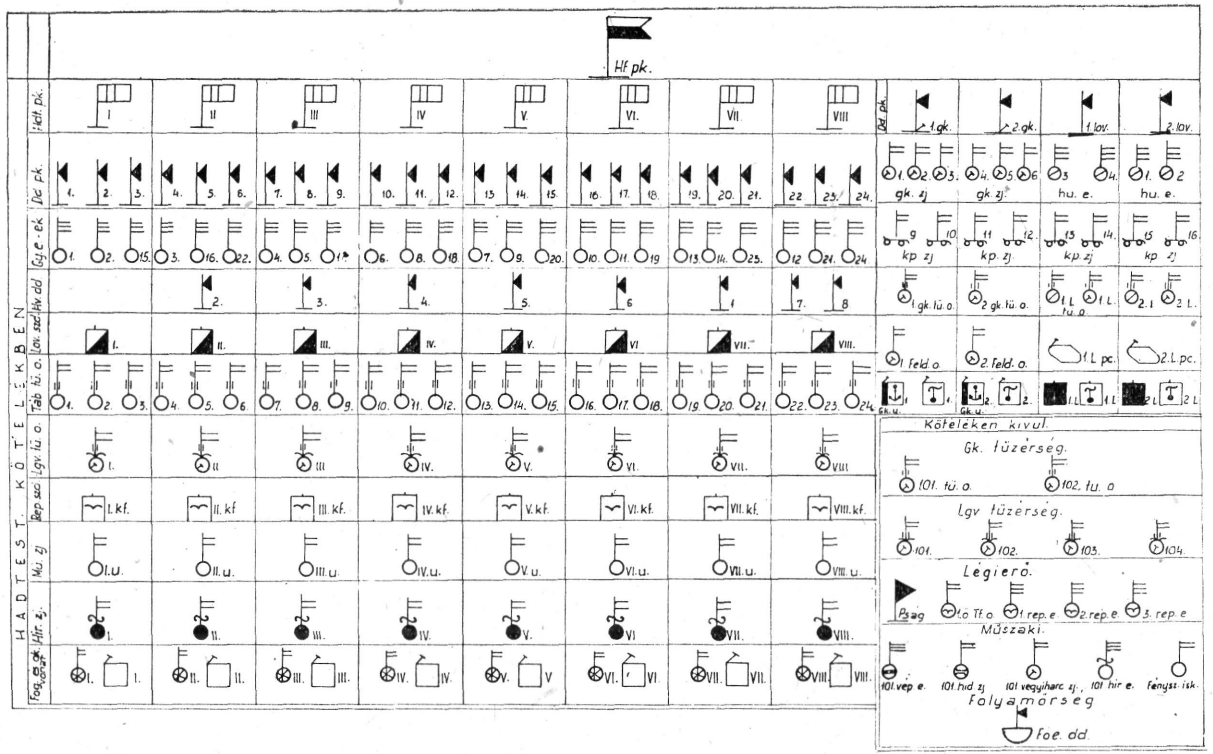
Hf pk.
HADTEST. KÖTELÉKBEN
Hdt. pk.
Dd. pk.
Gy. e-ek
Hv. dd
Lov. szd.
Tab. tü. o.
Lgv. tü. o.
Rep. szd.
Mü. zj
Hír. zj.
Fog. és gk. vonat
Köteléken kívül.
Gk. tüzérség.
101. tü. o.
102. tü. o
Lgv tüzérség.
Légierő.
Pság
Műszaki.
101. vép e.
101. hid. zj
101 vegyiharc zj.
101 hír e.
Fényszi. isk.
Folyamőrség
Foe. dd.

5. sz. vázlat

zad, 1 motorkerékpáros szakasz, 1 páncélgépkocsi szakasz, 1 híradó és 1 utász század, valamint 1 vonatcsoport tartozott. A puskás századok egyenként 16 golyószóróval, 3 nehézpuskával és 2 gránátvetővel rendelkeztek, a géppuskás századoknál 12 géppuska volt.[8]

Hegyi dandár

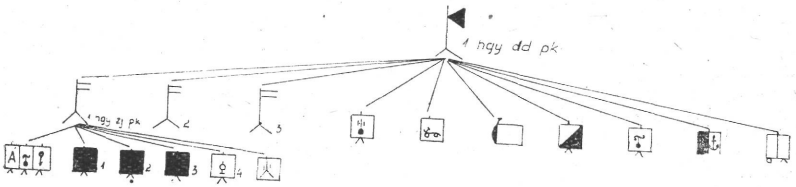

6. sz. vázlat

Az életbe léptetett szervezési intézkedések fő célja a hegyi dandár felállításán kívül a hadtest szervezet megszilárdítása, további kiépítése volt. Ezek az összes fegyvernem, illetőleg csapatnem alakulatait, csaknem valamennyi hadrendi elemet érintették.

Így a gyalogságnál az előző szervezési évben — „ikrezés" útján — létesített zászlóaljak, valamint az azokat felállító zászlóaljak hiányzó harmadik puskás századainak megalakítását rendelték el. Ugyanakkor a puskás századoknál rendszeresített golyószórók számát 8-ra, a géppuskás századok szakaszainak számát 4-ről 3-ra csökkentették, ezeket viszont 3—3 géppuskával látták el, vagyis az eddigi 8 géppuska helyett 9 szerepelt a szervezetben.[9] A további kiépítés megkönnyítése érdekében ezredenként egységesítették a zászlóaljközvetlenek szervezetét is. Eszerint minden gyalogezrednél az I. és II. zászlóaljak közvetlen alakulatként 1 távbeszélő szakasszal, 1 géppuskás szakasszal, 1 aknavető szakasszal és 1 páncéltörő ágyús szakasszal rendelkeztek. A III. zászlóaljak hadrendjébe, mint közvetlen alakulat, csupán 1—1 távbeszélő szakasz tartozott.

A meglevő 29 határvadász zászlóalj mellé még ötöt szerveztek, így számuk 34-re emelkedett. Ezek hadrendje a zászlóalj kiépítettségi fokától függően változott. A hadiállományú zászlóaljak — ilyen összesen csak kettő volt — 3 puskás és 1 géppuskás századdal rendelkeztek. Hét magasállományú zászlóalj ugyanakkor 2 puskás és 1 géppuskás századból állt, a többi 25 alacsonyállományú zászlóaljnak pedig csak 1 puskás százada és 1 két szakaszból álló géppuskás százada volt. A határvadász alakulatok tűzerejét 11 határvadász üteg megszervezésével növelték.

[8] Uo. H. M. Szövegrész a 39.000/eln. 1/a. — 1939. számhoz.
[9] Uo. V. K. F. 4061/eln. 1. — 1939. szám.

Kerékpáros zászlóaljanként felállításra került 1—1, összesen 8 gépvontatású könnyű tarackos üteg. Ezáltal korszerűsödött a gépkocsizó és a lovas dandárok szervezete — ugyanis a kerékpáros zászlóaljak azok hadrendjébe tartoztak —, ugyanakkor egyrészt szaporodott a tüzérütegek száma, másrészt pedig a meglevő ütegeken belül a gépesítettek javára változott az arány. Szintén a gépesítés terén jelentett előrelépést a kerékpáros zászlóaljak géppuskás századainak gépkocsizó géppuskás századokká történt átszervezése is.[10]

A tüzérfegyvernem az 1939-es szervezési évben tovább erősödött és szervezete egységesebbé vált. Intézkedés történt az előző évi fejlesztés következtében 2 lövegessé váló ütegek 4 lövegessé való fejlesztésére, minek következtében valamennyi tábori ágyús és tarackos üteg egységesen 4 löveggel bírt. A hadtestek alárendeltségébe tartozó 24 tüzérosztály 1. és 2. ütege könnyű tarack, 3. ütege pedig közepes tarack löveganyaggal való átfegyverzése, valamint osztályonként 1—1 üteg 37 M. 10,5 cm-es német lövegekkel (Göring) való ellátása is megkezdődött. Kiépült a VIII. hadtest légvédelmi tüzérosztálya, ugyanakkor az I—V. és VII. hadtest légvédelmi tüzérosztályánál 1—1, a VI. hadtestnél pedig 2 légvédelmi gépágyús üteget állítottak fel. A fővezérség közvetlen tüzérség keretében megszervezésre került a 105. légvédelmi tüzérosztály 3 légvédelmi ágyús és 1 légvédelmi gépágyús üteggel. A 101—104. légvédelmi tüzérosztályok pedig osztályonként 1—1 új légvédelmi ágyús üteggel bővültek.[11] A már meglevő fővezérség közvetlen tüzérosztályokat is tovább erősítették azáltal, hogy a 101. tüzérosztály hadrendjébe 3. ütegként beállítottak egy gépvontatású nehéz tarackos üteget, a 102. tüzérosztály szervezetébe ugyanígy egy nehéz mozsár üteget.

A két gépkocsizó dandár szervezetébe az eddigi kis harckocsi századok helyett, új hadrendi elemként, a felderítő zászlóaljak alárendeltségében, 1—1 könnyű harckocsi század és 1—1 páncélgépkocsi század beállítását tervezték. Ezek legszükségesebb kereteit arányos elosztással a kis harckocsi századokból és a 2. gépkocsizó dandár páncélgépkocsis szakaszából szándékoztak biztosítani. Erre azonban anyagi nehézségek miatt ekkor még nem került sor.[12]

Változáson ment át a lovas dandárok hadrendje is. A huszárezredek közvetlen géppuskás századai 4 szakaszos szervezetet vettek fel, a század géppuskáinak számát pedig 6-ról 12-re emelték. Megszüntették a huszárosztályok géppuskás századát, azok helyett osztályonként 1—1 új lovas századot állítottak fel. A lovas századok egységesen 4 szakaszra tagozódtak. Minden lovas századtörzsbe 1 nehézpuskás rajt szerveztek.

A repülő fegyvernem légi részét különválasztották a földi résztől és az 1. repülő dandárparancsnokság alárendeltségébe utalták. 1939.

[10] Ez azonban nem máról-holnapra bekövetkező változás volt. A gépkocsipark csekély volta miatt egész éven át elhúzódott az intézkedés végrehajtása
[11] HIL. H. M. Szövegrész a 39.000/eln. 1/a. — 1939. számhoz.
[12] Uo. V. K. F. 4619/eln. 1. — 1939. sz.

október 1-én hadtestenként volt 1—1 közelfelderítő század = 8 kf. rep. szd.,

lovas dandáronként 1—1 közelf. rep. szd. = 2 kf. rep. szd.,

gépkocsizó dandáronként 1—1 közelf. rep. szd. = 2 kf. rep. szd.,

a rep. dandárnál pedig egy önálló távolfelderítő osztály = 2 tf. rep. szd.,

négy vadászrepülő osztály = 8 vre. szd.,

három könnyű bombázó osztály = 6 kbo. szd.,

két nehézbombázó osztály = 4 nbo. szd.,

vagyis a légierő összesen: 32 rep. szd-ból állt.[13] A felsorolt szervezet szerinti légierő repülőállománya 259 különféle típusú gépet számlált.[14]

A hadseregszervezési intézkedések közé tartozott még hadtestenként 1—1, a későbbiekben „mozgó vesztőhelyekké" vált úgynevezett „közérdekű" munkászászlóalj felállítása. Ezekhez vonultatták be a politikailag gyanús, számukra megbízhatatlan, baloldali gondolkodású elemeket, akiknek fegyveres szolgálatát nem tartották kívánatosnak, valamint azokat, akik a nürnbergi zsidótörvényeket is túllicitáló hasonló tárgyú magyar törvények hatálya alá estek.

Már 1938 óta a sorozatos mozgósítások és a bekövetkező megszállások erősen nehezítették a tervszerű hadseregfejlesztést, de főleg az életbe léptetett hadrendek anyagi megalapozását.

A teljes vagy részleges mozgósítás szintén „ikrezés" útján ment végbe. A különbség a béke hadrend fejlesztését szolgáló ikrezéssel szemben abban állt, hogy mind az „anya alakulat", mind az „iker alakulat" a bevonuló tartalékosokkal béke állomány helyett a minden év október 1-én fegyvernemenként kiadott „Mozgósítási Utasítás"-ban megszabott állományra töltötte fel magát. Ez vonatkozik a béke szervezés szerint létrejött iker alakulatokra is. Vagyis a békében létesült „ikeralakulat" mozgósítása esetén újból ikreződött, de ikreződés után már mozgósítási állományra töltötte fel önmagát csakúgy, mint az általa létrehozott alakulat is.

1940-ben a hadrendfejlesztés súlyát a IX. hadtest Kolozsvár székhellyel történő felállítása, a határvadász alakulatok átszervezése, a tüzérség és a páncélos alakulatok továbbfejlesztése és ezzel kapcsolatban a hadtestek tűzerejének, valamint páncélelhárításának megerősítése képezte.[15]

A IX. hadtest — 18 alacsony állományú határvadász zászlóaljból — a többiekkel teljesen azonos szervezettel alakult meg. Gyalogezredei 25., 26., 27. számozást és a „székely"elnevezést viselték. Megszervezésükkel kapcsolatban az alábbiak szerint megváltoztatták a határvadász alakulatok szervezetét. Megszüntettek hat határvadász dandárparancsnokságot, s azok alárendelt alakulataiból határvadász portyázó osztályokat hoztak létre, a megmaradt két határvadász dandár pedig 8. és 9.

[13] Uo. 4408/eln. 1. — 1940. sz.
[14] Uo. 5192/eln. 1. — 1939. sz.
[15] Uo. Szövegrész a H. M. 40400/eln. 1/a. — 1940. sz. rendelethez.

számozással az azonos számú hadtest alárendeltségében folytatta működését.

Több átmeneti intézkedés után, 1940 őszén nyugvópontra jutott a hadtestenként meglevő 3—3, összesen 27 tábori tüzérosztály békeszervezete. A rendelkezések értelmében minden osztály 1. ütegét 4 db 10 cm-es 14/a. (14) M. könnyű tarack, 2. ütegét 4 db 10,5 cm-es 37 M. (Göring) könnyű tarack, 3. ütegét pedig 4 db 15 cm-es 14 M. közepes tarack löveganyaggal kellett felszerelni. Tervezve volt a fogatolt hegyi ágyús ütegek tarackos ütegekké való átfegyverzése is. A hadtest légvédelmi tüzérosztályok szervezetét ugyanekkor 1 légvédelmi ágyús és 2 légvédelmi gépágyús ütegben határozták meg. Kivétel a VI. légvédelmi tüzérosztály, ahol 1 légvédelmi ágyús és 3 légvédelmi gépágyús üteg volt.[16]

Összevonták a megszűnő határvadász egységek kerékpáros alakulatait és azokból egyelőre 2—2 kerékpáros századból álló zászlóaljat állítottak be a II., VII. és VIII. hadtest hadrendjébe. A hegyi dandár eddig meglevő 3 zászlóaljának állományából megszervezték a negyedik hegyi zászlóaljat, a zászlóaljankénti 1—1 üteget pedig osztálykötelékbe vonták össze. A négy hegyi zászlóalj puskás századait egységesen 12 golyószóróval, 2 gránátvetővel és 1 nehézpuskával fegyverezték fel. Az aknavető szakaszokat ugyanakkor 6 vetővel ellátott századokká építették ki.

A légierők szervezete 1940 őszén a következőképpen alakult: minden hadtestnél volt 1—1, összesen tehát 9 közelfelderítő repülőszázad à 8 gép. A repülő dandár az 1. és 2. vadászrepülőezredre, a 3. és 4. bombázóezredre, az 5. közelfelderítő repülőezredre, az 1. önálló távolfelderítő osztályra és újonnan felállított alakulatként, az 1. ejtőernyős zászlóaljra tagozódott. A repülő dandár és a távolfelderítő osztály századainak egységesen 12 gépük volt, így a légierő felsorolt alakulatainak gépállománya összesen 320, kiegészítve az ejtőernyős zászlóalj 10—12 gépével.[17]

Ebben az időben állították fel a „gyorshadtest" parancsnokságot, melynek alárendeltségébe a két gépkocsizó dandárt és a két lovas dandárt utalták.

Az I—IX. hadtest egyenként 3—3 önálló dandárból, 1—1 lovas századból, 3—3 tábori tüzérosztályból, 1—1 gépvontatású közepes tarackos ütegből, 1—1 légvédelmi tüzérosztályból, 1—1 közelfelderítő repülőszázadból, 1—1 utász és híradó zászlóaljból, valamint fogatolt és gépkocsizó vonat és munkás alakulatokból állt.

1941 tavaszán harckocsizó és páncélos alakulatok beállításával, valamint a felderítő zászlóaljak hadrendjén eszközölt változtatásokkal korszerűsítették a két gépkocsizó dandár és a két lovas dandár szervezetét. A korszerűsítés a következőképpen ment végbe. A 9. és a 11.

[16] Uo.
A szervezet egységesítésével párhuzamosan a fővezérség közvetlen 101—105. légvédelmi tüzérosztályok lövegszámát 4-ről 5-re emelték.
[17] HIL. V. K. F. 4408/eln. 1. — 1940. és 658/eln. hdm. csf. — 1940. sz.

kerékpáros zászlóalj átfegyverzése útján, azonos számozással egy-egy harckocsi zászlóaljat állítottak fel a két gépkocsizó dandár alárendeltségében. A harckocsi zászlóaljak szervezetébe árkász és távbeszélő szakasz, műhely és vonat, valamint három könnyű és egy közepes harckocsi század, egyenként 23 hk-val, és két páncélvadász század, egyenként 6 db 40 mm-es gépágyúval felszerelt és minimális páncélzatú hk-val tartozott. Lovas dandáronként pedig 1—1 páncélos zászlóaljat állítottak fel az alábbi szervezet szerint. Műhely és vonat, páncélgépkocsi század (16 pcgk.), valamint két kis harckocsi század, egyenként 23 kis harckocsival. Ezzel egyidejűleg a két gépkocsizó dandár felderítő zászlóaljainak szervezetéből kivonták a kis harckocsi századot, illetőleg szakaszt és mindkét felderítő zászlóaljhoz 1—1 páncéltörőágyús századot szerveztek 4—4 páncéltörő ágyúval.[18]

Az 1941 tavaszán életbeléptetett szervezési intézkedések közé tartozik még az eddig fővezérség közvetlen 101.—105. légvédelmi tüzérosztályok felhasználásával egy légvédelmi hadtest felállítása, a légierő-parancsnokság alárendeltségében.

1941 május elejére alakult ki a hadseregnek az a hadrendje, amelylyel a Szovjetunió elleni rablóháborúba belépett. Három hadsereg-parancsnokság alárendeltségében kilenc hadtest, a gyorshadtest, két határvadász dandár, egy hegyi dandár, a repülő dandár, a folyamdandár és a fővezérség közvetlen alakulatok alkották a hadsereget. A szervezet a 7. sz. vázlat szerint épült fel:

Vagyis 1941 tavaszán a hadsereg békeszervezetében
27 gyalogezred (81 zászlóalj),
16 határvadász zászlóalj,
238 határvadász őrs,
6 gépkocsizó zászlóalj,
4 hegyi zászlóalj,
7 kerékpáros zászlóalj,
97 tábori tüzérüteg,
6 lovas tüzérüteg,
28 gépvontatású közepes, illetve nehéz tüzérüteg,
43 légvédelmi tüzérüteg,
2 harckocsi zászlóalj,
2 felderítő zászlóalj,
2 páncélos zászlóalj,
33 lovas század,
9 utász zászlóalj,
3 műszaki század,
1 vasútépítő ezred,
1 vegyiharc zászlóalj,
1 hidász zászlóalj,
9 híradó zászlóalj,
1 híradó ezred,

[18] Uo. 2 hds. pság. 260/eln. 1941. sz.

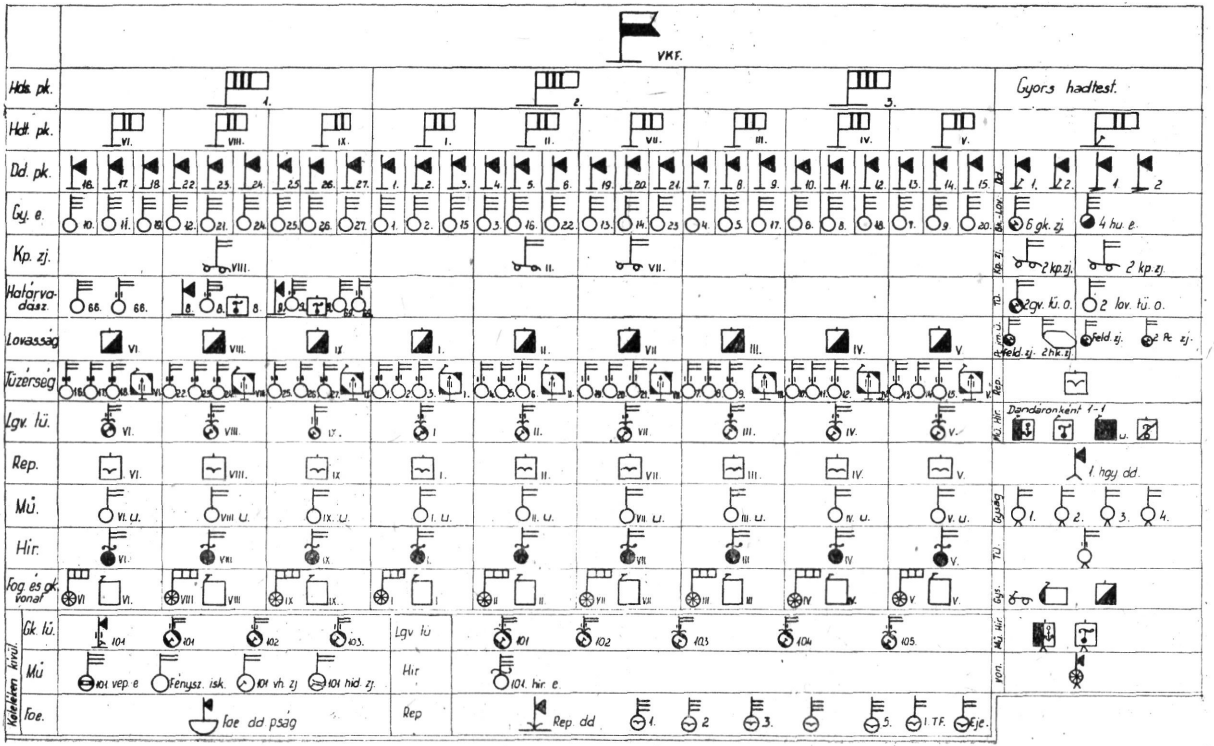
VKF.
Hds. pk.
Gyors hadtest.
Hdt. pk.
Dd. pk.
Gy. e.
Kp. zj.
Határvadász
Lovasság
Tüzérség
Lgv. tü.
Rep.
Mű.
Hír.
Fog. és gk. vonat
Gk. tü.
Mű
Foe.
Lgv tü
Hír
Rep
Kateléken kívül
Dd.
Gk.-Lov.
Kp. zj.
Tü.
Pc. m. ü.
Rep.
Mű. Hír.
Gyság
Tü.
Gys.
Mű. Hír.
Von.
Dandáronként 1-1
1. hgy. dd.
6 gk. zj.
4 hu. e.
2 kp. zj.
2 gv. tü. o.
2 lov. tü. o.
Feld. zj.
2 Pc. zj.
Feld. zj.
2 hk. zj.
101 vep. e
Fénysz. isk.
101 vh. zj
101 hid. zj.
101. hír. e.
Foe dd. pság
Rep. dd
I. T.F.
Eje.

7. sz. vázlat

3 távbeszélő század,
10 közelfelderítő repülőszázad,
5 repülő ezred,
1 távolfelderítő osztály,
1 ejtőernyős zászlóalj, valamint a

folyamdandár és egyéb szervek szerepeltek. Tehát a győri program megvalósításának jegyében folytatott háborús készülődés, újabb mennyiségi változást idézett elő a hadsereg szervezetében. Ez a gyalogos alakulatok számának szaporítása mellett, elsősorban a tüzérség fejlesztésében mutatkozott meg. 1941 tavaszán összesen 131 tüzérüteg szerepelt a hadrendben az 1938 tavaszán volt 92 és 1/2 tüzérüteggel szemben. Ugyanakkor az ütegek számán belül bizonyos eltolódás mutatkozik a gépesítettek javára. Amíg ugyanis 1938 tavaszán az ütegek nem egészen 15 százaléka volt gépvontatású, addig 1941 tavaszán ez az arány már több mint 21 százalékra emelkedett. Emellett megduplázódott a légvédelmi ütegek száma. Nem ilyen mérvű azonban a légierő fejlesztése. Ott az 1938 tavaszi 25 repülő századdal szemben csak 7 az emelkedés, vagyis 1941 tavaszán 32 repülő század volt. A műszaki alakulatok száma csupán a gyalogság fejlesztésének és az új alakulatok felállításának megfelelő mértékben emelkedett, ami annyit jelent, hogy a hadsereg műszaki ellátottsága tekintetében, az 1938-as állapotokhoz mérten, változás nem következett be.

A hadtest szervezetre való áttérés nem tette korszerűbbé a békehadrendet. A fegyvernemek aránya lényegében változatlan maradt, a gépesítés nem haladt előre számottevő mértékben. Bármilyen lényeges is a győri program hatása a hadiipar későbbiekben vázolt fejlődésére, kapacitása ebben az időben még nem volt elegendő a hadsereg szükséges mérvű korszerűsítésének biztosítására. Különösen így volt ez a motorizált szállítójárművek gyártása, valamint az új fegyvernemek — a légierő és páncélos — ellátása tekintetében.

1938 előtt a hadsereg terepjáró gépkocsi szükségletének biztosítása érdekében lényegében semmi sem történt. A „győri program" keretében 1938 őszén kiadták ugyan az első nagy tehergépkocsi megrendelést és annak leszállítását (1402 db 38 M. Botond 3 tonnás gk.) az érdekelt üzemek 1940 június 30-ára el is vállalták, de ez a mennyiség a szükségesnek csak kis hányada volt.

A hadseregben rendszeresített minimális számú harckocsit a második világháborúba való belépés előtt az olasz Ansaldó Művektől vásárolták, mert a hazai ipar harckocsi-gyártásra nem volt berendezkedve. Magyar harckocsigyártás csupán 1941-ben indult meg, miután a Skoda Művek által felajánlott 16.5 tonnás harckocsitípust a próbán megfelelőnek találták. A harckocsit „Turán" néven rendszeresítették. Mintapéldánya azonban csak 1941 augusztusára készült el, minek következtében az első „Turán" harckocsik 1942 nyarán kerülhettek ki a csapatokhoz. Éppen ezért a háborúba való belépés idején a hadsereg csupán azzal a kevésszámú olasz eredetű harckocsival rendelkezett, mely a gyorshadtest állományában szerepelt.

Nem volt jobb helyzetben a hazai repülőgépgyártás sem. A hadseregben rendszeresített repülőgépek zömükben ugyancsak olasz eredetűek voltak, ezekből azonban az olasz repülőgépipar a háborús felkészülés fokozásának éveiben egyre kevesebbet szállított, s emiatt a magyar légierő fejlesztése nem haladt a szándékolt ütemben. A hazai gyártás 1941 elején még minimális volt, három nagy gyár egész évben összesen 62 gépet szállított.

Az említettek mellett egyéb nehézségek is jelentkeztek. A gyalogsági és tüzérségi lövedékgyártást például a rézhiány nehezítette, a lőpor- és robbanóanyagszükségletet pedig a hazai termelés még 1943-ban is csupán 65—70 százalékban tudta kielégíteni.

Ilyen körülmények között az 1941 tavaszára nagymértékben felduzzasztott hadrend *anyagilag nem volt megalapozva,* ennek következtében a hadsereg nem volt alkalmas korszerű háború viselésére. Ez a tény már a Szovjetunió elleni háború első néhány hónapjában napnál világosabban megmutatkozott és a korszerűtlenség a háború elhúzódásával párhuzamosan méginkább fokozódott. A magyar hadiipar a bekövetkezett jelentős fejlődés mellett sem volt képes a fokozott követelményeknek eleget tenni. Ennek egyik főoka, mint még arról a későbbiekben szó lesz, az volt, hogy a magyar gyáripar háborús termelésének nagyobb része közvetlenül a hitlerista hadsereg szükségleteinek kielégítésére szolgált.

A Horthy-fasizmus nagy erőfeszítéseket tett, hogy behozza kényszerű lemaradását a fegyverkezési verseny terén. Már 1939-ben három rendelet jelent meg, amely lényegében az ipar mozgósítását vezette be.[19] Ezek értelmében minden H. M. rendelést elsősorban kellett teljesíteni, a gyártási sorrendet központilag állapították meg; az iparügyi miniszter korlátlan hatalmat kapott az ipari termelés és fogyasztás fölött; megkötötték a hadianyaggyártás szempontjából fontos, részben vagy egészben külföldi eredetű ipari nyersanyagok szabad forgalmát, hogy azokat kizárólag fegyverkezési célokra lehessen felhasználni.

Az ipar mozgósításával együtt járt a fegyver- és hadianyaggyártás növelése és természetesen a megfelelő iparágak fejlesztése is.[20] Így például a Weiss Manfréd Művek lőszergyárának fejlesztésére 1938 márciusától 1941 végéig 44—45 millió pengőt fordítottak és új üzemet is létesítettek a Dunántúlon, amely három műszakban 600 ezer db lőszer előállítására volt képes. 1940 elején 1 millió pengős beruházással növelték a Győri Vagongyár tüzérségi lőszer előállítására berendezett részlegének kapacitását. A Vadásztölténygyár igazgatósága 1939-ben 1,5 millió, 1941-ben pedig 1,2 millió pengő befektetésével fokozta a katonai termelést. A Diósgyőri MÁVAG lövegüzemét 18,5 millió pengő értékben 320 új munkagép beállításával és új műhelycsarnok megépítésével bővítették, hogy a megnövekedett lövegszükséglet előállítását biztosít-

[19] A 8500/M. E. 1939. sz., 12112/M. E. 1939. sz. és 12113/M. E. 1939. sz. rendeletek.

[20] Az erre vonatkozó és itt jegyzetelés nélkül közölt adatokat Berend Iván—Ránki György: Hadianyaggyártás Magyarországon a második világháború alatt c. tanulmányából vettem át. Lásd Századok 1957. évi 4—5. számában.

sák.[21] A Péti Nitrogénművek és a Fűzfői Lőporgyár kapacitásának növelése érdekében 5 millió pengőt ruháztak be.[22]

A felsoroltakon kívül valamennyi jelentősebb üzem komoly összegeket fordított termelési kapacitásának növelésére. Ezek a befektetések bőséges haszonnal térültek meg a jelentős katonai megrendelések következtében. 1939 végén a vezérkar a Fegyvergyártól többek között 320 aknavetőt rendelt.[23] A megrendelések teljesítésének eredményeként a gyár összforgalma 1938—1942 között 22 millió pengőről 55 millió pengőre emelkedett. A hadsereg motorizálásának érdekében a tehergépkocsigyártás fejlesztését megszabó, úgynevezett „Botond-program", 1938 őszén kiadott első nagy megrendelésének összege, melyen hat gyár osztozott, több mint 30 millió pengőt tett ki. A közepes harckocsigyártás „Turán-program"-jának megvalósítása terén tett első lépésként, négy gyár összesen 230 db harckocsi elkészítésére kapott megbízást. Egy harckocsi árát 280 ezer pengőben állapították meg 1941-es árakon. Még 1941 őszén a „Turán-program" második részeként újabb 300 db közepes harckocsit rendeltek, ezenkívül 80 db „Toldi" könnyű harckocsi és „Csaba" páncélgépkocsi elkészítésére is adtak megbízást. A Győri Vagongyár 1938 tavaszától 1940 végéig 72 db különféle típusú repülőgép gyártására fogadott el megrendelést. A Weiss Manfréd Művek 1940 október 4-i igazgatósági ülésén pedig arról történt bejelentés, hogy a repülőgéptesteket gyártó üzem mintegy két évre, a motorüzem is szintén hasonló időtartamra, kincstári megrendelések teljesítésével van elfoglalva.

A háborús felkészülés ütemére jellemző, hogy már 1938-ban katonai szükséglet kielégítésére fordították a nehézipar, a fonó-, szövő- és ruházati ipar termelésének egyharmadát.[24] Ugyanezt mutatja az is, hogy a „győri program"-ot a tervezett öt év helyett két év alatt valósították meg. 1938 július 1-től 1940 december 31-ig 902 millió pengőt ruháztak be, ezen felül még egyéb katonai kiadásokra külön másfél milliárd pengőt fordítottak.[25]

E néhány kiragadott példa is bizonyítja, mennyire igyekezett a Horthy-fasizmus behozni a fegyverkezési versenyben való lemaradást. Igyekezetének eredményességét azonban egészen a Szovjetunió elleni hadbalépéséig gátolta a hitleri német vezetőköröknek Magyarországgal szemben folytatott gazdaságpolitikája. Ez a gazdaságpolitika tükrözte a német katonai ideológia álláspontját, mely a csatlós hadseregeknek alárendelt szerepet szánt stratégiai terveiben. Hitler egyetértett a magyar reakció fegyverkezési programjával, de nem tartotta szükségesnek a modern fegyvernemek erőteljes fejlesztését, annál is inkább, mert nem tűrt meg szövetségesei részéről önálló politikát, amely „külön" háborúk viseléséhez vezethetett volna. Emellett Magyarországot saját

21 HIL. V. K. F. 4077/1939. sz.
22 Uo. 5887/1940. sz.
23 Uo. 5040/1943. sz.
24 Lásd Ausch Sándor: A háború finanszírozása és az 1938—1944. évi infláció. Közgazdasági Szemle. 1955. 10. szám. 1196. old.
25 Uo. 1203. old.

élelmiszer- és nyersanyagbázisának tekintette, ezért érdekei ellen volt a magyar nehézipar fejlesztése. A magyar—német gazdasági kapcsolatokban már a harmincas évek első felében világosan megmutatkozott az a tendencia, hogy a hazai ipart elsősorban olyan cikkek gyártására szorítsák, amire a háborúra készülő Németországnak szüksége van. Ennek érdekében a német tőkés körök egyre növelték magyarországi érdekeltségeiket, hogy gazdasági és politikai befolyásukat ily módon közvetlenül érvényesíteni tudják. Egyes számítások szerint „... azok a vállalatok, melyekbe a német tőkének egyáltalán érdekeltsége volt, a részvénytársaságok tőkeerejének 53%-át tették ki".[26] A reakciós magyar vezető körök semmit sem tettek a német tőke behatolása ellen, sőt a remélt búsás haszon és „területgyarapító" terveik által vezetve, készségesen kiszolgálták a hitleristák érdekeit.

Így alakulhatott ki az a gazdasági és politikai függőség, mely a Szovjetunió elleni háborúba lépéssel Magyarország gyarmati alárendeléséhez vezetett. E politika következménye volt, hogy miközben a Horthy-fasizmus egyre maradéktalanabbul vált a hitleristák érdekeinek kiszolgálójává és politikáját is ennek megfelelően folytatta, nem volt képes a szándékainak megfelelő ütemben és mértékben a korszerű háború viselésére alkalmassá tenni hadseregét.

Mindez azonban semmit sem von le abból, hogy a fegyverkezés teljesen igénybevette az ország egész gazdasági erejét. A háborúra való felkészülés terheit a dolgozók széles tömegei, elsősorban a munkások viselték. A „győri program" elindította az inflációt, mely a háború egész ideje alatt fokozódott. 1938—1940 között a bankjegyforgalom megháromszorozódott.[27] Az infláció mellett a katonai kiadások terheinek a dolgozókra történő áthárítását szolgálta az adónemek egymásközti arányának fokozatos megváltozása is. Értve ez alatt, hogy az állami összadóbevételeken belül, főleg a dolgozókat sújtó közvetett adónemek százalékos aránya növekedett meg az egyenes adókkal szemben, melyeket elsősorban a tőkések fizették.[28] A helyzetet az is súlyosbította, hogy ez az emelkedés elsősorban a fogyasztási cikkek adójának növelése útján következett be. Ezek a körülmények természetszerűleg maguk után vonták a bérből és fizetésből élő dolgozók reálbérének állandó csökkenését.[29] A reálbércsökkenés nem egymagában tette egyre nehezebbé a dolgozók millióinak életét. A hadiüzemi rendszer bevezetése, a munkaidő megnyújtása és a munkaintenzitás embertelen felfokozása mellett, a fogyasztási cikkekben bekövetkezett hiányok, a jegyrendszer és a feketepiac voltak e folyamat velejárói.

[26] Lásd Berend Iván—Ránki György: Német gazdasági expanzió és a magyar gyáripar a szovjetellenes háború idején 1941—1945. Századok. 1955. 4—5. szám. 636. old.

[27] Lásd Kádár Iván: A munkásosztály helyzete a Horthy-rendszer idején. Szikra 1956. 278. old.

[28] Az erre vonatkozó számítások uo. 271. old.

[29] Kádár Iván i. m-ben (302. old.) közöl egy táblázatot, mely szerint 1938-at 100-nak véve, 1941-ben az árindex 160,7 százalékra emelkedett, ugyanezen idő alatt viszont a reálbérindex 83,9-re, vagyis 16,1 százalékkal csökkent.

A háborús készülődésből fakadó hadseregfejlesztés egyedül a magyar uralkodó osztályok érdekeinek kedvezett, nekik jelentett jó üzletet. A gyáripari tőkések profitja 1938-ban 724 millió, 1939-ben 905 millió, 1940-ben 1077 millió, 1941-ben pedig 1562 millió pengőre rúgott, vagyis 1938-at 100-nak véve, 1941-ben a profit növekedése 216 százalékos volt.[30] Közgazdászok véleménye szerint a magyarországi tőkések profitjának növekedése alig maradt el az amerikai tőkések profitjának növekedésétől a második világháború éveiben.[31]

Végeredményben megállapítható, hogy a Horthy-fasizmus az 1938 őszétől 1941 tavaszáig tartó hadseregszervezési periódusban, a fejlesztés fokozott üteme mellett sem tudta fegyveres erejét a korszerű követelményeknek megfelelő színvonalra emelni. A hadsereg állapota és a rendszer katonai potenciáljának nívója egyaránt világosan mutatta, hogy az ország az adott körülmények között nem bír el egy hosszabb ideig tartó háborús megterhelést. A felkészülési időszak csupán arra volt jó, hogy a magyar nép terheinek fokozása árán búsás hasznot biztosítson az uralkodó osztályoknak és egyre fokozódó gyorsasággal vigye az országot a katasztrófa felé.

IV.

1941 június 26-án a Horthy-fasizmus belépett a Szovjetunió elleni rablóháborúba. A nácibérenc politikai és katonai klikket elvakították Hitler eddigi villámháborús sikerei, s most is gyors győzelmet reméltek. Nem akartak kimaradni a vélt koncon osztozkodók táborából, s ezért figyelmen kívül hagyták a szovjet kormány Magyarország semlegességére vonatkozó ajánlatát csakúgy, mint a magyar nép békevágyát. Werth Henrik vezérkari főnök, a magyar—jugoszláv barátsági szerződés felrúgásának egyik főszereplője, a német győzelmek bódulatában arra ösztökélte a kormányt, hogy a háborúba való belépés kérdésében „... ne befolyásoltassa magát se az ország pillanatnyi gazdasági helyzete, se a mezőgazdasági és aratási szempontok által... A gyors döntés Németországnak is életbevágó érdeke és biztos vagyok benne — jelentette ki —, hogy ennek érdekében már eddig is mindent megtett és meg is fog tenni. Oroszországgal szemben éppolyan gyors sikerekre számíthatunk, mint eddig. Ekkor pedig Magyarország részvétele igen rövid ideig fog tartani olyannyira, hogy néhány hét múlva a mozgósított magyar haderő fokozatos leszerelésére számíthatunk, hogy a bevonultatott tartalékosok leszerelés után még az aratásra is hazatérhetnek..."[32]

E katonai „szakvélemény" után — mely azt is magában rejtette, hogy nem szükséges nagy erő a hadbalépéshez — megkezdődtek az előkészületek. Szombathelyi Ferenc vézérezredes parancsnoksága alatt létrehozták az úgynevezett „Kárpát-csoport"-ot, mely az 1. hegyi dan-

[30] Uo. 284. old.
[31] Lásd Ausch Sándor i. m. 1211. old.
[32] MSZMP. P. I. Arch. A XXII. 7/1920/62.

dárból, a 8. határvadász dandárból, valamint az 1., 2. gépkocsizó dandárt és az 1. lovas dandárt magában foglaló gyorshadtestből állt. A Kárpát-csoportot kiegészítette még összesen 14 repülőszázad és a teljes kivonuló légvédelem.

A háborúba való bekapcsolódás után a hadseregfejlesztés további terveit a szervezés terén nyert háborús tapasztalatok, valamint a német követelések szabták meg.

Már az első hónapok tapasztalatai bebizonyították, hogy a gyorshadtest szervezete nem felel meg a gépesített mozgóháború feltételeinek. Számtalan példa mutatta, hogy önálló lovas és gépkocsizó alakulatok összevonása egy magasabb egységbe, helytelen gyakorlat volt. Menet végrehajtásánál és harccselekmények alatt egyaránt fontos követelmény a gyorscsapatok hadrendi elemeinek lehetőleg azonos menetsebessége. Ellenkező esetben komoly vezetési zavarok következnek be, különösen a folyamatos és állandó összeköttetés megszakadása, valamint ellátási nehézségek formájában. Mindkettő sűrűn előfordult a gyorshadtestnél, mely mint hadrendi kötelék az azonos menetsebességet egyáltalán nem biztosította. Alakulatok sűrűn elmaradtak egymástól, ezért komoly nehézségekbe ütközött az együttműködés megszervezése és nemkülönben az élelmezés. A tapasztalatok hatása alatt a honvédelmi miniszter a lovas dandároknak kerékpáros alakulatokká való átszervezése mellett foglalt állást. Ez az elképzelés nem valósult meg, a lovasság, szervezetének némi korszerűsítése után, továbbra is megmaradt. A későbbiekben azonban önálló magasabb egységként, önálló feladatok végrehajtására alkalmazták.

Az is világossá vált, hogy a kerékpáros alakulatok sem valók a gyorshadtest szervezetébe, mert a lovassághoz hasonlóan, fékezik annak előnyomulását, nehezítik menetét. A kerékpáros alakulatok erősen megnyújtották a gépkocsizó dandárok menetoszlopát és éjjelezési körletét, ugyanakkor zavarokat okoztak az összeköttetés megszakításával és az ellátás nehezítésével is. Emellett a kerékpárosok, mint gyorsan-mozgó harcoló csapat, egyébként sem váltak be, különösen nem ősszel, az ukrajnai út- és terepviszonyok között. Ezek a megfontolások arra késztették a vezérkart, hogy a következő szervezési évben megszüntesse a meglehetősen vegyes szervezetű gyorshadtestet, s külön szervezzen páncélos és lovas hadosztályt, a kerékpáros alakulatokat pedig felderítési feladattal hagyja meg a hadtestek szervezetében.

A gyorshadtest 1941. évi háborús szereplése még egy igen lényeges szervezési hiányosságot fedett fel. Ez a hiányosság a dandár szervezet gyenge tűzerejében jutott kifejezésre. Hadi hadrend szerint egy gépkocsizó dandár tüzérsége egy négyüteges tüzérosztályból állt. A gyakorlat azt mutatta, hogy nemcsak a harc alatt, de a biztosítás érdekében menetek alkalmával is minden zászlóaljnak megerősítésül egy-egy üteg alárendelése vált szükségessé. Ebben az esetben viszont a dandárparancsnok csak a tüzérosztályból fennmaradt egy üteg és a kerékpáros zászlóaljhoz beosztott egy üteg felett rendelkezhetett. Ez a tűzerő pedig súlyképzésre, illetőleg tartalékként, a nagy támadási és védelmi kiter-

jedések miatt, rendszeresen kevésnek bizonyult. Előfordult ugyanis, hogy egy gépkocsizó dandár 25—30 km széles arcvonalon támadott, ebből egy zászlóaljra 5—6 km jutott. Volt olyan eset is, hogy például a Dnyeper menti folyambiztosítás alkalmával az 1. gépkocsizó dandár 3 zászlóaljjal egy héten keresztül 102 km széles arcvonalon rendezkedett be védelemre. Ez idő alatt az 1. gk. zászlóalj 47 km, a 2. gk. zászlóalj 23 km, a 3. gk. zászlóalj pedig 30 km szélességben biztosított. Az ilyen esetek méginkább nyilvánvalóvá tették azt a követelményt, hogy a dandár szervezet megmaradása esetén, zászlóaljanként legalább egy tüzérüteg szervezetszerű beosztása szükséges, a dandárparancsnoknak pedig ezen felül egy háromüteges dandár közvetlen tüzérosztállyal kell rendelkeznie. A fentiekhez hasonló okok miatt a gyorshadtest alakulatainak parancsnokai javasolták a dandár légvédelmi ütegek osztállyá fejlesztését és a páncélelhárító fegyverek számának megduplázását is.

A hadseregszervezést befolyásoló másik tényező a háborús anyagveszteségek és azok pótlási lehetősége volt. A VKF december 9-én arról tájékoztatta Pappenheim ezredes német katonai attachét, hogy a jelzett időpontig anyagveszteség a frontra küldött kis harckocsikban 100 százalék, a könnyű harckocsikban 80 százalék, a páncélgépkocsikban 90 százalék, gépjárművekből 1200 darab, repülőgépekből 30 darab, a különféle lövegekből pedig még nem tekinthető át.[33] Ehhez járult még az a tény is, hogy a megmaradt gépjárművek — ugyancsak a VKF tájékoztatója szerint — egytől-egyig generáljavításra szorultak, ami a számításba jöhető gyárak és üzemek túlterhelése miatt igen komoly problémát okozott.

Ez a veszteségi statisztika igen tanulságos és elgondolkoztató. A gyorshadtest, alkalmazásának időszakában nem vett részt komolyabb hadműveletben, lényegében üldözési és folyambiztosítási feladatot látott el. Az eközben elszenvedett ily mérvű anyagveszteség már előrevetítette annak a pusztulásnak az árnyékát, amely a Horthy-hadseregre várt a Szovjet Hadsereg támadó hadműveleteinek megindulása esetén. Azonban a vészjelzést a magyar uralkodó körök nem vették figyelembe.

A háborús időszak hadseregfejlesztésének első lépéseként, 1941 őszén, a hadműveletekből kivált gyorshadtestet hadrendi elemeire osztották és átszervezték. A két gépkocsizó dandárral az volt a terv, hogy korszerűsítés útján német segítséggel 1—1 páncélos hadosztályt állítanak fel belőlük. Hitler azonban ígéretét most sem tartotta be, s ezért 1941—42-ben csak egy páncélos hadosztály teljes kiépítése vált lehetővé. Ehhez a 2. gépkocsizó dandárt, a 15. gyalogezredet, valamint a 10., 12., 13. és 16. kerékpáros zászlóaljat használták fel, átszervezés és átfegyverzés útján. A páncélos hadosztály

egy gépkocsizó lövész dandárból,
egy harckocsi dandárból,

[33] HIL. Békeelőkészítő bizottság katonai iratai 37161/eln.—1945. sz. A veszteség nagyságának szemléltetéséhez elegendő megemlíteni, hogy a gyorshadtest felállítása 3 milliárd pengőbe került. Lásd: Uo. V. K. F. 6466/eln. 1. vkf. sz.

felderítő zászlóaljból,
két gépvontatású tüzérosztályból,
egy légvédelmi tüzérosztályból,
utászzászlóaljból,
híradó századból,
vonat- és műhelyalakulatokból állt.[34]

A *gépkocsizó lövészdandár* hadrendjébe a volt 2. gépkocsizó dandár 4., 5. és 6. gépkocsizó lövészzászlóalját és a 11. kerékpáros zászlóaljból alakított 32. önálló harckocsi zászlóaljat utalták. A *harckocsizó dandár* az 1. harckocsi ezredből és az 51. páncélvadász zászlóaljból állt. Az 1941—42-re kiadott szervezési rendelet szerint a katonai vezetés 1942 októberére még három — egyenként 2 zászlóaljból összetevődő — harckocsi ezred felállítását tervezte. Ezért az 1. harckocsi ezredet 4 zászlóaljjal szervezte, s azokat mint 1/I., 2/I., 3/I., 4/I. zászlóaljakat számozta meg, vagyis a felsorolt négy zászlóalj a megalakítandó négy ezred első zászlóalját képezte. A 2. páncélos hadosztály ily módon kialakult hadrendjét az alábbi vázlat szemlélteti.

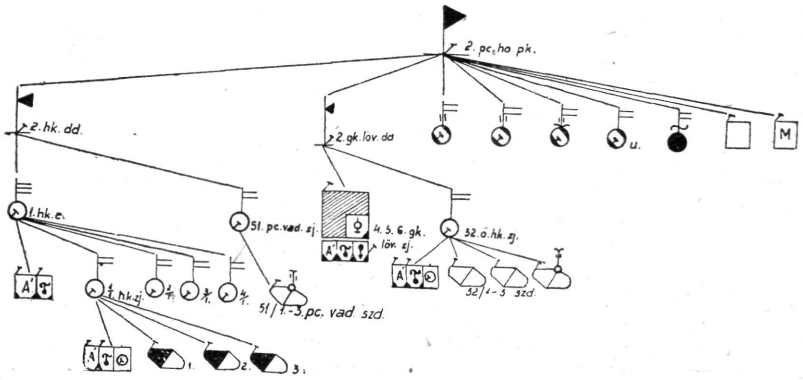

8. sz. vázlat.

A 2. páncélos hadosztály fegyverzete és harceszközei: a gépkocsizó lövészzászlóaljaknál puskás századonként 12 golyószóró, 2 nehézpuska és 2 gránátvető, géppuskás századonként pedig 12 géppuska, a zászlóaljközvetlen aknavető szakaszoknál 2 vető. A harckocsi ezred zászlóaljainak 1. százada 11 közepes harckocsival, 2. és 3. százada pedig 22—22 közepes harckocsival rendelkezett. A páncélvadász zászlóalj három századában egyenként 7 db páncélvadász (1 db 40 mm-es löveg, minimális páncélzatú hk-ba építve) volt. Az önálló harckocsi zászlóalj két könnyű harc-

[34] Uo. H. M. 1. sz. melléklet a 41000/eln. 1/a.—1941. számához

kocsi százada egyenként 22 könnyű harckocsiból, páncélvadász százada pedig 7 páncélvadászból állt. Ezenkívül minden hk. zj. törzsében 3 db harckocsit, a páncélvadász zászlóaljnál pedig 1 db parancsnoki páncélvadászt rendszeresítettek. A felderítő zászlóalj gépkocsizó puskás századának fegyverzete megegyezett a gépkocsizó lövész zászlóaljak puskás századainak fegyverzetével, motorkerékpáros századához azonban gránátvető nem volt beállítva, páncélgépkocsi százada pedig 13 pcg-ból állt, közvetlen páncéltörőágyús szakaszában 4 páncéltörő ágyú volt.[35] Ezek szerint a hadosztály békehadrendben szervezetszerűleg

132 golyószóróval,
36 géppuskával,
22 nehézpuskával,
20 gránátvetővel,
6 aknavetővel,
4 páncéltörő ágyúval,
13 páncélgépkocsival,
47 könnyű harckocsival,
232 közepes harckocsival,
29 páncélvadásszal és
33 löveggel rendelkezett.[36]

Bizonyos mértékben módosult, s ezáltal korszerűsödött az 1. gépkocsizó dandár szervezete is. Ugyanis az eddig volt két kerékpáros zászlóalj, mint hadrendi elem megszűnt, helyettük a 31. önálló harckocsi zászlóaljat állították fel, a páncélos hadosztály önálló harckocsi zászlóaljáéval teljesen megegyező szervezéssel. Felderítő zászlóaljának hadrendje a 101. páncélvonattal kiegészítve, szintén azonos volt a pc. ho. felderítő zászlóaljáéval. 1942-ben, miután a gyorshadtest parancsnokságot páncélos hadtestparancsnoksággá szervezték át, az 1. gépkocsizó dandár annak alárendeltségébe került, mint 1. páncélos hadosztály. Ebben a minőségben azonban anyaghiány miatt egészen a háború végéig csupán keretet képezett.

A két lovas dandár szervezetén belül az alábbi változások történtek. Feloszlatták az ezredenként meglevő és fogatolt hegyi ágyúval felszerelt, úgynevezett huszárütegeket, az ezredközvetlen páncéltörőágyús századok lövegszámát négyről hatra emelték, s a lovas századok fegyverzetét egységesen 12 golyószóróban és 2 nehézpuskában állapították meg.

A hadtestek hadrendje nem változott, csupán a tűzerőt növelték puskás századonként 1 nehézpuskával és minden tüzérosztály 2. ütegénél a lövegek számának négyről hatra való emelésével.

Ezt a békeszervezetet felborította a hitlerista hadvezetés 1942 tavaszán benyújtott követelése, mely az egész mozgósítható magyar haderő frontra küldését célozta. A követelést azonban már csak anyagi okok következtében sem tudta a kormányzat teljesíteni, ezért végül

[35] Uo.
[36] Uo.

is a 2. hadsereg frontra küldésében állapodtak meg, valamint az úgynevezett megszálló hadosztályok számát emelték fel.

A mozgósított 2. magyar hadsereg hadrendje:

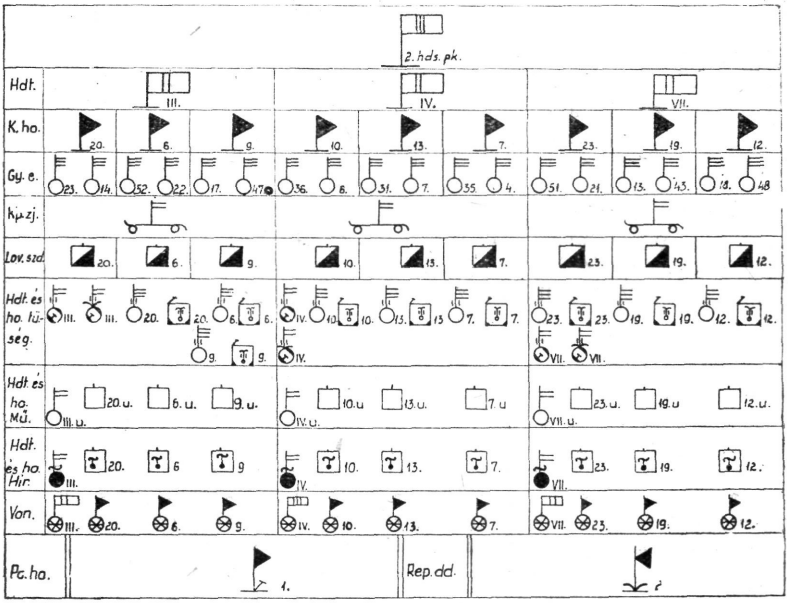

9. sz. vázlat.

Mint a vázlatból kitűnik, a mozgósított hadrend némileg eltér a béke hadrend szerinti szervezettől. Az önálló dandárokat könnyű hadosztályoknak nevezték el, ezek egyenként 2—2 gyalogezredből, 1—1 lovas századból, 1—1 tábori tüzérezredből, 1—1 légvédelmi gépágyús ütegből, 1—1 utász és híradó századból, valamint a vonat alakulatokból tevődtek össze. A hadtestek alárendeltségébe tartozott még, mint közvetlen alakulat: 1—1 kerékpáros zászlóalj, 1—1 gépvontatású közepes tarackos és 1—1 gépvontatású légvédelmi gépágyús tüzérosztály, 1—1 utász és 1—1 híradó zászlóalj.

Minden gyalogezred kötelékébe közvetlen alakulatként árkász, távbeszélő és kocsizó géppuskás század, aknavető üteg és nehézfegyver század volt szervezve. [37]

[37] A nehézfegyver századok aknavető szakaszra és páncéltörőágyús szakaszra tagozódtak. A gyalogsági gránátvetők ebben az időben már a puskás századokhoz voltak szervezve.

Egy mozgósított könnyű hadosztály tűzereje

410 géppisztolyból,[38]
265 golyószóróból,
92 géppuskából,
38 nehézpuskából,
36 gránátvetőből,
40 aknavetőből,
46 páncéltörőágyúból,
24 tábori ágyúból és tarackból,
8 közepes tarackból,
6 légvédelmi ágyúból és gépágyúból állt.

A könnyű hadosztályok szervezete azt bizonyítja, hogy a vezérkar a hitlerista hadvezetés ígéretében bizakodva, mely szerint el fogja látni korszerű fegyverzettel a frontra küldött magyar csapatokat, nem mindenben vette figyelembe a gyorshadtest harci alkalmazása során nyert tapasztalatokat. Felemelték ugyan a páncélelhárító fegyverek számát, de továbbra is gyenge maradt a hadosztály tűzérség. Ugyanis amennyiben a kialakult gyakorlatnak megfelelően minden zászlóalj megerősítésére egy üteget számítunk, a hadosztályparancsnok rendelkezésére csak két közepes tarackos üteg marad. Úgyszintén feladatai ellátására elégtelen erejűnek kell tekinteni az egy gépvontatású közepes tarackos tüzérosztályból álló hadtest közvetlen tüzérséget még akkor is, ha esetenként a hadseregparancsnokság tüzérségéből megerősítéssel, illetőleg támogatással lehetett számolni.

Mindamellett a 2. hadsereg legfőbb szervezeti gyengesége abban rejlett, hogy hadosztályai 2—2 gyalogezredből álltak. A német hadvezetés a magyar hadosztályokat a korszerű, háromgyalogezredes hadosztályokra méretezett feladatokra használta fel, az ugyancsak három gyalogezredből szervezett szovjet hadosztályokkal szemben. A szovjet hadosztályok tűzfölénye tehát nyilvánvaló még abban az esetben is, ha ez csupán a harmadik gyalogezredük tűzfegyvereinek számában mutatkozott volna meg. Ismeretes azonban, hogy 1942-ben már a szovjet hadosztályokat sorozatvetőkkel látták el, a hadrendjükben addig rendszeresítve volt lövegek meghagyása mellett. Ez is bizonyítja, hogy a magyar könnyű hadosztályok már szervezetük miatt sem felelhettek meg az erejüket meghaladó feladatoknak. Korszerűtlenségük és alkalmatlanságuk az 1942 nyarán és őszén lefolyt ütközetekben is megmutatkozott, sorsuk pedig a Szovjet Hadsereg 1943. január 12-én megkezdett doni áttörése következtében teljesedett be, amikor parancsnokaik a német és olasz csapatok utóvédjeinek utóvédjeiként áldozták fel őket.

Mozgósítás után a hadsereg 1942. évi békehadrendjét az I., II., V., VI., VIII. és IX. hadtest 1—1 gyalogezrednek megfelelő önálló dandárral, a 8. és 9. határvadász dandár, az 1. hegyi dandár, az 1. lovas dandár, az 1. gépkocsizó dandár és a folyamerő képezte.

[38] A géppisztolyt 1942-ben rendszeresítették és azzal első ízben a 2. hadsereg alakulatait látták el.

1942 őszén a békehadrend csak annyiban változott, hogy a két lovas dandár összevonásával felállították az 1. lovas hadosztályt.

Az 1. lovas hadosztály az alábbi hadrendi elemekből tevődött össze:

2., 3., 4. huszárezred,
15. kerékpáros (páncélvadász) zászlóalj,[39]
3. felderítő zászlóalj,
1. lovas hadosztály harckocsizó zászlóalj,
1. lovas tüzérosztály,
3. gépkocsizó tüzérosztály,
55. légvédelmi tüzérosztály,
103. nehéz tüzérosztály,
4. utász század,
1. híradó század.

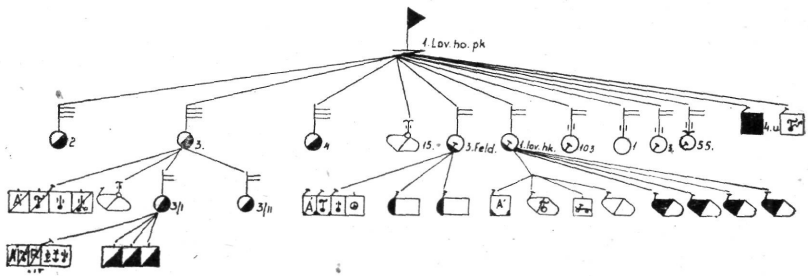

10. sz. vázlat.

1943-ban a 2. hadsereg megsemmisülése után kezdték el a magyar haderő újabb átszervezését. A kormányzat és a hadvezetés úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a németek részéről: „A további hadműveleteknek előreláthatólag csak halogatás és időnyerés lehet a céljuk, a háborúnak kihúzása addig, amíg Németország valami elfogadható békéhez jut."[40]

E helyzetmegítélésre alapozva Kállay „hintapolitikája" arra irányult, hogy a Hitlernek nyújtott támogatás mellett lehetőség nyíljon a hátországban egy olyan ütőképes haderő megszervezésére, amely az

[39] HIL. V. K. F. L. melléklet a 42000/eln. 1/a.—1942. számhoz. Mint már arról szó volt, a harckocsi zászlóaljakat kerékpáros zászlóaljak átfegyverzése útján állították fel. Az volt az elv, hogy egyszerre teljes egységeket fegyverezzenek át, annak megtörténtéig pedig mozgósítás esetén, mint kerékpáros alakulatok jöttek tekintetbe. Ezért fordul elő, hogy a 15. kerékpáros zászlóalj, mint elnevezés megmaradt, a hadrendi ábrán azonban már páncélvadász alakulatként szerepel. Az elnevezés a valóságos, az ábrázolás pedig az elérendő állapotot jelzi.

[40] Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök előadásából a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács 1943. szeptember 4-i ülésén. Idézi Adonyi Ferenc. A magyar katona a második világháborúban. Klagenfurt 1954. 95. old.

angolszász csapatok megérkezéséig képes feltartóztatni a Szovjet Hadsereget a határokon.

A Kállay-féle politikából fakadó katonai célkitűzés irrealitását és kalandorjellegét nem szükséges bizonyítani, azt elvégezte a történelem. E tanulmány azt tekinti feladatának, hogy bemutassa, milyen elképzelések rabjaként, hogyan szervezte meg fegyveres erejét a Horthy-fasizmus és mit ért ez a hadsereg.

Az előbb említett okok miatt egyelőre tehát nem küldtek a frontra újabb harcoló csapatokat, helyette otthagyták a 2. hadsereg roncsaiból és a megszálló hadosztályok maradványaiból összeállított, úgynevezett „2. megszálló hadsereget", amely a későbbiekben mindennemű utánpótlás híján az események martaléka lett.

A kormányzat és a hadvezetés a hadsereg ütőképességének biztosítása érdekében kénytelen volt lemondani a 27 hadosztályra tervezett haderő felállításának további erőszakolásáról, mert bebizonyosodott, hogy a magyar hadiipar kapacitása — a német érdekek kielégítése mellett — nem elegendő a háborús alkalmazáshoz elengedhetetlenül szükséges mérvű felfegyverzéshez. Emellett éppen a 2. hadsereg katasztrófája mutatott rá a többi között a két gyalogezredes hadosztályszervezet további tarthatatlanságára. E megfontolásokból kiindulva, az 1943 őszi hadrendet nyolc korszerű (három gyalogezredes) gyalog hadosztályban, két hegyi dandárban, a páncélos hadtestben, a lovas hadosztályban, a repülő hadosztályban, a légvédelmi és a folyam dandárban állapították meg.

A nyolc gyalog hadosztályt 3—3 önálló dandár, illetőleg könnyű hadosztály összevonása útján állították fel, a két hegyi dandár pedig a 8. határvadász dandárból alakult meg. A repülő hadosztály 3 dandárból állt, a páncélos hadtest, a lovas hadosztály és a folyam dandár szervezete lényegében változatlan maradt.

Az 1943-as szervezési évben került sor az úgynevezett „Székely határvédelmi parancsnokság" és alárendelt alakulatai felállítására, a IX. hadtest kötelékében. A hadsereg ezen új hadrendi elemét, mint neve is mutatja, a katonai helyzet romlása következtében, határvédelmi célból szervezték, arra számítva, hogy a sovinizmus felszítása útján, Erdély magyarlakta területein olyan fegyveres erőt nyernek, mely adott esetben képes eredményesen szembeszállni a román csapatokkal és a Szovjet Hadsereggel egyaránt. A székely határvédelmi erő a 9. határvadász dandárból és öt határvédelmi csoportból tevődött össze,[41] összesen 6 határvadász zászlóaljra, 20 székely határőr zászló-

[41] Helyőrségek:
a 9. határvadász dandárparancsnokság Csíkszeredán,
a 65. határvadász csoportparancsnokság Gyergyószentmiklóson,
a 70. határvadász csoportparancsnokság Csíkszeredán,
a 67. határvadász csoportparancsnokság Sepsiszentgyörgyön,
a 68. határvadász csoportparancsnokság Székelyudvarhelyen,
a 69. határvadász csoportparancsnokság Marosvásárhelyen
állomásozott.

aljra, 8 portyázó századra és 36 erődszázadra[42] tagozódva.[43] Minden határvadász, illetőleg határőr zászlóalj 3 puskás és 1 géppuskás századból állt, a puskás századokat 12 golyószóróval, 2 nehézpuskával és 2 gránátvetővel, a géppuskás századokat pedig 12 géppuskával és 4 aknavetővel látták el. A zászlóaljak közvetlen alakulatként árkász századdal, távbeszélő szakasszal rendelkeztek. A határvédelmi parancsnokság alárendeltségébe pedig egy tábori és egy légvédelmi tüzérosztály, 1 huszár század, 1 utász zászlóalj és 1 híradó zászlóalj tartozott, mint közvetlen alakulat.[44]

Az 1943. évi szervezési intézkedések kitértek a hadrend belső korszerűsítésére is. Ennek során a gyalogezredek szervezetéből törölték a kocsizó géppuskás századokat, mivel azok a háborús alkalmazás során nem megfelelőknek bizonyultak, s ugyanakkor új ezredközvetlen alakulatként egy aknavető és egy páncéltörőágyús századot állítottak fel 8 aknavetővel, illetőleg 8 löveggel, az árkász századot pedig szakasszá csökkentették. Minden zászlóaljnál a géppuskás század szervezetébe egy-egy négy aknavetőből álló aknavető szakaszt rendszeresítettek, zászlóaljközvetlen alakulatként pedig 4 páncéltörő ágyúval egy-egy páncéltörőágyús szakaszt állítottak be.

A huszárezredek szervezetének korszerűsítése érdekében minden huszárezred, közvetlen alakulatként 1—1 aknavető szakaszt kapott, egyelőre 2—2 vetővel. Az osztály nehézfegyver századok hadrendjéből ezzel egyidejűleg kivonták a gránátvető szakaszokat, s azokat a huszár századok állományába szervezték, helyettük a nehézfegyver századokat egy-egy aknavető szakasszal (4 vető) erősítették meg.[45]

A hadrend belső fejlesztése érdekében tett intézkedések mindenekelőtt három dolgot bizonyítanak: 1. a hadvezetés a doni tapasztalatok hatása alatt megtanulta értékelni az ezred közvetlen tüzérség szerepét, melyre addig a szükségesnél kevesebb gondot fordítottak, 2. a szovjet harckocsik nagytömegű alkalmazása és velük szemben az elhárítás gyengesége ráébresztette az erős páncélelhárítás nélkülözhetetlenségére, 3. az aknavetők számának szaporítása az ezredek és a zászlóaljak szervezetében pedig arra mutat, hogy felismerték azok alkalmazásának legcélszerűbb formáját és módját.

E változások és korszerűsítések eredményeként a hadsereg 1943. évi békehadrendje a 11. sz. vázlat szerint módosult.

Az ismertetett állapot elérésével véget is ért a Horthy-hadsereg még bizonyos mértékig tervszerűnek mondható fejlesztése. Ami hadseregszervezési téren ezután történt, már nem tartozik a tervszerű hadseregszervezési tevékenység körébe, hanem az ország német meg-

[42] Az erődszázadok felállítása már 1939-ben megkezdődött. Ezek lényegében határerődítésre, kiképzett műszaki alakulatok voltak. Számukat a kiképzési és anyagi lehetőségek bővülésétől függő mértékben, fokozatosan emelték.

[43] HIL. H. M. Elnökség 47199/1945. sz.

[44] Uo.
Mindkét tüzérosztálynak 2—2 négylöveges ütege volt, az utász zászlóalj 2 századból, a híradó zászlóalj pedig 4 századból állt.

[45] HIL. V. K. F. Szövegrész a 43000/eln. 1/a.—1943. számhoz.

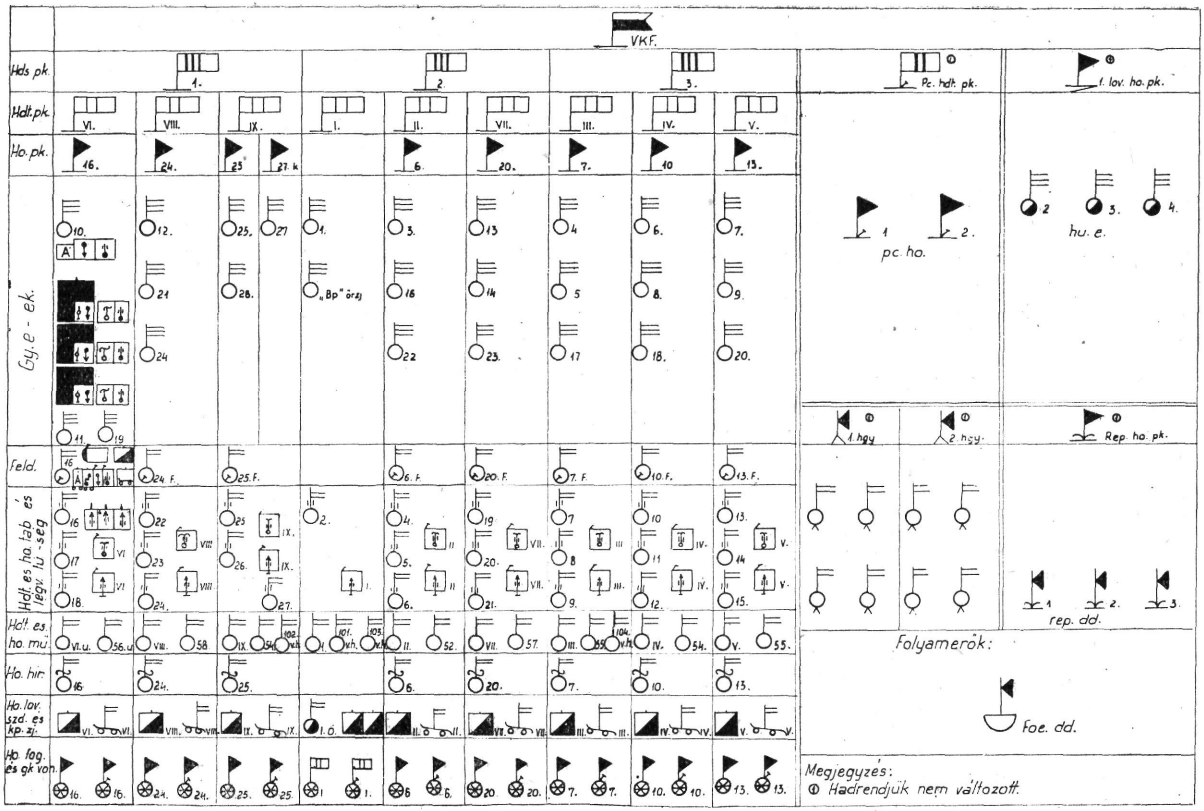
VKF.
Hds pk.
Hdt. pk.
Ho. pk.
Gy. e - ek.
Feld.
Hdt. es ho. tab. és légv. lu - ség
Hdt. es. ho. mü.
Ho. hir.
Ho. lov. szd. és kp. zj.
Ho. fog. és gk von.
Pc. hdt. pk.
1. lov. ho. pk.
pc. ho.
hu. e.
1. hgy
2. hgy.
Rep. ho. pk.
rep. dd.
Folyamerők:
Foe. dd.
Megjegyzés:
① Hadrendjük nem változott.

11. sz. vázlat.

szállásának és a későbbiekben hadszíntérré válásának következménye volt.

1944 tavaszán, az ország német megszállása után, a hitlerista vezérkar követelésére mozgósított az 1. hadsereg, mely a III., VI. és VII. hadtest kötelékében a pusztulásba vitte az 1943-ban korszerűsített, újjászervezett hadosztályokat. Ezek helyébe úgynevezett „tartalék hadosztályokat",[46] majd pedig 1944 augusztusában az újjáalakított 2. hadseregparancsnokság alárendeltségébe utalva (II. és IX. hadtest) 7 „tábori póthadosztályt"[47] állítottak fel azzal a feladattal, hogy indítson támadást Erdélyben és vesse vissza a román csapatokat a Kárpátokon túlra, még a Szovjet Hadsereg magyar földre lépése előtt.

Az 1941/1944-es hadrendfejlesztési időszak ismertetett szervezési intézkedéseihez tartozik még az úgynevezett „megszálló hadosztályok" felállítása is. 1941-ben a július 10-től megszálló feladatot ellátó 1. hegyi dandár és 8. határvadász dandár felváltására a 124. és a 121. dandár alakult meg. 1942-ben pedig sor került az ugyancsak megszálló feladatokra alkalmazott 102., 105. és 108. könnyű hadosztályok felállítására is. Ezek szervezetébe egyenként

2 gyalogezred,
1 tüzérosztály 2—3 fogatolt hegyiágyús vagy táboriágyús üteggel,
1 csökkentett huszár század,
1 híradó század,
1 utász század és
vonatalakulat tartozott.

A megszálló hadosztályok szervezetüknél fogva mindennemű harcászati feladat ellátására alkalmatlanok voltak, ami azonban nem akadályozta meg a német hadvezetést abban, hogy mindvégig főleg prtizáncsapatok ellen, időnként pedig a reguláris szovjet csapatok betöréseinek elszigetelésére, bevesse azokat. 1943-ban a szétvert 2. hadsereg maradványai, a már kint levő megszálló hadosztályok és az év elején még kiérkező 2 póthadosztály, összesen 9 hadosztály látott el megszállási feladatot. 1944-ben ez a szám háromra csökkent, s végül széthullott vagy megsemmisült a nácik mellé kényszerített többi alakulással együtt.

Röviden meg kell még emlékezni azokról az erőfeszítésekről, amelyeket a Szálasi-rezsim tett annak érdekében, hogy az ország megmaradt fegyverfogható férfilakosságát pusztulásba vigye Hitler érdekeinek védelmében. Szálasi, uralomrajutása után elrendelte a totális mozgósítást és 8 hadosztály felállítására vállalt kötelezettséget. Ennek teljesítéseképpen a már szervezés alatt álló Szent László hadosztály mellett megkezdődött a Hunyadi páncélgránátos hadosztály felállítása is. Felszerelését és felfegyverzését a német SS parancsnoksága végezte, a katonák német egyenruhát kaptak és az SS kötelékébe

[46] Harcértékük 1—2 üteggel megerősített gyalogezredének felelt meg.
[47] Hadrendjük:
2., 4., 5., 6., 7., 8. és 9. tábori póthadosztály, á 3 gyalogezred, 1—2 századból álló zászlóaljakkal, korszerű tűzérség nélkül.

tartoztak. Emellett 1945 januárjában megjelent a Kossuth hadosztály és a Görgey hadosztály felállításáról szóló rendelet is.[48] Ezeket szintén SS alakulásnak tervezték, de már csak kereteiket tudták felállítani Németország területén. Szálasi azzal is igyekezett rászolgálni Hitler bizalmára, hogy a nyugatra kényszerített polgári lakosság és a kihurcolt leventék kiképzésének biztosítása érdekében minden fegyvernemnél nagyszámú, úgynevezett „újoncképző" (úk.) alakulatot állíttatott fel.[49] Nem ezek tevékenységén, hanem a német fasizmus gyorsan bekövetkező feltételnélküli kapitulációján múlt, hogy a Szálasi-bandának nem volt már módja még több vért feláldozni a „német—magyar sorsközösség oltárán".

*

A második világháború éveiben teljességükben mutatkoztak meg a negyedszázados hadseregszervezési tevékenység hibái: a tervszerűtlenség és a megalapozottság nélkül való nagyotakarás. Az 1938 tavaszáig 85 ezer főre felduzzasztott hadsereg akkor a legszükségesebb hadianyagokkal is csupán minimális mértékben rendelkezett, ami nem egy területen a kiképzést is hátrányosan befolyásolta.

1938 előtt több fegyverfajta még kiképzési célból sem állt az alakulatok rendelkezésére. Ezeket gyakorlatokon különböző színű zászlókkal, kereplőkkel stb. helyettesítették. Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy pl. az aknavető nélkül kiképzett aknavetős tisztek és katonák nem sokat értek és amikor 1938 után a csapatok megkapták az eddig nem látott fegyvereket, a helyzet kiképzési szempontból nem enyhült, hanem súlyosbodott. Ugyanis a rendelkezésre álló fegyverekkel nemcsak a sorlegénységet, hanem a kiképzésen egyszer már átesett tartalékosokat is újból ki kellett képezni.

A fegyverkezési egyenjogúsági egyezmény megkötése után pedig megkezdődött az erőltetett ütemű hadseregfejlesztés. Az alakulatok száma egyre nőtt, anélkül, hogy ezt a növekedést anyagi biztosítás előzte volna meg. Minden túlzás nélkül megállapítható, hogy a Szovjetunió elleni hadbalépés pillanatában a katonák hadrafoghatósága és a hadsereg harckészültsége mélyen a szükséges színvonal alatt volt. Az ipari mozgósítás ebből a szempontból nem járt megfelelő eredménnyel. 1939/1940-ben 162 228, 1941/1942-ben 230 249 és 1942/1943-ban 311 559 fő állt fegyverben,[50] de a hadsereg összfegyverzete nem gyarapodott a létszámnövekedésnek megfelelő arányban. Ennek oka a Horthy-fasizmus agresszív, imperialista politikája, mely a háborúra való gyors felkészülés érdekében, az ország teherbírását és az ipar teljesítőképességét figyelmen kívül hagyva igyekezett minél nagyobb hadsereget teremteni.

[48] HIL. Békeelőkészítő bizottság katonai iratai 37165/1945. szám. A rendeletet magát nem ismerjük. Az idézett iratban elfekszik egy kimutatás a Németországba telepített alakulatokról, abban történik hivatkozás a rendelet számára.
[49] Uo.
[50] Uo. 37161/1945. sz.

Helytálló ez a megállapítás akkor is, ha figyelembe vesszük a magyar ipar, azon belül is elsősorban a gépipar jelentős fejlődését, a győri programot követő több százmilliós beruházások eredményeként. Természetes, hogy a hazai tőkések igyekeztek a hadseregfejlesztés szabta követelményekkel lépést tartani és a hadianyaggyártó üzemek termelését a megkívánt színvonalra felemelni. A katonai termelésbe bekapcsolt valamennyi érdekeltség, a kapacitás további növelése céljából folytatta az új üzemek felállítását, illetőleg a meglevő üzemek korszerűsítését és bővítését. Így a Weiss Manfréd Művek a Dunántúlon létesített új lőszergyártó üzemet, a Danuvia igazgatósága pedig Budafokon géppisztolygyártó üzemet, Székesfehérváron fogaskerék- és motorkerékpárgyárat, Veszprémben meg lőszergyárat állított fel. Kétségtelen, hogy ilyen és hasonló mérvű beruházások eredményeként a magyar hadiipar viszonylag komoly teljesítményekre volt képes 1941—1944 között.

Jellemző erre, hogy a Fegyvergyár 1943 elején 12 ezer, később 18 ezer puskát gyártott. 1943-ban összesen több mint 170 ezer puskára kapott megrendelést, melyből ugyanazon év június közepéig 37 ezret le is szállított. A gyár termelési kapacitását jól mutatja, hogy az 1943. évi gyártási program a fentiek mellett még 1410 db gránátvető, 1525 db géppuska és 250 db nehézpuska elkészítését irányozta elő.[51] A Győri Vagongyár 1942-ben napi 1200—1400 db tüzérségi lövedéket gyártott, a Danuvia pedig ugyanabban az évben 45 ezer db géppisztoly gyártását vállalta, ebből 1943 júniusáig 3000 db-ot leszállított. Ugyanakkor az 1943. évi katonai megrendelésekből még elkészítésre várt a többi között 3500 golyószóró, közel 1500 harckocsi- és repülőgéppuska, valamint 540 nehézpuska is.[52] Hasonló megrendelések kiadásával igyekezett a vezérkar a tüzérségi szükségletet biztosítani. Az erre vonatkozó néhány ismert számadat szerint, a MÁVAG 1942-ben 662 db páncéltörőágyú, a Weiss Manfréd Művek 1943-ban 500 db aknavető gyártására kapott megbízást. A Magyar Acélárugyár 1943-ban 1000 db aknavetőt készített el, a Diósgyőri MÁVAG 1944. évi termelési előirányzatában pedig 1965 db löveg és 1940 db tartalékcső legyártása szerepelt.[53]

Ezek a részleges adatok is példázzák a Horthy-rendszer háborús erőfeszítéseit, egyben mutatják azt a fejlődést, melyet a magyar gépipar elért a második világháború időszakában. Azonban nem vonhatjuk le belőlük azt a következtetést, hogy termelése kielégítette volna a mértéktelenül felduzzasztott hadsereg háborús szükségleteit. Ellenkezőleg. Az évről évre életbe lépő hadrendet állandóan az anyagi megalapozatlanság jellemezte. 1942-ben a mozgósított 2. hadsereg a legszükségesebb mértékű ellátottság biztosítása érdekében — a kiképzési szempontból nélkülözhetetlen mennyiségen felül — magával vitte az egész magyar haderő fegyverzetét és felszerelését. 1943-ban más

[51] Uo. V. K. F. 5384/1943. sz.
[52] Uo. 4688/1943. sz. és 5384/1943. sz.
[53] Uo. 6464/1943. sz.

hiányosságok mutatkoztak. Mint a vezérkari főnökség megállapította: „A jelenlegi hadrendünket tehergépkocsikkal már most is csak 33 százalékban tudjuk feltölteni, ennek folytán haderőnk ütőképessége erősen korlátozott."[54] 1944-ben pedig már olyan helyzet állt elő, hogy a háborús anyagveszteségek következtében például az Erdélyben felállított 2. hadsereget, zömében első világháborús, korszerűtlen hadianyaggal tudták csak felszerelni. Különösen a tüzérségre jellemző, hogy a gyártás még a veszteségek pótlására sem volt minden tekintetben képes, nemhogy a tüzérség arányát növelhette volna a hadseregben. Ezt a helyzetet súlyosbította a harckocsigyártás nem kielégítő mértéke is. Mint már arról szó volt, 1942—1944 között két páncélos hadosztály szerepelt a hadrendben, azonban mindvégig csupán az egyik volt ténylegesen hadrafogható állapotban. A harckocsigyártásban résztvevő üzemek összes termelése lényegében arra volt elegendő, hogy egyetlen páncélos hadosztály felszerelését és a veszteségek folytán szükséges pótlást úgy ahogy biztosítsa.[55]

Mindehhez járult, hogy a valóságtól elrugaszkodott politikai és katonai vezetés olasz és német segítségben bizakodva növelte évről évre a fegyveres erőt. Ez a — fegyverzetben és hadianyagban remélt — segítség azonban elmaradt, sőt a magyar hadiipar második világháború éveiben bekövetkezett fejlődése is azzal járt együtt, hogy a hitleri hadvezetés a termelési kapacitás döntő többségét saját hadseregének ellátására vette igénybe.

A Szovjetunió megtámadása után, annak következtében, hogy Hitlernek egész Európa haditermelésére szüksége volt, a németek megváltoztatták Magyarországgal szemben addig követett ipari politikájukat. Amíg úgyanis 1941 előtt gazdasági és politikai befolyásukat arra használták, hogy hazánkat nyersanyagtermelő ország színvonalára süllyesszék, melynek legfontosabb felvevőpiaca a fasiszta Németország,[56] 1941 tavasza után a mezőgazdasági és ipari nyersanyagok kiszállításának fokozása mellett azonban nemcsak lehetővé tették, hanem elő is segítették a magyar gépipar fejlődését. Erre a háború idejére szóló engedményre, saját háborús érdekeiket szem előtt tartva kényszerültek, s így a hazánkban 1941—1944 között német segítséggel bekövetkezett iparfejlődés, Magyarország teljes gyarmati alárendeltségével járt együtt. A hitleristák oly módon segítették a magyar nehézipar fejlődését, hogy minél teljesebben egészítse ki a német katonai potenciált, vagyis csupán a számukra szükséges iparágak termelésének növelését mozdították elő.

A magyar uralkodó osztályok tisztán látták, hogy a fokozódó német gazdasági behatolás a hazai ipar és az egész gazdasági élet német érdekeknek történő alárendelését eredményezi, mégis, fenntartás nélkül készek voltak az ilyen következményekkel járó együttműködésre.

[54] Uo. 6347/1943. sz.
[55] Lásd erre uo. 4746/1943. és 5384/1943. számú iratokat.
[56] Lásd Berend Iván—Ránki György: Német gazdasági expanzió és a magyar gyáripar a szovjetellenes háború idején. 1941—1945. Századok 1955. 4—5. szám. 634. és köv. 1.

A Szovjetunió elleni háborútól ugyanis nemcsak a kommunizmus megsemmisítését, hanem profitjuk óriási mértékű növekedését remélték, s az utóbbiban nem is csalódtak. Már 1941 nyarán nagy német megrendelések futottak be a magyar fegyver- és hadianyaggyártó üzemekhez, s ezeket egyre újabbak követték.[57] A háború elhúzódásával párhuzamosan egyre inkább az lett a helyzet, hogy a legnagyobb hadiüzemek termelésének döntő része közvetlenül a német háborús gépezet táplálására szolgált. Így volt ez már 1942-ben is és még fokozottabb mértékben a fasiszták sztálingrádi veresége után. Ebben az időben a Fegyvergyár egész termelésének kb. 80 százalékát, a MÁVAG tüzérségi lőszergyártásának 50 százalékát és az újonnan létesített hadiüzemek termelésének 60—90 százalékát német rendelések teljesítésére fordították. Hasonló állapotok uralkodtak a repülőgyártás terén is, melynek nagyarányú kifejlesztését szintén a német fasiszták háborús érdekei követelték meg. 1941 júniusában magyar—német államközi szerződést írtak alá, mely Magyarországon jelentős repülőgépipar kiépítését eredményezte, annak kapacitása azonban elsősorban a hitleri légierő szükségleteit volt hivatva kielégíteni. Emellett az így létrehozott repülőgépipar az érdekelt német vállalatok kiegészítő részét képezte és teljes mértékben azok ellenőrzése alá került. Éppen azért a Magyarországon gyártott repülőgéptestek és motorok igen kis része jutott a Horthy-hadseregnek, a termelés nagy részét szintén a német fasiszta hadigépezet nyelte el.[58]

A magyar uralkodó osztályok imperialista-fasiszta politikája, melynek eredményeként Hitler egyre nagyobb politikai és gazdasági befolyáshoz jutott Magyarországon, ami hazánk gyarmati sorba süllyedését vonta maga után, magyarázza, hogy a Horthy-fasizmus hadseregfejlesztése a német érdekekhez való szolgai alkalmazkodás következtében, a második világháború éveiben nem a rendelkezésre álló anyagi alapból, illetve annak felhasználási lehetőségeiből indult ki, hanem háborús terveiből. Ennek következtében a meglevő ipari kapacitás mindvégig elégtelennek bizonyult a hadrend anyagi megalapozására és állandósult az a gyakorlat, hogy a megelőző kisebb hadrendre méretezett anyagot a nagyobb hadrendre használták fel. Ez viszont jelentős anyagi hiányokat idézett elő a régi és az új alakulatoknál egyaránt és az életbe lépő hadrend anyagilag általában soha nem volt teljes, mert mire az anyagi feltöltés befejeződött, már jelentkeztek az új hadrend ilyen irányú szükségletei.

Olyannyira komoly probléma volt ez, hogy a frontra küldött harcoló csapatok és megszálló alakulatok fegyverzetét rendszeresen az otthon maradt hátországi alakulatok fegyverzetéből egészítették ki, minek következtében az elrendelt mozgósítások révén, a hadsereg fegyverzete összlétszámának emelkedése csupán mintegy 20—50 százalékra tehető. Nagyobb mérvű felfegyverzési folyamat az 1943-as

[57] Uo.

[58] Lásd az idézett szerzők: Hadianyaggyártás Magyarországon a második világháború alatt c. tanulmányát. Századok 1957. 5—6. szám.

szervezési évben kezdődött, ez is főleg a gyalogságot érintette. Legnagyobb nehézséggel a hadsereg gépesítése és a tüzérség fejlesztése járt. A gépjárművek, tüzérség, repülők és harckocsik tekintetében keletkezett hiányok meghaladták némely területen a 35—40 százalékot is,[59] ilyen körülmények között pedig tartalékképzésről szó sem lehetett, sőt a légierőknél — a nagyarányú hazai repülőgépgyártás mellett — még a kiesések pótlása sem járt kellő eredménnyel.

Az a megfontolás, hogy a gépesítés hiányát kerékpáros alakulatok beállításával és a lovasság önálló fegyvernemként való harcászati alkalmazásával ellensúlyozzák, nem járt sikerrel. A kerékpáros alakulatok, mint gyorsan mozgó csapat nem váltak be, s a lovasság önálló harcászati alkalmazása sem igazolta a hozzáfűzött reményeket. Nem is beszélve arról, hogy a lovasság mint fegyvernem fenntartása igen költséges, anyaga rendkívül érzékeny és nehezen pótolható. Éppen ezért a benne rejlő harcérték egy kis államnak nem éri meg a ráfordított kiadásokat. Igaz ugyan, hogy mindezzel a magyar hadvezetés kevéssé törődött és „hagyományok ápolása" címén, valamint a lovasság szerepét túlértékelve fenntartotta a fegyvernemet.

Mindezt súlyosbította a meglevő fegyverzet korszerűtlensége, s a helyzet megváltoztatására 1942-ben kezdett erőfeszítések 1944 őszéig nem hoztak lényegesebb javulást e téren.

A fentiek következtében nem sikerülhetett a fegyvernemek közötti helyes arányok kialakítása sem.

1938—1941 között a tervszerű hadseregfejlesztést és a békehadrend anyagi megalapozását hátrányosan befolyásolta még a fasiszta blokk háborús politikája következtében állandóan feszült nemzetközi helyzet, a sorozatos mozgósítások és a területvisszacsatolások. Ezek miatt a szervezési intézkedések főleg alkalmi jellegűek voltak, elsősorban a politikai helyzet változásait igyekeztek nyomon követni és végrehajtásuk komoly nehézségekbe ütközött, sokszor egész éven át elhúzódott.

1938—1944 között a rendszer gazdasági teljesítőképessége mellett, még egy tényező hatása érvényesült a Horthy-rendszer hadseregfejlesztő politikájában. Ez a tényező — mint már jeleztük — a német fasizmus katonai ideológiája volt, mely „villámháborúra" alapozta a stratégiai terveit. A hitlerista vezérkar stratégiai terveiben a német légiflottára és páncélos magasabb egységekre várt az ellenség főerőinek szétzúzása és hátországának megbénítása. A csatlós országok hadseregeit nem kívánták önálló hadműveletek megvívására felhasználni, azok feladatául a szétvert ellenséges maradványok felszámolását és a német hadsereg mögöttes területeinek biztosítását szánták.

Ebből következik, hogy a „segédhad"-ként tekintett magyar hadsereg esetében nem tartották szükségesnek a modern fegyvernemek — a légi és páncélos fegyvernem — fejlesztését, ahhoz ismételt kérések ellenére segítséget nem nyújtottak, sőt 1941 tavaszáig kifejezetten nehezítették is. Így a német katonai ideológiának a csatlós hadseregek

[59] HIL. Békeelőkészítő bizottság katonai iratai 37161/eln.—1945. szám.

felhasználásával kapcsolatos álláspontja világosan tükröződik a hitleristák Magyarországgal szemben folytatott gazdaságpolitikájában, melyről az előbbiekben már volt szó.

Ez az oka annak, hogy 1938—1941 között a Horthy-hadsereg modern fegyvernemei nem fejlődtek a tervezett mértékben. A német gazdaságpolitika megnehezítette az ehhez szükséges anyagi-technikai feltételek kibontakozását, ezzel előkészítette a magyar hadseregnek a német stratégiai tervekben később elfoglalt alárendelt helyzetét.

A Szovjetunió megtámadása 1941-ben kudarcba fullasztotta a hitlerista vezérkar villámháborús terveit s ennek következtében módosult a német fasiszták Magyarországgal szemben folytatott gazdaságpolitikája és a hadsereg felhasználásával kapcsolatos álláspontja is.

1941-től kezdve nem akadályozták tovább a magyar ipar fejlesztését, sőt elősegítették azt. De ez már nem hozott változást a Horthy-hadsereg szervezetében a modern fegyvernemek javára.

Ilyen körülmények között a Horthy-fasizmus fegyveres ereje továbbra is alkalmatlan maradt önálló hadműveletek megvívására. A villámháborús tervek kudarca azonban ahhoz vezetett, hogy a német vezérkar — bár a magyar csapatok harcértékével és teljesítőképességével teljesen tisztában volt — mégis igénybevette azokat önálló hadműveleti feladatok megoldására. A horthysta katonai vezetők erőtlen és óvatos ellenvetéseit pedig, melyek a felszerelés elégtelenségét próbálták bizonygatni, soha be nem tartott ígéretekkel szerelték le.

Egészében a rendszer negyedszázados hadseregszervező tevékenységének vizsgálata azt bizonyítja, hogy a Horthy-fasizmus minden erőfeszítése ellenére — éppen agresszív imperialista politikája miatt — nem tudott korszerű háború viselésére alkalmas hadsereget teremteni.

Ez a politika azonban, mely szoros szálakkal fűzte össze a magyar és német fasizmust, jelentős hasznot hozott a magyar uralkodó osztályoknak. A gyáripari tőkések profitja 1941-ben 1562 millió, 1942-ben 2 milliárd és 1943-ban 2722 millió pengőt tett ki. A növekedés indexe ha 1938-at 100-nak vesszük, 1943-ban 376 százalék. Az infláció következtében beállott pénz értékcsökkenést is figyelembe véve, 1943-ra a profit közel megkétszereződött az egyre fokozódó haditermelés eredményeként.[60] Érthető tehát, hogy a tőkések teljes mértékben támogatták a rendszer hadseregfejlesztő tevékenységét, helyeselték a Szovjetunió ellen viselt háborút és a hitleri fasisztákkal való együttműködés hívei voltak. Ezért nem tudott a Horthy-fasizmus szakítani a hitleri Németországgal még a pusztulás küszöbén sem, ezért jutott a dolgozó népmilliók osztályrészéül nyomor és szenvedés, százezreknek pedig a golyófogó sorsa.

Ilymódon, a rendszer lényegéből eredően, a Horthy-hadsereg egy szellemében és célkitűzéseiben népellenes, szervezetében pedig minden erőfeszítés ellenére korszerűtlen élősdi volt, mely a dolgozó nép verejtékéből és véréből táplálkozott.

[60] Az adatok Kádár Iván: i. m. 284. old.

MARX ÉS ENGELS AZ AMERIKAI POLGÁRHÁBORÚ HADMŰVÉSZETÉRŐL

Szuhay-Havas Ervin

Az amerikai polgárháború okai ma többé-kevésbé tisztán állnak előttünk. *Egy* országon belül *két* társadalmi rendszer állott fenn, két uralkodó osztály csapott össze az észak-amerikai kontinens birtoklásáért — egyedülálló eset ez az újkori történetben. Észak — a fejlődő kapitalista nagyipar, a duzzadó finánctőke és az önálló kisbirtok hazája és Dél — a rabszolgamunkát alkalmazó gyapotültetvények nagyüzemi formái és a nagybirtok közé ékelődött „szegény fehérek" farmjai — két különböző gazdálkodási formát és ebből fakadóan két különböző társadalmi rendszert képviseltek, amelyek között fél évszázad politikai szembenállása szükségszerűen szabadította fel a polgárháború szenvedélyeit.

A leszámolás a déli rabszolgatartó rend bukását, az amerikai kapitalizmus kibontakozásának útjában álló utolsó akadályok leomlását, a rabszolga-milliók legalább névleges emancipálását és az osztályharc kiéleződését eredményezte; az amerikai gyapotexport ideiglenes szünetelése pedig Angliában figyelemre méltó gazdasági, társadalmi, külés belpolitikai konfliktusokat vont maga után. A polgárháború forradalmi jelleget öltött, hatott a nemzetközi — elsősorban az angol — munkásmozgalomra[1] és az amerikai dolgozó milliók történetét forradalmi hagyománnyal gazdagította. A polgárháborúnak ez a forradalmi jellege kevés gondolkozó kortárs előtt világosodott meg a maga teljességében, a kevesek között azonban ott találjuk a tudományos szocializmus két éleslátású úttörőjét, Marx Károlyt és Engels Frigyest.

[1] „... Miként a XVIII. században az amerikai függetlenségi háború harciriadó volt az európai középosztály számára, úgy a XIX. században az amerikai polgárháború harciriadó az európai munkásosztály számára." Előszó a „Tőke" első kiadásához (London, 1867 június 25.) MARX: A tőke. 2. kiad. I. köt. Bp. 1949, Szikra, 11. l.

A polgárháború közvetlen előtörténete

A polgárháborút közvetve kiváltó okot a plebejus és rabszolgaságellenes Abraham Lincoln elnökké választása szolgáltatta. A déli ültetvényes arisztokrácia egyes exponensei, akik több évtizeden keresztül ellenőrizték az amerikai politika gépezetét, már régebben elhatározták, hogy a republikánus-párti és rabszolgaság-ellenes Lincoln megválasztása esetén kilépnek az Unióból. 1860. december 20-án Dél-Karolina kezdte meg a „szecessziót", 1861 februárjáig pedig hat rabszolgatartó állam követte a példát (Mississippi, Florida, Alabama, Georgia, Louisiana és Texas). Az alabamai Montgomery-ben összeült „szecesszionista kongresszus" elfogadta az „Amerikai Konfederált Államok" (Confederate States of America) ideiglenes alkotmányát és Jefferson Davis személyében külön elnököt választott.[2]

A „casus belli"-t a washingtoni kormány kezén maradt, de déli területbe ékelődő Sumter erőd lövetése és elfoglalása szolgáltatta. Észak ekkoriban már készen állott a háborúra — *ideológiailag*. Lincoln 75 ezer önkéntest kért, a kormánykézen maradt flotta pedig megkezdte a déli partok és kikötők blokádját. Nyolc rabszolgatartó állam mind ez ideig habozó magatartást tanúsított, elszakadjon-e az Uniótól, vagy sem. Négyen (Virginia, Észak-Karolina, Tennessee és Arkansas) most színt vallottak és beléptek a konfederált államok sorába.[3] Maryland, Delaware, Kentucky és Missouri részint belső polgárháború, részint államcsíny vagy guerilla-küzdelmek után az Unióhoz kerültek.[4]

Az erőviszonyok vázlata

A számadatokra vetett egyetlen pillantás meggyőzhet bennünket az észak-déli erőviszonyok egyenlőtlenségéről. A 23 unionista[5] kézen maradt „északi" állam lakossága 21—22 millió körül járt, szemben a 11 „déli" állam 9 milliónyi népességével. Ebből a 9 millióból is három és félmillió néger rabszolgát kell leszámítanunk, akikre uraik a rab-

[2] Lásd PARKES, H. B.: The United States of America. A history. New York 1953. 349. skl. Részletesebben és haladóbb polgári szemszögből: MORISON, S. E.—COMMAGER, H. S.: The growth of the American republic. I. köt. New York 1943. 622. skl.; XXXII—XXXIV. fejezet.

[3] Az elszakadt Konföderáció székhelyét ekkor tették át az alabamai Montgomeryből a virginiai Richmondba. — Virginia nyugati hegyvidéke, amelynek szegény farmerlakossága nem-rabszolgatartókból állt, az Unióhoz csatlakozott és 1863-ban West Virginia néven új állammá alakult.

[4] A határállamok lakosságának politikai magatartása a két társadalmi rendszer metszőpontjain természetszerűleg ingadozó, vegyes jellegű volt. Ugyanannak a városnak vagy községnek lakói, sőt egyes családok tagjai részint az északi, részint a déli seregekhez csatlakoztak.

[5] A szembenálló feleket a legkülönbözőbb nevekkel illették. Északiak-déliek, abolicionisták-szecesszionisták, unionisták-konföderáltak, sőt — a korabeli szenvedélyek hatása alatt — „jenkik" és „lázadók" (Yankees and Rebels), az utóbbiakat sértő értelemben használták.

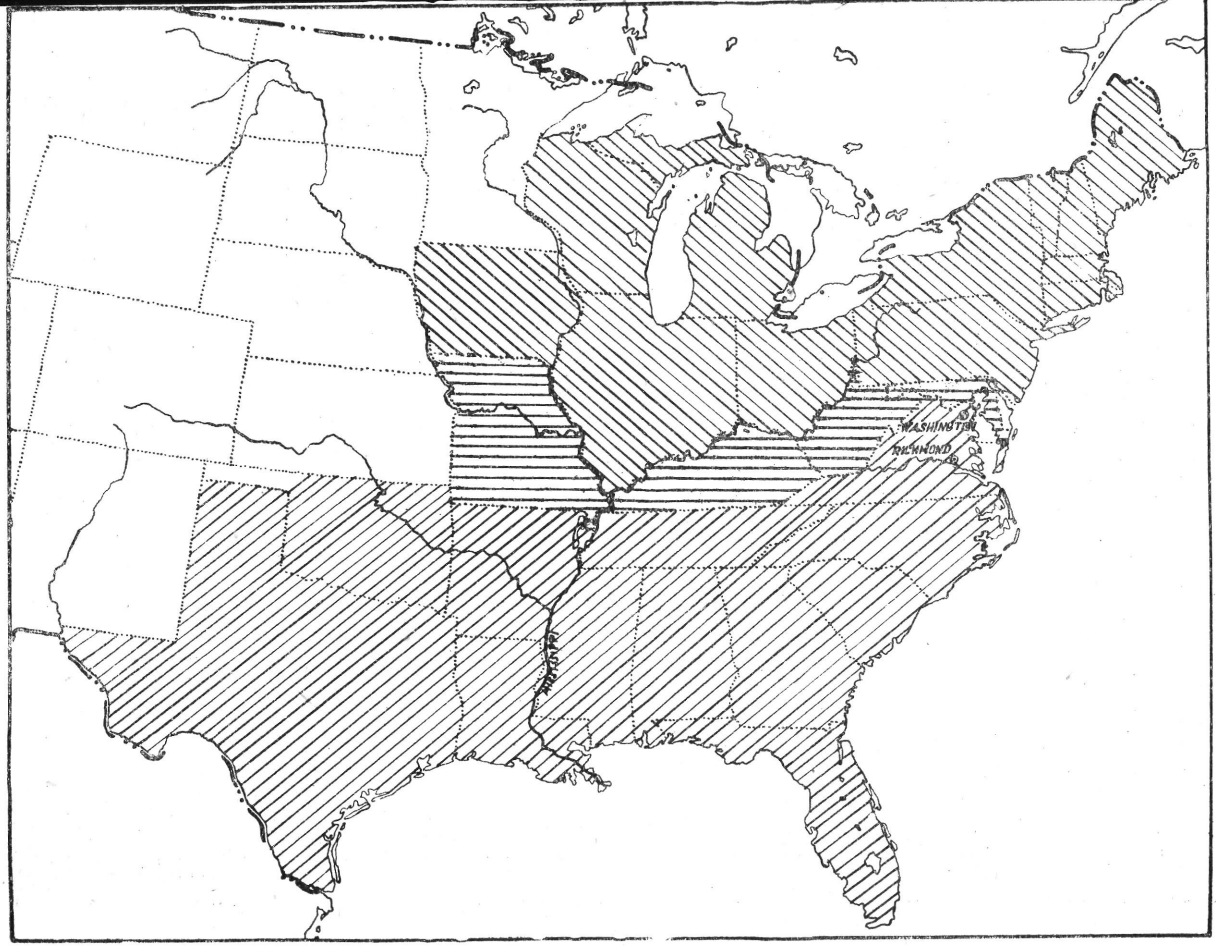

1. Az északi és a déli államok, köztük a politikailag vegyes érzelmű ún. határállamokkal.

szolgaság fenntartásáért folyó küzdelemben aligha számíthattak. Észak és Dél fehér lakosságának aránya tehát 4:1 volt.[6]

Ha az emberanyag összehasonlítása után figyelembe vesszük azt az óriási különbséget, amely a két államszövetség ipari kapacitása tekintetében állott fenn az északiak javára, továbbá megfontoljuk, hogy a felvonulás, az utánpótlás és a csapatok mobilitása szempontjából sorsdöntő fontosságú vasútvonalak — ezer kilométerben számolva — 35:14 arányban állottak Észak javára,[7] érthetetlennek tűnhetik számunkra a váltakozó szerencsével négy éven át dühöngő háború, amelynek során a rabszolgatartók seregei nem is egyszer a győzelem küszöbére jutottak. Ennek megvilágítása érdekében rövid áttekintést kell nyújtanunk a polgárháború katonai aspektusairól.

Káderviszonyok, haditervek, erőcsoportosítás

Kétségtelen, hogy az Unió hadseregének hosszú kudarcsorozatát részben az északi uralkodó osztály habozásában kell keresnünk, a tőkés érdekeket képviselő politikusok érthetően sokáig vonakodtak egy forradalmi háború viselésétől, óvakodtak az osztályharc felszításától, még akkor is, ha azt az ellenséges testvérország uralkodó osztálya ellen irányíthatták volna, ezért például sokáig szó sem esett a rabszolgafelszabadítás politikai célkitűzésének megvalósításáról. Az északi túlsúly kihasználatlansága azonban mindenesetre a hadvezetés hibáiban, a vezető tiszti káderek minőségében és az unionista emberanyag tapasztalatlanságában gyökerezett.

A háború előestéjén az Egyesült Államok tényleges katonai szolgálatot teljesítő kerete, az öt évre szerződött zsoldos hadsereg mindössze 15—18 ezer főt számlált és ezek leginkább a „Vadnyugaton", az indián törzsekkel szemben teljesítettek határszolgálatot. Északon is, délen is állami milíciák álltak fegyverben. Az északi milíciák azonban inkább csak parádéra látszottak alkalmasnak, amíg a déli ültetvényesek számára előnyt jelentett a rabszolgafelkelésektől való páni félelem, amely jól kiképzett milíciákat tartott talpon. A déli milicisták általában jó lovasok, ügyes lövészek hírében állottak, amit az

[6] A behívások tekintetében Dél nagyobb erőfeszítéseket tett, 800 ezer katonát állított csatasorba, amíg a 23 északi állam kétmilliós hadsereget épített ki. A hadbavonultak **aránya** tehát 5:2 volt. Bonyolítja a helyzetet, hogy a katonák tízezrei számos esetben csupán meghatározott időre álltak sor alá és ezért mindkét hadseregben bizonyos fluktuáció figyelhető meg. Ha ezzel szemben eltekintünk a hadműveletekben *összesen* részt vett katonák számától (800 ezer kontra kétmillió) és azt vizsgáljuk, a lakosság hány százaléka vett részt a hadműveletekben *átlagosan*, akkor azt az eredményt kapjuk, hogy a déliek 6%-a, az északiak kb. 3,5%-a teljesített katonai szolgálatot.

[7] BLAKE, N. M.: A short history of American life. New York 1952. 359. 1. — Haladó, polgári-objektivista szemléletű gazdaság- és társadalomtörténeti munka.

északiakról nem mondhatunk el.[8] A legnagyobb különbség mindenesetre a főtiszti káderek minősége terén állott fenn a déliek javára. Hadseregének kiépítése céljából eleinte mindkét fél önkéntesek toborzásához folyamodott és csak jóval később vezették be a sorkötelezettséget. A polgárság mindkét oldalon helyetteseket állíthatott és ez a tény nagyban hozzájárult a népi elégedetlenség kirobbanásához, az osztályharc kiéleződéséhez. Az északiak ipari és számbeli fölényük tudatában, a déliek képzettebb harcosaik és a belső védelmi vonalak birtokában egyaránt gyors sikerre számítottak. Három hónapnál hosszabb háborúra kevesen gondoltak.

Ez az optimizmus nyilvánult meg abban a különös tényben, hogy az északiak kezdetben nem dolgoztak ki részletes haditervet. Mivel a két főváros, Washington és Richmond kb. 150 kilométerről néztek farkasszemet, az északiak egyszerűen Richmond ellen akartak masírozni és csak a szégyenletes Bull Run-i (vagy Manassas-i) vereség után dolgozták ki távolabbi haditervüket, amely — mint látni fogjuk — alapvetően elhibázottnak bizonyult.

Az első vereség kijózanító hatása alatt az északiak elhatározták, hogy mindenekelőtt gazdaságilag bénítják meg ellenfeleiket. Ennek érdekében a déli államok partjai mellett (keleten az Atlanti-óceánon, délen a Mexikói-öbölben) szigorú tengeri blokádot létesítettek abból a célból, hogy megakadályozzák a Dél gazdasági erejét biztosító gyapotkivitelt. A terv a továbbiakban a Mississippi alsó folyásának megszállására irányult, ezzel a szecesszió központjait elzárták volna a nyersanyagszállító Texastól és a mezőgazdasági jellegű közép-nyugati államoktól.

A rabszolgatartás központját (Virgíniát, a két Karolinát, Georgiát és Alabamát) tehát délről és keletről tengeren, északról és nyugatról szárazföldön akarták bekeríteni, kiéheztetni és hadait visszaszorítva megsemmisíteni. Ez volt a nevezetes „Anaconda-terv", amely nem számolt a döntő hadászati tényezőkkel, szétforgácsolta az északiak haderőit és haditengerészeti egységeit. Az „Anaconda-terv" lényege tulajdonképpen abban állt, hogy egyenlő mértékben osztották el az erőket a hadműveleti terület egészén. Természetesen célszerűbb lett volna központosított erőkkel sújtani le az ellenség létfontosságú területeire, amelyek elvesztése Délt hamarosan megfosztotta volna az ellenállás lehetőségeitől.[9] Mivel ennek éppen az ellenkezője történt, a több

[8] A déliek efeletti elbizakodottságukban azzal dicsekedtek demagóg sajtójuk hasábjain, hogy könnyen szétkergetik Észak „olajos gépészeit". A proletariátus harcképességének ugyanez az esztelen lebecsülése nyilvánul meg a neves hadtörténész, Adolf von Horsetzky később idézett főművében. Horsetzky a déli katonaságot erősebbnek, kitartóbbnak tartotta, mint az északi munkás- és farmerkatonákat. A tűzkeresztségen átesett északi harcosok később harcedzett, tapasztalt, ütőképes hadsereggé forrtak össze és egyénileg is egyenlő ellenfélnek bizonyultak a konfederáltak számára.

[9] Az „Anaconda-terv" egy óriáskígyóról kapta nevét. Tömör ismertetése a Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija „Grazsdanszkaja vojna v SzSA" címszavában található. (12. köt. 408—412. l.) Ugyanitt Marx és Engels néhány fontosabb megjegyzése is helyet kapott.

mint kétszeres fölényben levő szárazföldi erőknek és a tízszeres túlsúlyban levő flottának négy év véres ütközetei, súlyos megpróbáltatásai árán sikerült csupán legyűrnie a délieket.[10]

A déliek haditervének előnye egyszerűségében rejlett. A déli haditerv a belső védelmi vonalak birtokában defenzív célokat szolgált, szükség esetén azonban a konfederált csapatok veszélyes offenzíváktól sem riadtak vissza, amelyek több ízben Észak politikai centrumait fenyegették. A déli haderő egyharmada Virginia államban operált. Az ültetvényesek ezenkívül külpolitikai erőfeszítéseket tettek Anglia és Franciaország intervenciójának előidézésére.

Fegyverzet, harcmód, hadszínterek

A fegyvertechnika fejlődése a múlt század derekán jelentős változásokat idézett elő Európában mind a gyalogsági fegyverek, mind a tüzérség terén, az amerikai polgárháború ütközeteiben mégis meglehetősen elavult fegyvereket alkalmaztak. Poroszországban már 1841-ben bevezették a hátultöltő, gyújtószeges Dreyse-puskát, Ausztriában, Franciaországban és Oroszországban pedig a 60-as években már vontcsövű, hátultöltő gyalogsági fegyvereket használtak. Az amerikai polgárháborúban mindkét fél nagyobb mennyiségű elavult kézifegyvert és löveget vásárolt. Észak például 700 ezer különféle rendszerű gyalogsági fegyvert vett és a hozzá nem értés anarchikus állapotokat idézett elő. Egész ezredek használhatatlan puskát vagy a fegyverbe nem illő töltényt kaptak.[11] Az északi fegyvergyárak azonban lázas munkával próbálták pótolni a hiányt. A springfieldi fegyvergyár, amely 1861-ig havi 800 darab puskát gyártott, havi termelését 1861 végére tízezer, 1862-re 18 ezer, 1864-re pedig húszezer darabra emelte. A déliek főként Franciaországból és Angliából csempésztek kézifegyvereket, leginkább Mexikón keresztül.

A tüzérséget illetően természetesen az iparosult Észak volt fölényben. 1861-ben az unionisták csupán hét üteggel vonultak a harctérre, az ütegek számát azonban 1865-ig háromszázra emelték.[12] Mindkét fél különböző kaliberű 6—24 fontos ágyúkat használt, amelyek között a vont- és simacsövű, az elöl- és a hátultöltő típusokat egyaránt megtalálhatjuk.

A lovasság terén a déliek messze felülmúlták ellenfeleiket mind a lovaglási technika, mind a lovasság harcászati alkalmazása terén. Nagyobb szabású lovassági rajtaütéseik az északiak hátországában sok

[10] Egy jellemző példa: Az 1862 végéig besorozott 600 ezer északi harcosnak több mint fele nyugaton forgácsolódott szét, a többit a Potomac-folyó mellett tartották, a nagyobb hadműveletekben azonban csak 130 ezer katona vett részt, vagyis az egész hadsereg egyötöd része. V. ö. HORSETZKY, A. von: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge seit 1792. 7. kiad. Wien (1913) 418. l.

[11] HORSETZKY, *I. m.* 416. l.

[12] *I. m.* 417. l.

zavart keltettek, a lovasság jelentősége mégsem járult hozzá komolyabb mértékben a hadisikerekhez.

Említettük már, hogy a haditengerészeti egységek jobbára Észak birtokában maradtak. Washington a háború folyamán fokozta a hajógyártást, számos egységet európai országoktól vásároltak.[13] Az amerikai polgárháborúban zajlott le az első ütközet páncélos hadihajók között. (A nevezetes Monitor-Merrimac epizódra utalunk.)

A polgárháború legtöbb ütközetét egyenetlen felszínű, erdőkkel borított terepen vívták, a három legfontosabb csata azonban sík területen zajlott le. (Antietam, Fredericksburg, Gettysburg.) Az ütközetet rendszerint heves tüzérségi párbaj vezette be. A cél az ellenséges ütegek elnémítása volt. A rohamozó gyalogságot srapnellel, majd kartáccsal lőtték. Ezután a kézifegyvereké lett a szó, majd a roham sikertelensége esetén ismét ágyúval tüzeltek a távolodó ellenségre. A defenzív helyzetben levő gyalogságot kettős rajvonalban állították fel, a katonák — legalább az első időkben — álló vagy térdelő helyzetből tüzeltek. A támadók 2000—2500 főnyi egységenként, ezredenként nyomultak előre és 800—1000 méteres fronton két hullámban támadtak. A meglehetősen tömör sorokban rohamozó gyalogság előtt előcsatározók (skirmishers) haladtak. A támadók gyors lépésben közelítették meg az ellenséget, menet közben is töltöttek és tüzeltek. A rohamok rendesen szuronyharccal végződtek. 1864-ig jóformán alig alkalmaztak árkolást és földsáncot, a bevetésben részt vett csapatok vesztesége ennélfogva a gyalogsági fegyverek fejlettsége miatt félelmetes és minden bizonnyal nagyobb arányú volt, mint az 1914—18-as világháború veszteségei.[14]

A déliek alkalmaztak elsőként lövészgödröt, amelyben egy rajnyi védőt helyeztek el. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az amerikai polgárháború modernsége a hadseregek vasúti szállításában, a hírközlés távirati úton történt meggyorsulásában és utoljára, ha nem is utolsó sorban a puskatűznek a taktika területén való felhasználásában rejlett.[15]

A hadszíntereket a legegyszerűbben a következőkben tekinthetjük át:

A) Főhadszíntér: Virgíniában a Potomac és a James folyók között az Alleghany-hegység keleti oldalán, a Blue Ridges (Kék hegyek) vidékén és a tengerparton.

[13] Az északi haditengerészet fejlődésére jellemző adat, hogy amíg 1861-ben 42 egység operált 7—8 ezer tengerésszel, 1865-ben már 70 páncéloshajó, 37 nagyobb, nehéz löveggel felszerelt gőzös, 600 felfegyverzett kisebb gőzhajó és vitorlás járta a tengereket, fedélzetén 40 ezer tengerésszel.

[14] A polgárháború veszteséglistája: Észak: 359 528 halott, Dél: kb. 258 ezer halott. Ezekben a számokban a betegségben elhaltak is szerepelnek. RHODES, J. F.: History of the Civil War 1861—65. 185—186. l.

[15] A polgárháború taktikai jellegzetességeit jól foglalja össze MORISON—COMMAGER, *I. m.* 662—664. l., legújabban pedig Hoffmann NICKERSON „Nineteenth century military techniques" c. tanulmánya, amely a *Cahiers d'histoire mondiale* IV. 1958. 2. számában jelent meg. (348—358. l.)

B) Nyugaton és az Alleghany-hegységben:

a) A Mississippi völgyében 1100 km hosszúságban Cairo és New Orleans között.

b) A fent említett két hadszíntér között, az Alleghany-hegység nyugati vidékén és a Mississippi mellékfolyóinak (Cumberland, Tennessee folyók) felső folyásánál.[16]

Marx és Engels a polgárháború hadműveleteiről

A polgárháború legfontosabb problémáinak megértése szempontjából szükségesnek tartottuk a fenti elemzést. A továbbiakban, amikor kommentárokat fűzünk Marx és Engels történelmi jelentőségű megjegyzéseihez, kötelességünk rámutatni a jelen tanulmány bizonyos aránytalanságaira. Mivel számunkra elsősorban a tudományos szocializmus megalapítóinak véleménye érdeklő, az amerikai polgárháború eseménytörténetét csupán támpontként és vázlatszerűen adjuk elő és ha a továbbiakban egy-egy kevéssé jelentős mozzanat jobban kidomborodik, mint a háború egyik-másik döntő fontosságú eseménye, ennek oka magában az anyagban rejlik.

*

Marx 1851-től kezdve a New York Daily Tribune című napilap levelező munkatársa volt. A befolyásos hírlap kétszázezres olvasótábora érdeklődéssel kísérte Németországról szóló cikksorozatát. Marx már csak azért is fontosnak tartotta a közreműködést, mivel így alkalma nyílt arra, hogy nézeteit az óceán túlsó partján is terjessze. Elfoglaltsága és angol nyelvtudásának hiányosságai miatt Engels gyakran harcostársa nevében is írt a Daily Tribune hasábjaiba.[17] Marx egy évtizednél tovább tájékoztatta az amerikai olvasóközönséget az amerikai érdekű események angliai visszhangjáról és közben maga is közelebbről tanulmányozta az amerikai politikai harcokat. 1862 áprilisától fogva azonban a kiadó már nem tudott helyet szorítani Marx cikkeinek, mert a hadszíntérről érkező tudósítások minden helyet felemésztettek. Időközben Marx a bécsi „Die Presse" angliai tudósítója lett. Ez a vezető bécsi lap, amelyet Max Friedländer, Lassalle unokatestvére szerkesztett, egy angol fontot fizetett egy-egy Marx-cikkért. A rendkívül szűkös anyagi körülmények között élő Marx számos cikke azonban politikai okból papírkosárba került, hogy miért, ezt magának Friedländernek egy 1862. január 7-i levele magyarázza, amelyben a szerkesztő figyelmezteti Marxot, hogy „vegye figyelembe az osztrák burzsoá olvasóközönség ízlését".[18] Ilyenformán a nagy forradalmár és

[16] HORSETZKY, *I. m.* 419. l.

[17] Érdemes megjegyeznünk, hogy Engelsnek a Daily Tribune-ban megjelent „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. cikksorozatát, amely csak később jelent meg könyvalakban, éppen ezért sokáig Marxnak tulajdonították.

[18] Mindezekre: MARX—ENGELS: The Civil War in the United States. 2. kiad. New York 1940. XI. 1. — Richard Enmale bevezető tanulmánya.

tudós számos — sőt bizonyára legforradalmibb hangú — munkája örökre elveszett az utókor számára. Marx 1862 végéig írt Amerikáról a „Die Presse" közönsége számára.

.Marxnak és Engelsnek az amerikai polgárháborúról alkotott hadtörténeti érdekű megállapításait 1863-tól kezdve a polgárháború végéig bizonyos mértékig levelezésükből rekonstruálhatjuk, a magánlevelek jellege azonban természetszerűleg egészen más, mint egy beható tanulmányé vagy komoly újságcikké és keretei között nem fér el részletekbe menő analízis. Marx cikkeiből és Engels-szel folytatott levelezéséből kiviláglik, hogy érzelmileg mindketten az Unió burzsoá-republikánus politikáját támogatták, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a kettészakadt amerikai köztársaság déli fele az, amely társadalmi struktúráját tekintve reakciósabb és amely puszta létével is késlelteti az amerikai kapitalizmus kibontakozását, közvetve — és történelmi perspektívából — tehát a proletárforradalmat is.

Ezt a véleményt fejezi ki Marx cikke a Daily Tribune 1861. október 11-i számában.[19] Ami a háború katonai vonatkozásait illeti, Marx és Engels már éppen a polgárháború forradalmi jellege folytán is élénk figyelemmel kísérték azokat. Engels érdeklődése egyben a szakértő érdeklődése volt, hiszen ő az 1849-es badeni felkelés óta komoly hadtörténeti tanulmányokat folytatott és most tanácsaival gyakran sietett Marx segítségére.[20]

Az első összecsapás a két főváros közti területen, Virginia államban történt. Az északi McDowell csapatai a Bull Run folyócskánál ütköztek meg Beauregard és J. Johnston seregével. Mindkét fél tapasztalatlan újoncokat vonultatott fel és bár az ütközet kezdeti sikerek után az északiak számára szégyenletes vereséggel és futással végződött, a kortársak szerint a délieket legalább annyira dezorganizálta a győzelem, mint ellenfeleiket a vereség.

A Lincoln-kormányzat ekkor a 34 éves George McClellant nevezte ki az északi haderők főparancsnokává. McClellan egyénisége és politikai magatartása a következő időkben rányomta bélyegét a főhadszíntéren folyó operációkra. A tábornok kitűnő szervezőnek és ügyes taktikusnak bizonyult, reakciós politikai elveit azonban a csatatéren sem adta fel s abban reménykedett, hogy halogató taktikázással, a maga és az ellenfél csapatainak kímélésével addig várakozhatik, amíg Észak és Dél megbékél egymással.[21]

[19] *I. m.* 3—15. l. A Daily Tribune-ban megjelent Marx-cikkek egyébként kizárólag politikai jellegűek, ezért nem tartoznak e tanulmány keretei közé.

[20] *I. m.* XIII. 1. — R. Enmale bevezető tanulmánya.

[21] McClellant a marxista irodalom egy része — talán éppen Marx bírálata alapján — közönséges árulónak tartja. A napóleoni pózban tetszelgő, retrográd elveket valló, saját kormányának ellenszegülő karrierista parancsnok valóban az „amerikai Görgey" nevet érdemli. Szükség esetén ugyan tudott harcolni, Cunctator-taktikája azonban katasztrófálisnak bizonyult és a tömegek elégedetlenségét is kihívta. Vö. SZOMIN, N. J.: Polgárháború az Egyesült Államokban, 1861—65. Bp. 1951. — Rövid, vázlatos összefoglalás, amely a Pártfőiskolai Füzetek sorozatban jelent meg.

Amíg McClellan a Potomac-folyó mentén vesztegelt, 1862 elején a nyugati hadszíntéren megszülettek az unionisták első sikerei. A Cincinnati-ban felállított két főhadiszállás parancsnokai, D. C. Buell és H. W. Halleck középszerű hadvezéreknek bizonyultak ugyan, beosztott főtisztjeik azonban tehetséges és energikus tisztek voltak (G. H. Thomas és U. S. Grant). Grant volt az, aki merész előretöréssel elfoglalta a stratégiai kulcspontnak tekinthető Henry és Donelson erődöket, a védők tízezreit ejtette foglyul és ezzel Tennessee-állam nyugati vidékeit ellenőrzése alá vonta. Az északiak hadműveleteit ekkoriban mindenesetre még bizonyos kezdetlegesség jellemezte. A győztes Grantot Shiloh közelében rendkívül kedvezőtlen pozícióban lepte meg az ellenség és Grant csak szerencséjének köszönhette, hogy hátában a megduzzadt folyóval visszaverhette a támadókat.[22]

Ezzel körülbelül egy időben — a kormány határozott parancsára — McClellan is akcióba kezdett a virginiai hadszíntéren. Az ún. „félszigeti hadjárat" (Peninsular War), amelynek célja a déli főváros, Richmond elfoglalása volt, McClellan hosszadalmas taktikázása, gyávasággal határos habozása miatt kudarccal végződött. McClellan a York és a James folyók által alkotott keskeny félszigeten szállt partra és nyugatról nyomult Richmond ellen, ugyanakkor pedig McDowell a két főváros (Washington és Richmond) között északról közelítette volna meg Richmondot. A déliek ügyesen védekeztek. A csigalassúsággal közeledő McClellant feltartóztatva Jackson tábornok csapatai a Shenandoah-völgyben megkerülték és visszavonulásra késztették McDowellt, minthogy Washingtont fenyegették, majd minden erejüket McClellannel szemben koncentrálták. Az 1862. június 26. és július 1. közti hétnapos ütközetben (Seven Days Battle) McClellan ügyesen operált ugyan és ellenfeleinek nagyobb veszteségeket okozott, célját mégsem tudta, vagy nem akarta elérni, ezért a türelmetlen kormány visszarendelte csapatait a félszigetről.

Hogyan látta Marx és Engels a „jelenkori történelem első nagy háborújának"[23] első szakaszát?

A „Die Presse" 1861. október 25-i számában megjelent cikkében („Az észak-amerikai polgárháború") Marx áttekintette a háború előtörténetét és megállapította, hogy a háborút nem Észak, hanem Dél kezdeményezte. Észak eleinte defenzívában maradt, „hónapokig nyugodtan figyelt, miközben a szecesszionisták megszerezték maguknak az Unió erődeit, arzenáljait, hajóépítő műhelyeit... hajóit és fegyverszállítmányait, inzultálták lobogóját és foglyul ejtették csapatait".[24]

[22] PARKES, *I. m.* 361. l. A shilohi csata előtt a táborozó unionistákat a soraik közé menekülő erdei vadak figyelmeztették az ellenség közeledésére. Grant tábornok a csata kellős közepén érkezett meg távoli szálláshelyéről. A csata a Shiloh-nak nevezett fatemplom körül tombolt, az északiak hátában a megduzzadt Cumberland folyó hömpölygött.

[23] MARX: „Az orleansi hercegek Amerikában". *New York Daily Tribune* 1861 nov. 6. sz.

[24] *Uo.*

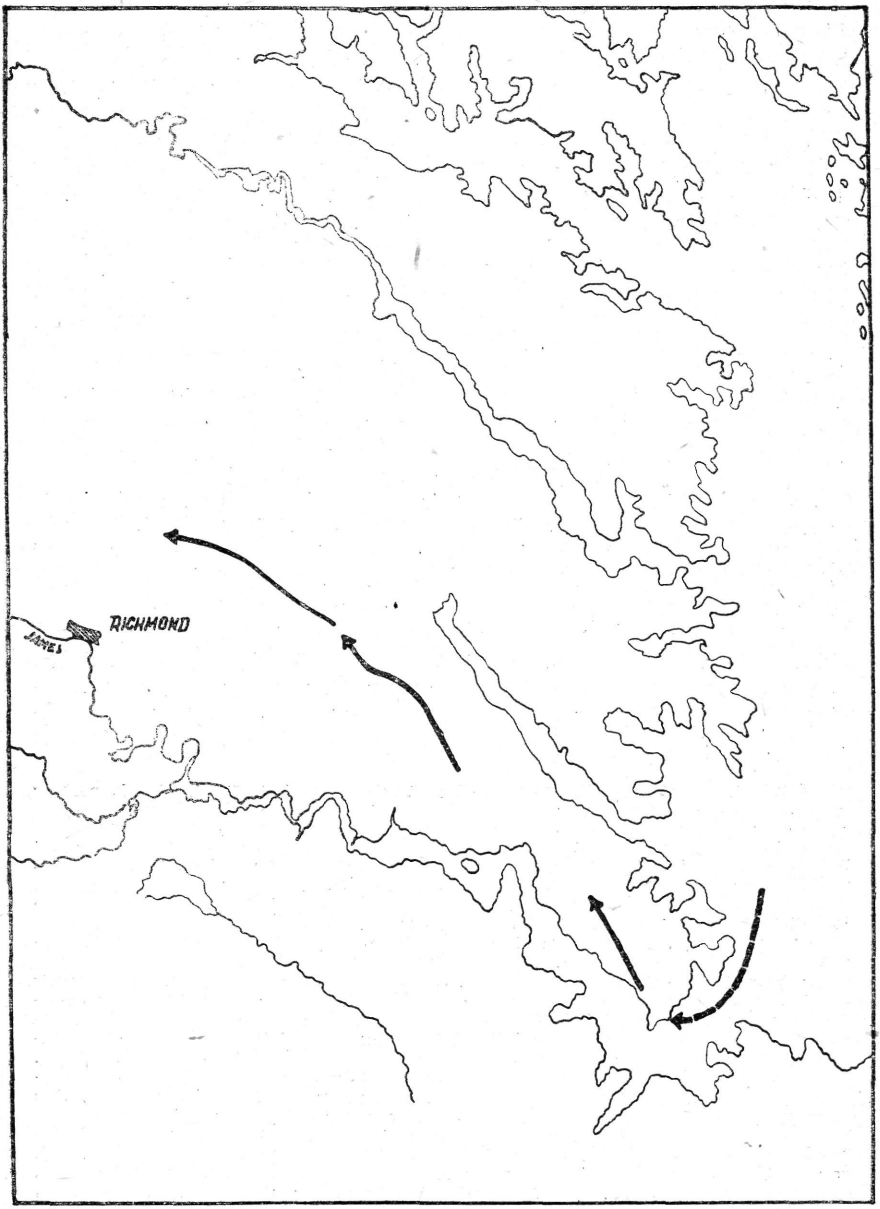

2. McClellan „félszigeti" hadjárata Richmond ellen 1862 nyarán.

Marx részletesen leírta, miként foglalták el erőszakkal a szövetségi kormány Charleston mellett levő erődjét, Fort Sumtert.

Marx érdeklődését persze nem a „casus belli"-t jelentő Fort Sumter-ügy irányította Amerikára. Már 1860. január 11-én ezeket írta egy Engelshez intézett levelében: „Véleményem szerint a legnagyobb dolgok, amelyek ma a világon történnek, egyrészt az amerikai rabszolgák mozgalma... másrészt az oroszországi jobbágyoké".[25] Természetes, hogy Marx, aki ilyen óriási jelentőséget tulajdonított az amerikai eseményeknek és azok várható politikai fejleményeinek, a háború hadieseményeit is előre megfontolt figyelemmel kísérte. 1861. június 9-én kelt levelében írta Engelsnek: „Nagyon köszönöm az Amerikáról szóló levelet. Ha bármiféle fontos dolog történnék (katonailag), mindig írd meg róla véleményedet".[26] Engels terjedelmes levélben válaszolt és véleményét aprólékos részletességgel közölte.[27] Úgy vélte, hogy Washingtont egyelőre nem fenyegeti veszély, bár a stratégiailag fontos Harper's Ferry megszállása bázist jelent a konfederáltak számára egy esetleges későbbi (Maryland és Pennsylvania elleni) offenzíva szempontjából. Harper's Ferry birtoklása az unionistákat megakadályozza a létfontosságú Potomac-vonal teljes ellenőrzésében ezen az érzékeny ponton. Washington megtartása sikert jelent az Unió számára, amely a politikailag nagy jelentőségű várossal együtt Delaware és Maryland államokat is birtokolhatja.

Bull Run (vagy Manassas) előestéjén Marx segítséget kért Engelstől. „Kérlek, írd meg *azonnal*, mit gondolsz a virginiai (katonai) eseményekről... Fenyegetik-e még Washingtont? Gondolod, hogy a déliek Manassas Junction-nál (= Manassas vasúti elágazás) offenzív helyzetet foglalnak el?..."[28] Engels két nap múlva adott válaszában megjósolta, hogy az északiak alkalmasint vereséget szenvednek és „ha

[25] *Briefwechsel.* Berlin 1949, Dietz Verlag, II. köt. 554. l. „Nach meiner Ansicht ist das Grösste, was jetzt in der Welt vorgeht, einerseits die amerikanische Sklavenbewegung... anderseits die Sklavenbewegung in Russland."

[26] Ugyanebben a levélben Marx jogos gyanakvással ír az 1849-es mexikói háború veteránjának, a 76 éves Scott tábornoknak főparancsnokká történt kinevezéséről: „Nach dem Bild, das ich mir von General Scott — jetzt zudem 76 Jahre alt — aus dem mexikanischen Krieg (sieh Ripley) gemacht, erwarte ich die grössten blunders von ihm, falls der alte Esel nicht von andern kontrolliert wird. Vor allem Langsamkeit und Entschlusslosigkeit." *Briefwechsel,* III. 31. l. — Scott 1861 végén vissza is vonult a felelős posztról.

[27] Engels részletesen elemzi az erőviszonyokat Észak és Dél népességének alapján. Mivel ekkoriban aligha volt ember, aki tisztában lett volna a konfederált parancsnokok tehetségével és az északi generálisok tehetetlenségével, továbbá azzal a ténnyel, hogy a háború kezdetén a déliek képzettebb harcosokkal indultak a csatatérre, Engels optimisztikusan szemléli a háború kilátásait. A déli katonákról alkotott véleménye határozottan negatív, valóságos orgyilkosoknak tartja őket. „Was das Verhältnis Mann gegen Mann betrifft, so ist keine Frage, dass die Leute des Nordens denen des Süden physisch und moralisch bedeutend überlegen sind. Die Rauflust des Southerners ist bedeutend mit feiger Meuchelmörderei gemischt. Jeder geht bewaffnet, aber nur, um beim Streit seinen Gegner eher niedermachen zu können als dieser den Angriff erwartet. Das ist durchschnittl..." (A levél többi része hiányzik.) Lásd: *Briefwechsel,* III. köt. 33—35. l.

[28] *Briefwechsel,* III. 35—36. l. Marx Engelsnek 1861 július 1-én.

az északiak első nagy támadását határozottan visszaverik, nem lehet megmondani, mi történik majd..."[29] A virginiai háború elsősorban vasúti csomópontokért folytatott háború — tette hozzá. Engels bírálta a nehézkes északi hadvezetőséget. „...két dolgot csinálnak rosszul északon: 1. A frissen kiképzett és rendkívül mozgékony csapatokat egyáltalában nem hozzák előre, hanem a harctértől négy vagy ötszáz mérföldre tétlenül hagyják, pedig a Potomacnál felbecsülhetetlen szolgálatot tehetnének — és 2. a derék öreg Scottnak úgy látszik megint hatalmas bekerítési tervei vannak, ami csupán erőinek hatalmas szétforgácsolását eredményezi majd —, hogy ez mennyiben vezet vereségekhez, nem tudható, tekintve a Dél gyenge szervezését és ismeretlen hőseit."[30]

1862 tavaszáig Marx és Engels nem említették a polgárháború hadieseményeit. Érdeklődésüket ekkoriban a nevezetes „Trent-ügy" kötötte le, amely a rabszolgatartókkal rokonszenvező Palmerston-kormányt, kis híján intervencióra késztette. 1862 március 26-án és 27-én azonban Marxnak két részből álló kimerítő tanulmánya jelent meg a „Presse" hasábjain.[31]

Ebben a kitűnően megírt, logikus felépítésű tanulmányban Marx ismét az olvasók emlékezetébe idézte az amerikai polgárháború politikai és katonai történetét a háború kitörésétől 1862 tavaszáig. Cikke ezekkel a szavakkal kezdődött: „Akármilyen szempontból szemléljük is az ember, az amerikai polgárháború a hadtörténelemben példa nélkül álló látványt nyújt. A vitatott terület óriási kiterjedése, a hadműveleti vonalak messzire terjedő frontja, az ellenséges hadak számbeli ereje — amely hadseregek létrehozása aligha támaszkodhatott a régi szervezési bázisra; ezeknek a hadseregeknek mesés költségei; vezetésük módja és az általános taktikai és stratégiai elvek, amelyeknek megfelelően a háborút irányítják — mind újnak tűnnek az európai megfigyelő szemében."[32] Marx megismételte, milyen vonakodva lépett Észak a küzdőtérre, majd így folytatta: „Észak politikája az volt, hogy kezdetben valamennyi döntő fontosságú ponton defenzívában marad, a kisebb hadműveletek idején megszervezi erőit és döntő ütközet kockáztatása nélkül kiképzi azokat", majd leszámolva a belső ellenséggel, meghódítja a határállamokat, valamint Észak-Karolinát.

Marx ezután részletesen leírta a Bull Run-i vereséget, megjegyezvén azonban, hogy 1792 és 1795 között a francia forradalom csapatai is gyakran vereséget szenvedtek, mégis ugyanezek győztek Jemappes és Fleurus, Moutenotte, Castiglione és Rivoli harcmezőin. „A Manassast (azaz Bull Runt) követő hathónapos szünetet — folytatta Marx — az északiak jobban kihasználták." A hosszú fegyvernyugvás ideje alatt

[29] *Briefwechsel*, III. 38—39. l. 1861 július 3.

[30] A következtetés zárószavai az eredetiben: „...in wieweit dies zu Niederlagen führen kann, bei der Bummelwirtschaft und den unbekannten Helden des Südens nicht zu bestimmen." *Briefwechsel* III. 39. l.

[31] *Idézve* MARX—ENGELS: The American Civil War 164—177. l. után.

[32] *Uo.* 164. l.

Északon lázasan folyt a kiképzés, főként a használható tisztikar megszervezése. A teljesen tapasztalatlan katonák harcképessé tételében az 1848—1849-es emigráció edzett forradalmárai fontos szerepet játszottak. A hegyvidéken folytatott csatározásokban kézitusára nemigen került sor — mutatott rá a továbbiakban —, a csetepatékat puskával és viszonylag távolról vívták, innen a csekély veszteség.[33] A hegyvidéki háborúban a déliek ugyanazt a hibát követték el, mint amelyről az északi tervek fogyatékossága kapcsán Engels-szel levelezett: egy 300 mérföldes szakaszon forgácsolták szét erőiket, ahelyett, hogy erős, központi fekvésű tábort létesítettek volna. Ilyen erőösszpontosítással Kentucky állam a szecesszió birtokában maradhatott volna.

Az északiak a hegyvidéki hadjárat alkalmával energikusan jártak el — folytatta gondolatmenetét Marx. Egymás után számolták fel a velük szembenálló három déli hadtestet. Mill Springnél a déliek a Cumberland folyó északi partján, tehát az ellenséges oldalon áncolták el magukat. Az ilyen hídfőállás azonban csak akkor célravezető, ha az elsáncolt csapatok hátában használható híd van. Mill Spring-nél nem volt ilyen híd, a déliek vereségét tehát szükségképpen kapitulációnak kellett volna követnie, a megvert szecesszionisták így is csak poggyászuk, tüzérségük és készleteik hátrahagyásával menekülhettek. Marx ezután részletesen ismertette Fort Henry és Fort Donelson elfoglalásának körülményeit. Ezekben a harcokban páncélos folyami ágyúnaszádok is részt vettek.

A közlemény befejező részében Marx — minden bizonnyal az Engels-szel folytatott levelezés alapján — a polgárháború eseményeinek és perspektíváinak szinte látnoki erejű elemzését nyújtotta. Mindenekelőtt ismertette a Fort Donelson eleste utáni eseményeket és rámutatott a déliek térveszteségeire. Dicsérte Halleck és Grant energikus irányítását, amelyet az 1859-es lombardiai háború Magenta és Solferino közti tétlen időszakával hasonlított össze és ezzel voltaképpen McClellant bírálta. Missouri és Kentucky államok megkódítása után „a hadszíntér olyannyira összehúzódott, hogy a különféle hadtestek bizonyos mértékig az egész hadműveleti vonalon együtt tudnak működni és közös eredmények eléréséért dolgozhatnak. Más szavakkal, a háború most először vett fel *stratégiai* jelleget..."[34] Nashville, a fontos csomópont elfoglalásáig — folytatta Marx — a Kentuckyban és a Potomac folyó mentén operáló hadak koncentrált stratégiai együttműködése aligha volt lehetséges. Ugyanazon a frontvonalon álltak ugyan, hadműveleti vonalaik azonban teljességgel különböztek.

Marx figyelmeztette az északi generálisokat, hogy megváltozott az addigi helyzet. Most már az ő feladatuk, hogy megtalálják a „gyapotállamok Achilles-sarkát". (Mint tudjuk, ez csak jóval később történt

[33] Ez természetesen csupán a háború első szakaszára volt érvényes. A későbbi ütközetek annál véresebbeknek bizonyultak.
[34] Marx kiemelése.

meg.) Itt tért rá Marx az Anaconda-terv lesújtó, de teljesen jogos bírálatára.[35]

„A McClellan által befolyásolt amerikai újságok — írta — nagyágyúként alkalmazzák az „anaconda" felgöngyölés elméletét. Eszerint hadseregek hatalmas vonala tekerőzik a lázadók köré, fokozatosan összeszorítják gyűrűiket és végül megfojtják az ellenséget. Ez puszta gyermekség, nem más, mint az úgynevezett *„kordonrendszer"* újbóli alkalmazása, amelyet 1770 táján Ausztriában agyaltak ki és amelyet 1792-től 1797-ig nagy konoksággal és oly állandó kudarccal alkalmaztak a franciák ellen. Jemappes-nál, Fleurus-nél és főként Moutenottenál, Millesimo-nál, Dego-nál, Castiglione-nál és Rivoli-nál ez a rendszer halálos csapást szenvedett. A franciák kettévágták az »anacondát«, minthogy azon a ponton támadtak, ahol túlerővel koncentrálhattak. Az »anaconda« gyűrűit azután egyenként vagdalták darabokra.

Marx azonban nem elégedett meg a bírálattal. Ő maga kereste meg az ellenség „Achilles-sarkát", amikor a továbbiakban arról írt, hogy „a népes és többé-kevésbé centralizált államokban mindig van egy központ, amelynek az ellenség által történt elfoglalása megtörheti a nemzeti ellenállást. Ragyogó példa erre Párizs. A rabszolgatartó államoknak azonban nincs ilyen központjuk. Ritka népességűek, kevés nagyvárosuk van és ezek mind a tengerparton helyezkednek el. Ennélfogva felvetődik a kérdés: létezik-e hát olyan katonai súlypont, amelynek elfoglalásával megtörik ellenállásuk gerince, vagy pedig olyanok-e (a gyapotállamok), mint amilyen Oroszország volt még 1812-ben, amelyet csak akkor lehetett volna meghódítani, ha minden egyes falvat és minden darab földet elfoglalnak, tehát egyszóval: az egész perifériát megszállják. Vessünk egy pillantást Secessia[36] földrajzi alakzatára — folytatta Marx, aki a Konfederáció földrajzi helyzetének elemzése után arra a következtetésre jutott, hogy „az *egyedüli* útvonal, amely Tennessee-nek az Unió által történt tökéletes meghódítása után összeköti a rabszolgatartó államok két részét, Georgián vezet keresztül. Ez azt bizonyítja, hogy *Georgia jelenti Secessia kulcsát.*[37] Georgia elvesztésével a Konfederáció két részre szakad, amelyek mindegyike mindennemű összeköttetést elveszít a másikával" — fejezi be Marx a nagyszerű gondolatot, amely valóságos „Kunststück", hiszen 1862 márciusában, csaknem három évvel Sherman tábornok nevezetes hadjárata előtt született meg és három évvel a döntő fontosságú hadjárat előtt feltárta Dél meghódításának egyedül lehetséges stratégiai alapelvét a bécsi filiszter-olvasóközönség előtt.

Marx ezután még elemezte a georgiai hadjárat kilátásait és határozottan kifejtette véleményét a Richmond körüli lavírozásokról: „A Potomac *nem*[38] a hadszíntér legfontosabb pozíciója. Richmond bevé-

35 *I. m.* 174—175. l.
36 Secessia = a szakadár déli államok gúnyosan mesterkélt neve.
37 Marx kiemelése.
38 Marx kiemelése.

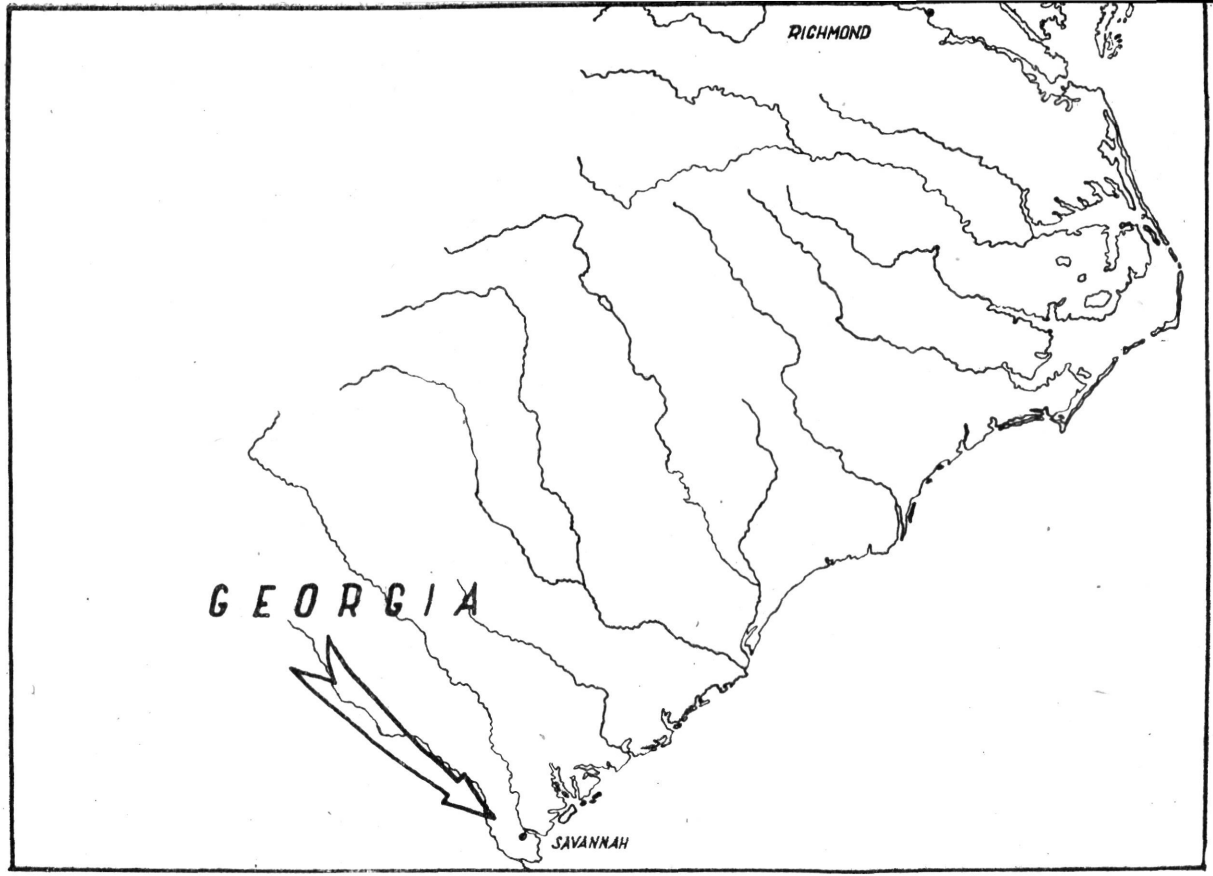

3. Georgia, a déli államok kulcsa.

tele és a Potomac-hadsereg további, déli előnyomulása — amely nehéz lenne, minthogy az előrenyomulás vonalát számos folyó szeli keresztül — óriási morális hatást keltene. Tisztán katonai szempontból (azonban) *semmit*[39] sem döntene el."

„Ha ennek ellenkezője történik — fejezte be Marx —, és az »anaconda«-tervet követik, akkor minden egyes helyen, sőt még a Potomacnál elért sikerek ellenére is vég nélkül elhúzódhatik a háború, az anyagi és ezzel együtt a diplomáciai nehézségek (pedig) új lehetőségeket tárnak fel.

Körülbelül ez is történt. 1864 utolsó néhány hónapjáig — mintha mi sem történt volna — az északiaknak ugyanannyi kilátásuk volt a győzelemre, mint Bull Run előtt. Az itt ismertetett fejtegetés kétségkívül a polgárháború stratégiájáról alkotott marxi vélemény legzseniálisabb darabja.

*

Grant tábornok — a jövő embere — nyugati győzelmeivel körülbelül egyidőben az északiak flottája Farragut admirális parancsnoksága alatt 1862 tavaszán a Mexikói öbölbe hatolt és huszáros bravúrral elfoglalta New Orleans kikötőjét, amelyet a Konföderáció bevehetetlennek tartott erődökkel védett. A Mississippi vonala a jól védhető Vicksburg kivételével az északiak kezére jutott. A déliek még egy éven át tartották ezt a fontos kulcspontot.[40]

New Orleans bukása súlyos csapást mért a Konföderációra. Az angol uralkodó osztályok lapjai sajnálkozásukat fejezték ki a váratlan esemény felett és rosszul leplezett csalódásukat Marx a „Presse" 1862. május 20-i számában állította pellengérre.[41] Részletesen ismertette a New Orleans körül lezajlott harcokat a május 30-i cikk is.[42] Marx ugyanitt szigorú bírálatban részesítette McClellan hadvezetési módszereit. Kritikája tömör és kegyetlen, de a tényeknek mindenben megfelel, ami a korabeli hírközlést és a kortárs szubjektivizmusát tekintve, hatalmas dolog. „McClellan visszavonhatatlanul bebizonyította — írta —, hogy katonailag inkompetens, a kedvező körülmények emelték vezető és felelős pozícióba és aki nem azért hadakozik, hogy megverje az ellenséget, hanem inkább azért, hogy őt ne verje meg az ellenség és így eljátssza önnön bitorolt nagyságát. Úgy viselkedik, mint az ún. »manőverező tábornokok«, akik a taktikai döntések gondos kerülését azzal mentegetik, hogy stratégiai felgöngyölítéssel kény-

[39] Marx kiemelése.

[40] A polgárháború népszerű eseménytörténetét a már említett PARKES (*I. m.* XVII. fejezet, 349—374. l.) munkáján kívül részletesen tárgyalja J. G. RANDALL „The Civil War and Reconstruction" c. könyve, amely még 1937-ben jelent meg. Részletesebben ír a polgárháború összefonódó katonai és politikai eseményeiről B. P. THOMAS szép egykötetes Lincoln-életrajzában. (New York 1952.) Elavult, eseménytörténeti szempontból mégis gazdag ELSON „History of the United States" c. műve, amelynek átdolgozott kiadása 1949-ben jelent meg.

[41] „Az angol sajtó és New Orleans eleste. MARX—ENGELS: The Civil War in the United States, 180—183. l.

[42] „Az amerikai hadszíntér helyzete", *I. m.* 185—190. l.

szerítették az ellenséget pozícióinak feladására. A konfederáltak mindig megmenekülnek előle (McClellan elől), mert a döntő pillanatban sohasem támadja meg őket... Sohasem viseltek még háborút ilyen nyomorúságos módon" — fejezte be Marx, aki McClellan bírálatára augusztus 9-i cikkében is kitért.[43]

A déliek első nagy ellentámadására — amely az Antietam folyónál omlott össze — Marx november 10-i cikkében reagált.[44] Marx ekkorra már olyan kedvezőtlen fényben látta McClellant, hogy érdemében nem is tette bírálat tárgyává a tábornok viselkedését, amely különös, komplex egyéniséget tükröz.[45] Ebben a cikkben emlékezik meg Marx az északi szolgálatban álló Ericson mérnök páncélos hajóiról, amelyek közül ekkor már négyet vízre bocsátottak. Ezek a páncélozott monitorok változtatták meg a tengeri hadviselést, szorították ki a régi fahajókat.

„McClellan elbocsátása" című cikkében[46] Marx érdekes módon elemezte McClellan bukásának körülményeit és megemlítette, hogy a nagyravágyó tábornok nem járt messze a nyílt lázadástól és a katonai diktatúra kikiáltásától.[47] Mindenesetre ellenszegült a vezérkar utasításainak, amelyek a megvert Lee üldözését parancsolták. Ehelyett felszerelést, friss csapatokat követelt. Marx rosszallóan említette, hogy McClellan sohasem ment a csatatér közelébe, ezzel szemben értette a módját, miként rejtse középszerűségét a komolyság, a hallgatagság és a méltóságteljes zárkózottság maszkja mögé.

Egy, az angol semlegességről készített cikke után (1862. december 4.) Marx nem írt többé Amerikáról a „Presse" számára. Rendkívül sajnálatos, hogy írásai túlságosan megdöbbentették a bécsi kispolgárokat, hiszen a polgárháború 1862 utáni eseményeiről alkotott véleményét ezután már csak az Engels-szel folytatott levelezés egyes töredékeiből rekonstruálhatjuk.

*

A Briefwechsel amerikai vonatkozású töredékei — bár Engels számos tanulmány-jellegű hadászati elemzését tartalmazzák — csupán kaleidoszkopikus képet nyújtanak a polgárháború további menetéről. Nem tartjuk feladatunknak, hogy a polgárháború eseménytörténetét

[43] „Az amerikai ügyek kritikája", *I. m.* 198—201. l.

[44] „Az észak-amerikai helyzet", *I. m.* 206—210. l.

[45] Lee serege veszedelmesen tört előre az északiak politikai centrumai felé és Washingtont jobb kéz felől (keletről) hagyva Pennsylvania határára érkezett. McClellan nála szokatlan gyorsasággal csapott le Lee-re, akinek haditervei véletlen folytán az északiak kezébe kerültek. A déliek súlyos vereséget szenvedtek, McClellan tehát megtehette volna, hogy könnyen megsemmisíti az ellenséget, ehelyett hagyta, hogy elvonuljanak. Lincoln ekkor elhatározta, hogy ha a visszavonuló Lee ismét McClellan és Richmond közé kerül, elmozdítja helyéről az amerikai Cunctatort. Ez meg is történt.

[46] Megjelent a „Presse" 1862 november 29-i számában; *I. m.* 210—214 l.

[47] McClellan elbocsátásakor a tisztikar egy része egy Washington elleni felvonulásról suttogott. A katonai „coup d'état" mégsem következett be, a „Kis Napóleon" zokszó nélkül vonult vissza a közéletbe és az 1864-es választásokon elnökjelöltként lépett fel. Katonai kudarca, a tömegek forradalmi hangulata minden bizonnyal szerepet játszottak abban, hogy súlyos vereséget szenvedett Lincolnnal szemben, akit másodszor is elnökké választottak.

az egyes mozzanatok fontosságának megfelelően figyelemmel kísérjük, vizsgálatunk tehát a továbbiakban is Marx és Engels írásaihoz igazodik.

Marx 1862. március 3-án írott levelében McClellanról írt[48] és megjegyezte, hogy amíg a „Kis Napóleon" vezérkari főnök volt, nemcsak a Potomac-folyónál akadályozta meg a hadműveletek energikus vitelét, hanem *valamennyi* hadszíntéren, különösen nyugaton, ahol közvetlen közbelépéssel bénította meg az ellenség szétzúzását.[49] Védőszárnyai alatt tartott McClellan áruló tiszteket is, akiket később letartóztattak.

1862. április 28-án Marx segítséget kért Engelstől egy „Presse"-cikkhez. „*Was die Kerls jetzt besonders interressiert, ist Amerika*" — írta.[50] A „*Kerls*"-szó az osztrák olvasóközönséget jelölheti. Marx adatokat kért Engelstől a Corinth melletti csatáról, és azt írta, hogy amennyiben lehetséges, még a hét folyamán szeretné megkapni az anyagot. Engels május 5-i keltezéssel kerek kis hadászati tanulmányt küldött Manchesterből az egyébként nem túlságosan jelentős, bár nem érdektelen ütközetről.[51] Levelében megállapította, hogy a Corinth melletti csata a hatalmas, jól megvívott modern ütközetek sorába tartozik, ahol a szembenálló erők körülbelül egyformák voltak. A Corinth-i csatát a napóleoni háborúk és az 1859-es lombardiai hadjárat nagy ütközeteihez (Eylau, Wagram, Lützen, Bautzen, Borodino, Magenta, Solferino) hasonlítja. „A csata lassan hamvad el, amint Clausewitz mondja, akár a nedves puskapor, mindkét felet kifárasztja és a végén a győztes oldal által nyert *pozitív* előnyök inkább morális, semmint materiális természetűek."[52] A pillanatnyi előny — folytatta Engels —, amelyhez Beauregard, a déliek parancsnoka vasárnap jutott, sokkal intenzívebb és nagyobb volt, mint amelyet Grant és Buell hétfőn nyertek. A trofeák zöme a konfederáltaknak jutott, noha végül is megverték és visszavonulásra késztették őket. Ennyit a taktikai szempontokról. A stratégiaiak — fejtegette tovább Engels — abban álltak, hogy a déli Beauregard valamennyi csapattestét egy helyre koncentrálta és egyenként akart végezni az előrenyomuló északi divíziókkal. Ez nem járt sikerrel és katonáit visszaverték. Az északiak veresége esetén Tennessee elveszett volna az Unió számára, így azonban kezükben tartják ezt a fontos határállamot.[53] A továbbiakban Engels a nyugati hadszíntér várható eseményeit analizálja. Ugyanebben az írásában a virginiai és a hegyvidéki hadszínterek elemzése is helyet kapott.

1862. május 12-én Engels rövid levelében[54] helyteleníti az északiak

[48] *Briefwechsel*, III. 68. l.
[49] *Uo.*
[50] *Briefwechsel*, III. 77. l.
[51] *Briefwechsel*, III. 80—82. l.
[52] Az eredetiben: „Die Schlacht brennt, wie Clausewitz sagt, wie nasses Pulver langsam ab, erschöpft beide Teile, und am Ende sind die *positiv* erkämpften Vorteile der siegenden Seite mehr moralischer als materiellen Natur." *Briefwechsel*, III. 80. l.
[53] *Uo.*
[54] *Briefwechsel*, III. 84. l.

lankadtságát és ostobaságát.[55] A háborúnak ebben a kilátástalan, sötét szakaszában szinte kétségbeesetten kiáltott fel: „Hol van hát bárhol is forradalmi energia a nép között?"[56] Úgy tűnik, mintha az északiak egyenesen kedvüket lelnék a sorozatos kudarcokban. Május 23-án ismét Engels az, aki a pillanatnyi hadihelyzetről ír.[57] A levélben — ki tudja hányadszor — ismét McClellan tehetetlensége a főtéma. Az ellenség mindig megmenekszik McClellan elől — bosszankodott Engels. „*So ist noch nie ein Krieg geführt worden, dafür bekommt er dann auch sein Dankvotum*" — írta Marxhoz hasonló gondolatmenettel a „Kis Napóleon" tunya hadmozdulatairól. New Orleans elfoglalása örömmel töltötte el Engelst, a virginiai konfederált sereg szétverése esetén azonban hosszas guerilla-harcoktól tartott. (Erre nem került sor.) Elégedetlenül állapította meg Engels, hogy a határállamokban forradalmi hévvel vívott guerilla-harcok helyett semmi sem történik.[58]

A tudományos szocializmus két nagy gondolkodója a háborúnak ebben a szélcsendes szakaszában az eseményeknek leginkább csak politikai aspektusairól leveleztek. Engels 1862. június 4-én az erőcsoportosítás új fejleményeiről tájékoztatta Marxot,[59] ugyanitt helytelenítette, hogy az északiak felfüggesztették a sorozást. Erről írt július 30-án is[60] és hozzátette, hogy mindez éppen akkor történik, amikor a déliek elrendelték a 18—35 évesek mozgósítását. A Washington és a hadsereg közti ellentétekről úgy vélte, hogy Stanton hadügyi államtitkár szétaprózza az erőket, így próbálja szándékosan előidézni McClellan bukását.[61] A vereségek nem rázzák fel a „jenkiket", ellenkezőleg, még lomhábbakká teszik őket. Az északi politika és hadvezetés tehetetlensége, belső marakodásai láttán Engels úgy gondolta, hogy az Unió számára „*it is all up*" (mindennek vége).[62] Engels ekkor már látta, hogy a déliek „egészen nagyszerűen" harcolnak,[63] sőt offenzívába mennek át. Ha Missouri állam és a „vadnyugat" a konfederáció kezére kerül, „Észak csomagolhat".[64]

Marx még ezekben a zavaros, komor órákban sem vesztette el optimizmusát. „Nem osztom egészen véleményedet az amerikai polgárháborúról" — válaszolta harcostársának.[65] „Nem hiszem, hogy *all is up.*" Az eddigi kudarcok okát — fejtegette Marx — az északi szervező-

[55] „Schlaffheit und Stumpfheit". *Uo.*
[56] „Wo ist da revolutionäre Energie irgendwo im Volk" *Uo.*
[57] *Briefwechsel,* III. 86—88. l.
[58] „. . . . aber hier geschieht gar nichts". *Uo.* 87. l.
[59] *Briefwechsel,* III. 91—92. l. — Engels részletes számadatokat közöl az egyes csapattestek létszámáról.
[60] *Briefwechsel,* III. 98—99. l.
[61] „. . . die Kräfte im interesse der Absetzung McClellans zu zersplittern." *Uo.* 98. l.
[62] *Uo.* 99. l.
[63] „Dabei schlagen sie ganz famos . . ." *Uo.*
[64] „Kriegen sie Missouri, so kriegen sie auch die territories, und dann kann der Norden einpacken". *Uo.* „*Territories*" = az állammá még nem szervezett nyugati területek.
[65] Deine Ansichten über den American civil war teile ich nicht ganz." Levele Engelshez 1826 augusztus 7-én. *Briefwechsel,* III. 111. l.

képesség hiányaiban, a forradalmi háború viselésétől való vonakodásban kell keresni. A déliek a végén mégis alulmaradnak.[66]

Egy hónappal később Engels már a második Bull Run-i csatáról számolt be Marxnak.[67] Ez az ütközet ismét a déliek győzelmét eredményezte, akik azonban elmulasztották az általános frontális támadást, ezért megint csak morális eredményekkel kellett beérniük „... a federáltak[68] győzhetnének, ha tábornokaik nem lennének olyan átkozottul ostobák[69] — állapította meg haragosan Engels, aki az új északi parancsnokot, Pope-ot még McClellan-nél is tehetetlenebbnek tartotta. Boszszantó — fejezte be gondolatmenetét Engels —, hogy az északiak ügyetlensége folytán a „déli fickók" valóságos hősöknek tűnnek a közvélemény szemében.

Marx optimizmusa azonban megingathatatlannak bizonyult. „Ami a jenkiket illeti — válaszolta erre a levélre —, továbbra is fenntartom még előző véleményem, hogy Észak végül is győzedelmeskedik."[70] „Az a mód, ahogyan Észak hadat visel, nem más, mint amit egy *burzsoá* köztársaságtól várni lehet, ahol a csalás olyan régen uralkodik."[71] A déli oligarchia könnyebb helyzetben van, mert amíg a termelőmunkát a négerekre hagyja, négymillió „fehér lumpenproletárt" („white trash") állíthat csatasorba, akik foglalkozásukra nézve született kalandorok — írja ugyanott.

Egy nappal az első nagy déli ellenoffenzíva összeomlása előtt Engels már ismét bízott abban, hogy Észak valahogyan mégis talpra áll.[72] Az északiak Antietam-i győzelme után Marx ismét a határállamok stratégiai fontosságát és a virginiai hadjárat energikus folytatásának lehetőségeit taglalta.[73] A Maryland államban aratott Antietam-i győzelemről Engelsnek is az volt a véleménye, hogy a déliek veresége lélektani szempontból óriási jelentőségű,[74] ekkor azonban még úgy vélte, hogy a franciaországi 1792—93-as „levée en masse"-hoz hasonló népmozgalom az északi államokban aligha várható, a választásokon pedig alkalmasint a demokraták kerekednek felül Lincolnnal szemben, minek következtében az új kormányzat ellenforradalmat jelent majd, mert a déli önállóságot elismerő „rothadt békéhez" vezet.[75] Engels

[66] *Uo.* 111—112. l.
[67] 1862 szeptember 9. *Briefwechsel,* III. 122. l.
[68] Federáltak = a szövetségi csapatok, vagyis az északiak és nem a konfederáltak, azaz a déliek.
[69] „... wenn ihre Generale nicht so blutig dumm wären." *Uo.*
[70] 1862 szeptember 10-i levele. *Briefwechsel,* III. 123. l. „Was die Yankees angeht, so bin ich sicher nach wie vor der Ansicht, dass der Norden schliesslich siegt."
[71] Az eredetiben: „Die Art, wie der Norden Krieg führt, nicht anders zu erwarten von einer *bürgerlichen* Republik, wo der Schwindel so lange souverän gethront." *Uo.* 123. l. — Célzás az újgazdagok, a hadiszállítók és a sorozóirodák visszaéléseire.
[72] 1862 október 16. *Briefwechsel,* III. 125. l. — A levél az Antietam-i csata előestéjén íródott.
[73] 1862 október 29. *Briefwechsel,* III. 126—127. l.
[74] 1862 november 5. *Briefwechsel,* III. 129. l.
[75] *Uo.*

súlyosan bírálta azt a népet, amely „ilyen óriási kérdésben engedi, hogy folyamatosan páholja saját lakosságának negyedrésze és amely 18 hónapi hadakozás után nem ért el mást, mint azt felfedezést, hogy valamennyi tábornoka szamár és minden polgári hivatalnoka gazember és áruló."[76]

Engels 1862. december 30-i és Marx 1863. január 2-i levelei[77] az északiak Fredericksburg-i katasztrófájával foglalkoztak. Az északi hadsereg új parancsnoka, Burnside tábornok 1862. december 13—15-én a bevehetetlen állásokban védekező déliek ellen hajszolta csapatait, amelyek tömör formációban, haláltmegvető bátorsággal rohamoztak, de véres fejjel kellett visszavonulniuk. A szörnyű mészárlás Burnside bukásához vezetett, utóda, Hooker pedig az 1863 májusában elszenvedett Chancellorsville-i kudarc miatt távozott a parancsnoki posztról.

Engels sem Burnside, sem Hooker szerepléséhez nem fűzött vérmes reményeket. 1863. február 17-én még sötéten látta a polgárháború kilátásait.[78] A háború fordulópontját jelentő Gettysburg-i csata *előtt* egy hónappal azonban már legalább Grantot dicsérhette.[79] Vicksburg elestét valószínűnek tartotta, a fontos város eleste hosszú ostrom után be is következett. Magát az elkeseredett második déli ellentámadást, amely Gettysburg-nél omlott össze, Marx már *„tökéletes coup de désespoir"*-nak, „kétségbeesett lépésnek" tartotta. Bár ekkoriban már ritkán találkozunk a két klasszikus írásaiban egyes csaták elemzésével, Marx kivételes éleslátással azt is megjósolta, hogy a háború még hosszabb ideig elhúzódhatik és ez az *európai* érdekek szempontjából rendkívül kívánatos is.[80]

Engels válasza nem ismeretes, 1863. augusztus 15-én Marx volt az, aki újból visszatért a polgárháború témájára.[81] Ebben a levelében azt írta Engelsnek, hogy az Unió számára fontos lenne a déliek kezén maradt kikötők, Charleston, Mobile, stb. elfoglalása, hiszen bármikor összeütközésbe kerülhetnek Boustrapával (III. Napóleonnal).[82] A mexikói intervenció miatt ekkor még fennállott az a lehetőség, hogy Franciaország elismeri a déli konfederációt és belép a háborúba.

Csaknem egy évnek kellett eltelnie a háború fordulópontját jelentő 1863. év nyara óta, hogy Marx és Engels újra megemlítsék az amerikai polgárháborút. (Ismét emlékeztetnünk kell arra, hogy tanulmányunk számára Marx és Engels megjegyzései az elsődleges fontosságúak, amíg

[76] „. . . nach 18 Monaten Krieg weiter nicht erreicht hat als die Entdeckung, dass alle seine Generale Esel und seine Zivilbeamten Spitzbuben und Verräter sind." *Uo.*

[77] Briefwechsel, III. 137. 138. l.

[78] „Im Yankeeland sieht's faul aus." — írta Marxnak. *Briefwechsel,* III. 154. l.

[79] „In Amerika geht's schön her." *Briefwechsel,* III. 173. l.

[80] Az *„europäischen* Interesse" kifejezés [a kiemelés Marxtól származik] nyilvánvalóan az európai proletariatus érdekeit jelenti. Marx levele Engelshez 1863 július 6-án, *Briefwechsel,* III. 178. l.

[81] *Briefwechsel,* III. 183. l.

[82] Boustrapa — III. Napóleon egyik gúnyneve. A „parvenu" császár három városáról kapta a komikus hangzású nevet, arról a három városról, ahol államcsínyt kísérelt meg. (Boulogne, Strassbourg, Paris.)

a háború eseménytörténetét csupán aránytalanul, csonkán, inkább illusztrációképpen vázoljuk.) A hosszú hallgatás oka nem ismeretes, kétségtelen azonban, hogy ebben az időben a Marx—Engels-levelezés is hézagosabbá vált. Tény, hogy amikor 1864. május 26-án Marx ismét megemlítette az amerikai eseményeket, Grant tábornok, az Egyesült Államok jövendő kétszeres elnöke már a Potomac-hadsereg parancsnoka volt, utóda, W. T. Sherman tábornok pedig megkezdte külön tanulmányt érdemlő és Marx által már 1862-ben javasolt hadjáratát a „szecesszió kulcsa", Georgia ellen. 1864 májusában Grant is megindult Virginia ellen és három kemény csata után ugyanoda jutott, ahol McClellan állt két évvel azelőtt. Bár Grant csapatai kétszeres túlerőben voltak Lee-vel szemben, az elért eredmény nem állt arányban a veszteségekkel. Grant rövid idő alatt hatvanezer halottat és sebesültet vesztett és az északi közvéleményben e szörnyűség hatása alatt defetista hangok hallatszottak.[33] „Mit szólsz Grant hadműveleteihez?" — kérdezte aggódva Marx angol nyelven,[84] majd hozzáfűzte, hogy a konzervatív Times természetesen a déliekkel szimpatizál. Marx aggódott, ugyanakkor azonban bízott Grant tehetségében: „... *but I think that fellow knows what he is about*" *(de úgy gondolom, hogy ez a fickó tudja, mit csinál)* — vetette oda levele végén. Engels négy nappal később válaszolt,[85] ő is érezte, hogy a háború döntő szakaszába lépett, ugyanakkor azonban tisztában volt az offenzíva nehézségeivel. A kedvező hírek az idő múlásával szaporodtak. Ha drága áron is, Grant mégis előrenyomult. „Az amerikai hírek jóknak tűnnek számomra" — írta Marx 1864. június 7-én.[86] Engels nem fukarkodott a dicsérettel, jó véleménnyel volt az energikus Grantról,[87] bár attól tartott, hogy a Beauregard csapataival megerősödött Lee ismét felülkerekedik Richmond előtt. Szerencsére Lee nem mutat nagy hajlandóságot — írta —, hogy nyílt csatába bocsátkozzék, csapatait sáncok mögött tartja és beéri kisebb csetepatékkal.[88]

[83] Az északiak veszteségei csakugyan félelmetesek voltak. A védők ágyú- és puskatüze ezreket tett harcképtelenné és ekkor vált általánossá a szembenálló felek gyalogságának védőművek, árkok mögé vonása, amely a hadtörténelemben újdonságot jelentő állandó állóháborút eredményezte. Rendszerint a déliek voltak azok, akik defenzív helyzetben, puskatűzzel fogadták a tömör formációban közeledő ellenséges rohamozókat, bár nem szabad elfelednünk, hogy a háború egyik legfontosabb ütközetében, a Gettysburg-iban maguk is „fejjel mentek a falnak". H. NICKERSON idézett tanulmánya (*Cahiers d'histoire mondiale* IV. 1958. 2. sz. 354. l.) említi Lyman unionista ezredes emlékiratait (Meade's Headquarters, 1863—1865, Boston 1922, R. Agassiz szerkesztésében), amelyben a szemtanú elevenségével olvashatunk a chancellorsville-i csatáról. („Nem voltak többé félrecsapott csákójú és katonazene által vezetett előrenyomuló és manőverező hosszú oszlopok... Sohasem láttuk a lázadókat... csak füstöt, bokrokat és felbukó embereink tömegeit.") A rohamok gyilkos hatása annyira nyilvánvaló volt, hogy az északiak Grant offenzívája idején a Potomac-hadszíntér rohamai előtt papírlapokat tűztek zubbonyuk hátára, amelyek személyi adataikat tartalmazták. Vö. MORISON-COMMAGER, *I. m.* 728. l.

[84] „What do you say of Grant's operations?" *Briefwechsel,* III. 206. l.

[85] 1864 május 30. *Briefwechsel,* III. 207. l.

[86] *Briefwechsel,* III. 214. l.

[87] 1864 június 9. *Briefwechsel,* III. 215. l.

[88] *Uo.*

Három hónapos szünet után Engels ismét megszólalt Manchesterből: *„Was hältst Du von den Dingen in Amerika?"* A továbbiakban elfogulatlanul dicsérte Lee mesteri taktikázását, azt a tényt, hogy a déliek híres generálisa sokkal kisebb erőkkel tartja sakkban ellenfeleit, miközben portyázóival Washingtont és Pennsylvania államot fenyegeti.[89] Még a poroszok is tanulhatnának Lee-től: *„Ausgezeichnetes Muster zum Studium für die Preussen..."*[90] Grantról is írt Engels ebben a terjedelmes levélben, az északi hadvezért erőteljes *„kleiner Strategiker"*-nek tartotta, de attól félt, hogy a tábornok látóköre nem eléggé széles, a Richmond ellen intézett elakadt offenzíva bizony kudarcfélének látszik.[91] Grant túlságosan türelmetlen. Kapkod, egyszer itt, máskor ott támad, de sohasem a megfelelő kitartással. A georgiai Atlanta ellen előrenyomuló Sherman súlyos csapást mérhet a rabszolgatartókra, hiszen itt vannak a déliek nagy ágyúgyárai és legfontosabb vasútvonalai.[92]

1864 szeptemberében a déliek már vergődtek, a háború azonban még mindig nem dőlt el. „Magunk között szólván, a mostani pillanatot nagyon kritikusnak tartom" — jegyezte meg 7-én Marx.[93] Még nem húzták ki a Dél méregfogát, a konfederáltakon azonban a kimerülés jelei mutatkoznak. November 9-én Engels is úgy látta, hogy Richmond előtt közeledik a vég.[94] Amíg azonban teljesen körül nem kerítik a lázadás főfészkét, az ostrom éppen olyan kemény lesz, mint Szevasztopolj-é.[95]

A konfederáció végvonaglásához Marx és Engels már csak néhány szót fűztek. A Richmond előtti manőverekről ejtett megállapításokon kívül[96] már csak Marx egy lakónikus megjegyzésére figyelhetünk fel 1865. március 4-i levelének végén: *„Mit Confederacy scheint es zu Ende."*[97] Április 2-án Lee kiürítette Richmondot és a hegyek között akarta folytatni az ellenállást. Az amerikai polgárháború Engels egyik levelének utóiratába szorult: „Mit szólsz Richmondhoz? Azt vártam, hogy Lee *katona* módjára viselkedik és futás helyett kapitulál, hogy legalább kedvező feltételeket biztosíthasson hadserege számára. De jobb így. Most nyomorúságos gazfickóként végzi; a tragédia komikusan fejeződik be."[98]

89 1864 szeptember 4. *Briefwechsel*, III. 226—227. l.
90 *Uo.* 226. l. — A poroszok azonban „méltóságukon alulinak" tartották, hogy tanuljanak az amerikai polgárháború tapasztalataiból. Moltkéról jegyezték fel, hogy esze ágában sem volt tanulmányoznia holmi „felfegyverzett csőcselék hadmozdulatait". E. M. EARLE (szerk.): Makers of modern strategy. Princeton 1952. 166. l. — Ez a tanulmánygyűjtemény polgári szemlélete ellenére komoly figyelmet szentel Marx és Engels forradalmi stratégiai elveinek. (III. rész, 7. fejezet, 155—171. l., írta Sigmund Neumann.)
91 *Uo.* 226. l.
92 *Uo.* 227. l.
93 *Briefwechsel*, III. 229. l.
94 „Die Sache bei Richmond scheint sich dem Ende zu nähern." *„Briefwechsel*, III. 241. l.
95 Uo.
96 Engels Marxhoz 1863 február 7-én. *Briefwechsel*, III. 274. l.
97 *Briefwechsel*, III. 296. l.
98 Engels Marxhoz 1865 április 16-án. *Briefwechsel*, III. 314. l.

Marx és Engels cikkei és levelezése hadtörténelmi szempontból is becsesek számunkra. Megállapításaik kivételes ítélőképességüket tükrözik, kisebb jelentőségű tévedéseik pedig emberi közelségbe hozzák őket. Aki tisztában van azzal, mennyire nehéz, szinte lehetetlen megítélni egy háború várható eredményeit, az nem csodálkozhatik azon, hogy a polgárháború forgatagában mindketten keserű szájízzel szemlélték az Unió vergődését, tábornokainak határozatlanságát, politikusainak baklövéseit — inkább az a csodálatraméltó, amint hadvezéreknek is becsületére váló éleslátással és szakértelemmel mutattak rá az időszerű politikai és hadászati tennivalókra és az egész kérdéskomplexust magától értetődően kapcsolták össze a nemzetközi munkásmozgalom érdekeivel. Észrevételeik nem csupán muzeális értéket jelentenek, hanem a jelen szempontjából is gyakran tanulságosak.

A NEMZETŐRSÉG ÖNKÉNTES MOBILIZÁCIÓJA 1848 NYARÁN

Urbán Aladár

A nemzetőrség az 1848—49-es forradalom és szabadságharc egyik legjellemzőbb és legtöbbet vitatott intézménye. Szervezésének hibái, fegyverzetének elégtelen volta és alkalmazásának korai kudarcai ellenére, a lakhelyükről kiindított (mobilizált) nemzetőri alakulatok a szabadságharc egész története során fontos szerepet játszottak. A válságos pillanatokban elrendelt népfelkelés térben és időben korlátozott, a szabadcsapatok száma viszonylag kicsiny volt — a mozgóvá tett (mobilizált) nemzetőrség alakulatai azonban 1848 júliusától egészen Világosig, diadalmas és vesztes csaták során kísérték végig a szabadságharc honvédseregét.

Ismeretes, hogy a nemzetőrséget eredetileg a forradalom fegyveres önvédelme teremtette meg, a XXII. tc. pedig „a vagyonbátorság, a közcsend és belbéke" biztosítására kívánta felhasználni. A délvidéki szerb felkelés gyorsan kibontakozó veszélye miatt azonban, az alig megszervezett és még ki sem képzett nemzetőri alakulatokat a belső rendfenntartó feladatok ellátása helyett a honvédelem szolgálatába kellett állítani. Az alig háromhónapos és még gyökeret sem vert új intézmény természetesen ezt az első próbát nem állotta ki. Később pedig, a honvédzászlóaljak számának gyorsütemű szaporítása idején általában sem megfelelő számú és képzettségű tiszt, sem elegendő fegyver és felszerelés nem jutott a nemzetőröknek. Ez véglegesen kiegészítő szerepre kárhoztatta a nemzetőrséget, amely így létének rövid 16 hónapja alatt nem tudta kinőni veleszületett gyengeségeit. A közismert fogyatékosságok és balsikerek miatt érthető, hogy történeti irodalmunkban meglehetősen negatív a nemzetőrség katonai szerepének értékelése. Pedig az 1848 nyarán, az első délvidéki kudarcok után szervezett önkéntes nemzetőri alakulatok nem érdemlik meg ezt az elmarasztalást. Az emlékezés ma már alig tartja számon, hogy 1848 őszén és telén közülük több honvédzászlóaljjá alakult át — öregbítve ezzel a honvédsereg dicsőségét.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a Batthyány-kormány 1848 június—júliusában a nemzetőrség

harctéri alkalmazása, majd az első balsikerek után a mozgósítás rendszerének átalakítása érdekében kifejtett. A kormány ugyanis néhány hét alatt belátta, hogy a nemzetőrség adott szervezete az új viszonyok és változott feladatok mellett nem megfelelő. Ezért mindent megtett — legalábbis a mobilizált alakulatokat illetően — annak megjavítása érdekében. Ekkor váltotta fel a nemzetőrség *kötelező* kiindítását az ún. *önkéntes mobilizáció*. Ennek kialakulását és azt követően a nemzetőrség szervezetében, valamint osztályösszetételében 1848 nyarán bekövetkezett változást kívánjuk az alábbiakban nyomon követni.

A nemzetőrség mobilizációja

A márciusi napokban spontán létrejött nemzetőri alakulatok szervezését a kormány csak egy hónappal később vette kezébe. Április 21-én kelt Batthyány miniszterelnök rendelete, amely a hatóságokat a XXII. tc. értelmében a nemzetőrség összeírására utasította.[1] Az összeírás azonban lassan haladt, elsősorban a parasztság ellenállása következtében. A parasztok egyrészt nem orvosolt sérelmeik miatt, másrészt a nemzetőri szolgálatban a katonáskodás burkolt formáját látva, számos helyen megtagadták azt. Helyenként az uralkodó osztály, a volt nemesség húzódozása is késleltette az összeírást. A városok egy része pedig korábbi polgárőrsége különállásának megtartásáért folytatott harcával hátráltatta az egységes nemzetőrség létrejöttét. (A városok tehetős polgársága ugyanis nem akart abba belenyugodni, hogy a minisztérium elrendelte a díszes egyenruhában parádézó polgárőrség feloszlatását és tagjainak a területileg illetékes nemzetőrségi alakulatokba történő beosztását.) A nemzetiségi vidékeken általában már az első pillanattól leplezetlen ellenszenv nyilvánult meg az új intézménnyel szemben. A kormány ezt előre látva, még április 20-án bizalmas körlevélben hagyta meg a helyhatóságoknak, hogy a nemzetőrség összeírását azokon a helyeken, hol ellenszegülést tapasztalnak, egyelőre mellőzzék. Csak ott sürgette, ahol a közeljövőben a nép felfegyverzése is nyugodtan megvalósítható.[2] A felmerülő panaszok következtében május 25-én Batthyány megújította a fenti tilalmat, a legszigorúbban utasítva a hatóságokat, hogy *„ott, hol a nemzetőrség iránt ellenszenv nyilatkoznék,*

[1] HNI 1848:13.; PH *(Pesti Hirlap)* 1848. ápr. 26. — A rendelet nagy gondot fordít a törvényes képesítés nélkül önként jelentkezőkre: ...„főleg teljes szigorral figyeljen — szól az utasítás — a 3-dik §. értelme szerint az önkénytesekre, annak qualificatióját is megvizsgálva, ki már fegyver alatt létez."

Levéltári rövidítések (az 1848/49-es minisztériumnak az Országos Levéltárban őrzött anyagából):

Min. eln. E.:	Miniszterelnök elnöki iratok.
HNI:	Miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratok.
ONöHt:	Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai.
HM:	Hadügyminisztérium általános iratok.
HM/b:	Hadügyminisztérium, beadványok.
HM/k:	Hadügyminisztériumi kiadványok fogalmazványai.
BüM:	Belügyminisztérium általános iratok.

[2] HNI 1848:15.

az összeírás életbeléptetése megtiltatik"...[3] Ez az utasítás azonban némi zavart okozott. Ugyanis az említett 20-i bizalmas értesítést és a nemzetőrség összeírását elrendelő körlevelet a miniszterelnöki irodából egyidejűleg expediálták. A hatóságok azokat egyszerre vették kézhez és így joggal hihették, hogy az összeírással nem kell sietniök. Ezért érthető, hogy május 18-án Batthyánynak újabb rendeletben kellett sürgetnie, hogy a nemzetőri összeírásokat *haladéktalanul* küldjék be, mivel — a körlevél szerint — addig csak Esztergom városa terjesztette fel azokat.[4]

A nemzetőrség összeírása és szervezése ezekben a hetekben csak az Alföldön és a Dunántúl magyarlakta vidékein ért el megnyugtató eredményeket. Ezeknek, valamint a zendülésektől fenyegetett helységeknek és megyéknek felfegyverzéséről a minisztérium igyekezett is gondoskodni. Bár Lederer altábornagy, a magyarországi (budai) főhadi kormányszék parancsnoka, a budai fegyvertár megvizsgálására kiküldött bizottság tevékenységét megakadályozta, arra hivatkozva, hogy Bécsből még nem kapott utasítást, hogy a magyar minisztériumnak engedelmeskedni tartozik, a fegyvertárból mégis tekintélyes mennyiségű lőfegyvert sikerült a nemzetőrség számára biztosítani. A márciusi napokban a pesti ideiglenes nemzetőrségnek kiosztott fegyvereken kívül a miniszterelnök április 28—május 13. között több mint 12 000 lőfegyvert utaltatott ki elsősorban az alföldi és délvidéki megyéknek.[5] A későbbiek során a temesvári, pétervárad és eszéki katonai raktárakból is sikerült a nemzetőrség számára fegyvert szerezni. Mindez azonban elenyészően kevés volt. A kormány ezért magánosokkal is igyekezett fegyverszállítási szerződést kötni,[6] sőt tudomásunk szerint Batthyány miniszterelnök már április 21-én arról tárgyalt Blackwell-lel, a pozsonyi országgyűlésre küldött angol politikai ágenssel, hogy miként lehetne Angliából 100 000 puskát vásárolni a nemzetőrség felfegyverzésére.[7] Átmeneti megoldásként a minisztertanács június 6-i ülése 100 000 egyenesre szegzett, védelemre alkalmas kaszának elkészítését határozta el. Egyben meghagyta a belügyminiszternek és a Nemzetőrségi Haditanácsnak, hogy utasítsa a megyéket vadászfegyverekkel felszerelt csapatok alakítására. Egyidejűleg úgy döntött a minisztertanács, hogy az országot fenyegető veszély növekedése következtében nem várja meg a nemzetőri összeírások befejezését, hanem megkezdi a nemzetőri őrnagyok (zászlóaljparancsnokok) kinevezését.[8]

[3] HNI 1848:296. Közli *Deák Imre:* 1848. A szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták. Bp. (1943.) 103. p.

[4] PH 1848. máj. 20.

[5] Ld. kimutatás és kiutalások a miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai között. 1848. ápr. 28—máj. 13.

[6] PH 1848. ápr. 22., 26.; *Papp Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. 1848—1849. Pest, 1868. I. 62. p.

[7] *Horváth Jenő:* A magyar kormány fegyvervásárlásai Angliában (1848—1849). *Hadtörténelmi Közlemények,* 1932. 102. p.; *Hajnal István:* A Batthyány-kormány külpolitikája. Bp. 1957. 36. p.

[8] Ld. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. (Sajtó alá rendezte: *Sinkovics István.*) Kossuth Lajos összes munkái, XII. Bp. 1957. 229—30. pp. (Id. mű rövidítése a továbbiakban: KÖM XII.)

A szervezésnek ilyen kezdeti fokán állott a nemzetőrség, amikor június elején a komoly katonai erőt képviselő szerb határőrök és csajkások felkelése egyre szervezettebb és veszélyesebb jelleget öltött. A Bácskában és Bánságban állomásozó elégtelen számú sorkatonaságnak erősítésre volt szüksége. Mivel a kormány ismételten hiába követelte az osztrák hadügyminisztériumtól a Galíciában és Morvaországban állomásozó magyar legénységű sorezredek hazaküldését, s mert a május 16-án elrendelt honvédtoborzásnak számottevő eredménye Pest, Szeged és Debrecen városán kívül még alig mutatkozott — nem volt más választás, mint igénybevenni a jobbára még ki sem képzett nemzetőrség szolgálatait.

Az első jelentős intézkedés, amely a nemzetőrségnek a szerb felkelés elleni alkalmazását előkészítette, Szemere Bertalan belügyminiszter június 10-én kelt rendelete volt, amelyben Csongrád, Csonád, Temes, Arad, Torontál, Krassó, Bács, Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Veszprém és Vas megyék főispánjait a polgárháború veszélyére való tekintettel a magyar és német lakosság felfegyverzésére, megszervezésére és a megye határainak védelmére utasította.[9] Ugyancsak június 10-én Mészáros Lázár hadügyminiszter utasította a jászkun és hajdú kerületeket, Pest, Csongrád, Csanád, Békés, Arad, Szabolcs és Bihar megyéket, Budapest, Debrecen, Kecskemét, Szeged, Arad, Hódmezővásárhely, Szentes, Szolnok, Nagykőrös, Mezőtúr, Gyula, Békés és Nagyvárad városokat, hogy nemzetőrségüket haladéktalanul állítsák fel, katonaviselt vezetőkkel és a hozzáférhető fegyverekkel (vadászpuska, kasza, kard, pisztoly, fokos stb.) lássák el és „magukat haladéktalanul akkép tartsák (ti. készen), hogy az első felhívására a hazának, a már megtámadott Bács, Torontál megye helységeinek védelmére és oltalmára lehessenek"...[10] A kormány ekkori tervei szerint Szeged alatt kívánt egy nagyobb létszámú, sorkatonaságból és nemzetőrségből álló tábort létrehozni, azt remélve, hogy ez a demonstráció is elegendő lesz a szerb felkelők megfélemlítésére.[11] Mint ahogy Szemere belügyminiszter ezt meg is fogalmazta június 10-i, már említett körlevelében: „Erőt kell gyűjteni, erőt kell mutatni, hogy ha mi nem támadunk is meg senkit, megtámadni se merjenek."[12] A szegedvidéki tábor megalakulását a belügyminiszter június 11-én tudatta az érdekelt helyhatóságokkal: Arad, Csanád, Csongrád, Bács, Krassó, Temes és Torontál vármegyékkel, valamint Arad, Temesvár, Szeged, Szabadka és Zombor városok-

[9] BüM 1848: 3414.: Közlöny, 1848. jún. 18. (10. sz.) Közli *Thim József:* A magyarországi 1848—49-iki szerb felkelés története. Bp. 1930. II., 376—77. pp.

[10] HM/k 1848: 255/a. Közli pl. *Hegyesi Márton:* Bihar vármegye 1848—49-ben. Nagyvárad, 1885. 264—65. pp. és *Oláh István:* Békés vármegye 1848—49. Gyula, 1889. I. 205—206. pp.

[11] *Vukovics Sebő* emlékiratai Magyarországon való bújdosása és száműzetésének idejéből (Sajtó alá rendezte: *Bessenyei Ferenc.*) Bp. 1894. 209. p. — A szegedvidéki tábor terve már május közepén felmerült. Részletes tervét Mészáros Lázár hadügyminiszter a jún. 6-i minisztertanácsi ülésen ismertette. Ld. KÖM XII. 146., 228. pp.

[12] *Thim* id. mű II. 377. p.

kal.[13] Szemere egyidejűleg Baranya, Vas, Zala, Somogy, Tolna megyéknek küldött felhívásában tudtukra adta, hogy a Dráva mentén, Eszéknél nemzetőrségből és katonaságból ugyancsak nagyobb tábort vonnak össze.[14] Ezzel a nemzetőrség mozgóvá tétele néhány nap alatt homályos tervből a realitások sorába lépett. Csak az egyes helyhatóságok által kiindítandó nemzetőrök számát kellett még megállapítani és gondoskodni mielőbbi táborba indításukról.

Ez a rendelkezés sem váratott soká magára. Június 13-án a belügyminiszter a fentebb már említett megyékhez fordulva, *két hét leforgása alatt* meghatározott létszámú, a lehetőségek szerint felfegyverzett nemzetőrség kiindítását rendelte el.[15] Szemere ezen rendelete 40 000 főnyi nemzetőrség mobilizálását irányozta elő. 26 000 embert a Délvidékre, 14 000-et a Dráva-vonalra, a következő megoszlásban: *Délvidékre:* jászkun kerület 2000, Pest megye 3000, Arad m. 3000, Csanád m. 2000, Csongrád m. 2000, Bács m. 4000, Torontál m. 3000, Temes m. 4000 és Krassó m. 3000 nemzetőrt, a *Dráva-vonalra* Tolna m. 2000, Baranya m. 3000, Somogy m. 3000, Zala m. 3000 és Vas m. 3000 nemzetőrt volt köteles küldeni.* A többi megyének pedig június 14-én a hadügyminiszter küldött értesítést, hogy a nemzetőri összeírást sürgősen bevégezve és felterjesztve, egyben mindent tegyenek meg a nemzetőrségi zászlóaljak megszervezésére, kiképzésére és felfegyverzésére, hogy ha a fenntebbi, az „első védvonalba" sorozott megyék nemzetőrei nem volnának elegendőek, ők is készen álljanak a megtámadottak megsegítésére.[16]

A veszély tudatát növelte és a nemzetőrség mobilizációját megkönnyítette, hogy június elején a megtámadott, vagy fenyegetett helységek, elsősorban Bács és Torontál megyék, továbbá Zenta és Kikinda városok stb. közvetlenül is segélykérő felszólításokkal fordultak az őket környező magyarlakta megyékhez és városokhoz.[17] Ilyen előkészületek között került sor azután a hadügyminisztérium június 28-án kelt rendelkezésére, amely utasította a jászkun kerületeket, Pest, Tolna, Bács és Csongrád megyéket, valamint Szeged városát, hogy táborba indított nemzetőreiket az időközben kinevezett Bechtold altábornagy, a délvidéki seregek fővezérének parancsnoksága alá helyezzék.[18] Hasonló

[13] BüM 1848:3613/a.; Közlöny 1848. jún. 18. (10.); Közli *Pap D.* id. mű I. 194—196. pp. és *Thim* id. mű II. 384—385. pp.

[14] BüM 1848:3613/b.

[15] BüM 1848:3649. Szemere Bertalan sk. fogalmazványa. (Ld. BüM Rendőr oszt. ir. 1848. 16. kútfő. 1. tétel.) Közli *Pap. D.* id. mű I. 205—208. pp. és *Thim* id. mű II. 397—399. pp., Közlöny 1848. jún. 18. (10.)

[*] A továbbiakban a tanulmány szűkre szabott terjedelme miatt, mivel a nemzetőrség önkéntes mobilizációjának kialakulását lényegesen nem befolyásolta, nem foglalkozunk a Dráva-vonal szervezésének kérdésével.

[16] HM/k. 1848:255/b.

[17] Ld. *Herendi József:* A jászkun-kerületek a függetlenségi harc alatt 1848 és 1849-ben. Cegléd, 1901. 36. p.; *Reizner János:* A régi Szeged. Szeged. 1884. I. 155, 159. pp. *Oláh István* id. mű I. 207. p.

[18] Jászkun ker.: HM/k 1848:788.; Pest m.: uo., 799.; Tolna m.: uo., 805.; Bács m.: uo., 806.; Csongrád m.: uo., 828.; Szeged: uo., 789.

utasítást kaptak másnap Csanád, Arad és Békés megyék is.[19] Ezzel vette kezdetét a megyék és városok arra irányuló fáradozása, hogy összeállítsák és felfegyverezzék a Délvidékre indítandó nemzetőri zászlóaljakat.

A tagadhatatlanul meglevő általános lelkesedés ellenére a nemzetőrség kiindítása egyáltalán nem volt könnyű feladat. A lakosság széles tömegei már megbarátkoztak ugyan a nemzetőrség intézményével, a helyben végzett szolgálatokkal és gyakorlatokkal is, de a mobilizáció: a 20—50 év közötti munkaképes férfiak jelentős hányadának a legnagyobb dologidőben történt elvezénylése a köznépben érthető módon nem volt népszerű. Főleg az adott sok szenvedélyes vitára okot, hogy kik menjenek: önkéntes jelentkezés alapján állítsák-e össze a kiindítandó zászlóaljat vagy a lakhely szerint összeírt és szervezett nemzetőrség egyes századait indítsák ki, esetleg helységenként arányosan kivetett kontingens alapján történjék a minisztérium által megkívánt 2—3000 főnyi alakulat kiállítása. A nehézségeket növelte a birtokos osztály önzése is, amely eddig általában betartotta a törvény előírásait és a XXII. tc. 3. §-a értelmében a törvényszabta vagyonnal nem rendelkezőket (néhány erőszakoskodástól eltekintve) többnyire csak önkéntes jelentkezés alapján vette be a nemzetőrség soraiba. Érthető módon egyáltalán nem szorgalmazták, hogy a nincstelen zsellérek és béreslegények is fegyvert kapjanak kezükbe.[20] Most azonban számos helységben szívesen a legszegényebbeket és a nemzetőri szolgálatra nem is kötelezetteket indították volna ki. Alig van az érintett megyék közül olyan, amelyből ne ostromolták volna zsellérek, pusztai béresek kérelmeikkel és panaszaikkal a miniszterelnököt, a belügyminisztert, a hadügyminisztert és az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot. Számos panaszos jelentkezett, akiket az összeíráskor a törvény ellenére vettek be, de akik eddig a sokszor jelképes helybeli nemzetőrségi szolgálat ellen nem tiltakoztak, de most a kiindítást megtagadták, mivel több hetes távollétük az aratási-begyűjtési munkák idején télen éhezésre kárhoztatta volna családjukat.

Mindezek a problémák késleltették a megyék munkáját és így csak július hónapban került sor a nemzetőrség mobilizációjának megvalósítására. A jászkun kerület főkapitánya ugyan már június 16-án jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy 2000 gyalogos és 500 lovas nemzetőrt készek kiindítani, ezért megfelelő parancsnok és egyben a gyülekező hely kijelölését kérte.[21] Ugyanakkor a jászkun nemzetőrség csak július 15-ére gyűlt össze Kiskunhalason, hogy táborba szálljon és július 21-re érkezett meg a verbászi táborba.[22] A Pest megyei 4000 főnyi nemzetőrség — amelynek kiállítása egyáltalán nem ment zökkenő nélkül[23]

[19] HM/k 1848:833.; Békés m. ld. még *Oláh István* id. mű I. 215. p.

[20] Csány László kormánybiztos írta aug. 24-én kelt levelében Batthyány miniszterelnöknek, hogy a megyei urak kezdetben féltek a nemzetőrség felfegyverzésétől, mert „Dózsa háborújától" tartottak. ONöHt 1848:3111.

[21] HM/k 1848:522.; HNI 1848:547.

[22] HM/b 1848:3386., 3745.; ONöHt 1848:1623.

[23] HM 1848:3449.

— július közepén Kiskőrösön vonult táborba, július 25-én indult le a Délvidékre és július 28-án foglalta el állomáshelyét Kishegy, Szeghegy, Feketehegy helységekben a bácskai mozgó hadtest jobbszárnyán.[24] A Békés megyei 3000 főt meghaladó nemzetőrség július 12-én gyülekezett Tótkomlóson és július 13-án érkezett meg Makóra, hogy a június 29-én kelt hadügyminiszteri rendelet értelmében a Pécskára rendelt Csanád és Arad megyei nemzetőrséggel a Maros átkelő helyeit őrizze. Július 19-én azonban Nagybecskerekre rendelték őket, Kiss Ernő ezredes parancsnoksága alá.[25] A Csanád megyei nemzetőrség 1350 főnyi zászlóalja július 24-én indult a makói gyülekezőhelyről a verbászi táborba.[26] A csongrádi 1000 gyalog és 3000 lovas nemzetőr július 18-án gyülekezett Makón és onnan vonult az óbecsei táborba.[27] Újabb rendelkezés alapján ugyancsak a Délvidékre, a verbászi táborba indult július 5-én a tolnai nemzetőrök egyik 2000 főnyi zászlóalja is.[28]

Időközben Mészáros Lázár hadügyminiszter július 13-án újabb rendeletet intézett Hont, Nógrád, Heves, Borsod, Bihar, Békés, Csanád, Csongrád, Arad, Zaránd, Temes, Torontál megyékhez a jászkun és hajdú kerületekhez, hogy *minél nagyobb létszámú* nemzetőrséget indítsanak ki. Kijelölte gyülekező helyeiket és délvidéki táborhelyeiket is.[29] Egy, a hadügyminisztériumban a Nemzetőrségi Haditanács számára készült kimutatás szerint a Hont megyei nemzetőröket Szabadkára, a nógrádiakat Ókanizsára, a hevesieket Kulára, a borsodiakat Zentára, a bihariakat és temesieket Dentára, a békésieket és csanádiakat Óverbászra, a csongrádiakat és torontáliakat Óbecsére, az Arad megyeieket Nagybecskerekre, a zarándiakat Körösbányára, a jászkun és hajdú nemzetőröket Kishegyesre rendelték.[30]

Az új rendelet hatására a hajdú kerület július 19-i gyűlése foglalkozott a nemzetőrség mobilizálásával és a hó végére 1800 főből álló csapat kiindítását határozta el.[31] Heves megye 3000 főnyi nemzetőrsége pedig csak augusztus 6-án indult meg rendelkezési helyére, a kulai táborba.[32] Nógrád megye július 21-i közgyűlésén a fenti rendelet értelmében az *egész* nemzetőrség kiállítását elhatározták, de fegyverek hiánya miatt július 25-én a határozatot úgy módosították, hogy helységenként minden 5 nemzetőr után egy főt, mintegy 2000 embert fognak kiindítani.[33] Borsod megye pedig július 22-én az határozta, hogy

[24] HM/b 1848:3678.; *Bpi. 2. sz. Állami Levéltár*, Pest vm. lt. Közgy. jkv. 1848: 5039., közgy. ir. 1848:5181.

[25] HM/b 1848:3427.: ONöHt 1848:1841.: *Oláh István* id. mű I. 216—218., 235—239. pp.

[26] HM ált. ir. ikt. kve 1848:1841.: ONöHt 1848:2802.

[27] HM ált. ir. ikt. kve 1848:3888.

[28] HNI 1848:610.; ONöHt 1848:1449.; HM/b 1848:3313.

[29] A rendelkezés fogalmazványa a hadügyminisztérium levéltárában nincs meg. Békés m. példányát ld. *Gyulai Áll. Lt.* Békés m. Lt. Állandó Bizottm. ir. 1848:378.; a Nógrád megyének küldött példányt: *O Lt.* Abszolutizmus kori levéltárak. Vármegyék és városok felterjesztett iratai. Nógrád m. — A rendelkezés a Közlönyből sem ismert.

[30] ONöHt 1848:1755.

[31] ONöHt 1848:1994.

[32] HM ált. ir. ikt. kve 1848:4468.

[33] ONöHt 1848:2136.

pár hét alatt kiállít és Zentára küld egy 3000 főnyi zászlóaljat.[34] Hont megye nemzetőrségének mintegy 6000 tagját július 24-én útnak indították Vácon át Baja—Szabadka felé, de egy időközben megjelent hadügyminiszteri rendelet miatt ezek néhány nap múlva visszafordultak.[35] Ugyanez történt a Belényesen összpontosult és kiindulásra készen álló bihari nemzetőrséggel is, amelyet Mészáros Lázár hadügyminiszter már július 4-én sürgetett a kiállásra.[36]

Július hónapban tehát a Délvidéken folyó harci eseményekben csak azok a nemzetőri alakulatok vettek részt, amelyeknek kiindítását a június 28—29-i hadügyminiszteri utasítás rendelte el. A július 13-i említett újabb rendelet eredményei csak augusztusban értek meg, — amikorra már a kormány az addigi tapasztalatok alapján módosította a nemzetőrség mobilizálásának rendszerét. Egy augusztus 8-án készült kimutatás szerint[37] a következő alakulatok tartózkodtak a délvidéki táborban: a *jobbszárnyon* (Wolnhofer vezérőrnagy dandárában) a jászkunok (2000 gyalogos, 499 lovas), a Bács, Pest és Tolna megyei nemzetőrség (összlétszám: 6842 gyalogos és 121 lovas) és a baranyai nemzetőrség (3000 fő); a *centrumban* (Eder vezérőrnagy dandárában) a Csanád—Csongrád megyei nemzetőrség (2500 gyalogos, 300 lovas), Heves megye nemzetőrsége (3000 fő) és a hajdú nemzetőri lovasság (325 fő); a *balszárnyon* (túl a Tiszán, Kiss Ernő ezredes dandárában) a Békés megyei nemzetőrség (2500 gyalogos, 300 lovas) és Arad megyei nemzetőrség (600 fő). A kiállítani tervezett 26 000 fővel szemben tehát *augusztus elején 20 442 gyalogos és 1535 lovas nemzetőr tartózkodott a délvidéki táborban.* A kimutatás szerint a parancsnokság nem ismeri a honti és a borsodi nemzetőrségnek — amelynek érkezését a hadügyminisztérium már jelezte — sem létszámát, sem pedig tartózkodási helyét. Ugyanígy nincs tudomása a hajdú kerületi gyalogos nemzetőrség hollétéről és létszámáról sem. A fentebb felsorolt alakulatok többsége már az első váltásból való (a hevesiek akkor érkeztek), kivéve az augusztus 1-én leváltott csongrádiakat, a 3-án leváltott békésieket, valamint a még július 17-én az ókéri táborból, a július 14-i első szenttamási ostrom kudarcától és a tábori élet nehézségeitől megrettent és megfutott Tolna megyei nemzetőrségi zászlóaljat (amelyet azonnal a Dráva-vonalra kiállított második tolnai zászlóaljjal pótoltak).

Ezeket az alakulatokat az önkéntes mobilizáció bevezetéséig kétszer vagy háromszor váltották le aszerint, hogy az illető megye az első kiállítás időtartamát hány hétre határozta. A mobilizáció kezdetén, július 5-én megjelent miniszterelnöki rendelet[38] ugyanis nem határozta meg a kiállítás időtartamát, csak azt tartotta szükségesnek, hogy mindaddig, míg az országot nagyobb veszedelem nem fenyegeti, a lakosságot

[34] ONöHt 1848:2111.

[35] ONöHt 1848:2175.; *Pap D.* id. mű. I. 335. p.; *Waldapfel Eszter:* A forradalom és a szabadságharc levelestára. I. Bp. 1950. 379. p.

[36] HM/b 1848:3683.; *Hegyesi Márton* id. mü 73—78.; 268. pp.

[37] Az 1848/49-i minisztérium levéltára. Kormánybiztosi iratok. 1317. rakt. sz. Beöthy iratok. (Obecse, 1848. aug. 8.,*Táborok elhelyezése és száma* c. kimutatás.)

[38] HNI 1848:622.; Közlöny 1848. júl. 7. (28.)

ne terheljék feleslegesen a mobilizációval, ezért „a most kiindított nemzetőrseregeket az illető törvényhatóságok időről időre újakkal fel váltsák". Egyetlen kikötése volt csak, hogy a kirendelt alakulat addig vissza nem térhet, míg a váltás meg nem érkezett, az tőle a szolgálatot át nem vette és míg a főparancsnoktól a visszatérésre engedélyt nem kapott. (Ez a rendelet egyben intézkedett a kimozdított nemzetőrök ellátásáról is: kimondva, hogy ha községük határán túl mentek — még ha törvényhatóságuk területét nem is hagyták el — a mobilizáció költségei az országos pénztárt terhelik.) Ez a liberális rendelkezés azután a legnagyobb összevisszaságot eredményezte, mert a megyék 2—8 hétig terjedően a legkülönbözőbb felváltási időt szabták meg. Mikor pedig a hadügyminiszter megpróbálta ezt egy szintre hozni, ez nagy felháborodást és elégedetlenséget szült a kimozdítottak soraiban. A megyék pedig tekintélyük, valamint nemzetőrségük fegyelmének megőrzése érdekében elárasztották kérelmeikkel a minisztériumot, hogy a leváltást az eredetileg megállapított határidő szerint eszközölhessék. Így Pest megye pl. 4 hétre szabta a szolgálat idejét, amelyet a miniszterelnök július 4-én — a felváltásról megjelent általános rendelettel egyidejűleg — jóvá is hagyott.[39] Hiába próbálta ezt a hadügyminiszter 6 hétre emelni,[40] a megye kitartott eredeti határozata mellett, hivatkozva arra, hogy mivel nem az egész nemzetőrség indult ki, a nyári munkák idején az elégedetlenség veszélye nélkül nem maradhatnak a kiindítottak hosszabb ideig távol.[41] Egyedül a jászkun kerületnél sikerült az eredetileg hat hétre szabott felváltási időt nyolc hétre emelni.[42] Mikor Békés megye a kiállítás időtartamát csak három hétben szabta meg, Mészáros Lázár július 17-én kelt levelében már a 4 hetes időtartammal is kiegyezett volna, de a fogalmazás: hogy ti. a leküldött zászlóaljat „felváltani lehetne nem előbb mint 4 hét vagy a körülmények szerint kevesebb idő alatt"... lehetőséget adott a megyének, hogy újabb kérelmezés nélkül megmaradjon eredeti határozata mellett.[43] Így a Makóról csak némi késéssel Nagybecskerekre vonult békési nemzetőrök két hét múlva, a váltás megérkezése után, elvonultak a táborból.[44] A csongrádi nemzetőrök pedig csak két hétre indultak ki és augusztus 1-én már megtörtént első leváltásuk.[45]

Batthyány miniszterelnök nem támogatta a hadügyminiszternek a szolgálati idő megnyújtására irányuló törekvéseit, mert a kérdést az általános politikai helyzet szemmeltartásával ítélte meg. Tudta, hogy a földművelő népesség jelentős hányadának a nyári dologidő közepén tartós katonai szolgálatra való igénybevétele igen komoly ellenállást szülne az amúgyis elégedetlen parasztság körében, elidegenítené azt a nemzetőrség intézményétől, sőt még a honvédelem gondo-

[39] HNI 1848:609.
[40] HM/k 1848:999.
[41] HM/b 1848:3768.
[42] HNI 1848:547.; 607.
[43] HM/k 1848:1324.
[44] *Oláh István* id. mű I. 220., 241., 243., 250—254. pp.
[45] HM ált. ir. ikt. kve 1848:3888., 4051.; HM 1848:4923.

latától is. Ezért volt a mérséklés, a rövidebb időtartamú kiindítás híve és amikor a kötelező mobilizáció rendszerének csődje kézzel fogható vált, gyorsan igyekezett más megoldást keresni. Szigorúan katonai szemmel megítélve a dolgot, persze kétségtelen, hogy Mészáros Lázárnak teljes mértékben igaza volt. A kiindított nemzetőrök a rövid szolgálati idő alatt alig szoktak bele a tábori életbe és az előőri szolgálatba, alig szagoltak puskaport és sajátították el a katonai ismeretek elemeit — máris indultak haza. Mindez valóban megnehezítette a katonai vezetők dolgát, mivel nem számolhattak hadműveleti terveikben állandó harcértékű csapatokkal. Emellett a gyakori leváltás, előfogatok oda és vissza stb., mindez tetemes költséget jelentettek.

A hosszabb időre kiállított, helyét az ellenség előtt is megállott nemzetőrség harcértéke gyenge fegyverzete miatt egyébként is csekély volt. Említettük már, hogy a minisztertanács június 6-án 100 000 hadi kaszának készítésére adott utasítást, mivel más fegyver nem állott elegendő számmal rendelkezésre. Szemere belügyminiszter már idézett, június 10-én kelt rendeletében megállapítja, hogy „az egyenesre vert kasza hatalmas fegyver" és Mészáros hadügyminiszter ugyancsak aznap kelt, a nemzetőrség felállítását és felfegyverzését sürgető utasítása is elsőnek a kaszát említi a vadászpuska, kard, pisztoly, fokos, buzogány, csákány stb. mellett.[46] A hadügyminisztérium ilyen kiegyenesített kaszákkal látta el a délvidéki táborokat és a Csányi rendelkezése alatt levő nemzetőröket is,[47] majd kaszavívásban jártas lengyel emigránsokat fogadott a nemzetőrök kiképzésére.[48]

A Délvidékre kiindított nemzetőrség fegyverzetéről a következő adatok állanak rendelkezésünkre: a verbászi táborban állomásozó jászkun nemzetőrök tökéletesen el voltak részben régi mintájú (kovás), részben új mintájú (csappantyús, szuronyos) lőfegyverekkel látva, sőt még a Pest megyei nemzetőrségnek is ők juttattak fegyvert.[49] A csongrádi nemzetőrök harmadik váltása, az 1230 emberből álló zászlóalj 1000 szuronyos puskával, 160 lándzsával és 70 különféle fegyverrel volt ellátva.[50] A hosszú huzavona után augusztus 19-én kiindított bihari nemzetőrség 800 szuronyos puskával és 621 lándzsával volt felszerelve.[51] A hajdú kerületi nemzetőrség összlétszáma 5769 fő volt, amelynek fegyverzete a következőképpen oszlott meg: 908 puska (többsége vadászfegyver, mintegy kétharmada hasznavehető), 1804 dárda és 2563 csákány (fokos). Vagyis a kiindított 1800 főnyi zászlóaljat csak felerészben tudták lőfegyverekkel ellátni.[52] Az óverbászi táborba rendelt baranyai nemzetőrség 1275 harcosa közül már csak 132-nek volt állami lőfegyvere, néhánynak vadászpuskája, a többi dzsidával volt felfegyverezve.[53]

46 Ld. a 9. és 10. sz. jegyzeteket.
47 HM/k 1848:689., 735.
48 HM/k 1848:1672.; *Herendi István* id. mü 39. p.
49 ONöHt 1848:3033.
50 ONöHt 1848:2962.
51 ONöHt 1848:3026., 3073.; *Hegyesi Márton* id. mű 78., 272. pp.
52 ONöHt 1848:1994.
53 ONöHt 1848:2777.

Az ókéri táborban szerepelt, szomorú nevezetességre szert tett Tolna megyei nemzetőrszázlóalj is — mivel a minisztérium lőfegyverekkel kellően őket felszerelni nem tudta — néhány szuronyos és egyéb puska mellett elsősorban kaszákkal és dzsidákkal volt ellátva.[54] Nógrád megye kiindítani tervezett 2000 főnyi nemzetőrségét a hadügyminisztériumtól várt 2000 kaszával és 100 karddal kívánta felszerelni.[55] Borsod megye 3000 nemzetőrének egy része szuronyos katonai lőfegyverekkel, más része vadászpuskákkal, de a többsége lándzsákkal és „egyenesre szegezett, megpántolt s erősített" kaszákkal volt ellátva.[56] Végezetül nézzük, mit jelentett a minisztériumnak július 20-án a torontáli főispán az előző napon Nagybecskerekre megérkezett békési nemzetőrökről, azok fegyverzetéről: „A békésiek mintegy négy ezeren megérkeztek. — Készségek tiszteletre s elismerésre méltó — de ha tekintem a kevés és rossz lő fegyverrel ellátott személyek járatlanságát — ha tekintem azon arasztnyi pisztollyokat, mellyek az urak kezeibe vagynak — a rosz kardokat s vas villákat mellyek sok embernek védelmi eszközei — aggódok a mészárlás felett, melly a derék fiakat várja — vagy megfutamodások s következései felett!"[57]

A békési nemzetőrség nem futott meg, de kétségtelen, hogy a képzetlenség és gyakorlatlanság mellett a nemzetőrök gyenge harctéri szereplésének másik fő oka elégtelen fegyverzetükben keresendő. Ez annál döntőbb volt, mivel a szerb határőrök és a határon átjött szerbiai önkéntesek (az ún. szerviánusok) nemcsak gyakorlottak voltak a fegyverforgatásban, de elegendő tűzfegyverük, lőszerük volt, sőt ágyúkkal is bőven el voltak látva. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogyha egy-egy nagyobb tűzerőt képviselő szerb felkelő csapat elől a kaszás-dárdás-vasvillás-csákányos nemzetőrhad megfutott. Így érthető, hogy a délvidéki harcoknak ebben a szakaszában sok volt a panasz a nemzetőri alakulatokra, mint azt a jászkun kerületi és Arad városi nemzetőröket megdicsérve, a miniszterelnök is megállapította.[58] Különösen az engedetlenségre, a parancsmegtagadásra utal Batthyány nyilatkozata, amelynek országosan is kirívó esete volt a tolnai nemzetőrök már említett megfutamodása az ókéri táborból.[59]

Az önkéntes mobilizáció

1848 nyarának egyik fő feladata a szerb felkelés lokalizálása, illetve felszámolása volt. Megfelelő létszámú sorkatonaság hiányában ez jelentősen megnövelte a nemzetőrség fontosságát és sürgőssé tette harctéri alkalmazása megoldásának kérdését. Tudomásunk szerint Kos-

54 HNI 1848:610.; HM/k 1848:996.; ONöHt 1848:1449.
55 ONöHt 1848:2136.
56 ONöHt 1848:2111.
57 ONöHt 1848:3011.
58 Közlöny 1848 aug. 12. (64).; *Pap D.* id. mü I. 367. p.
A Délvidékre indított nemzetőrségre általában ld. *Thim* id. mű I. 177—178. pp., főleg a 4. jegyzet.
59 ONöHt 1848:2182.; *Thim* id. mű II. 548—549. pp.; *Pap D.* id. mű I. 338—341. pp.

suth volt az első a minisztérium tagjai közül, aki a nemzetőrség mobilizációjának csődjét beismerte, azt nyíltan bevallotta és megfelelő javaslatokkal állott elő. Július 19-én kelt Baldacci ezredesnek, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének és Mészáros Lázár hadügyminiszternek egyidejűleg megküldött levelében[60] a következőket írja:

„Többször nyilvánítottam már abbeli véleményemet, hogy azon intézkedést, miszerint a hon külön vidékein mozgóvá tett nemzetőrségek a táborba úgy rendeltetnek, hogy egy hónap múlva másokkal felváltassanak, ollyannak tekintem, mellyhez csak azon kénytelenség parancsolhat nyúlni, ha más fegyveres erőnk teljességgel nincs. — Úgy látszik, hogy a kitűzött czél, az az: a hon megvédésének elérésére nézve aligha e mód sükeres lesz; — más részről pedig annyi bizonyos, hogy a teher, melly a nemzetőrség ezen mobilisatiójával a kincstárra háramlik csak alig hogy megbírható.

És ha most már egy hónap múlva azon nemzetőrségi zászlóaljak, mellyek egy hónapon át a mennyire annyira legalább is a tábori zajjal ismerkedének meg, s ellenséget látva az előtt állani megtanultak, haza bocsátatnak, s helyettük ismét újak, következőleg teljesen gyakorlatlanok szállítatnak: lehet-e reményünk ahoz, hogy a legnagyobb részben fegyverforgatáshoz szokott, harcz vészeiben megedzett ellenséggel szemközt nemzetőreink diadalt vihassanak ki nemzetünknek? — Felette aggódom, hogy azon roppant kölcség mellett, mellyet a nemzetőrségi zászlóaljak ezen változkodása megkíván, a drága hon megvédve nem leend.

És ezért miután aggodalmamat, melly nehéz súllyal nehézkedik reám elmondottam, kérem... legyen szíves javaslatomat figyelembe venni, mellyet e tekintetben czélra vezetőnek hiszek.

Szerte e hazában még tetemes katonaság van, — Budapesten is van — nem volna-e czélszerűbb ezt mindannyit a táborba parancsolni, — ellenben a hon belsejében mindazon szolgálatokat, mellyeket a rendes katonaság végezett a nemzetőrökkel teljesíteni, olly formán, hogy ha valamelly helynek nemzetőrsége a helyi szolgálatra nem elegendő, oda rendeltetnék máshonnan is az e végett mobilisálandó nemzetőrség, melly ezen szolgálatában aztán hónapról hónapra fel is váltatnék mások által, ellenség elibe azomban a nemzetőrségből csak azok küldetnének, kik nem egy hónapra, hanem a mennyi időre szükség van, arra önként vállalkoznának, magában értetvén, hogy a már táborban levő nemzetőrök a harcz teréről semmi esetben sem vonassanak el."

Kossuthnak ez a nagyfontosságú levele a mobilizáció rendszerének tömör és pontos kritikáját adja és egyben világosan kijelöli a tennivalókat: egyrészt, hogy a katonaságot le kell vinni a táborba és a helyi őrszolgálat ellátását a nemzetőrségre kell bízni, másrészt, hogy a

[60] Baldacci ezredesnek küldött példány: ONöHt eln. ir. 1848. (224. rakt. sz.); Mészáros hadügyminiszter példánya: HM/b 1848:4002. Közli: KÖM XII. 582—583. pp.

harctérre csak huzamosabb időre önként jelentkezőket kell kiindítani. Kossuth mindkét javaslata rövidesen valóra vált és különösen a másodiknak igen nagy a jelentősége a nemzetőrség intézménye továbbfejlődésének szempontjából.

Baldacci ezredes, a Nemzetőrségi Haditanács elnöke július 22-én kelt válaszában — leszögezve, hogy ő a kötelező mobilizáció gondolatának sohasem volt híve — teljesen egyetértett Kossuth javaslatával.[61] Szerinte is mindenekelőtt a sorkatonaságnak még az egyes helyőrségekben tartózkodó egységeit kell a Délvidékre küldeni és az őrszolgálatot teljes egészében a nemzetőrségre bízni. Baldacci véleményét — Kossuth levelének másolatával — még aznap eljuttatta a miniszterelnökhöz és a hadügyminiszterhez is. (Előbbi a minisztertanács határozata értelmében legfelső fokon intézkedett a nemzetőrség minden ügyében; utóbbihoz tartozott a honvédelmi célokra kimozdított nemzetőrség feletti rendelkezés.) A Mészáros Lázárnak küldött levélben Baldacci többek között a következőket írta: „... a nemzetőrség mobilisatiója... semmi kedvező eredményt nem ígér, és tekintve a fegyelem nélkül, részben fegyvertelen s a katonai engedelmességet meg nem szokott tömegeket, csak fegyverbecsülésünket koczkáztatandja, és ellenségeinknek jelen... gyengeségünket felfedezendi."[62] Ezért a sorkatonaság leérkezte után — folytatja — „a táborban levő nemzetőrök... a felfegyverzett s önként hátramaradni óhajtók kivételével ismét haza bocsájtandók lennének".

Az önkéntes mobilizáció bevezetésének gondolata az adott viszonyok közt az egyetlen lehetőség volt. Kossuth javaslata nyitott kapukat döngetett. Ezért Mészáros Lázár már július 25-én (egyetértésben a miniszterelnökkel) rendeletet bocsátott ki a hatóságokhoz a nemzetőrségi mobilizáció rendszerének megváltoztatásáról.[63] A rendelet bevezetése leszögezi, hogy az utóbbi időben kiindított nemzetőrség szervezésénél nem jártak el helyesen, mert öregeket, betegeket, „gazdasági, családi gondokkal túlterhelt" egyéneket (értsd: kvalifikáció nélküli nincsteleneket) is táborba szállni kényszerítettek. Ezektől hasznos szolgálatot várni nem lehetett, többségüket idő előtt haza kellett küldeni. Ezért a törvényhatóságok a továbbiakban nemzetőrségük kiindítása előtt jelentsék a hadügyminisztériumnak összeírott nemzetőrségük számát, kiképzésük fokát és fegyverzetük állapotát, valamint azt, hogy hány embert tudnának önkéntes jelentkezőkből hosszabb időre kiindítani. Ezen jelentés után majd a minisztériumból kapják az indulási parancsot, hogy hova, mikor és milyen létszámmal induljanak.

Mészáros Lázárnak ezzel a rendelkezésével a nemzetőrség *kötelező* mobilizációja 5—6 heti funkcionálás után *elvileg* megszűnt. Most már csak az okozott gondot, hogy az önkéntesek nyilván néhány hétbe telhető kiállításáig a táborban fogyatékosságaik ellenére nélkülözhetetlen, főleg előőrségi és tartalék-szolgálatot ellátó nemzetőröket hogyan

[61] ONöHt eln. ir. 1848. (224. rakt. sz.), közli: KÖM XII. 583. p.
[62] ONöHt eln. ir. 1848. (224. rakt. sz.)
[63] Közlöny 1848 júl. 27. (48).

lehetne visszatartani a most már hosszabb szolgálati időt vállaló önkéntesek megérkeztéig. Kossuth említett levele — mint láttuk — magától értetődőnek tartotta, hogy a már táborban levő nemzetőrök ott maradjanak — csak azt nem mondotta, hogy meddig. Mészáros Lázár megfogadva Kossuth tanácsát, július 27-én azt javasolta a miniszterelnöknek, hogy a már táborban levő nemzetőrök a harc bevégeztéig maradjanak ott.[64] (A hadjárat bevégeztét a hadügyminisztérium ekkor igen közelinek tekintette, úgy vélve, hogy erős koncentrált támadással a szerb felkelésnek azonnal végét lehet vetni.[65]) Batthyány miniszterelnök ezzel nem értett egyet, hanem ragaszkodott a már említett július 4-i rendelet[66] végrehajtásához és azt tanácsolta, hogy a megyéket figyelmeztessék, hogy igyekezzenek nemzetőreiket 2—3 hónapra kiállítani. Ezzel kapcsolatban a Közlönyben augusztus 1-i dátummal rendeletet tett közzé, amelynek értelmében a hatóságoknak ezentúl legalább 10 hétre kellett kiindítaniok nemzetőrségüket.[67]

Mészáros Lázár egyébként mindent megtett annak érdekében, hogy a Délvidéken levő nemzetőrséget még egy ideig a táborban tartsa. Tiltakozott a Pest megyei és hajdúkerületi nemzetőrség leváltása ellen,[68] a Békés megyeiek második váltásának szolgálati idejét pedig kétszeresére (6 hétre) igyekezett emelni.[69] A megyék azonban nem egyeztek ebbe bele, inkább vállalták, hogy a nemzetőrség kötelező mobilizációjának *gyakorlati* megszűntéig: az önkéntesek kiindításáig még egy újabb váltást küldenek a táborba. Ezekben a napokban a miniszterelnök és a hadügyminiszter már erőfeszítéseket tett arra is, hogy siettesse az önkéntesek kiállítását. Ezt tanácsolták Tolna megyének és Csongrádnak is; előbbinek Mészáros Lázár „az egész harczviselés idejére" ajánlotta az önkéntesek kiállítását, hogy „a megyére háramlott homályt" szétoszlassák.[70] Utóbbinak Batthyány kikötötte, hogy tíz hétnél rövidebb időre nem állhatnak ki.[71]

Ezekben a napokban a nemzetőrség mobilizációjának egy más irányú korlátozása is bekövetkezett. Mikor a hadügyminisztérium hírét vette, hogy Hont megye 6000 főnyi nemzetőrhadat szándékozik a július 13-i rendelet következtében táborba szállítani,[72] egy, a sajtóban is megjelent közleményben[73] figyelmeztette Hont, Nógrád és Gömör megyéket, hogy 1200—1200, illetve az utóbbiból 2200 jól felfegyverzett és gyakorlott, erős, egészséges ember kiállítása elegendő lesz. Ez a rendelkezés szellemében teljesen egybevág a fentebb ismertetett július 25-i, az egész országra vonatkozó hadügyminiszteri rendelettel. Rövidesen

64 HNI ir. ikt. kve 1848:710.
65 HM/k 1848:1702.; *Thim* id. mű II. 545. p.
66 Ld. 38. sz. jegyzet.
67 Közlöny 1848 aug. 3. (55.)
68 Pest m.: *Bpi 2. sz. Áll. Lt.* Pest m. lt. közgy. ir. 1848:5181.; Hajdú kerület HM/k 1848:1702.
69 *Oláh István* id. mű I. 250—251. pp.
70 *Szekszárdi Áll. Lt.* Tolna m. lt. Gyűlésbeli ir. 1848:680/2314.
71 HM 1848:4923.
72 ONöHt 1848:2175.
73 Közlöny 1848 júl. 28. (49.) Közli: *Pap D.* id. mű I. 335. p.

kiderült azonban, hogy itt más indítékok is szerepet játszottak. Augusztus 5-én ugyanis a miniszterelnök utasította a hadügyminisztert és a belügyminisztert, hogy az északi megyék és városok nemzetőrségének a délvidéki táborba történő kiindítását tiltsák meg.[74] Mészáros Lázár augusztus 7-én már rendelkezett is, hogy a felső megyék gondoskodjanak nemzetőrségük kiképzéséről, legyenek készenlétben, de tekintettel a galíciai mozgalmakra, az onnan várható beütés veszélyére, szüntessék be a nemzetőrség kiindítását, mert „az ország felső részeiről nemzetőrség további leszállítása az alföldi táborokba, a legkárosabb következményeket szülhetné"...[75]

A hadügyminiszter július 25-i rendelete kimondotta ugyan az önkéntes mobilizáció elvét, de nem tartalmazott konkrét utasításokat a jelentkező önkéntesek megszervezésére. A Délvidékre induló Mészáros Lázár július 27-én kérte is a miniszterelnököt, hogy visszaérkeztéig — amíg Bechtold altábornaggyal, a dél-magyarországi mozgó hadtest főparancsnokával meg nem beszélte a nemzetőrség mobilizációjának megszüntetésével előálló problémákat — az ezzel kapcsolatos rendelkezéseket ne hozzák nyilvánosságra.[76] Bár Batthyány miniszterelnök ebbe beleegyezett, augusztus 13-án a helyzet súlyosságára való tekintettel rendeletet bocsátott ki, amely részletes utasításokat adott a hatóságoknak az önkéntes nemzetőrök kiállítására, felszerelésére és kiképzésére.[77] A rendelet bevezetése megegyezik a hadügyminiszter említett rendelkezésével és leszögezi a minisztérium elhatározását, hogy a jövőben nem fogja a nemzetőrséget „minden egyéni kivétel nélkül" kimozdítani. Mivel az ország nehéz helyzetében a lehető legrövidebb idő alatt nagy hadsereget szükséges létrehozni, ezért rendeli, hogy a hatóságok „egy nemzetőrökből álló hadi erőt teremtsenek, melly önkénytesen ajánlkozó, erős, egészséges egyénekből legyen alkotva, kik kötelezvék mindaddig, míg a harcz tart, vagy a haza szolgálatjokat igényleni fogja, a kormány rendelete alá helyezni magokat". A jelentkezőket össze kell gyűjteni, századokba szervezni, a legjobb fegyverekkel felszerelni és kiképezni, létszámukat és azon személyt, „kinek vezérlete alatt leginkább szeret szolgálni a nép" jelentsék, a Nemzetőrségi Haditanácsnak, hogy azt parancsnoknak kinevezhessék. A rendelet a továbbiakban leszögezi, hogy az önkéntesek tisztjei és a legénység *a honvédséggel egyenlő* fizetést kapnak és szolgálati idejük alatt reájuk is a honvédségi fegyelmi szabályok vonatkoznak. Befejezésül közli, hogy minden egyéb, a nemzetőrség kiindítására vonatkozó korábbi rendeletek hatályukat vesztik, kivéve a már kimozdított vagy a hadügyminiszter rendeletére még azon hónapban kiindítandó nemzetőrségre vonatkozóakat,

[74] Min. eln. E. 1848:473.

[75] A rendelet fogalmazványa a hadügyminisztérium levéltárában nem ismert. A Közlöny sem közölte. Ismert példánya: *O. Lt.* Abszolutizmuskori levéltárak. Vármegyék és városok felterjesztett iratai. Nógrád m.

[76] HNI ir. ikt. kve 1848:755.; HM ált. ir. ikt. kve 1848:4702.

[77] HNI 1848:782.; Közlöny 1848. aug. 13. (66.); *Pap D.* id. mű I. 369—370. pp. — A rendelet értékelését ld. *Varga János:* Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Bp. 1953. 71—72. pp.

mert ezek az alakulatok biztosítják a hadi szolgálat folytonosságát az önkéntesek táborba szállításáig.

A miniszterelnök augusztus 13-i rendelete véglegesítette a nemzetőrség régi rendszerű mobilizációjának felszámolását és részletes utasításokkal szolgált az *önkéntes mobilizáció* megszervezésére. A rendelet érdekessége az, hogy az önkéntesállítás meghirdetésével tulajdonképpen folytatja azt a toborzást, amelyet az első tíz honvédzászlóalj létszámának betöltése után lényegében abbahagytak (vagy legalábbis elhanyagoltak). Bár a szervezeti keretek nem azonosak és itt nincs szó a honvédségnél kötelező három évi szolgálati időről, gyakorlatilag ezek az alakulatok mind létrejöttüket, mind rendeltetésüket illetően nem állottak távol az ekkorra már némi hírnévre szert tett honvédzászlóaljaktól. Nem járhatunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy Batthyány miniszterelnöknek kifejezetten az volt a célja, hogy addig is, míg az országgyűlés nem dönt a haderő kérdésében, — és függetlenül is ettől az országgyűléstől — a június—júliusi honvédtoborzás jó tapasztalatát felhasználva próbáljon a honvéd zászlóaljakhoz hasonló lelkes és magas harcértékű alakulatokat létrehozni. Ezt a feltételezést megerősíteni látszik az is, hogy a rendelet hangsúlyozza, hogy nemcsak a honvédségi fegyelmi szabályok vonatkoznak reájuk (ez t. i. elvben vonatkozott minden mobilizált nemzetőri alakulatra), hanem azt is, hogy az önkéntesek a honvéd tisztekkel, illetve legénységgel egyenlő fizetést húznak. Az erősen hangsúlyozott párhuzam a honvédséggel, kétségtelenül az érdeklődés, a rokonszenv és a bizalom felkeltését célozta és majd látni fogjuk, hogy ugyanazon rétegeknél talált visszhangra, amelyek az első honvédzászlóalj zömét alkották. A szabadságharc honvédseregének megteremtéséért folytatott erőfeszítések láncolatába állítva az említett augusztus 13-i rendeletet, meg kell állapítanunk, hogy az összekötő kapcsot, átmenetet jelent a nyári *önkéntes* honvéd toborzás és az őszi *kötelező* honvéd újoncozás között. (Utóbbi annyiban kötelező, hogy meghatározott létszám — 127 lakos után 2 újonc — sorshúzás vagy toborzás útján történő kiállítására kötelezte a hatóságokat.) A gyakorlatban számos helyen egybeolvadt az önkéntesek toborzása az őszi honvéd újoncozással, nem szólva egyéb, az önkéntes nemzetőri alakulatok és a honvédség között később kialakult (az alábbiakban tárgyalandó) kapcsolatról.

A fenti nagyjelentőségű rendelet után két nappal, augusztus 15-én Batthyány miniszterelnök külön rendelkezést bocsátott ki a „Duna és Dráva közti" törvényhatóságokhoz az önkéntes nemzetőrség megszervezésének ügyében.[78] Ebben arra figyelmezteti a miniszterelnök a dunántúli megyéket, hogy Jellacsics-csal folytatott tárgyalások alapján a kormány csapatai egy részét elvonta a Drávától és a Délvidékre szállította. Most Jellacsics — adott szava ellenére — Varasd körül tetemes haderőt von össze, ennek következtében — állapítja meg Batthyány — „minden perczben hazánk határainak tettleges megtámadásától kell tar-

[78] Közlöny 1848. aug. 17. (69.); *Pap D.* id. mű I. 371—372. pp.

tanunk". Ezért sürgősen, minél nagyobb számban állítsák ki a kiindulásra önkéntesen ajánlkozó nemzetőreiket, azokat legjobb fegyvereikkel ellátva gyűjtsék össze és létszámukat sürgöny útján jelentsék, hogy ezeket a csapatokat mihamarább, a napokban a Dunántúlra kinevezendő hadvezér parancsnoksága alá helyezzék. A rendelet érdekessége, hogy a hatóságokat arra is figyelmezteti, hogy az otthonmaradó nemzetőrséget is gyakorlatoztassák és tartsák készen, hogy egyetlen felszólításra *általános népfelkelést* indítva verhessék vissza az országba berontó horvátokat.

Az augusztus 15-i rendelkezés már sejttette a kormány várható intézkedéseit az önkéntes nemzetőrség tovább szervezésével kapcsolatban azzal, hogy említést tett egy, a napokban kinevezendő, a *dunántúli kerületben* rendelkezési joggal felruházott parancsnok kinevezéséről. A kiegészítő rendelkezésekre azonban csak két héttel később, az országgyűlés viharos hadügyi vitája után, Mészáros Lázár hadügyminiszternek a déli táborba történt második leutazása napján került sor. Augusztus 27-én Batthyány miniszterelnök az önkéntes nemzetőrségről a rendeletek egész sorával intézkedett. Az adott pillanatban, amikor az újoncozási törvényt a király még nem szentesítette, — és várható volt, hogy nem is fogja szentesíteni! — a kormánynak az önkéntes nemzetőrségi alakulatok szervezése nyújtott egyedül lehetőséget arra, hogy a rendelkezése alatt álló megbízható csapatok számát szaporítsa. Egészen szeptember 19-ig — amikor Batthyány királyi jóváhagyás nélkül elrendelte a törvényben meghatározott számú honvédújoncok haladéktalan kiállítását — a közvélemény is így tekintett az ekkor szervezett önkéntes nemzetőrségre.[79]

Az augusztus 27-én kiadott intézkedések sorában a legfontosabb az az általános rendelkezés, amelyben a miniszterelnök utasította a törvényhatóságokat, hogy az augusztus 13-án kelt rendelet értelmében toborzott önkénteseket haladéktalanul szállítsák táborba a kinevezett őrnagyok parancsnoksága alá.[80] A dunáninneni (dunamelléki) kerületből *Vácra*, Ivánka Imre őrnagy, a dunántúli kerületből *Pápára*, Kosztolányi Móric őrnagy, a tiszáninneni (tiszamelléki) kerületből *Szolnokra*, Görgey Artúr őrnagy és a tiszántúli kerületből *Aradra*, Máriássy János őrnagy parancsnoksága alá kellett az önkénteseket küldeniök. (A kerületek szervezése az akkori közigazgatási kerületi beosztás figyelembevételével történt.) A rendelet még azt is közölte, hogy a kijelölt vezérek szeptember 3-ra foglalják el állomáshelyeiket a kitűzött gyülekezési pontokon, ahová addig a hatóságok előzetes jelentést kötelesek küldeni önkénteseik számáról, fegyverzetéről és táborba indításuk időpontjáról. Jelen rendeletéről egyidejűleg értesítve, a miniszterelnök még ugyanaz nap utasította a hadügyminisztériumot, hogy Ivánka, Kosztolányi,

[79] Ld. pl. Karsa Elek 1848. aug. 27-én kelt levelét: *Karsa Ferenc* (közl.): Karsa Elek zempléni önkéntes nemzetőr levelei a feldunai táborból és a táborozást megelőző eseményekről. *Adalékok Zemplén vármegye történetéből.* 1905. 131. p., továbbá a kortárs *Gelich Richárd* könyvét: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Bp. (1882) I. 177. p.

[80] ONöHt 1848:3058.; Közlöny 1848. aug. 29. (81.).

Görgey és Máriássy *honvéd*őrnagyoknak, külön-külön mindegyiknek szolgáltasson ki három ágyút és egy tarackot, továbbá 500 db „kupakos lőfegyvert", 1000 darab hadi kaszát és 1000 pár fehér ruhát.[81] Egyidejűleg kelt az értesítés a Nemzetőrségi Haditanácsnak is, amelyben Batthyány Baldacci ezredest, a haditanács elnökét arra utasította, hogy a honvédszázadosokból kinevezett őrnagy és kerületi parancsnokok helyét zászlóaljaiknál töltse be.[82] Egyben közölte azt is, hogy minden kerületi „seregosztály" mellett külön tüzérséget szerveznek, amelynek betanítására minden őrnagy mellé a honvédtüzérségtől egy altisztet és három ügyes tüzért rendeljen. Az ugyancsak augusztus 27-én kelt rendeletében a miniszterelnök a továbbiakban egyrészt a pénzügyminisztert utasította a kerületi parancsnokok számára 20—20 000 pengő forint utalványozására, másrészt a belügyminisztert kérte fel, hogy a hatóságokat az alakuló seregcsoportok segítségére és támogatására utasítsa.[83] Batthyány még ezen a napon értesítette Vác, Pápa, Szolnok és Arad városokat, valamint az érintett megyéket, hogy „stratégikailag alkalmas fekvése" miatt a kerületi önkéntes nemzetőrök ott vonulnak táborba, akiknek elhelyezéséről és élelmezéséről a seregvezérekkel vállvetve gondoskodjanak.[84] Egyidejűleg a miniszterelnök külön körlevélben utasította a hatóságokat, hogy az önkéntesek 8 pengő-krajcáros napidíját (amit eredetileg a honvédek számára állapítottak meg) ne fizessék felül, illetve a megállapított pótlékot ne adják most kezükbe, hanem visszatérésük után egy összegben utalják ki azt, mert a különböző javadalmazás elégedetlenséget szülne „mi már is magában hordaná a felbomlás csíráját".[85]

Az önkéntes nemzetőrség szervezésére irányuló intézkedések sorát a négy őrnagynak adott részletes utasítás zárja le, amely szintén ezekben a napokban készült (egyidejűleg a négy őrnagy kinevezésével), de csak szeptember 7-én adta azt ki a miniszterelnököt bécsi útja idején helyettesítő Szemere Bertalan belügyminiszter.[86] Ez az utasítás a fentebb érintett rendeletek összegezésén kívül részletes rendelkezéseket tartalmaz az önkéntesek felruházására, felszerelésére és kiképzésére vonatkozóan. Ebből kitűnik, hogy a négy kerületbe szervezett önkéntes nemzetőrségnek sem volt egyenruhája (mint általában az egész nemzetőrségnek), hanem csak polgári ruhájukban teljesítettek szolgálatot. (Egyedül a szegény sorsúak tarthattak igényt egy váltás állami fehérneműre.) Az egyöntetűség biztosítása érdekében az őrnagyok arra kaptak utasítást, hogy minden embert lássanak el „egy föveggel, melynek elejére nemzeti színű rózsa és egy fehér toll legyen alkal-

81 ONöHt 1848:3056.
82 ONöHt 1848:3052.
83 ONöHt 1848:3054. A pénzügyminisztérium aug. 28-án kelt intézkedését ld. ONöHt 1848:3228. Közli: KÖM XII. 812—813. pp.
84 ONöHt 1848:3057.
85 ONöHt 1848:3055.; Közlöny 1848 aug. 29. (81.)
86 ONöHt 1848:3465.; HM 1848:6001. Közli: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1956. 3—4. sz. 350—352. pp.

mazva."[87] Az említett rendelkezés a tüzérség, a szállítható kisebb hidak és az esetleges lovasság megszervezésére is tartalmaz utasítást. A rendelkezés végül az önkénteseknek három hét kiképzési időt ír elő: egy hét a század, egy a zászlóalj-kiképzésre és céllövésre, a harmadik hét egy-két nagyobb hadgyakorlatra és az előőrsszolgálat elsajátítására szolgált. A tervezet szerint az önkénteseknek szeptember végére készen kellett állniuk a kiindulásra. A minisztérium — amely ezeket az alakulatokat a fentebb tárgyalt augusztus 15-i rendelet szellemében Jellacsics támadása elleni védekezésül állította ki — jól számolt, amikor szeptember végére kívánta ezeket az új alakulatokat az összecsapásra felkészíteni.

Jellasich szeptember 11-i támadása után sor került az önkéntesek *központi* gyülekezőhelyének kijelölésére. Batthyány másodszori miniszterelnöki kinevezését követő napon, szeptember 13-án — az esetleges visszavonulásra adott tanácsokkal egyidejűleg — közölte Csányi László kormánybiztossal, hogy a kormány Veszprém táján 10 000 főnyi önkéntes nemzetőrséget kíván összevonni.[88] Még ezen a napon kelt a miniszterelnök értesítése Pest megyéhez, amelyben Ivánka szeptember 14-én, Görgey szeptember 16-án Pestről és Máriássy alakulatának szeptember 15-én Szegedről a Veszprém vidéki táborba való kiindulását jelzi.[89] Mindez világosan mutatja, hogy Batthyány az egész önkéntes nemzetőrséget Jellasich ellen akarta felhasználni. (Kosztolányi önkénteseit is, csak azoknak útrendjét nem kellett Pest megyével közölnie, mert Veszprémbe vonulva a megyének nem kellett ellátásukról gondoskodnia.) A későbbiekben ezek a tervek módosultak, részben mert Görgey nem vonult Veszprém alá (Csepel szigetét biztosította), részben mert Máriássy Arad vára szemmeltartására gyülekező helyén maradt. Így érthető, hogy szeptember 29-éig, a pákozdi csatáig nem gyűlt össze 10 000 önkéntes a székesfehérvári táborban.

Az önkéntes nemzetőrség kiállításáról szóló rendelet országosan nagy megnyugvást keltett. Ugyanakkor — mint az várható is volt — bizonyos megtorpanást jelentett a nemzetőrség mobilizációjában. Egyes megyék kiindított nemzetőrei (lássuk az előzőekben pl. Hont és Bihar megyék esetében) a rendelet vételekor visszafordultak, holott a táborban átmenetileg még szükség lett volna rájuk. Másoknak gondoskodniuk kellett a táborban levők leváltásáról, amit sok esetben nem lehetett önkéntes úton megoldani és a váltás szervezése késleltette az önkéntesek toborzását. (Pl. Esztergomnak a komáromi várban szolgálatot teljesítő zászlóalját kellett leváltania.)[90] Egyes megyék pedig önkénteseik kiállításakor gyakran a minisztérium által megállapított legrövidebb időt, a tíz hetet szabták meg. (Pl. a Bihar megyei önkéntesek egy részének

[87] V. ö. *Ivánka Imre:* Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 június végétől október végéig. Bp. 1881. 14. p.
[88] Min. eln. E. 1848:601.
[89] *Bpi 2. sz. Áll. Lt.* Pest. m. alisp. ir. 1848:1330.
[90] ONÖHt 1848:2889., 3924.

esetében.)[91] Általában a szolgálati idő ismét nagy gondot jelentett, mivel — bár nagyobb időközökkel — megmaradt a régi probléma: hogy a begyakorolt alakulatok 3—6 hónap után otthagyják a szolgálatot és hazavonulnak. Mert amíg Tolna, Bihar és Békés megye önkéntesei a háború végéig vállalták a szolgálatot, Veszprém megye pedig 1849 novemberéig állította ki önkénteseit és még Győr megye is 6 hónapra szabta a szolgálat idejét — addig Liptó megye például 3 hónapra, Borsod és Ung megyék pedig már csak 10 hétre indították a táborba önkénteseiket.[92]

A toborzás megindítását sok esetben az is késleltette, hogy a megyék nem tudták, hogy hány önkéntes kiállítását várja tőlük a kormány. Ismeretes, hogy a hadügyminiszter még július végén Tolna megyének 1—2000, Hont, Nógrád és Gömör megyének 1200—2200 főnyi önkéntes kiállítását javasolta.[93] A rendeletek most azonban egyetlen esetben sem határozták meg a kiállítandó önkéntesek számát és semmi utalást sem tartalmaztak erre vonatkozóan. Somogy megye ezért augusztus 19-én kérdéssel fordult a Nemzetőrségi Haditanácshoz, adjon felvilágosítást, hogy mennyi önkéntest állítsanak ki. Kiss Károly kapitány, a haditanács politikai osztályának vezetője augusztus 28-án kelt válaszában leszögezte, hogy ezt azért nem határozták meg, mivel az kizárólag a toborzás eredményétől függ.[94] „Egyébiránt is — folytatja Kiss kapitány — tudhatja azt a Megyei Választmány, hogy a hon védelmére magukat eltökéllett nemzetőröknek nem tömérdek számában, hanem hadra termettségében, harczias kiképzettségében, lehetős gyakorlottságában és lelkesedésében lehet csak azon erőt helyhezni, mely a jelen körülményekben a hont a veszélytől megmentheti."

Az önkéntesek toborzásának késlekedésén kívül hátráltató tényező volt a gyülekezés lassúsága is. Ennek gyakorta a felszerelés vagy fegyverzet hiánya volt az oka, de gyakran más körülmények is szerepet játszottak. Így pl. a hevesi önkéntesek — mivel a kerületi szervezés meghirdetése előtt indultak ki — a délvidéki táborba kerültek.[95] Bács megyét pedig, tekintettel földrajzi helyzetére, felmentették az önkéntesek kiállításának kötelezettsége alól, amelynek engedélyezését Torontál megye is kérte.[96] Szatmár és Máramaros megyék kiállított önkéntesei pedig a nemzetiségi mozgalmak várható kirobbanása miatt a minisztérium engedélyével otthon maradtak.[97] A kerületi önkéntes nemzetőrségi táborok létszáma növekedésének rovására mentek az olyan esetek is, mint amelyet Csongrád megyéből ismerünk, hogy ott a minisztérium tudtával Krassó megye toborzott a maga határai védelmére

[91] ONöHt 1848:3420.

[92] Tolna: *Szekszárdi Áll. Lt.* Tolna m. lt. Közgy. jkv. 1848:2341., 2349.; Bihar: ONöHt 1848:3420.; Békés: *Oláh István* id. mü I. 269. p.; Veszprém: ONöHt 1848: 3201.; Győr: ONöHt 1848:3965.; Liptó: ONöHt 1848:3812.; Borsod: ONöHt 1848:3415.; Ung: ONöHt 1848:3524.

[93] Ld. 70. és 73. sz. jegyzetet.

[94] ONöHt 1848:2960.

[95] ONöHt 1848:2887.

[96] Bács: ONöHt 1848:3740.; Torontál: ONöHt 1848:4295.

[97] Szatmár ONöHt 1848:3468., 3974.; Máramaros: ONöHt 1848:4012.

500 önkéntest.[98] Így érthető, hogy bár a megyék lelkesen jelentették a minisztériumnak határozataikat az önkéntes toborzás megindításáról, közölték a kiállítani tervezett létszámot, esetleg a már beállottak számát is — a váci, pápai, szolnoki és aradi tábor csak igen lassan növekedett.

Ezek közül a táborok közül a legfontosabb volt Ivánka őrnagy Vácon gyülekező, tehát a fővároshoz legközelebb levő tábora. Batthyány miniszterelnök, majd távollétében helyettese, Szemere Bertalan ennek szervezésére és ellátására fordította a legtöbb gondot. Még augusztus 27-én kinevezték Ivánka segédtisztjét és az alája rendelt utászok parancsnokát.[99] Ivánka is gyorsan hozzálátott a szervezéshez, és augusztus 28-án már kibocsátotta első körlevelét az érdekelt hatóságokhoz. September 5-én pedig jelentette a minisztériumnak, hogy serege rövidesen eléri a 6000 (???) főt, ezért táborába élelmezési biztosok kinevezését kérte, amire szeptember 9-én Szemere Bertalan utasította is Pest, Nógrád, Esztergom és Komárom megyéket.[100] Ivánka ugyancsak szeptember 5-én kelt, a belügyminiszterhez küldött levelében arra kért felhatalmazást, hogy a váci katonai nevelőintézet tanáraiból és végzős diákjaiból nevezhessen ki seregéhez tiszteket, mert az önkéntesek között kevés a művelt vagy katonaviselt ember, ami a kiképzést nagyon megnehezíti.[101] Ivánka táborának ellátását Kossuth is figyelemmel kísérte és szeptember 6-án a hadügyminisztert is helyettesítő Szemere Bertalannál sürgette, hogy a három ágyút és egy tarackot, továbbá a már kiutalt 30 000 töltést másnap délig feltétlenül küldjék el a váci táborba és ezenkívül adjanak még Ivánkának az előző nap érkezett fegyverekből újabb 500 darabot.[102] Másnap Kossuth ismételten sürgette a fenti fegyverek azonnali elküldését.[103] A váci tábor önkénteseinek száma szeptember 9-re Ivánkának a miniszterelnökhöz küldött jelentése szerint elérte a tíz századot,[104] amelyből szeptember 13-án a miniszterelnök négy századot a Komárom várából Pozsonyba helyezett Ceccopieri ezred négy századának pótlására rendelt.[105]

Ivánka serege ezekben a napokban átmenetileg Pesten tartózkodott, ahol az Újépületben szállásoltak,[106] majd szeptember 14-én kiindították őket a veszprémi táborba. Végül is szeptember 18-án Lovasberényben állapodott meg 4400 főnyi seregével. Ekkor kelt levelében fegyvert, lőszert, köpenyeket és nadrágokat sürget ellátatlan önkénteseinek.[107] Másnap Fehérvárról kelt jelentésében közölte, hogy seregében „a legjobb szellem és fegyelem uralkodik" és a betegeket leszámítva 3500—

98 HM 1848:6429.
99 ONöHt 1848:3051., 3053.
100 ONöHt 1848:3479.
101 HM 1848:6145.; 6509.
102 KÖM XII. 890—891. pp.
103 KÖM XII. 897—898. pp.
104 ONöHt 1848:3590.
105 ONöHt 1848:3596.
106 *Ivánka* id. mü 15. p.
107 ONöHt 1848:3958.

4000 embert tud szükség esetén csatasorba állítani.[108] Ezekből a jelentésekből arról is értesülünk, hogy Ivánka a rendelkezésére bocsátott fél üteget (négy ágyú) is ellátta legénységgel, megfelelő fogatokkal és hajtókkal. Ugyanakkor ismételten lőszert, pénzt és ruhaneműeket sürget a minisztériumtól. Az a tény, hogy a ruházat a Dunán inneni önkéntes nemzetőrségnél olyan nagy problémát jelentett, hogy „szenvedő seregé" nevében a harmadik napon, szeptember 20-án is a köpönyegeket kellett sürgetnie,[109] mutatja, hogy Ivánka önkénteseinek zömét a legszegényebb néposztály fiai alkothatták.

A másik fontos kerületi tábor, amelynek alakulatai részt vettek a pákozdi csatában, Pápán alakult, Kosztolányi Móric őrnagy parancsnoksága alatt. Ez a tábor sokkal lassabban gyülekezett és Kosztolányi szeptember 6-án azt jelentette a miniszterelnöknek, hogy rendeltetési helyére érkezve, ott „sem nemzetőröket, sem a törvényhatóságoktól értesítést" nem talált.[110] Serege csak lassan gyülekezett és a négy ágyút is csak szeptember 16-án küldte el neki a hadügyminisztérium.[111] Az ekkor már Veszprémben állomásozó „dunántúli mozgó önkéntes nemzetőr sereg" létszáma szeptember 20-án összesen két zászlóaljba osztott 1636 főből állott. (Veszprém megye 965, Komárom város 66, Győr város 105, Győr megye 227, Sopron megye 104, Moson megye 165 önkéntest küldött.)[112] Ez idő tájt csatlakozott Kosztolányi seregéhez az 1212 főnyi Tolna megyei önkéntes nemzetőri zászlóalj,[113] amely még ekkor sem érte el a 3000 főt.

Az önkéntesek első próbája Jellacsics seregének megállítása volt. Szeptember 29-én, *a pákozdi csatában* az 1. és 7., valamint az ugyancsak ezekben a napokban (a pesti önkétes „csatárzászlóalj"-ból) szervezett 14. honvédzászlóalj és a sorezredi alakulatok mellett Ivánka és Kosztolányi önkéntesei is részt vettek. Az igen vegyes összetételű seregben *a honvédek és nemzetőrök nemcsak a harci szellemet és elszántságot, de a túlsúlyt is biztosították*, mivel együttes létszámuk a közel 16 000 főnyi seregben elérte a 10 000 főt, ezen belül az önkéntesek száma meghaladta a 7000 főnyi létszámot. A csatában Ivánka seregéből az 1. és 2. pesti önkéntes nemzetőri zászlóalj, továbbá a nógrádi önkéntesek (a jobbszárnyon) és a borsodi zászlóalj (a centrumban) vettek részt. A Pápán gyülekezett dunántúli seregből csak a tolnai önkéntesek (a jobbszárnyon) és a kiegészített veszprémi önkéntes zászlóalj (tartalékban) részvételéről tudunk.[114] Nem ismerjük pontosan a honti és a Kosztolányi parancsnoksága alatt visszamaradt

[108] ONöHt 1848:4159.
[109] ONöHt 1848:4189. Ld. még: *Bpl 2. sz. Áll. Lt.* Nógrád m. lt. Bizottm. ir. 1848:2050.
[110] ONöHt 1848:3592—93.
[111] ONöHt 1848:3981., 4433.
[112] ONöHt 1848:4140.
[113] ONöHt 1848:3803.
[114] *Hadtörténelmi Intézet Levéltára. 1848—49-es iratok.* (A VII. hadtest hadműveleti naplója) — Közli: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. II. 49. p.

dunántúli önkéntesek elhelyezését és szerepét a pákozdi csata időpontjában.

Áttekintve szeptember végéig a Tiszán inneni és túli önkéntes nemzetőrség szervezését is, arról igen keveset mondhatunk. Görgey Szolnokon állomásozó Tiszán inneni önkéntes nemzetőrei még lassabban gyülekeztek, mint Kosztolányi önkéntesei.[115] Görgey, aki augusztus végén Iványkával együtt dolgozott az önkéntes mobilizáció tervezetének elkészítésén, két nappal kinevezése után, augusztus 29-én már szintén körlevélben fordult a hatóságokhoz, hogy segítsék seregszervező munkájában.[116] Ennek ellenére Görgey szeptember 15-én a következőket jelentette a miniszterelnöknek: ... „e pillanatban képtelen vagyok ellenség elébe indulni, azon egyszerű oknál fogva, mivel seregem még nincs"...[117] A jelentés szerint addig csak Szeged városának 242 főnyi jól felszerelt és kiképzett önkéntese érkezett meg. Az 500 jászkun önkéntes nemzetőrt azokban a napokban várta, a 600 főnyi Heves megyei önkéntes csapatot pedig csak a hó végére. Kérte Batthyányt, hogy míg serege kellően fel nem készült arra, hogy ellenség elébe állhasson, ne kelljen kiindulnia. Rövidesen azonban Görgey alakulatát is elindították, majd szeptember 24-én — Jellacsics esetleges, a Dunán történő átkelésének, illetve Pest városának a Duna—Tisza közéről várható megtámadásának megakadályozására — mintegy 1000 főnyi alakulatával Csepel-sziget védelmére rendelték.[118]

A Máriássy János őrnagy parancsnoksága alatt Aradon gyülekező Tiszán túli önkéntes nemzetőrségről annyi ismeretes, hogy szeptember 23-áig csak a Békés megyei 387 önkéntes érkezett meg táborába.[119] A Hajdú kerület 600, Debrecen 300 önkéntes érkezését jelezte a hó végére.[120]

A Tiszán inneni és túli kerületekben tehát jóval lassabban haladt az önkéntesek kiállítása, mint a másik két kerületben. Ezt elsősorban az magyarázza, hogy a déli táborokban többségében ezeknek a megyéknek nemzetőrei teljesítettek szolgálatot, így először azok újabb (második vagy harmadik) leváltását kellett megszervezniök. Ezt a viszonylagos elmaradást azután később, Kossuth alföldi toborzó útja idején pótolták.[121]

1848 szeptember havának végéig az önkéntes nemzetőrség mobilizációja a fent ismertetett eredményeket érte el. Ezek a Pákozdnál kivívott győzelem ellenére sem voltak megnyugtatóak, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy az eredeti tervek szerint öt hét alatt minden kerületben 5—5000 főt terveztek kiállítani. Ez pedig a legeredményesebben dolgozó

115 *Görgey Arthur:* Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Bp. 1911. I. 3—4. pp.

116 Ld. *Herendi József* id. mü 51. p.

117 ONöHt 1848:4319.

118 *Bpi 2. sz. Áll. Lt.* Nógrád m. lt. Alisp. ir. 1848:1395.; *Görgey* id. mű I. 6—7. pp.; *Steier Lajos:* Görgey és Kossuth. Bp. 1924. 20., 56—57. pp.

119 ONöHt 1848:3891., 4461.; Ld. *Oláh István* id. mű I. 277. p.

120 *Szabó István:* Debrecen 1848—1849-ben. Debrecen, 1928. 19—20. pp.

121 Ld. erre: *Barta István:* Kossuth alföldi toborzó körútja 1848 őszén. *Századok*, 1952. 1. sz. és klny.

Ivánkának is alig sikerült. Tekintetbe véve az országot fenyegető veszély növekedését, meg kell állapítanunk, hogy ezek az eredmények elmaradnak a június—júliusi honvédtoborzás eredményeitől, de azt is meg kell állapítanunk, hogy a lassú szervezés egyik oka éppen abban keresendő, hogy az első tíz honvédzászlóalj kiállítása után a toborzást gyakorlatilag berekesztették. Emellett az önkéntes nemzetőri toborzás sikerét nemcsak az időközben megindult őszi honvéd újoncozás, de a különféle (Hunyadi, Zrínyi, Bocskai) szabadcsapatok szervezése is gátolta. Mindez együttesen magyarázza az önkéntes mobilizáció viszonylagos sikereit, amelynek jelentőségét elsősorban nem számszerű eredményei adják, hanem az a változás, amelyet a nemzetőrség osztályösszetételében idézett elő.

Korábban említettük, hogy a nemzetőrség soraiban eredetileg csekély százalékban szerepeltek a törvényben előírt vagyoni kellékekkel nem rendelkező, jobbára önként jelentkezett személyek. Ezeknek többsége azonban az első mobilizáció idején visszalépett a nemzetőri szolgálattól, mivel az számukra, a már ismert okokból szinte megbírhatatlan anyagi terhet, illetve károsodást jelentett volna. A kérdés az, hogy az adott veszélyes helyzetben hogyan reagált a meghirdetett toborzásra egyrészt az uralkodó osztály, másrészt a nemzetőrség soraiból kirekesztett nincstelenek rétege. Előbbiek folytatták-e elzárkózó, a nemzetőrségből a széles tömegeket kizáró politikájukat és hogy az utóbbiak vállalták-e önként az eddig általuk is visszautasított terheket? A kutatások során előkerült adatok világosan mutatják, hogy az uralkodó osztály az új helyzetben egyáltalán nem tiltakozott a „szegény nép" véráldozata ellen, — s hogy a „legszámosabb és legszegényebb" néposztály fiai: a zsellérek és béreslegények, szolgák és mesterlegények ekkor önként vállalták a veszélyben levő haza védelmét.

Igen érdekes jelenség az, hogy a megyék és városok a toborzás meghirdetését, az önkéntes mobilizáció bevezetését egyként úgy értelmezték, hogy a cenzus megszűnt és — mint a honvédtoborzás idején — bármilyen vagyonú állapotú önként jelentkezőt felfogadhatnak. Ezt egyes megyék (pl. Győr, Békés) ki is mondották[122] — de a többség ezt minden deklaráció nélkül is természetesnek tartotta. Tudomásunk szerint kizárólag csak Somogy megye ragaszkodott ahhoz, hogy az önkénteseket „egyedül nemzetőrökből" állítsák ki.[123] Ezenkívül még csak Kassa városánál tapasztalhattunk hasonló magatartást. A város tanácsa ugyanis közgyűlésben döntött az 51 önkéntese között található 21 vagyontalan jelentkező felfogadásáról.[124] Ezek azonban elszigetelt jelenségek. Az iratok és összeírások tanúsága szerint a törvényhatóságok döntő többsége egyáltalán nem volt ilyen válogatós, hanem megelégedett azzal, hogy ezeket az alakulatokat „önkénytesen ajánlkozó erős, egészséges egyénekből" szervezhette.

[122] Győr: ONöHt 1848:3421.; Békés: *Oláh István* id. mű I. 269. p.
[123] *Kaposvári Áll. Lt.* Somogy m. lt. Bizottm. ir. 1848:1710.
[124] ONöHt. 1848:3516.

Ivánka őrnagy már szeptember 5-én jelentette a miniszterelnöknek, hogy ... „a Pest megye részéről kiállított önkéntesek csak nem kivétel nélkül nem nemzetőrökből, de más toborzott ... egyénekből állanak" ...[125] Ugyanezt állapította meg Görgey Heves megye rosszul ruházott önkénteseiről, akiket nem vett át — a tiltakozó megyének szeptember 21-én adott válasza szerint —, „mert ruhátlanok voltak és nem azért, mert nem nemzetőrök".[126] (A rendelkezés ti. a helyhatóságok feladatává tette az önkéntesek felruházását.)

Az önkéntes nemzetőrök számszerű megoszlása az ismert összeírásokból részben megállapítható. Sajnos, az eredeti összeírások nagyrésze elkallódott, másokat — mivel az önkéntesek mesterségét, illetve foglalkozását nem tünteti fel — csak részletes helytörténeti, más lajstromokkal összehasonlítást végző kutatás tud majd hasznosítani. Az alábbiakban közölt néhány adat is jól mutatja azonban azt, hogy az önkéntes mobilizáció mennyire megváltoztatta a kiindított alakulatok osztályösszetételét, szociális bázisát:

Pest megye összeírásaiból ismert 150 önkéntesből 80 szolga, 14 béres, 6 napszámos, 4 mesterlegény és 2 zsellér volt.[127] *Kecskemét* városa 309 önkéntes nemzetőre között 120 volt a szolgák, 77 a mesterlegények, 33 a „kézi munkások" száma, továbbá egy béres és egy napszámos.[128] A *Kiskunfélegyháza* által kiállított 52 önkéntes között 36 szolga volt.[129] A *Moson megye* által állított 162 főnyi önkéntes csapatban 124 szolga, egy boltoslegény és egy mesterlegény volt.[130] Ezek az önkéntesek ugyanakkor a legfiatalabb, katonai szempontból a legértékesebb korosztályokból kerültek ki: a 675 főből 552, vagyis 81.8% volt a 25 éven aluliak aránya.

A fentieket a szociális összetétel szempontjából összesítve:

A kiállító hatóság	Önkéntesek létszáma összesen	Ebből szolga, béres, mesterlegény stb.	Az összes létszám százalékában
Pest megye	152	106	69,7%
Kecskemét	309	232	75,1%
Kiskunfélegyháza	52	36	69,2%
Moson megye	162	126	77,8%
Összesen:	675	500	74,1%

125 ONöHt 1848:3480.; Ld. még 109. sz. jegyzet.
126 *Steier* id. mű 30—31. pp.
127 *Bpi 2. sz. ÁM. Lt.* Pest. m. lt. Közgy. ir. 1848:6085, 6089. (A többi itt lévő összeírás nem tünteti fel a foglalkozást.)
128 *Kecskeméti Áll. Lt.* Kecskemét lt. Az 1848/49-es szabadságharc iratai. II. köt. 167. sz.
129 *Kecskeméti Áll. Lt.* Kiskunfélegyháza lt. Főbírói hivatal ir. 1848. L. 31. F. 2. F. 1. Sz. 33.
130 *Győri Áll. Lt.* Moson m. lt. Bizottm. ir. 1848:1071.

Ebből a néhány, nem országos érvényű, de kétségtelenül jellemző adatból is megállapítható, hogy a *nemzetőrség önkéntes mobilizációjának bevezetése* nemcsak mennyiségi, hanem *minőségi változást idézett elő a katonai szolgálatra alkalmazott nemzetőrség soraiban, annak osztályösszetételét a nincstelenek: szolga- és mesterlegények, béresek és zsellérek javára változtatva meg.* Ha a fenti összegezés középarányosát, a 74 százalékot várakozáson felül magasnak tartjuk is, ha sajátos tényezők összejátszásának tekintjük (bár az ország más-más vidékéről van szó), hogy az említett rétegek az önkéntesek háromnegyed részét adják, nem tekinthetjük tulzásnak azt a megállapítást, hogy ezeknek az önkénteseknek mintegy 50—60 százaléka ebben az időszakban országosan is a legszegényebb néposztály fiaiból került ki. (Elsősorban a szolgalegényekre gondolunk itt, mert a fentebb ismertetett létszámból is 360 fő, vagyis 53,3 százalék a szolgák aránya!) Ennek alapján pedig azt is megállapíthatjuk, hogy a XXII. tc. értelmében eredetileg kirekesztett nincstelenek beáramlása, illetve döntő térhódítása a nemzetőrség soraiba nem a Jellacsics ellen a Dunántúlon meghirdetett szeptemberi népfelkelés és Kossuth emlékezetes alföldi toborzó útja idején,[131] hanem már egy hónappal korábban, augusztus második felében a várható horvát támadásra való felkészülés idején történt.[132] Nem a pár hetes különbséget akarjuk hangsúlyozni, hanem azt, hogy ez a döntő változás nem az általános népfelkelés, vagy a tömeges mozgósítás, hanem az önkéntes egyéni jelentkezés idején, a szeptemberi fordulat előtt következett be. (A népfelkelés esetében egyébként is — mivel nincs tudomásunk a szolga- és béreslegények, zsellérek stb. tömeges és kifejezett ellenszegüléséről — természetes, hogy a hadrakelt nép többségét a szegénysorsúak adják.)

Mindezt összegezve megállapíthatjuk, hogy a nemzetőrség funkciójának megváltozása következtében a nemzetőri alakulatok osztályösszetétele is rövidesen megváltozott, hogy *a belső rendfenntartó szerep helyett a harctéren alkalmazott nemzetőrség még 1848 nyarán az osztályelnyomás, a vagyonosok karhatalmi szervéből a honvédelem szervévé változott át.* Dolgozó népünk önzetlen hazafiságának honvédő hagyományaink sorában is kimagasló példája, hogy 1848 augusztus—szeptemberében a forradalomtól addig legkevesebbet vagy éppen semmit nem kapott rétegek: a szolga- és béreslegények, zsellérek, mesterlegények, napszámosok és kétkezi munkások önként vállalták a forradalom ügyének és az ország függetlenségének védelmét. Ennek jelentőségét igazán csak akkor tudjuk méltányolni, ha visszagondolunk arra, hogy ugyanezen rétegek egy-két hónappal korábban élesen tiltakoztak a szolgabírák önkénye által kikényszerített mobilizáció ellen, mert a megyék a törvény és akaratuk ellenére táborba küldték őket.

[131] A Jellacsics elleni népfelkelés összetételére ld. *Varga János* id. mű 261. és köv. pp.; a Kossuth által toborzott felkelőkre: *Barta I.* id. cikk, *Századok*, 1952. 1. sz. 161. p. és klny. 18. p.

[132] A felhasznált összeírások az aug. 21. — szept. 15. között lefolyt toborzásról készültek. Befejezésük dátuma: Pest m. — aug. 25., Kecskemét — szept. 15., Kiskunfélegyháza — szept. 6., és Moson m. — szept. 11.

A válságos percben azonban félretéve egyéni sérelmeiket, elsőként ragadtak fegyvert.

Az önkéntes nemzetőrség fontosságát csak akkor érthetjük meg maradéktalanul, ha némi figyelmet fordítunk ezeknek az első honvédzászlóaljakhoz nagyon hasonló körülmények között létrejött alakulatoknak további sorsára. Nincs terünk harctéri szereplésüket a továbbiakban nyomon kísérni, de mindennél többet mond az, hogy *az önkéntes szolgálatra jelentkezett nemzetőri zászlóaljak többségét 1848 őszén és telén honvédzászlóaljakká szervezték át.*[133] Az átszervezés többnyire az alakulatok kérelmére történt, annak ellenére, hogy a honvédek közé történt besorolás az önkénteseknek 6 hónap vagy egy év helyett most már nem is három-, hanem négyévi szolgálatot jelentett. (Ti. az őszi honvédújoncokat már négy évre fogadták.)

Így alakult a Pest városa által az augusztus 13-i miniszterelnöki rendeletre kiállítani tervezett „pesti csatárzászlóalj" önkénteseiből a 14. honvédzászlóalj (amely már Pákozdnál is szerepelt), a Zrínyi csapatból a 35. zászlóalj, a baranyai önkéntesekből a 36. zászlóalj, Woronieczky herceg csapatából a 38. zászlóalj, a tolnai önkéntesekből a 46. zászlóalj, a zalai önkéntesekből a 47. zászlóalj, a szabolcsi önkéntesekből a 48. zászlóalj, a Hunyadi csapat gyalogságából az 50. zászlóalj, a Bocskai csapatból az 52. és 53. zászlóalj, a jászkun kerületi önkéntes nemzetőrökből (kiegészítéssel) a 65. zászlóalj, a Pest megyei második önkéntes nemzetőri zászlóaljból a 66. zászlóalj, a debreceni verespántlikásokból a 68. zászlóalj stb. Ez a folyamat végighúzódott az egész szabadságharcon. Így alakult pl. 1849 májusában a beregi guerillacsapatból a 91. zászlóalj, júniusban a zólyomi második nemzetőri zászlóaljból a 125. és a szabolcsi önkéntesekből a 139. honvédzászlóalj.

Ez az átalakulás, a honvédségi alakulatokkal történt teljes egybeolvadás az önkéntes nemzetőri zászlóaljak kiváló harci szelleméről és magas harcértékéről tesz tanúságot. Előbbi nélkül az átszervezés ugyanis lehetetlen, utóbbi nélkül pedig értelmetlen lett volna. Ezeknek az alakulatoknak felvétele a honvédség kötelékébe számos új zászlóaljjal, az 1848 szeptemberétől 1849 januárjáig alakultak mintegy negyedével szaporította a honvédsereg sorait. Ez pedig Kossuth javaslatát és Batthyány intézkedését igazolta, aki sietve hozott rendelkezésével, az önkéntes mobilizáció bevezetésével a nemzetőrség egy részét a honvédség értékes segítőjévé és kiegészítőjévé tette. A nemzetőrség önkéntes mobilizációjának intézményét ez teszi az *egész* szabadságharc szempontjából fontos, nagyobb figyelmet érdemlő kérdéssé.

[133] Ld. erre *Berkó István:* Az 1848—49. évi szabadságharc hadkiegészítése. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1957. 1—2. sz. 218. p. Idézett cikk nem tesz különbséget az önkéntes nemzetőrök és az 1848 őszén önként beállott honvédek között.

A HÖCHSTÄDTI CSATA[1]

(1704. augusztus 13.)

Perjés Géza

„A másik futár a hőchstädti csatavesztés szerencsétlen hírével érkezett, ez az esemény megfosztott még reményétől is annak, hogy egyesülhessek a bajor választófejedelemmel. Ez a remény volt az egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, amelynek nehézségeit nagyon is előre láttam."[2] Így írt Rákóczi a hőchstädti csatáról, s már ez a kijelentés önmagában is elegendő indok lenne ahhoz, hogy részletesen vizsgáljuk. Azonban nemcsak Rákóczi, hanem az osztrák, a francia és az angol hadtörténelmi irodalom is egyaránt a spanyol örökösödési háború fordulópontjának tartja.[3]

Bár mind a magyar, mind az egyetemes hadtörténelem szempontjából döntő eseményről van szó, mégsem dolgozta fel még a magyar hadtörténelemírás a hőchstädti csatát. Magyar részről néhány oldalas, inkább csak ismertetés számba menő leírások jelentek meg és ezek is a múlt század utolsó negyedében készült, s ma már sok tekintetben elavult, osztrák feldolgozásra támaszkodtak.[4] A századforduló éveiben

[1] A hadtörténelmi irodalom két néven tartja számon a csatát. A német, osztrák és francia feldolgozások a csata szempontjából központibb fekvésű Hőchstädtről nevezték el, míg az angolok a csatatér szélén fekvő Blindheimről, ahol az angol erők zöme alkalmazásra került, s ahol a falut védő franciákat bekerítették. Az angol nyelvhasználatban Blindheim-ből Blenheim lett.

[2] *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai.* Vass István ford. Bp. 1951. 93. o.

[3] Reboul francia hadtörténész szerint „több, mint egy évszázada az egyetlen valódi, döntő vereség", mely a nagymultú francia hadsereget érte. *G. Hanotaux:* Histoire de la Nation française. Tome VIII.: Histoire militaire et navale. 1. vol.: *J. Colin:* Des Origines aux Croisades. *Fr. Reboul:* Des Croisades à la Revolution. Paris. 1925. 475. o.

[4] Magyar feldolgozások: *Rónai—Horváth:* Az egyetemes hadtörténelem vázlata. Bp. 1889., *Breit:* Az egyetemes hadtörténelem vázlata. Bp. 1899., *Ajtay:* A hőchstädti csata. *Lukinics—Markó:* Sorsdöntő csaták c. kötetben. Bp. é. n.

Osztrák feldolgozás: Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. I. Serie, VI. Bd.: G. *Ratzenhofer:* Spanischer Successionskrieg. Feldzug: 1704. Wien. 1879. (A következőkben: Feldzüge VI.) Bár a Feldzüge felfogása sok esetben korlátolt, módszere kifogásolható, magyar szempontból pedig ellenséges hangú, mégis a spanyol örökösödési háborúnak ma is nélkülözhetetlen forrása.

és az első világháború után jelentős angol kutatások indultak meg, melyek sok tekintetben módosították a *Feldzüge* megállapításait és szakítottak korlátolt, dinasztikus felfogásával.[5] Eme feldolgozásokon kívül nagy segítségünkre volt két XVIII. századi iratpublikáció,[5/a] melyek áttanulmányozása sok olyan szemponthoz segített hozzá, melyek az angol és osztrák feldolgozásokból egyaránt kimaradtak. Áttanulmányozásuk után a francia hadvezetőség ténykedéseit más megvilágításban láttuk meg és ennek következtében sikerült szakítanunk az osztrák részről Savoyai Jenőt, angol részről Marlborough-t aránytalanul felmagasztaló nézetekkel és általában mélyebbben vizsgálhattuk a lefolyt hadműveletek materiális és katona-földrajzi tényezőit.

Mindezen indokokon felül éppen a Rákóczi-szabadságharc szempontjából, általános, elvi okokból is szükséges, hogy a spanyol örökösödési háborúval részletesebben foglalkozzunk. Amint már a tanulmány elején idézett kijelentésből is látszik, Rákóczi stratégiai elképzeléseiben központi helyet foglalt el a francia—bajor erőkkel való közvetlen egyesülés gondolata. És már a szabadságharcot megindító paraszti vezetők is pontosan látták, hogy az osztrák elnyomás ellen indított háború csakis akkor járhat eredménnyel, ha Bécs olyan külpolitikai helyzetbe bonyolódik, mely maga után vonja a Magyarországon levő császári erők jelentős gyengítését. Azonban ezen felül azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az egész szabadságharc alapvető kérdése, a nyugati, módszeres hadviselés elsajátításának kérdése volt. Ha ebben a tekintetben Rákóczi fáradozásai sikerrel járnak, akkor a szabadságharc diadalra jut. Jól tudjuk, hogy ez nem sikerült — és az adott társadalomtörténeti viszonyok között nem is sikerülhetett. Azonban mindenképpen jogosult, sőt a szabadságharc katonai történetének megértése, valamint Rákóczinak a regularitás megteremtésére irányuló szüntelen tevékenységének értékelése szempontjából szükséges is, hogy az eddiginél pontosabban ismerjük a nyugati hadviselés korabeli állapotát. Különösen fontos ez azért is, mert a spanyol örökösödési háború sok tekintetben kezdés, némely tekintetben befejezés, de mindenképpen jelentős állomás a hadviselés történetében. Ez az első háború, melyben az újkori, állandó hadsereg teljes fegyverzetben, az új, állandó, megállapodott hadseregadminisztráció teljes apparátusával lép elénk. Egy majdnem százesztendős folyamat záróaktusának vagyunk tanúi, mely-

[5] Legjelentősebb, igen jó hadtörténelmi részleteket is tartalmazó feldolgozás: *Trevelyan:* England under Queen Anne. London, 1930—34. 3 kötetes műve. Sajnos, a legfontosabb hadtörténelmi feldolgozásokat, mint Fortescue, Taylor, Atkinson, Kearsey műveit könyvtárainkban nem találtam meg, így *W. S. Churchill:* Marlborough. His Life and Times. 1—4. vol. London, 1934. művét kellett használnom. Churchill ugyan nem hivatásos hadtörténész, azonban jól felhasználta a szakfeldolgozásokat. Sokkal enyhébb formában, mint a Feldzüge-ben, e műben is etlalálható a nacionalista túlzás és személyi kultusz, — ez utóbbi annál is inkább, mivel a szerző leszármazottja Marlboroughnek, az angol hadsereg akkori vezérének. Mindent egybevetve azonban, megfelelő kritika mellett használható mű és az említett angol feldolgozások hiányában nélkülözhetetlen.

[5/a] Campagne de Mr. le Maréchal de Marsin en Allemagne. L'an MDCCIV. 2 köt. Amsterdam. 1762. Campagne de Mr. le Maréchal de Tallard en Allemagne. 1704. 2 köt. Amsterdam. 1763.

ben az állandó hadsereg már nem esetlegesség, nem egyéni, uralkodói tett következménye — amint az például Mátyás királynál volt —, hanem az államok életéből kitörülhetetlen, elvonatkoztathatatlan tény, társadalmi törvényszerűségek következménye. Ugyancsak jelentős ez a háború azért is, mert a hadseregek létszámai az előző időkhöz képest ugrásszerűen megnövekednek. Franciaország évente 4—500 000 fős hadseregeket állít ki, ellenfelei összesen ugyanennyit. Mindez vezetéstechnikai szempontból új feladatok elé állítja a hadseregek vezetőségeit. A nagy létszámokhoz és a szóban forgó tét nagyságához képest — ti. a spanyol birtokok megkaparintása — a háború dimenziói is megnövekednek: több kontinensen, szárazon és vízen dúl a háború és a stratégiai vezetés már világrészeket felölelő hadszínterekben gondolkodik. A taktikában is hatalmas változások vannak: ez az első, nagy, valódi próbatétele a pikáját elhagyó, szuronyos puskával felszerelt gyalogságnak. A gyalogság elsősorban tűzerejével hat, lökőerejét még nem tudja érvényesíteni, épp ezért a lovassággal legszorosabb együttműködésben harcol. Nincsenek még teljesen tiszta lovas szárnyak és csak gyalogságból álló centrumok, mint ötven évvel később a hétéves háború idején, de a fegyvernemi kölcsönös támogatás céljából már nem vegyítik a gyalogságot és lovasságot szakaszonként és századonként, mint Montecuccoli korában. A gyalogság merev, kiigazított sorokban támad, a lovasság még használja pisztolyát és ügetésben rohamoz. Merev, terephez nem alkalmazkodó, nehézkes taktika ez, de a legnagyobb mértékben racionalizált és szervezett.

Új jelenségek mutatkoznak az anyagi ellátás terén is. A hadseregek továbbra is a raktáraikhoz vannak kötve, sőt a megnövekedett létszámok még jobban odakötik, ugyanakkor azonban a nagyobb dimenziók nagyobb cselekvési szabadságot, a raktáraktól való szabadulást kívánják. Kiegyenlítő megoldásként jelentkezik a „konvoi" rendszer és a hadsereg ellátási alapjának etapponként történő előreépítése. Új viszonylatok tárulnak elénk a társadalom és a hadsereg kapcsolatában is. A korai kapitalizmus feszítő erői nagyszabású célokat — világrészek uralmát és kizsákmányolását — tűzik ki célul, de ugyanakkor benn a hadseregben is, annak adminisztrációjában, anyagi ellátásában, a törzsek munkájában, az intendaturákban, erődítési hivatalokban és mérnökkarokban helyet kap a hajlékony, szakértő, racionálisan számítani tudó és ésszerű ügyvitellel dolgozó polgárság és vele együtt munkamódszere is. Ez elsősorban a maga polgári forradalmán már túllevő és a burzsoáziát hatalomba iktató Angliában és a nem nemes származású, polgári ifjakat mérnökkarokban és az adminisztrációban alkalmazó Franciaországban áll fenn, de bizonyos mértékig mindegyik hadseregben így van.

Végül pedig teljesen befejeződött erre az időre az uralkodó osztályok és a harcot megvívó katonaság ideológiájának szétválása. A harmincéves háború, vagy a török elleni háború idején még szó lehetett arról, hogy vallási motívumok fűzzék valamelyest össze a katonákat vezetőikkel. Most ilyenről beszélni nem lehet, a szembenálló felek tábo-

raiban katolikus és protestáns egymás mellett harcol. Nemzeti öntudatról, hazafiasságról szó alig lehet — kivéve Magyarország és esetleg Spanyolország esetében —, hiszen a háború mindegyik fél részéről hódító, rabló háború. Mégis ezekben az igazi meggyőződés nélkül vívott csatákban a katonai helytállásnak igen szép példáival találkozhatunk. A magyarázatot csakis speciális katona-lélektani körülmények adják meg: az állandó hadsereg szervezeti állandósága, a taktika gépszerű mivolta, a tartós együttélésből eredő „esprit de corps" ad morális támaszt és erőt a félelem leküzdéséhez a kor katonáinak. Ez a gépszerű taktika az, ami később Nagy Frigyes hadseregét szinte legyőzhetetlenné teszi, de ugyanakkor merevsége, mesterkélt mivolta és a katonák ideológiai közömbössége már magában hordja az összeomlás csíráit is és a francia forradalom szabadabb taktikával harcoló, lelkes tömegei pillanatok alatt összedöntik az agyaglábú kolosszust!

Ezek lennének egészen röviden azok a jelenségek, melyek meghatározzák a spanyol örökösödési háború helyét az egyetemes hadtörténelmi fejlődésben. S ezek azok a jelenségek, melyeket a Rákóczi-kor kutatójának szem előtt kell tartania, mikor a szabadságharc katonai eseményeit vizsgálja. Bármelyik szempontot is nézzük, azt kell látnunk, hogy hatalmas hátrányokkal indult a felkelés: generációk tapasztalatát, elméleti tudását, szervezeti formáit, adminisztratív eljárásait, kiképzett kereteit, haditechnikáját egyesítő megállapodott állandó hadsereg helyett a hősi elszánás lendületével csatasorba özönlő szinte amorf tömegek, melyekből harc közben kell szilárd szervezetű csapatokat formálni; organizált, mechanikus taktika helyett lelkes nekirohanások és fejvesztett visszaözönlések; korszerű fegyverek helyett kapa, kasza, lándzsa; szakszerűen képzett vezetők helyett lelkes dilettánsok. Mégis, mindezen hátrányok mellett is, nyolc évig tart a szabadságharc. Bécsre lidércnyomásként nehezedik a kuruc veszély, a szövetségesek diplomáciai és katonai tárgyalásain első helyet foglal el a magyar kérdés és ezernyi megpróbáltatás, minden kudarc között is épül, gyarapodik a kuruc hadsereg. Hogyan volt ez lehetséges? Mi magyarázza katonailag a nyolc évig tartó ellenállást? Két körülményből kaphatunk választ, és ez a két körülmény — mely elővételezi a francia forradalomban bekövetkezett hadtörténelmi változásokat — határozza meg a Rákóczi-szabadságharc helyét az egyetemes hadtörténelemben. Az óraműszerűen, gépi egyhangúsággal működő állandó hadsereget a francia forradalmi hadsereg dönti meg, mely megtartja, sőt továbbfejleszti az állandó hadseregben kifejlődött elméletet és gyakorlatot, de a forradalmi lelkesedés és az ebből eredő forradalmi taktika minőségi változást hoz. A reakció hadseregeiben a vezetők formalizmusa és a katonák teljes közömbössége nem bír ellentállni a csapásoknak és a büszke hadigép használhatatlan ócskavasként hever a hadak országútján. Az állandó hadsereg eme sebezhetősége már a Rákóczi-szabadságharc idején is megvolt, s a kuruc hadsereg éppen ebből a szempontból volt fölényben. A nép forradalmi megmozdulása, a kuruc hadsereg ideológiai fölénye újraélesztette a törökkori portyázó taktikát, sőt stratégiai

értelemben mélyítette ki és ezzel megoldhatatlan feladat elé állította a császári hadvezetést. A Habsburg ármádia minden nagy csatában győzött, de egyet sem tudott stratégiailag hasznosítani, az országnak úgyszólván minden területén végigvonult, de sehol nem tudta lábát tartósan megvetni. Forradalmi lelkesedés, nemzeti öntudat, mozgékony villámgyors taktika és stratégia — ez a magyarázata a kurucok sikereinek és ezért tartjuk a Rákóczi-szabadságharcot a francia forradalmi hadművészet elővételezésének. Hogy mégsem győzött, nem győzhetett, pusztán azért volt, mert a török hódítás és német kizsákmányolás okozta sajátos történelmi fejlődésünk következtében nem állt rendelkezésre az állandó hadsereg évszázados fejlődésében felhalmozott katonai tudás, tapasztalat, szervezeti forma, melyet a francia forradalom felhasználhatott és tovább fejleszthetett.

A spanyol örökösödési háború indítóokai.

Események 1704-ig.

A XVII. század végén Spanyolország volt Európa beteg embere. A korai kapitalista fejlődés nagy vívmányai, az erős, központi kormányzatot lehetővé tevő adminisztráció, a gazdasági szervezet fejlettebb formái, a városi polgárság megerősödése, a merkantil gazdaságpolitika nem vertek gyökereket a dölyfös hidalgók országában. A Dél- és Közép-Amerika nagy részét, a Fülöp-szigeteket, a Kanári-szigetet és Afrika egyes részeit, Nápolyt, Szicíliát, Milánót, Szardíniát, a Baleari-szigeteket és Spanyol Németalföldet (kb. a mai Belgium és Luxemburg) magában foglaló hatalmas birodalom a legteljesebb gazdasági, társadalmi és katonai hanyatlásban volt és csupán csak az mentette meg a széthullástól, hogy leigázott részeiből hiányzott a vitalitás ahhoz, hogy lerázzák magukról a spanyol uralmat, másrészt pedig Európának úgyszólván minden állama valamilyen formában érdekelve volt fenntartásában az egyensúly biztosítása miatt. A birodalom hosszasan agonizált és a válság akkor következett be, amikor a terhelt és gyengeelméjű II. Károly 1700-ban, utód nélkül elhúnyt és felmerült az öröklés kérdése. Az öröklésben közvetlenül Ausztria és Franciaország volt érdekelve, azonban a birodalom egészének, vagy akár egyes részeinek birtoklása a legitim örökösök bármelyike által, létérdekeiben érintette Angliát és Hollandiát is. Ez a két hatalom gazdaságilag volt érintve az örökösödés által. Amennyiben az egész birodalom francia kézre kerül, akkor kereskedelmük van veszélyben. Ugyanis Spanyolország képtelen lévén arra, hogy iparát és kereskedelmét maga irányítsa, az anyaország és a gyarmatok közti kereskedelmet angol és holland kereskedőknek engedte át. Az angol szövőipar termékei — melynek nyersanyagát tekintélyes részben a spanyol gyapjúexport szolgáltatta — nagy tömegben talált piacot az amerikai spanyol gyarmatokon, az itáliai és németalföldi birtokokon, és magában Spanyolországban is. Francia hegemónia esetén mindettől elestek volna az angol és holland kereskedők. A földközi-tengeri és itáliai spanyol

birtokok francia kézre való jutása pedig a levantei kereskedelemtől zárta volna el őket. Ezenfelül pedig Németalföld birtokában a franciák veszélyeztetik a Keleti- és Északi-tengeri forgalmat, tehát a skandináv államokkal meglevő intenzív kereskedelmi kapcsolatokat, Hollandiát pedig közvetlenül fenyegeti a francia elözönlés veszélye.

II. Károly közvetlenül halála előtt az egész spanyol birodalmat a francia örökösre hagyta, kizárván belőle a Habsburg örököst. Ez az elhatározás — mely főleg a spanyol nemesség azon vak törekvéséből eredt, hogy a birodalmat, melyet kormányozni ugyan nem tudott, mégis osztatlanul megőrizze — a legnagyobb bonyodalmakat okozta. XIV. Lajos a legnagyobb dilemma előtt állott: akár elfogadja az örökséget, akár nem, mindenképpen háború az eredmény. Még egy év sem telt el azóta, hogy III. Vilmos angol királlyal aláírta az ún. „második felosztási szerződést", melynek értelmében az osztrák örökös lenne a spanyol király, megkapná az amerikai gyarmatokat és Spanyol Németalföldet, ezzel szemben Franciaországé lenne Nápoly, Szicília és Milánó. Most pedig az egész birodalmat neki, pontosabban unokájának ajánlották fel. Megszegje a szerződést, amit Vilmossal kötött? Ez háborút jelentene. Tartsa magát a szerződéshez? Ez lenne a béke útja, ha Ausztria telhetetlen kapzsiságában nem akarná magának az egész örökséget. Ausztria nem fogadta el a felosztási szerződést és ragaszkodott az egész spanyol birodalomhoz. Ezt viszont XIV. Lajos nem fogadhatta el. Kiút nincs: a háború elkerülhetetlen. XIV. Lajos országának zilált gazdasági viszonyai miatt nem szívesen fogott háborúba. Azonban, ha már mindenképpen harcolni kell, jobbak az esélyei, ha elfogadja az örökséget, mintha a felosztási szerződéshez tartja magát. Ha a felosztási szerződésnek akar érvényt szerezni, Ausztria közelebb lévén, hamarabb foglalhatja el az itáliai birtokokat, mint ő és amellett az sem biztos, hogy jogainak érvényesítésére támogatást találna a tengeri hatalmaknál, Spanyolországban pedig biztosan nem, mivel a nemesség semmiképpen nem akar belemenni a felosztásba. Viszont, ha elfogadja az örökséget, Spanyolország biztosan mellette lesz, de kétséges, hogy Hollandia és Anglia beleavatkozik ellene a háborúba. Természetesen Ausztriával meg kell mérkőznie, azonban bízhat hatalmas hadseregében és abban, hogy a tengeri hatalmak segítsége nélkül Ausztria nem tud eljutni sem a gyarmatokra, sem Spanyolországban, sem Németalföldre, sem Szicíliában, mivel nincs tengeri flottája.

Az ezután bekövetkező események érdekesen szemléltetik az egyéniség szerepét a történelemben. XIV. Lajos a merkantil gazdaságpolitika szellemében cselekedett és a francia burzsoázia gazdasági érdekeit képviselte. A spanyol örökség kérdése, a gyarmatok megszerzése eme érdekek kiszolgálását jelentette. Hogy ez csak háború árán volt lehetséges — nem pusztán rajta múlott. Elfogadta I. Károly örökségét, de mi egyebet is tehetett volna Ausztria mérhetetlen kapzsiságával és makacsságával, a spanyol nemesség vakságával és a tengeri hatalmak ingatagságával és megbízhatatlanságával szemben? Elhatározása Fran-

ciaország, de talán egész Európa számára is a legüdvösebb volt. Amennyiben csak Ausztriával kerül szembe, — és erre minden esélye megvolt —, akkor a háború kimenetele nem kétséges. Ausztriát rövid háborúban, hamar legyőzheti és ezzel országát és egész Európát is megkíméli egy beláthatatlan végű konfliktustól. A hibát, pontosabban a hibák sorozatát ezután követte el és „... politikája rövidesen elkerülhetetlenné tette az új európai háborút".[5/b] Személyiségének ereje, államvezetésének abszolutizmusa, Mazarin-hoz, Colbert-hoz, Louvois-hoz hasonló egyéniségek ellensúlyozó szerepének teljes hiánya, a francia főúri osztály és burzsoázia gerinctelensége légüres teret teremtett körülötte, melyben nem korlátozta a realitások közegi ellenállása. Brutális, szinte primitív hódító politikába kezd. Mindaz, ami eddig történt, a francia társadalom osztályviszonyaiból és gazdasági érdekeiből következett, — most a francia politika XIV. Lajosnak tisztán egyéni működéséből, nagyravágyásából indokolatlan hangsúlyt kapott és Franciaország számára kedvezőtlen politikai helyzetet teremtett. Egymásután sérti meg Anglia és Hollandia érdekeit: elfoglalja Spanyol Németalföldet és az ott levő semleges, de nemzetközi szerződés értelmében holland helyőrségek által megszállt várakat, kizárja az angol és holland kereskedőket az amerikai kereskedelemből, az afrikai rabszolgakereskedelmet francia monopóliummá teszi és általában az egész spanyol birodalmat a francia kereskedelem kizárólagos zsákmányterületének tekinti. Végül pedig betetőzi tévedéseit azzal, hogy a Stuart-ház katolikus ágának száműzetésben levő tagját, a trónkövetelő III. Jakabot ismeri el az angol korona örököséül.

XIV. Lajos agresszív politikája nyomán az angol és holland közvélemény egyre inkább háborús pártivá lett. Az angol alsóházban többségben levő mérsékelt tory-párt kezdetben még a háború ellen volt, azonban az események hatása alatt csak a háborúban látott kivezető utat. A kereskedelemben jobban érdekelt whig-párt kezdettől fogva a háború mellett volt. És ez igen jelentős eseményhez vezetett. Vilmos király, aki az angol világbirodalom alapköveit lerakta, megszerzi a parlament támogatását nagy tervéhez, a francia hegemónia letörésére irányuló angol—holland—osztrák szövetséghez, a „Grand Alliance"-hoz. A szerződést a francia agresszivitástól végleg felbőszített parlament 1701 szeptemberében jóváhagyja. A szerződés lényege az, hogy elfogadják a francia jelölt — V. Fülöp — királyságát Spanyolországban és Amerikában, azonban a francia és spanyol korona nem egyesíthető. Ezzel szemben Ausztria megkapja az olasz birtokokat és Spanyol Németalföldet, ez utóbbit azzal a kikötéssel, hogy megakadályozza a Hollandia ellen irányuló francia inváziót. A tengeri hatalmak kereskedelmi érdekei is kifejezésre jutottak a szerződésben, amennyiben ugyanazokat a privilégiumokat biztosította a számukra, mint amelyeket II. Károly alatt élveztek.

[5/b] *Birjukovics—Porsnyev—Szkazkin:* Az újkor története. Bp. 1953. 1. köt. 297. o.

Ugyanakkor az angol diplomácia megdolgozta XII. Károly svéd királyt, hogy az angol arany ellenében álljon el XIV. Lajos oldaláról és ne gátolja, hogy a szövetségesek csapatokat béreljenek a dán királytól. Szerződéseket kötöttek a porosz királlyal, a münsteri püspökkel, a hannoveri herceggel és más német fejedelmekkel, akik kötelezték magukat, hogy csapatokat bocsátanak rendelkezésükre, természetesen subsidiumok ellenében. A nagy szövetség fennállását ezek a subsidiumok biztosították.

A szerződés értelmében az angol, holland, porosz, és dán csapatok 1702 tavaszán léptek be a háborúba. A háború már 1701-től kezdve folyt Itáliában a franciák és osztrákok között. 1702-ben a háború súlypontja a Maas—Rajna—Duna hadszíntérre helyeződik át. Franciaország Hollandia ellen küldi legerősebb seregét, mert reméli, hogy a Vilmos halálával bekövetkezett zűrzavarban könnyen elbánik az angol és holland seregekkel. A franciák terve az, hogy előretörnek a Maas és Rajna között. A szövetségesek komolyabb akcióra csak a németalföldi hadszíntéren gondolhatnak, mivel Ausztria vállalt kötelezettségeinek nem tud eleget tenni, 120 000 fő helyett csak 60 000-et állít ki, melyből csak 20 000 fő jut a Rajnához Bádeni Lajos vezetése alatt. Marlborough július elején veszi át az egyesült angol—holland seregek parancsnokságát. Döntő csatát akar vívni a franciákkal. Először kimanővrírozza Boufflers marsallt Nimwegen alatti erős állásaiból, aki oldalmenetre kényszerül. Az igen kényes helyzetben levő francia hadsereget meg akarja támadni, azonban a holland kiküldöttek és a generálisok nem mernek ütközetet kockáztatni, így a franciák sértetlenül el tudnak vonulni. Ezután a Maas menti várak elfoglalására kerül sor és a Maas alsó folyása a szövetségesek kezére jut. Ezt megelőzően Kaiserswerth elfoglalásával a Rajna alsó folyását is megtisztítják. 1702 végével a szövetségesek komolyabb ütközet nélkül jelentős sikereket érnek el.

Nem ellensúlyozza ezt a franciák sikere a Rajna középső folyásánál, ahol elfoglalják Landaut. Viszont igen jelentős eseménye az évnek, hogy a bajorok belépnek a franciák oldalán a háborúba és elfoglalják Ulmot.

Az 1703-as év katonai szempontból nem hoz nevezetesebb eseményt. Annál mozgalmasabb az év politikai és diplomáciai szempontból. Portugália és Savoya csatlakozik a szövetségesekhez. Ugyanakkor pedig a szövetségesek egyébként is leggyengébb frontján, a Habsburg országokban új küzdő áll a csatasorba: Magyarországon megindul a Rákóczi-szabadságharc. A kuruc hadak villámgyors mozdulatokkal hódítják meg a Felvidéket, Bercsényi hadjárata biztos alapot teremt az örökös tartományok ellen intézett portyázásokhoz és módot ad arra is, hogy a bajor—francia hadakkal egyesülve Bécs ellen támadjanak. Sajnos, ezt a lehetőséget sem a bajorok, sem Bercsényi nem használják ki.

A németalföldi hadszíntéren minden nagyszabású vállalkozásra irányuló angol tervet elutasítanak a hollandok. Egyedüli eredmény

néhány vár elfoglalása. A tétlenség és sikertelenség elkedvetleníti Marlborough-t, a hadsereget, főleg pedig politikai kihatásai vannak: a kontinentális háborút ellenző szélső tory ellenzék újabb bizonyságát látja a háború hiábavalóságának és a holland szövetség értelmetlenségének. Követelik, hogy vonják vissza az angol hadsereget. Marlborough egyetért az angol hadseregnek a németalföldi hadszíntérről való kivonásával, azonban azt javasolja, hogy alkalmazzák a birodalmi csapatokkal együtt a Mosel völgyében.

A Felső-Rajnánál és a Dunánál sokkal mozgalmasabb — bár döntést nem hozó — hadműveletek folynak. Villars, francia marsall, szokatlan időben, februárban elfoglalja a kehli hídfőt, mely ettől fogva a franciák legfontosabb hídfőállása ezen a hadszíntéren. Április végén átkel a Fekete-Erdőn, egyesül a Bajor Választóval. Ausztria helyzete válságos! Bécs elfoglalása küszöbön áll: nyugatról a bajor—francia seregek, keletről a kurucok fenyegetik. Azonban a Bajor Választó előbb Tirol ellen megy, hogy egyesülhessen Vendôme francia marsall itáliai seregeivel. Az akció az igen nehéz terepen a tiroli nép hősi ellenállása következtében meghiúsul. Októberben Höchstädtnél a francia—bajor seregek győzelmet aratnak az osztrák és birodalmi csapatok felett. (Első höchstädti csata.) Az idő azonban már a Bécs elleni hadműveletekre nem kedvez. A Habsburg-birodalom lélegzethez jutott! De csak lélegzethez!

Az első két hadiév mérlege a szövetségesek szempontjából igen kedvezőtlen. Kiszorították ugyan a franciákat a Maas és Rajna alsó folyásától, azonban Spanyolország, Itália, Flandria biztosan az ellenség kezén van, sőt Bajorországba is szilárdan befészkelték magukat. Az idő Franciaországnak kedvez, s bár súlyos gazdasági bajokkal küzd, azonban a hadsereg hatalmas és a háború irányítása egy kézben van. XIV. Lajos szuverén ura az államnak, a hadseregnek és elhatározásaiban senkire nem kell tekintettel lennie. A szövetségesénél az angol—holland hadsereg főparancsnokának, Marlborough-nek helyzete rendkívül nehéz: függ az angol parlamenttől, a hollandoktól, a különféle pártoktól, a birodalomtól és egy sereg német fejedelemtől. Ezek mindegyike utasít vagy kér, fenyeget vagy rimánkodik. Hollandia már roskadozik a pénzügyi terhek alatt és kölcsönt kölcsön után vesz fel. Angliában a Godolphin adminisztráció helyzete rendkívül labilis. A háború finanszírozására az állam hatalmas kölcsönöket vesz fel a City pénzembereitől. Ez szükségképpen a városi polgárság, a kereskedő osztály politikai befolyását növeli a földbirtokos osztály hátrányára. A földbirtokos osztály ezenkívül azt is panaszolja, hogy a háború összes költségeit ő viseli a földadón keresztül. Ez a panasz jogosult volt, ugyanis a pénzügyi adminisztráció akkori eszközei és lehetőségei mellett, lehetetlen volt a kereskedelmi jövedelmeket és profitokat ellenőrizni és megfelelően adóztatni. Így az adózás terhe a földbirtokos osztályon volt, mely földjeit nem rejthette el az adótisztek elől. Ugyanakkor a háború első éveiben igen jó termés volt Angliában, ami a szegény népre ugyan kedvező volt, de annál kevésbé

a földbirtokos osztályra, melynek üzleti lehetőségeit az alacsony árak erősen rontották. Az utolsó hadiév eredménytelenségei az elégedetlenek táborát még jobban megnövelte, háborúellenes hangulat lesz úrrá és a kormányzat helyzete egyre bizonytalanabbá válik. Éles vita robban ki a szövetségesek táborán belül a Franciaországgal folytatott kereskedelem ügyében. Hollandia elsősorban kereskedő állam lévén, nem nélkülözhette a francia kereskedelmi kapcsolatokat, viszont Angliában ez nagy felháborodást szült. Hollandia azzal védekezett, hogy a Franciaországból jövő pénz nélkül nem tudná a háború költségeit viselni. Végül is az angol parlament csak abban az esetben hajlandó a hadi kiadásokat megszavazni, ha a hollandok elállnak a franciákkal való kereskedelemtől. A hollandok engednek, eltiltják a kereskedelmet, azonban a csempészés tovább folyik Franciaország felé — és ebben az angol kereskedők is tevékeny részt vesznek! Mindenesetre az ügy alkalmas volt arra, hogy szítsa az ellentéteket a két szövetséges között, növelje a békepártot és megnehezítse a kormányok helyzetét.

Bajok vannak Savoyában, melynek a franciáktól való elfoglalása küszöbön áll. Birodalmi fejedelemségek pedig egyre jobban ingadoznak és a bajor példa követésére gondolnak.

A legnagyobb baj azonban Ausztriában van. A bajok oka elsősorban Lipót császár és tanácsosainak hallatlan tehetetlensége, szakértelem hiánya, az egész állami adminisztráció megbízhatatlansága és korruptsága. A magyar és bajor hadak a birodalom szívét fenyegetik, az adók nem folynak be, üres az államkassza. A birodalom gazdaságilag, politikailag és katonailag az összeomlás szélén áll. A helyzetet legjobban a haditanács elnökévé kinevezett Savoyai Jenő drámai jelentése jellemzi: „A veszély mindenütt növekszik és végül is nincs menekvés: nemcsak a Bajor Választó oldaláról, hanem mindenütt, itt Magyarországon, a birodalomban és Morvaországban is veszély fenyeget és valójában az ajtó előtt áll, ha Ő Császári Felsége extrem elhatározásokkal és gyors végrehajtásokkal a bukást meg nem akadályozza... Őfelségének koronájáról, jogairól, országairól és népeiről van szó és nincs egy perc veszteni való idő sem, hanem Ő Császári Felségének minden rendkívüli eszközt meg kell ragadnia, hogy azonnal jelentős pénzösszegeket hajtson fel, hogy ezáltal néhány erélyes intézkedést hajthassanak végre... Ellenkező esetben nem tudok tanácsot adni... és Őfelsége monarchiája már nem állhat fenn sokáig. Ne fosszon meg Ő Császári Felsége kegyeitől azért, mert tollamnak szabad futást engedek; azonban Isten előtt nem mernék felelősséget vállalni, ha nem tenném; ugyanis a dolgokat oly zavaros állapotban találtam, hogy így talán még nem is voltak, mióta Őfelsége dicsőséges háza uralkodik... A hadsereg és garnizonok állapota Felséged előtt túlontúl ismert. A legénység nagy része meztelen, nincs pénzük, a tisztek koldusszegények; sokan az éhségtől és szükségtől halnak meg, a betegek pedig az ápolás hiánya miatt. Egy várban sincs védelmi felszerelés, még néhány napra sem, sehol nincs raktár, senkit nem fizetnek, ezért a nyomor általános, ennek következtében tisztek és legénység kishitű,

úgyhogy nem hallani tőlük mást, mint siralmat és kétségbeesést, mely az égbe kiált."[5/c]

Tehát a szövetségesek helyzete kétségbeejtő! Nemhogy egy csatavesztés, de még egy olyan eseménytelen esztendő is, mint az 1703-as, a háború elvesztését jelentené. Valaminek történnie kell, valami nagyot kell cselekedni!

A két fél hadműveleti tervei 1704 tavaszán

A két fél helyzetét 1704 tavaszán az 1. sz. vázlat szemlélteti. A francia—bajor erők csoportosítása: Németalföldön Maastrichttal szemben áll Villeroi marsall 45 000 fővel. A Mosel völgyében, Lotharingiában és a Rajna mentén kb. 20 000 fő. Strassburgnál van Tallard marsall 30 000 fővel. Ulmnál és Bajorország egész területén elszórva a Bajor Választó és Marsin francia marsall alatt 60—70 000 fő. Első pillanatra láthatók a franciák és bajorok helyzetének nehézségei. A Duna mentén levő erőket kb. 200 km-es űr választja el Elzásztól s így ezek a seregek el vannak szigetelve. A nagy távolság, a Fekete-Erdő igen nehezen járható vidéke, az itt levő ellenséges erők, végül pedig a lakosság ellenséges érzülete miatt, az utánpótlás, de még a hírközlés szempontjából is legnehezebb helyzetben vannak ezek az erők. A futárokat elfogja az ellenség és a posta legbiztosabb módon svájci kereskedőkön keresztül ér el Franciaországba és onnan ide.[6]

A francia hadműveleti terv lényegében semmi nagyobb szabású hadműveletet nem irányoz elő. XIV. Lajos inkább az ellenség mozdulataitól teszi függővé elhatározásait. Egyetlen aktív, támadó terv a Bajor Választóé, aki az Elzászból, a Fekete-Erdőn keresztül érkező erősítés beérkezése után Nördlingen, majd Nürnberg irányába akar támadni. (2. sz. vázlat.)[6/a]

5/c Savoyai Jenő levele a császárhoz. Pozsony, 1704. I. 17. Feldzüge VI. Supplement Heft: 17—18. o.

6 Általában három hét alatt ért egy levél Strassbourgból a Duna völgyébe, azonban igen sokszor még több időbe került, vagy egyáltalán nem érkezett meg. Pl. XIV. Lajos január 11-én kelt intézkedéseit csak március 26-án kapja meg Marsin, bár öt különféle úton küldték el. Április 3-án írja Chamillart hadügyminiszter Marsinnak, hogy tizenegy különböző úton küldte el januárban a hadjárat megnyitására vonatkozó intézkedéseit, de úgy látszik, eddig még egyiket sem kapta meg. Campagne de Marsin 1. köt. 58., 85., 92. és 185. o. Campagne de Tallard 1. köt. 51. o.

6/a Ez a terv a Rákóczi-szabadságharcot közvetlenül érinthette és világosan kitűnik belőle, hogy a franciák és bajorok ebben az időben egyáltalán nem gondoltak a Rákóczi hadaival való egyesülésre és egy Bécs elleni közös támadásra. Ahogyan a francia marsallok leveleiből kitűnik, ilyen nagyszabású akció meghaladta a bajorországi seregek teljesítőképességét. Mindenesetre ezt nem közölték Rákóczival, sőt az év elejétől egészen áprilisig állandóan hitegették, hogy megindulnak Bécs ellen. Archivum Rákóczianum. 2. osztály. I. köt. 241. és 340. o. Campagne de Marsin I. köt. 41., 105—106. és 167. o:

Különben a Bécs elleni közös hadműveletekre ebben az időben Rákóczi részéről sem voltak meg az előfeltételek. Bár Felvidék biztosan a kezében volt, azonban a Bécs elleni akcióhoz Dunántúlt is birtokba kellett volna venni. Amint tudjuk, Károlyi kezdeti sikerek után fejvesztetten menekült erről a területről, s májusra egész Dunántul újra a császáriak kezén volt.

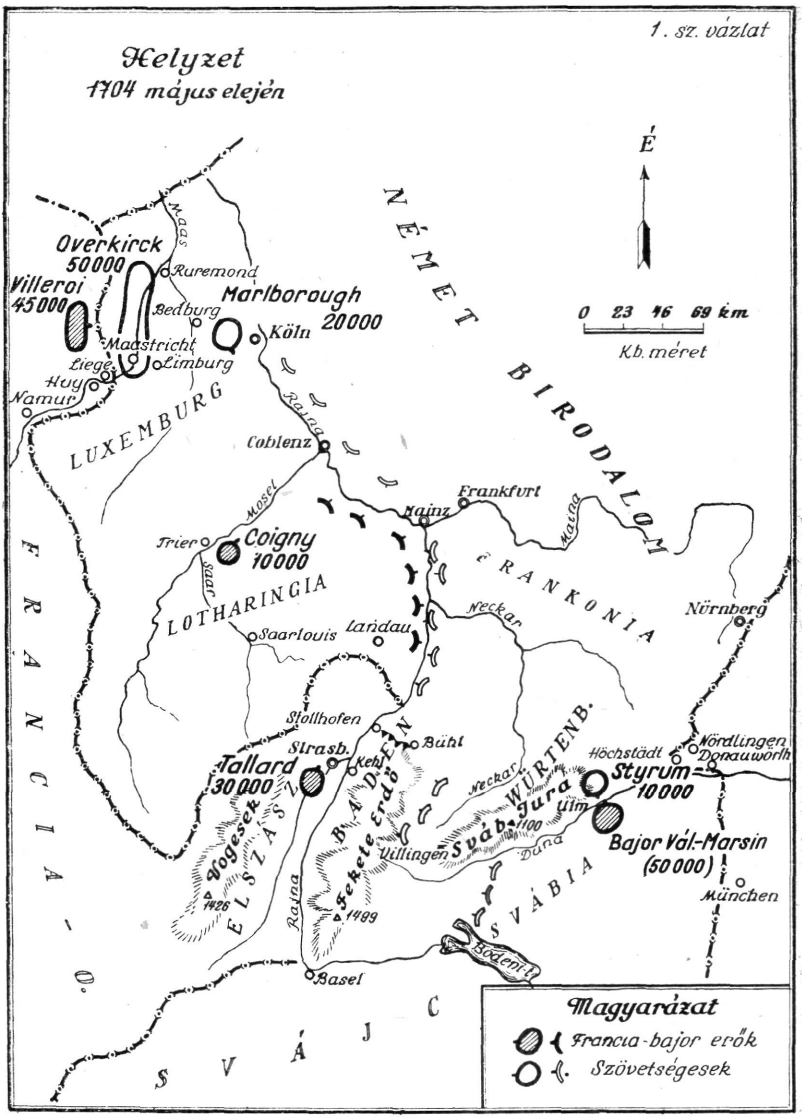
1. sz. vázlat
Helyzet
1704 május elején
É
0 23 46 69 km
Kb. méret
NÉMET BIRODALOM
Overkirck
50000
Villeroi
45000
Ruremond
Marlborough
20000
Bedburg
Köln
Maastricht
Liege
Limburg
Huy
Namur
Maas
LUXEMBURG
Rajna
Coblenz
Frankfurt
Mainz
Mosel
Trier
Coigny
10000
Saar
LOTHARINGIA
Saarlouis
Landau
FRANKONIA
Neckar
Nürnberg
Stollhofen
Strasb.
Bühl
Tallard
30000
Kehl
BADEN
Vogesek
ELSZÁSZ
Fekete Erdő
Villingen
Neckar
WÜRTENB.
Svab-Jura
1100
Höchstädt
Nördlingen
Donauwörth
Styrum
10000
Ulm
Bajor Vál.-Marsin
(50000)
Duna
SVÁBIA
München
1426
1499
Rajna
Bodeni-t.
Basel
FRANCIA-O.
SVÁJC
Magyarázat
Francia-bajor erők
Szövetségesek

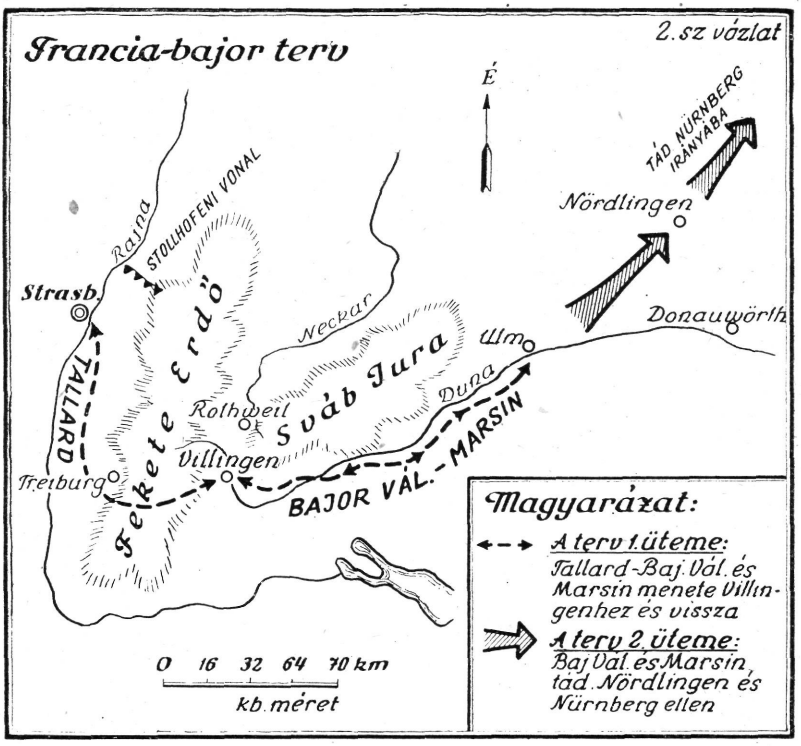

Mint már említettük, a szövetségesek helyzete 1703 őszére válságossá vált. Hosszas tanácskozások folynak Londonban, ahol Wratislaw, a bécsi udvar kiküldöttje rá akarja venni Godolphin miniszterelnököt és Marlborough-t, az angol—holland hadsereg parancsnokát, hogy a tavasz folyamán erős hadsereget küldjenek le a Dunához, hogy az osztrák és birodalmi erőkkel együtt leverjék Bajorországot. A terv megvalósítása sok nehézségbe ütközik. Elsősorban tiltakoznak ellene a hollandok, akik a francia inváziótól való páni félelmükben, hallani sem akarnak arról, hogy a németalföldi frontról csapatokat vonjanak el. Azonban magában az angol parlamentben is nagy ellenzéke van a tervnek. Végül is Godolphin és Marlborough hallatlan felelősséget vállalva magukra, elhatározzák, hogy az angol és angol zsoldban álló szövetséges csapatokat leküldik a Dunához és erről sem a hollandokat, sem pedig az angol parlamentet nem tájékoztatják.

A szövetségesek helyzete 1704 májusában (1. sz. vázlat): A Maas mentén van széthúzott elhelyezésben Overkirck parancsnoksága alatt a holland hadsereg és zsoldos csapatai. (Kb. 50 000 fő.) Bedburgnál

gyülekezik az angol hadsereg Marlborough alatt, kb. 20 000 fő. Kölntől Mainzig néhány zászlóalj és escadron[6/b] birodalmi csapat, Mainztól a stollhofeni vonalig[6/c] gyenge folyammegfigyelést végző erők. A stollhofeni vonalat kb. 5—6000 fő tartotta megszállva. Ulmnál a francia—bajor seregekkel szemben van Styrum generális kb. 10 000 fővel. Württemberg, Svábia, Frankónia és Báden területén kb. 20—30 000 fő van elszórva. Ezek az erők részben a Fekete Erdő átjáróit őrzik, részben a Duna és Bodeni tó közti területet zárják el, részben pedig még kiegészítés alatt állnak.

Marlborough május 18-án indul meg Bedburg alól. Mindenki úgy tudja, hogy a Mosel vidékére megy, hogy ott támadjon Franciaország ellen. Azonban valódi szándéka — az osztrákokkal történt megállapodás szerint —, hogy Coblenz—Mainz—Neckar völgye menetvonalon Württembergbe menetel, a birodalmi és osztrák erőkkel egyesülendő. Június 3-án már elhagyta Mainzot, 7-én a Neckar völgyében van.

A franciák feszült figyelemmel kísérik az angol sereg mozdulatait. Malborough négy irányban fejthet ki akciót: 1. a Mosel völgyében, 2. Elzász ellen, 3. a Bajor Választó és Marsin ellen, 4. végül pedig Németalföld ellen, mégpedig úgy, hogy a Rajna a szövetségesek kezén lévén, hajóra rakja csapatait és visszaúsztatja őket Kölnhöz, ahol már a franciák számbelileg gyengébbek, miután Marlborough Bedburgtól való elindulása után Villeroi marsall egy erősebb oszloppal párhuzamosan követte. És ezt a mozdulatot a szárazföldön menetelő franciák nem tudják kiparírozni, nem tudnak a Rajna sodrát kihasználó angolokkal versenyt futni. Teljes világossággal csak akkor lehet látni, ha az angolok elérkeztek a Neckarhoz és ott délkeletnek kanyarodnak, mert ekkor már bizonyos, hogy Bajorország ellen mennek. Mindeddig azonban nem köthetik le magukat semmilyen irányban, nem csoportosíthatják át erőiket, mert például ha az elzászi erőik zömét átküldenék Bajorországba, akkor Marlborough ide fordulna és elfoglalhatná ezt az igen fontos területet. Tehát várni kell addig, amíg Marlborough szándéka teljesen világossá válik.

Időközben csak annyit tesznek, hogy az eredeti terveknek megfelelően elküldik a Fekete Erdőn keresztül a Bajor Választónak szánt 12 000 fő újoncot, akiket május 19-én Villingennél ad át Tallard. (2. sz. vázlat.)

[6/c] A zászlóalj létszáma ebben az időben — bár a seregek erejét már zászlóaljakban fejezték ki — igen különböző volt. Az adminisztratív egység a század volt, a zászlóalj pusztán taktikai egység. A zászlóalj 3—6 századból állt, századonként kb. 150 fővel. Így a zászlóaljak létszáma 450—900 fő között mozgott. Átlagosan 600—700 főt vehetünk. A lovasságnál szintén a század volt az adminisztratív egység, 70—80 fővel. Taktikai egység az escadron volt, mely mindig két századból állt, létszáma tehát 140—160 fő volt. Einleitung zur Darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Wien. 1876. 207., 211. és 389. o.

[6/c] A stollhofeni vonal Bühl és Stollhofen között húzódott. Tábori erődítési rendszer volt, melyet Bádeni Lajos építtetett a kehli francia hídfő ellensúlyozására. Ez a vonal zárta le a Fekete Erdő és a Rajna közti nyílást és megakadályozta, hogy a franciák a bádeni síkság ellen támadhassanak. (L. 1. sz. vázlatot.)

Marlborough június 22-én egyesül Bádeni Lajossal, az osztrák és német birodalmi erők parancsnokával. Ezt megelőzően a két vezér haditanácsot tartott az itáliai hadszíntérről ide rendelt Savoyai Jenővel. Elhatározzák, hogy Marlborough és Bádeni Lajos, mint társparancsnokok együtt vezetik az egyesült seregeket, Savoyai Jenő pedig a Rajnához megy és az ott levő csapatokkal megszervezi a Rajna és a stollhofeni vonal védelmét és biztosítja a főseregeket az ellenséggel szemben.

A schellenbergi ütközet és Donauwörth elfoglalása

(3. sz. vázlat)

Bádeni Lajos és Marlborough serege Launsheimnél egyesült. A két vezér 76 zászlóaljat és 177 escadront (kb. 80—90 000 fő) kitevő serege hatalmas erőt jelentett. Felhasználására nézve azonban a két vezér között nincs egyetértés. Bádeni Lajos az erők megosztását akarja, míg Marlborough együtt akarja tartani a sereget. Végül is az angol vezér álláspontja győz, a sereget együtt tartják. Marlborough a továbbiakban azt akarja, hogy induljanak Donauwörth elfoglalására, mert ez hadseregének utánpótlása miatt alapvető követelmény. Az utánpótlási vonal eddig a Rajna és Neckar völgyén keresztül húzódott. Ez a vonal most már nem felelt meg a követelményeknek, mivel a franciák könnyen megszakíthatták és ezenkívül utolsó szakasza a Sváb Jura nehezen járható és terméketlen vidékére esett. Ezenkívül általános stratégiai szempontból is át kellett állítani az utánpótlást a hadsereg arcvonalára merőleges irányban, mivel az eddigi irány arra hegyes szögben húzódott.[7] Az új utánpótlási vonal Donauwörth—Nördlingen—Nürnberg irányában húzódott, az igen gazdag Frankóniára támaszkodott és egyben ez jelentette a Bajorország ellen déli irányba működő hadsereg arcvonalára merőleges, természetes utánpótlási vonalat is. Ehhez azonban először el kell foglalni Donauwörthöt, mint az utánpótlási vonal utolsó állomását. Ugyanakkor Donauwörth elestével a bajor—francia sereg helyzete dillingen—lauingeni igen erős állásaiban tarthatatlanná válik, mivel innen a szövetséges sereg fenyegeti Augsburgot és München, elvágja Rain, Neuburg és Ingolstadt váraitól, melyektől függött a sereg élelmezése.[8]

Marlborough már hetekkel ezelőtt megkezdte az új hadműveleti bázis kiépítését. Nördlingenben és Nürnbergben nagy raktárakat és kórházakat létesített. Frankfurti ügynökei már felvették a kapcsolatot

[7] A hadsereg arcvonalával párhuzamosan futó utánpótlási vonalat az ellenség könnyen áttörheti, ezenfelül visszavonulás esetén elszakad tőle. Míg a merőlegesen futó utánpótlási vonal mentén a hadsereg könnyen vissza tud vonulni.

[8] Ezért helytelen Ratzenhofer nézete, aki nem ismerte fel Donauwörth elfoglalásának fontosságát az utánpótlás szempontjából. Szerinte a vállalkozás értelmetlen volt, mivel „A szövetséges sereg átjárót akart nyerni a Dunán, amit azonban . . . Neuburgnál harc nélkül . . . megkaphatott volna." Feldzüge VI. 424—425. o.

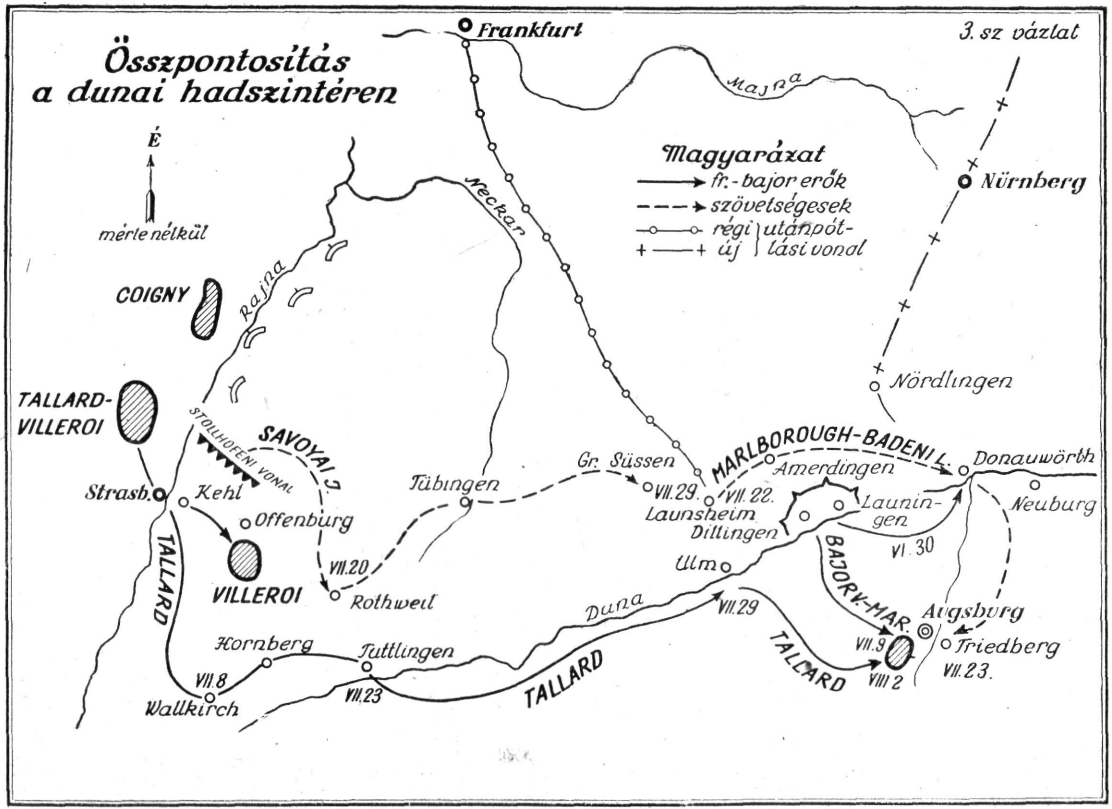
Összpontosítás
a dunai hadszintéren
3. sz vázlat
É
mérték nélkül
Magyarázat
fr.-bajor erők
szövetségesek
régi utánpótlási vonal
új utánpótlási vonal
Frankfurt
Mayna
Nürnberg
Neckar
Rajna
COIGNY
TALLARD-VILLEROI
Nördlingen
STOLLHOFENI VONAL
SAVOYAI J.
Strasb.
Kehl
Offenburg
VILLEROI
TALLARD
Tübingen
Gr. Süssen
VII.29.
MARLBOROUGH-BADENI L.
Amerdingen
VII.22.
Launsheim
Dillingen
Donauwörth
Launingen
Neuburg
VI.30
Ulm
VII.20
Rothweil
BAJORY-MAR
Augsburg
Friedberg
VII.23.
Duna
VII.29
TALLARD
VIII.2
VII.9
Hornberg
Tuttlingen
VII.8
Wallkirch
VII.23
TALLARD

ezzel a vidékkel is és nagy mennyiségű élelmiszert vásároltak fel Frankóniában. Tervét már június 8-án — tehát Bádeni Lajossal való találkozása előtt — közölte Godolphinnal: „Két nappal az egyesülés után egyenesen Donauwörthnek menetelek. Ha be tudom venni ezt a helyet, akkor raktárakat létesítek ott."[9]

A vállalkozás nem indult meg azonnal Bádeni Lajos ellenkezése miatt. Csak június 27-én fogadta el a tervet. A sereg 30-án indult meg keleti irányba, július 1-én Amerdingenben van és 2-án átlépve a Wörnitz patakot, megtámadja a Donauwörthtől északkeletre levő Schellenberg magaslatot. A franciák és bajorok néhány napja kezdték meg Schellenberg megerősítését és munkálataikkal a szövetségesek beérkezésekor még nem voltak készen. A 14 000 főnyi védősereg, melyet D'Arco generális parancsnoksága alatt 30-án küldtek ki a franciák dillingen—lauingeni megerősített állásukból — elkeseredetten védekezik, azonban többórás küzdelem után, mely csak az alkonyi órákban ér véget, hátrálni kényszerül. D'Arco csapatait a szövetségesek üldözik, teljesen szétverik, majd bevonulnak Donauwörthbe. Így Marlborough terve sikerrel járt: sikerült elfoglalnia új utánpótlási vonalának utolsó állomását, egyben központi fekvésű átkelőhelyet is nyert a Dunán.[10]

Események a Rajnánál.
Tallard menete a Fekete Erdőn keresztül.
Savoyai Jenő ellenmozdulata.

(3. sz. vázlat)

Amíg Marlborough és Bádeni Lajos seregeinek egyesülése végbemegy, Savoyai Jenő a Rajnánál a legnagyobb zavarban van. Minden pillanatban várja a franciák támadását a Rajnán keresztül, vagy a stollhofeni vonal ellen, melyet a rendelkezésre álló kevés és rosszul felszerelt csapattal nem tudna kivédeni. A franciák azonban, főleg a Rajna túlsó partján operáló hadsereg ellátásának nehézségei miatt, nem támadnak. Viszont felismerik, hogy a Bajor Választót valamilyen módon meg kell segíteni, mert különben elbukik a túlerővel szemben.

Június 23-án XIV. Lajos kiadja intézkedését a bajorok megsegítésére. A rajnai hadsereget három részre osztja: a) Tallard marsall, 40 zászlóaljjal és 50 escadronnal, meneteljen a Fekete-Erdőn keresztül és csatlakozzék a Bajor Választóhoz. b) Villeroi marsall, 40 zászlóaljjal

9 Marlborough levele Godolphinhoz. 1704. VI. 8. *Churchill:* Marlborough II. 368. o.

10 Sajnos, nincs terünk arra, hogy az ütközettel részletesebben foglalkozzunk, pedig harcászati szempontból igen sok tanulsággal szolgál. A siker azon múlott, hogy az ellenségnek ne engedjenek időt arra, hogy védelmi munkálatait befejezze. Ezért Marlborough és Bádeni Lajos seregével merész oldalmenettel, erőltetett ütemben Schellenberghez ért, ott élővédjével azonnal támadásba ment és magára vonta az ellenség erejének zömét. A beérkező főcsapat az állásnak az ellenség által elhanyagolt részeire támadott, azokat áttörte, majd hátába került az élővéddel szemben szívósan védekező csapatoknak.

és kb. 70 escadronnal meneteljen Offenburghoz, itt kösse le a stollhofeni vonalban levő ellenséget és akadályozza meg, hogy Elzász ellen támadjon; ha ez az ellenség Tallard menetének hírére elindulna a Duna felé, akkor csatlakozzék Tallardhoz. c) Coigny generális 10—12 zászlóaljjal és ugyanennyi escadronnal fedezi Elzászt.

Tallard és Villeroi 27-én kapja meg az intézkedést. Mindkét marsall elégedetlen a tervvel: „Bátorkodom kijelenteni — írja Tallard —, hogy a jelenlegi körülmények között Felséged nem juthat olyan elhatározásra, mely nem ütközne rendkívüli nehézségekbe, tekintve a Rajna és Duna közt levő nagyszámú ellenséges erőket, melyek összeköttetéseik folytán csatlakozni képesek egymáshoz, miközben Felséged és a Bajor Választó csapatai el vannak választva egymástól és összeköttetés nélkül a levegőben lógnak. Én tehát teljesen az ellenség elhatározásaitól függök, annál is inkább, mivel nem lévén semmi kapcsolat a Bajor Választóval, nem várhatok tőle segítséget." Szükség lenne még 50 escadron lovasságra és egy külön hadseregre, mely Savoyai Jenőt lekötné és ebben az esetben a győzelem kétségtelen lenne, azonban „mivel mindez nincs meg, kár vesztegetni a szót rá."[11]

Tallard terve[12] az, hogy 1-én Kehlnél átlépi a Rajnát és itt egy-két nap pihenőt tart. Menetvonala nem a Kinzing völgye — mely a Fekete Erdőn keresztül a legbiztosabb útvonal — mert az ellenség műszaki zárakkal lezárta, sőt védőállásokkal is megerősítette. Wallkirchon keresztül menetel Hornberg felé. A sereg ellátásának egyik bázisa a Villeroi által megszállt Offenburg lesz. Visz magával egyhavi lisztkészletet, 10 napi kenyeret és 5 napra szóló kétszersültet s így az ellátás biztosítva van az első napokban, és ezután már sütőkemencéket állít fel. Ezenkívül visz magával 4000 ágyúlövedéket, 5055 „tonna"[12/a] lőport, sőt lábbeli készletet is a katonák számára. Mindezt 2000 kocsi fogja szállítani.

Tallard 16-án Villingen alatt van, seregének egy részével ostrom alá veszi a várat, a főerőkkel azonban továbbmenetel. Az ostrom azonban elhúzódik — később sem sikerült — s ezért, valamint, mert a magával hozott kenyér megromlott, két napig kénytelen várni, míg az oszlop végénél levő kétszersült beérkezik. Az oszlop vége ekkor kb. 35 km-re Hornbergnél van lemaradva. A rendkívül hosszú vonat igen nehézzé teszi a menetet az egyébként is nehezen járható vidéken, ahol még vezetők sincsenek, mert Bádeni Lajos kitelepítette a lakosságot.[13]

Tallard és Villeroi mozdulata a szövetségesek szempontjából igen veszélyes, mert azt eredményezheti, hogy az angolok menete ellenére, a bajorok és franciák számbeli fölénybe kerülnek, vagy legalábbis egyenlő erősek lesznek, tehát döntés nem érhető el. Hogy ezt elkerülhessék, ahhoz vagy az kell, hogy az egyesült sereg még Tallard beérke-

[11] Tallard levele XIV. Lajoshoz. Campagne de Tallard. I. 336. o.
[12] Uo. 330. o.
[12/a] tonna = „tonneau", két kerekű lőszerszállító jármű.
[13] U. o. II. 44. o.

zése előtt megverje a bajor—francia sereget, vagy pedig Savoyai Jenő csatlakozzék a főseregnek és így a szambeli fölény újra a szövetségesek oldalán legyen. Az első lehetőséget Bádeni Lajos és Marlborough nem használja ki, Savoyai Jenő mozdulata pedig azzal a veszéllyel jár, hogy a gyengén hagyott stollhofeni vonal ellen az Offenburgnál levő Villeroi támadásba megy. Savoyai Jenő igen nehéz választás előtt áll: védje a stollhofeni vonalat és hagyja Tallardot elvonulni, vagy ürítse ki a vonalat és kövesse Tallardot? Végül is úgy határoz, hogy a kisebbik veszélyt választja és július 9-én, csak kis erőket hagyva a stollhofeni vonalban, 25 zászlóaljjal és 25 escadronnal Rothweil irányba menetel, ahova több megállás és kisebb visszatérés után 20-án érkezik be. Itt csatlakozik hozzá a főseregtől 40 escadron.

XIV. Lajos, értesülve Savoyai Jenő mozdulatáról, utasítja Villeroit, hogy csatlakozzon Tallardhoz, ugyanakkor elvesz tőle 12 zászlóaljat és 10 escadront és Flandriába küldi. Villeroi úgy értesül, hogy Savoyai Jenő visszament a vonalba. Jelenti a királynak, hogy ezek után szükséges, hogy ő Offenburgnál maradjon. Így a király igen helyes szándéka nem valósul meg, Villeroi serege felhasználatlan marad Offenburgnál. Pedig csapataira milyen nagy szükség lett volna Höchstädtnél!

Az osztrák és angol feldolgozások igen nagy dicsérettel emlékeznek meg Savoyai Jenő magatartásáról, míg a francia hadvezetőség, elsősorban Tallard kevés dicsérő szót kap. Véleményünk szerint Tallard menete hatalmas katonai teljesítmény, mondhatni katonai mesterműl Ugyanakkor pedig érdekes megfigyelni, hogy Savoyai Jenő, aki pedig a gyors és meglepetésszerű akciók mestere volt, és aki a törökkel szemben éppen merész támadásaival ért el hatalmas eredményeket, itt mennyire tartózkodóan, túl óvatosan viselkedik. Alapjában véve tétlenül nézi Tallard elvonulását, holott a támadásra igen kedvezőek voltak a körülmények. Igaz ugyan, hogy Tallard serege erősebb volt, azonban ugyanakkor olyan előnytelen volt a helyzete — kb. 40—50 km hosszúságban volt elnyújtva menetoszlopa —, hogy megtámadása, főleg azonban kisebb-nagyobb rajtaütésekkel való felőrlése, biztos eredménnyel járt volna. Miután értesül Rothweilnél, hogy a franciák felhagytak Villingen ostromával és elvonultak Tuttlingen felé, csak kisebb erőket hagyva Tallard megfigyelésére, seregének zömével Tübingenen keresztül július 29-én Gr. Süssenre érkezik. Tallard pedig ugyanezen a napon hatalmas menetteljesítménnyel, elcsigázott sereggel, de bántatlanul eléri Ulmot.

Bajorország felégetése. Bajor—francia tervek

Donauwörth elfoglalása után a szövetségesek előtt nyitva áll Bajorország. Tehát itt az alkalom, hogy mindaz, ami eddig történt — a hatalmas menet Németalföldről, a szövetséges erők egyesülése a Dunánál, a Marlborough által vállalt hatalmas politikai és katonai kockázat — a Bajor Választó leverésében nyerjen igazolást. A francia—

bajor erők Donauwörth eleste után azonnal kiürítik Duna menti megerősített állásaikat és levonulnak Augsburg mellé (3. sz. vázlat), ahol a Lechre és Augsburg várára támaszkodva, újra megerősített állásba húzódnak. Helyzetük igen rossz: nincs megfelelő ellátás, Bajorországból nem kaphatnak élelmet, hitelük nincs, a meglevő készpénz pedig nem elég arra, hogy gabonát vásároljanak, melynek ára napról napra emelkedik. Az ingolstadti, raini, neuburgi váraikból nem kaphatnak élelmet, mivel a szövetségesek elvágták az összeköttetést, Ulm pedig túl messze van ahhoz, hogy onnan élelmezhessék rendszeresen a csapatokat. Tallardról semmi hír nincs, pedig nélküle a helyzet reménytelen.[14]

Ezzel szemben a szövetségesek helyzete igen kedvező, utánpótlásuk szilárd és megbízható. Donauwörthnél központi helyzetben vannak, elvágták az ellenség utánpótlását és egyenesen Bajorország szívébe támadhatnak. Tehát a döntő akció végrehajtására — legalábbis úgy látszik — minden körülmény kedvező. Négy lehetőség kínálkozik: 1. az egyesült francia—bajor erőket csatára kényszeríteni és megverni; 2. a bajor kézen levő várakat — Ulmot, Raint, Neuburgot, Ingolstadtot, Augsburgot és Münchent — ostrom alá venni, elfoglalni és ezzel az ország életfontosságú gócait kézbevenni; 3. a Bajor Választó leválasztása a franciák oldaláról tárgyalások, fenyegetések és ígéretek útján; 4. végül pedig — amennyiben egyik eljárás sem hoz eredményt, s az ellenség igen erős állásokba húzódva nem fogadja el a nyílt csatát, portyázó harccal elvágni utánpótlásától, kiéheztetni, felmorzsolni.

A bajor—francia erők nyílt csatára való kényszerítése már a Duna északi partján sem sikerült. Dillingen—lauingeni, igen erős állásaikba behúzódva, inkább eltűrték, hogy a szövetségesek arcvonaluk előtt oldalmenetet hajtsanak végre (3. sz. vázlat), semhogy kimozduljanak. Miután a szövetségesek elfoglalják Donauwörthöt, elhagyják dunai állásaikat, de csak azért, hogy újra körülsáncolják magukat. Magatartásuk teljesen indokolt: amíg Tallard nem érkezik meg, nem gondolhatnak nyílt csatára. Marlborough világosan látja ezt: „Biztosíthatom — írja Godolphinnek —, ha bármilyen alkalmat adnak, boldogan elvállaljuk a csatát, mivel ez dönti el az egészet, ugyanis csapataink igen jók."[15]

A második lehetőség megvalósításához — a bajor kézen levő várak elfoglalásához — hiányzik a megfelelő ostromfelszerelés. Az angolok csak tábori tüzérséget hoztak magukkal, az ostromhoz szükséges nehéztüzérséget és műszaki felszerelést az eredeti megállapodás szerint, a birodalomnak kellett volna szállítani. Azonban július 14-ig csak 12 db 24 fontos löveg érkezik meg és ezzel nem lehet hozzáfogni az ostromhoz. „A mi nagy szerencsétlenségünk — írja Marlborough —, hogy minden ostromhoz szükséges anyag hiányzik, különben ezt a levelemet

[14] Marsin helyzettájékoztatása Chamillarthoz. 1704. VII. 9. Campagne de Marsin. I. 234. o.

[15] *Churchill:* Marlborough II. 397. o.

Münchenből írtam volna."[16] Végül is csak kisebb várak elfoglalásához fogtak hozzá, mint Rain, Neuburg, azonban München, Augsburg és Ulm elfoglalására nem is gondolhattak.

Amennyiben sem az első, sem a második módon nem lehetett eredményt elérni, meg kellett volna kísérelni az ellenség erőinek portyázással való felmorzsolását. Erre sem Marlborough, sem Bádeni Lajos nem gondolt, egyedül Savoyai Jenő fejében fordult meg: „Egyenest neki kellene menni az ellenségnek — írja a távolból — és amennyiben nem lehet megtámadni, felállni félóra járásnyira tőle s mivel lovasságban fölényben vannak (ti. a szövetségesek) és a vidék nyílt, könnyen elvághatják összeköttetését (ti. az ellenségét) Ulmmal és Bajorországgal és megakadályozhatják, hogy furazsírozhasson, mivel biztos, hogy Augsburgban nincs raktáruk s így kénytelenek lennének elhagyni ezt a helyet. Ekkor ki kellene használni visszavonulásukat és olyan közelről követni őket, hogy nem lenne lehetséges számukra, hogy az alkalmat (ti. a nyílt csata alkalmát) elkerülhessék."[17] Angol vélemény szerint ez az eljárás sem vezetett volna eredményre, mert Augsburgban volt annyi élelem, hogy abból a francia—bajor hadak fenntarthatták volna magukat.[18] A kérdés eldöntése igen nehéz. Amint Marsin jelentéséből láttuk, igen nagy ellátási gondjaik voltak és egyáltalán nem biztos, hogy az Augsburgban levő élelemkészlet elegendő lett volna huzamosabb ideig. Azonban rendkívül érdekes a kérdés más vonatkozásban: a Savoyai Jenő által ajánlott eljárás tisztára az, amit a kurucok is alkalmaztak a császáriak ellen — a portyázó harc. Savoyai Jenő ezt a harcmódot Magyarországon, a török elleni harcokban ismerte meg, mint ahogyan a kurucok is csak a másfél évszázados török elleni harc tapasztalatai alapján alkalmazták. Élesen látható itt a különbség: a török háborúkban hadvezérré érett Savoyai Jenő megérti a portyázó harc lényegét és alkalmazni akarja, viszont a németalföldi és rajnai hadszíntér tapasztalataival rendelkező Marlborough nem is gondol rá. Egyedül Bádeni Lajos magatartása problematikus, hiszen bő tapasztalata volt a török háborúkból, amelyekben kiváló hadvezérnek számított. Itt, Bajorországban ő sem gondol a portyázó harcra, sőt kijelentette, hogy nem hajlandó „à la hussar" harcolni. Persze Savoyai Jenő javaslatát is bizonyos kételkedéssel kell fogadnunk, hiszen ő maga Tallarddal szemben nem alkalmazta a portyázó harcmódot.

Így nem maradt más hátra, mint a Bajor Választót tárgyalások útján leválasztani a franciák oldaláról. Megindulnak az alkudozások, melyek során a szövetségesek különféle ígéretekkel és fenyegetésekkel akarják a Bajor Választót jobb belátásra bírni. Ugyanakkor pedig, hogy az ingadozó fejedelmet elhatározásra bírják, hozzákezdenek országának felégetéséhez. 400 helység pusztul el és a nemrég még

[16] Uo.
[17] Savoyai Jenő levele a savoyai herceghez. Feldzüge VI. Supp. Heft. 131—132. o.
[18] *Churchill:* Marlborough II. 406. o.

virágzó Bajorország falvainak és városainak helyét csak üszkös romok, csupasz kémények és összedűlt házak jelzik. A választót országának pusztulása, feleségének befolyása már majdnem engedésre bírják, azonban Marsin marsall erélyes közbelépésére, főleg pedig Tallard régen várt és közeledését jelentő levelére megszilárdul és visszautasítja a szövetségesek ajánlatait. Azonban ekkor már július harmadik hete is eltelőben van és Marlborough nagy reményekkel elkezdett vállalkozásának semmi eredménye nincs. Semmivel sem állnak jobban a szövetségesek, mint Donauwörth elfoglalásakor, sőt Tallard közeledése folytán a mérleg kezd az ellenség oldalára billenni. A helyzet kezd kínossá válni, általános az elégedetlenség. Savoyai Jenő rendkívül élesen bírálja Marlborough és Bádeni Lajos magatartását: „... az igazat megvallva, a donauwörthi eset óta egyáltalán nem helyeslem magatartásukat. Úgy vettem észre, hogy a Mylord (t. i. Marlborough) igen bizonytalan elhatározásában. Azzal áltatták magukat, hogy a Választó egyezkedni akar. Azt mondták, hogy ez nem időfecsérlés, mégis az eset óta semmit nem tettek, bár az ellenség egész mostanáig annyi időt adott, hogy többet kívánni se lehetett volna... Nem tetszik nekem ez a lassúság. Időt hagytak az ellenségnek, hogy raktárakat létesítsen... így a hadműveletek sokkal nehezebbé váltak."[19]

Július 20. körül a helyzet a következő (3. sz. vázlat): Marsin és a Bajor Választó Augsburg melletti megerősített állásában van. 23-án érkezik Friedbergbe, a tábor tőszomszédságába Bádeni Lajos és Marlborough serege A két sereg farkasszemet néz egymással. Ugyanekkor Tallard Tuttlingennél elérte a Dunát, tehát menetvonalának legnehezebb részén túl van már. 8—10 napon belül várható, hogy csatlakozzék a főseregheZ. Savoyai Jenő párhuzamosan követi Tallardot. Villeroi Offenburgnál van. A szövetségesek birtokába került Neuburg és Rain vára és ezzel a dunai közlekedés és átkelés szabaddá vált számukra az Ulm és Ingolstadt közötti szakaszon.

A franciák nagy szövetségese az idő. Már túl vagyunk a nyár derekán, közeledik az ősz, a hadjárati idő vége, s a csapatoknak lassanként a téli szállásra kell gondolniok. Ha addig nincs döntés, ők nyerték meg a hadjáratot, sőt feltehetően a háborút is. A szövetséges seregek kudarca maga után vonná Ausztria összeomlását, a birodalmi fejedelmek nagy részének kiválását, a Goldophin—Marlborough-kormány bukását, tehát a „Grand Alliance" megsemmisülését. Savoyai Jenő világosan látja a helyzetet: „Én csak a lassúságunktól félek és attól, hogy az időt kihasználatlanul vesztegetjük el addig, amíg az angolok és hollandok visszaindulásra gondolnak... és semmi sem lenne számunkra kínosabb és az ellenségnek hasznosabb, ha az időnket elvesztegetnénk."[20] Néhány nap múlva, augusztus 2-án pedig így ír: „Szükségtelen ismertetnem a veszélyt, melyben egész Európa van a jelenlegi körülmények között. Azt hiszem, mindenki előtt ismerős,

[19] Feldzüge VI. előbb idézett levél.
[20] Savoyai Jenő levele a császárhoz. 1704. VII. 31. Feldzüge VI. Suppl. Heft. 129—130. o.

hogy mi késztette különösen a tengeri hatalmakat, hogy arra az erélyes és szükséges elhatározásra jussanak, hogy erőik legnagyobb részét ebbe az országba küldjék. Tehát ki kell ezt használni, mégpedig azonnal, mivel az évszak már nagyon előrehaladt és később a rossz idő sok olyan félni való dolgot hoz magával, mely az ügyek kinézetét teljesen megváltoztathatja."[20]

A franciák és bajorok részéről tehát az egyetlen helyes elhatározás az lett volna, ha továbbra is kerülik a döntést és nem keresik az összeütközést a szövetségesekkel. Amint látni fogjuk, éppen ezt nem ismerték fel, s ha valahol, akkor itt kell elmarasztalnunk a Bajor Választót, Tallardot és Marsint. Ami eddig történt mindkét részről, kiegyenlítette egymást: az angol seregnek sikerült levonulnia a Dunához és egyesülnie a birodalmi és osztrák csapatokkal, s így helyi erőfölényt alakítottak ki a Bajor Választóval szemben. A két vezér júliusi tétlensége azonban ezt az előnyt semmivé tette és Tallard megjelenésével az erőviszonyok nagyjából kiegyenlítődtek.

Még egy dologban kedveztek a körülmények a franciáknak és bajoroknak: Tallard előnyomulása Ulm irányában, és azon túl Donauwörth felé veszélyeztette a szövetségesek utánpótlási vonalát. Hogy ezt megakadályozhassák, Tallardot el kell űzni, azonban ez csak úgy valósítható meg, ha erőik nagy részét kivonják Bajorországból és átkelnek a Dunán, tehát kiürítik az országot. Ezt a lehetőséget mindkét fél felismerte. Tallard már július 29-én írt levelében annak a szándékának ad kifejezést, hogy Ulm felé vonul a szövetségesek utánpótlási vonalát megszakítandó.[22]

Végeredményben a franciák oldaláról ez a törekvés, a szövetségesek részéről pedig ennek megakadályozására irányuló szándék vezetett a höchstädti csatához.

A höchstädti csatát közvetlenül megelőző mozdulatok

(4. sz. vázlat)

Tallard seregével július 29-én Ulmban van, innen azonban nem menetel eredeti szándékának megfelelően Donauwörth felé, hanem keleti irányba fordul és augusztus 2-án csatlakozik a Bajor Választó és Marsin seregéhez. Az egyesült sereg ereje 60 000 fő.

A francia—bajor hadvezetőség teljesen félreismeri a helyzetet és azt hiszi, hogy a szövetségesek ki akarják üríteni Bajorországot és el akarnak vonulni Nürnberg irányába. Tervük tehát az, hogy Lauingennél átkelnek a Dunán és elvágják a szövetségesek utánpótlási vonalát. Azért is jó lenne ez a mozdulat, mert amennyiben mégis Bajorországban akar maradni az ellenség, el lenne vágva Németország többi részétől. Sürgős tehát, hogy minél előbb elérjék a Wörnitz pata-

[21] Operations-Entwurf des Pr. Eugen. 1704. VIII. 2. Feldzüge VI. Suppl. Heft. 138. o.

[22] Campagne de Tallard. I. 270. o.

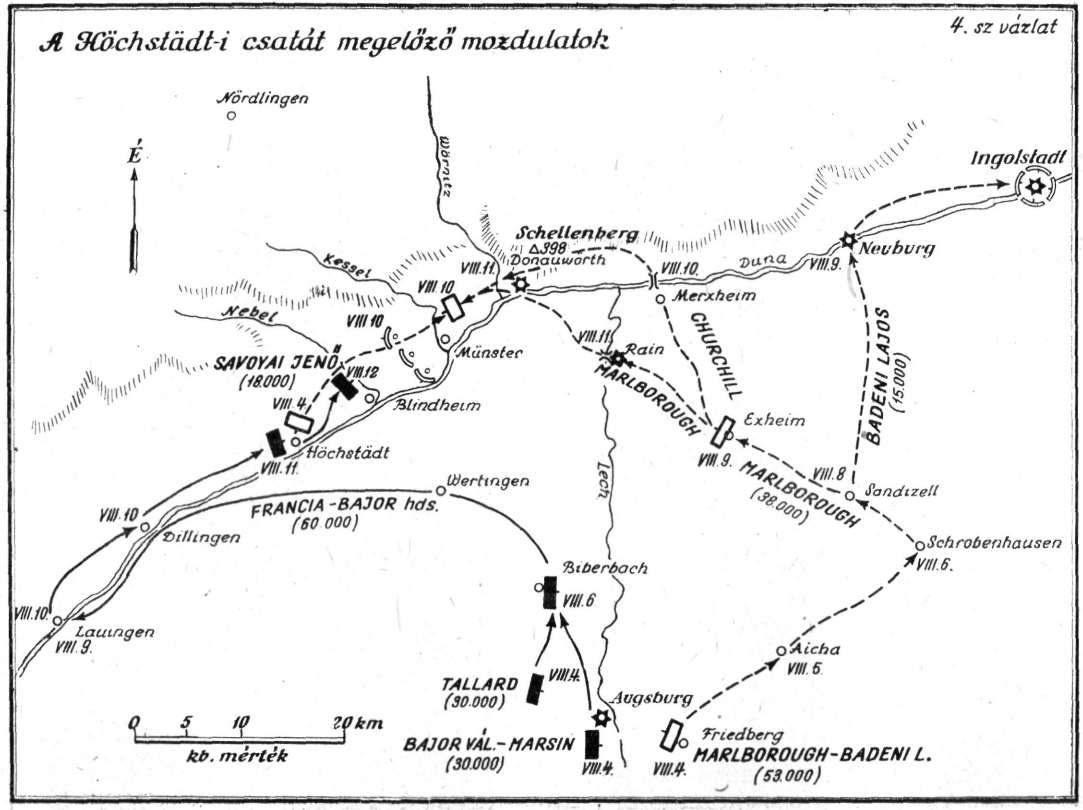
A Höchstädt-i csatát megelőző mozdulatok
4. sz vázlat
Nördlingen
É
Wörnitz
Kessel
Nebel
Schellenberg
Δ398
Donauworth
VIII.11.
VIII.10
VIII.10
Münster
SAVOYAI JENŐ
(18.000)
VIII.12
VIII.4.
Blindheim
Höchstädt
VIII.11.
Wertingen
FRANCIA-BAJOR hds.
(60.000)
VIII.10
Dillingen
VIII.10.
Lauingen
VIII.9.
Biberbach
VIII.6
TALLARD
(30.000)
VIII.4.
BAJOR VÁL.-MARSIN
(30.000)
VIII.4.
Augsburg
Friedberg
MARLBOROUGH-BADENI L.
(53.000)
VIII.4.
Aicha
VIII.5.
Schrobenhausen
VIII.6.
Sandizell
VIII.8
MARLBOROUGH
(38.000)
VIII.9.
Exheim
Rain
VIII.11.
MARLBOROUGH
CHURCHILL
Merxheim
VIII.10.
Duna
VIII.9.
Neuburg
Ingolstadt
BADENI LAJOS
(15.000)
Lech
0 5 10 20 km
kb. mérték

kot, s így a szövetségesek és Nördlingen közé ékeljék magukat.[23] A szövetségesek elvonulásáról szóló hírek megerősítését látják abban is, hogy friedbergi táborukat elhagyták, ugyanis 5-én Aichara meneteltek és onnan 6-án Schrobenhausenre.

A francia—bajor sereg Biberbachtól kezdve egy oszlopban menetel. 9-én elérik Lauingennél a Dunát, 10-én átkelnek és 11-én Höchstädtnél vannak. 12-én a Nebel patak mögött állást foglalnak, jobb szárnyukkal Blindheimre támaszkodva.

Azonban a szövetségeseknek eszük ágában sincs kivonulni Bajorországból. Szándékuk az, hogy Ingolstadtot, Regensburgot, majd Ulmot ostrom alá vegyék. Az ostromokat Bádeni Lajos vezetné az erőknek kb. egyharmadával, és ezt Marlborough és Savoyai Jenő — aki augusztus 4-én Gr. Süssenből Hochstädthez érkezett — fedeznék seregeikkel. Augusztus 9-én Bádeni Lajos elvonul Ingolstadt ostromára, míg Marlborough kb. 38 000 fővel Exheimre menetel. A szövetséges csapatok felállítása ebben a pillanatban igen kedvező: a francia—bajor erők támadásával szemben biztosítja őket a Lech, melynek minden átjárója az ő kezükön van. Így Ingolstadt ostromát nem zavarhatja meg az ellenség. Savoyai Jenő serege ugyan a Duna északi partján van, veszélyes közelségben az ellenség fő erőihez, azonban Marlborough azonnal a segítségére siethet, miután Donawörthtől mindössze 20—25 km távolságra van. Mindenesetre a helyzet pillanatnyilag még tisztázatlan. Nincs kizárva, hogy a franciák részéről a Lauingen felé való menet csak csel, mellyel azt akarják elérni, hogy Marlborough átkeljen a Dunán, csatlakozzék Savoyai Jenőhöz, mialatt ők a Duna déli partján Bádeni Lajos ellen vonulnának.

Augusztus 10-én tisztázódik a helyzet. Savoyai Jenőtől Donauwörth alól sürgős levél érkezik[24] Marlboroughhöz: „Uram, az ellenség elindult. Most már teljesen biztos, hogy az egész hadsereg átkelt Lauingennél... a dillingeni síkság csapatokkal van tele. Egész nap ott voltam, de 18 zászlóaljjal nem kockáztathattam meg, hogy ott maradjak egész éjszakára. Tehát nagy sajnálatomra elhagytam (t. i. az állást), pedig igen jó volt, s ha az ellenség elfoglalja, igen nehéz lesz visszavenni. Ezért a gyalogságot és a lovasság egy részét Donauwörth alá küldtem táborba. Addig maradnak itt a Fenségedtől érkezett lovassággal és dragonyosaimmal, amíg lehet. Amint az ön gyalogsága beérkezik, azonnal előrenyomulok az enyémmel, ha az ellenség nem foglalta el az állást. Mylord, minden a gyorsaságon múlik és azon, hogy azonnal megindul, hogy holnap csatlakozhasson hozzám, ami nélkül félek, hogy mindennel elkésünk... Miközben írtam, biztos híreket kaptam, hogy az egész hadsereg átkelt. Tehát nincs egy pillanat veszíteni való idő sem és én úgy gondolom, hogy Ön megkockáztathatja, hogy menetét a Lechon és a Dunán keresztül hajtsa végre. Ez nagyot rövidítene és

[23] Campagne de Marsin. I. 290. o. és köv.

[24] A levél eddig ismeretlen volt. Teljes szövegét közli *Churchill:* Marlborough II. 426—427. o.

az út is jobb. Várom válaszát, Mylord, hogy intézkedhessem. Mindenek felett fontos, hogy ne legyünk beszorítva a Duna és eme hegyek közé."

A levél alapján Churchill azt a következtetést vonta le, hogy Savoyai Jenő és Marlborough már napokkal ezelőtt elhatározhatták, hogy döntő csatát vívnak az ellenséggel. Különösen az utolsó mondatot tartja ebből a szempontból döntőnek, melyből szerinte azt lehet kivenni, hogy Savoyai Jenő attól fél, hogy az ellenség elszorítja őket a höchstädt—blenheimi síkságról, mely egyedül alkalmas nyílt csatára, ugyanis a Kessel patak és a Wörnitz után a hegyek a Dunáig húzódnak és nincs megfelelő csatatér, csak Neuburg után. Megerősíteni látszik ezt az is, hogy Bécsben augusztus 13-, 14- és 15-én Lipót császár három napos könyörgől áldozatot rendelt el a győzelemért, ugyanis valószínűleg Savoyai Jenőtől jöhetett üzenet — állítja Churchill —, melyben bejelentette a döntő csatára vonatkozó szándékukat.[25] A rendelkezésre álló adatok alapján a kérdést eldönteni nem lehet. Lehet, hogy Savoyai Jenő levelének utolsó mondata arra vonatkozik, hogy ne adják fel a Wörnitz vonalát, mert ebben az esetben a nördlingeni út az ellenség kezébe kerül. Emlékszünk, hogy Marsin épp a Wörnitz gyors elérését tartotta fontosnak. Ellene szól a döntő csata gondolatának ebben az időben az is, hogy hagyták, hogy Bádeni Lajos tovább folytassa Ingolstadt ostromát, sőt 10-én még meg is erősítették. Ezt Churchill mint a két vezér önbizalmának, fölényének bizonyítékát fogja fel, tehát annak, hogy oly biztosak lettek volna a dolgukban, hogy azért, hogy Bádeni Lajos nehéz természetével ne zavarja a hadműveleteket, inkább lemondtak az alatta levő 18 000 főről. Valószínűtlen dolog ez. A francia hadsereg tekintélye ebben az időben olyan nagy volt, hogy nehezen hihető el, hogy ne igyekeztek volna minél több erőt a döntés helyén összpontosítani. A francia hadsereg tekintélyén épp a höchstädti csata ütötte az első csorbát száz év után, ezt megelőzően azonban ellenfelei mindig nagyon óvatosak voltak vele szemben. Különben is, a hadtörténelemben nem találkozunk olyan hadvezérrel, aki a döntés helyén valaha is eléggé erősnek érezte volna magát! Végül pedig a levélben többször említett állás elfoglalása inkább arra enged következtetni, hogy inkább a Wörnitz-vonal védelmére gondolt mindkét hadvezér.

A levél megérkezése után Marlborough azonnal elindítja seregét. Testvére — Churchill gyalogsági tábornok — Marxheim—Donauwörthön keresztül menetel. Ő maga a zömmel éjfélkor indul el és 11-én a hajnali órákban Rainnál átlépi a Lech folyót. Még ezen a napon egyesül Savoyai Jenővel. Az egyesült sereg Münstertől északra, a Kessel patak mögött táborba száll. (5. sz. vázlat.)

Időközben a francia marsallok és a Bajor Választó között éles viták folynak. 11-én értesülnek arról, hogy Savoyai Jenő és Marlborough seregei egyesültek, azt azonban nem tudják, hogy Bádeni Lajos csatlakozott-e hozzájuk, vagy nem. Úgy látják, hogy a kezdeményezés

[25] Uo. 424. o.

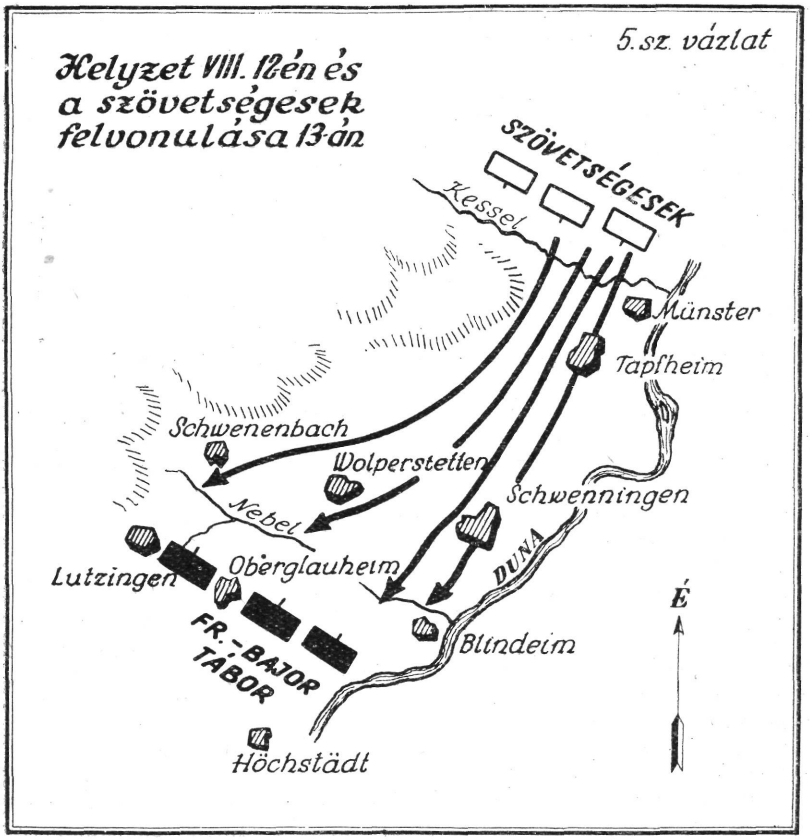

még náluk van és még mindig abban a hitben vannak, hogy a szövetségesek el akarnak vonulni Nördlingen felé. Számukra a probléma csupán az, hogy megtámadják-e Savoyai Jenő utóvédjét, vagy nem? A Bajor Választó és Marsin az előnyomulás és a támadás mellett van, Tallard azonban várni akar. Tallard jól ítéli meg a helyzetet: az idő a franciáknak kedvez, s sokkal helyesebb, ha elsáncolják magukat és nem kockáztatnak döntő ütközetet. Egyébként sincs együtt az összes erő, a bajor csapatok nagy része, melyek eddig biztosították Bajorországot, menetben vannak. És ami a legfontosabb, Marlborough úgyis elvonulóban van, hagyni kell elmenni! Végül is kompromisszumos megoldást fogadnak el: nem támadnak, de nem is maradnak meg Höchstädt mögött, „mert egy héten belül ötven levél érkezne Ver-

saillesba", ha a falut az ellenség harc nélkül elfoglalná.[26] Elindulnak tehát és 12-én érkeznek a Nebel patak mögötti új táborhelyükre. (L. 4. és 5. sz. vázlatot.) Egy percig sem gondoltak arra, hogy az ellenség megtámadhatja őket.

12-én újra kezdődik a vita, hogy támadjanak-e, vagy nem. A kiküldött felderítők foglyokat ejtenek, akik egyhangúan azt vallják, hogy Bádeni Lajos nem érkezett meg és hogy az angol sereg Nördlingen irányába készül elvonulni. Megegyeznek abban, hogy nem támadnak és megelégedéssel állapítják meg, hogy Marlborough az ő ügyes stratégiai húzásuk következtében vonul el.

A csata lefolyása

Valószínűleg augusztus 12-én döntött Marlborough és Savoyai Jenő a támadás mellett. Ekkor Tapfheim templomának tornyából szemrevételezték a francia állásokat és a terepet és megbeszélték a támadás tervét.

A támadás tervének megfelelően augusztus 13-án reggel 3 h-kor indult meg a hadsereg nyolc oszlopban. 6 h-kor kb. 3 km-re az ellenségtől, elérkeztek Schwenningen magasságába. (5. sz. vázlat.) A két vezér itt volt utoljára együtt. Mégegyszer megszemlélték az ellenség állásait és megbeszélték a terv utolsó részleteit. A francia—bajor sereg állásának jobbszárnya a Dunára támaszkodott, balszárnya pedig az erdős dombokra. Előtte folyt a mocsaras, több ágra szakadozó, majd megint egyesülő Nebel patak. A vonal három falu mentén húzódott: a jobb szárnyon volt Blindheim, a középen Oberglauheim, a bal szárnyon pedig a dombok lábához lapuló Lutzingen. Mindhárom községet megerősítették, különösen Blindheimet. Az egész csatatér felett, a Lutzingentől Blindheimig húzódó hegyoldalhát uralkodott, melynek gerince nyílt síkságba laposodott s csatarend felvételére alkalmas volt. A síkság szélétől a terep hirtelen esett, úgy, hogy Blindheimtől közvetlen északnyugatra holttér keletkezett, mely a támadó előnyomulását megkönnyítette. Egyébként a lejtő egyenletesen süllyedt a Nebel felé. (6. sz. vázlat.)

A támadó szempontjából igen nagy nehézséget jelentett az a körülmény, hogy Schwenningen és Tapfheim között a hegyek erdővel borított lábai a Dunától 1—1,5 km-re húzódtak le, így a sereg felvonulását akadályozták. (5. sz. vázlat.) A szoros csak Wolperstettennél tágult ki, tehát csak itt kezdődhetett meg a csatarend felvétele, azonban a jobb szárny számára csak veszélyes oldalmozgás árán, az ellenség tüzének és támadásának kitéve. Ugyanakkor pedig a Wolperstettentől keletre levő terület, mely bővelkedett kisebb erekben, vizenyős területekben és bokrokban, igen megnehezítette a mozgást és ez az akkori merev alakzatok mellett igen késleltette a jobb szárny felvonulását. A Nebel

[26] Ujo. 431. o.

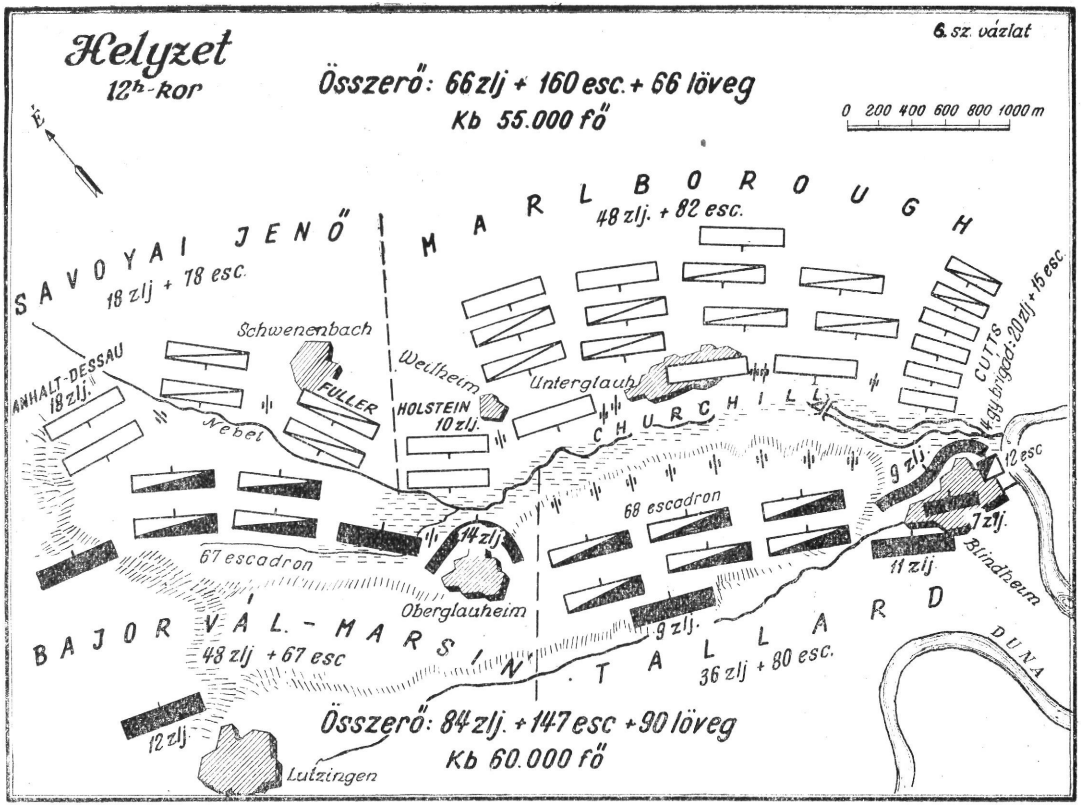
Helyzet
12h-kor
6. sz. vázlat
Összerő: 66 zlj + 160 esc. + 66 löveg
Kb 55.000 fő
0 200 400 600 800 1000 m
É
SAVOYAI JENŐ
18 zlj + 78 esc.
MARLBOROUGH
48 zlj. + 82 esc.
ANHALT-DESSAU
18 zlj.
Schwenenbach
FULLER
Nebel
Weilheim
HOLSTEIN
10 zlj.
Unterglauh
CHURCHILL
CUTTS
4 gy brigád: 20 zlj + 15 esc.
9 zlj.
12 esc
68 escadron
7 zlj.
11 zlj
Blindheim
67 escadron
14 zlj
Oberglauheim
9 zlj.
BAJOR VAL.-MARSIN
48 zlj + 67 esc
TALLARD
36 zlj + 80 esc.
DUNA
12 zlj
Lutzingen
Összerő: 84 zlj. + 147 esc + 90 löveg
Kb 60.000 fő

mocsaras völgye, bár nem volt járhatatlan, mégis igen megnehezítette az átkelést. A legnehezebben járható rész az Oberglauheimtől nyugatra az erdőig húzódó terület és Blindheim északi és északnyugati részén, ahol a patak két ágra szakadt. A mai harceljárás mellett a Nebel nem számítana akadálynak, azonban régen, amikor a csapatok nem ismerték a laza csoportokban való előnyomulást, az egyenként való előreszivárgást, és csak zárt, kiigazított sorokban tudtak mozogni, egy ilyen akadályon való áthatolás felbontotta a sereg zártságát, megakadályozta a menet közben való folytonos tüzet, tehát védtelenségi állapotot jelentett, melyben az ellenség ellenakciói biztos sikerhez vezethettek.

A terep alakulása döntően befolyásolta a két vezér támadási tervét. A támadás legkedvezőbb iránya a jobb szárnyon lett volna, ahol az ellenség szárnyát megnyomva, átkarolva, az egész sereget a Dunának lehetett volna szorítani és ezzel a visszavonulását lehetetlenné tenni. Azonban a jobb szárnynál és mögötte levő terep nagyobb erők felvonulását, alkalmazását és esetleges visszavonulását igen megnehezítette, ezért a támadás súlyát a bal szárnyra tették. A jobb szárny feladata csupán az, hogy minél több ellenséges erőt kössön le, akadályozza meg az erők kivonását és másutt való alkalmazását, — a döntést a bal szárny vívja ki!

Ennek megfelelően csoportosították a hadakat is. A rendelkezésre álló erőnek (66. zlj. — 160 esc. — 66 löveg) kb. kétharmad részét a bal szárnyra osztották be, Marlborough parancsnoksága alá.[27] (6. sz. vázlat.) A bal szárnyon helyezkedett el Cutts támadó oszlopa, mely négy, egymás mögött álló gyalogos brigádból (20 zlj.) és 2 lovas brigádból állt (15 esc.). A közép — tehát tulajdonképpen Marlborough jobb szárnya — négy lépcsőben állt fel, első és utolsó lépcsőben a gyalogság, a két közbülsőben a lovasság. A közép jobb szárnyán volt Holstein herceg 10 zászlóaljjal. A tüzérséget egyenletesen osztották el az arcvonal egész hosszán. Savoyai Jenő szárnya (18 zlj. + 78 esc.) két lépcsőben állt fel. A külső szárnyon állt a kitűnő porosz gyalogság Dessaui Lajos vezetése alatt, már eleve úgy, hogy az ellenség bal szárnyát átkarolhassa. Marlborough seregénél a lovasság és gyalogság eme keverése általában megfelelt a kor taktikai elméletének, mely a két fegyvernem legszorosabb, tehát helyi együttműködésében látta a főcélt. Ez most annál is indokoltabb volt, mivel a lovasságot egyébként sem lehetett volna önállóan alkalmazni a Nebel miatt, melynek átjáróit a gyalogságnak előbb biztosan kézbe kellett vennie, hogy a lovasság áthaladhasson rajta. Teljesen újszerű és az 50 évvel későbbi, a mély és lapos alakzat („order profonde et ordre mince") követőinek elméleti vitáját, majd még később a francia forradalmi oszloptaktikát anticipálja Cutts mélységben felállított csoportja. Ez a felállítás szükséges volt az igen erős Blindheim elleni támadás mélységből való táplálásához.

[27] Tulajdonképpen Marlborough szárnya magában foglalta az egész sereg balszárnyát és a középet is (corps de bataille).

A terv szerint a két szárny egyszerre kezdi meg támadasát, tehát az előbb felvonult Marlborough megvárja, amíg Savoyai Jenő seregei is csatarendbe állnak. A Nebel patakon a gyalogság biztosítása mellett műszaki egységek átjárókat készítenek, ezután kel át a gyalogság első lépcsője, s ha lábát szilárdan megvetette a túlsó parton, kel át a lovasság is és a gyalogság utolsó lépcsője. Miután az összes erő átkelt, megindul a döntő támadás.

A szövetséges sereg 8 h 30 I-kor az ellenség tüzérségének hatáskörletébe ért, Marlborough szárnya rövidesen elfoglalta megindulási helyét, Savoyai Jenő csapatai még csak most kezdték el a felvonulást.

A szövetséges csapatok megjelenése az állások előtt hatalmas meglepetést keltett a francia—bajor hadakban. Tallard marsall, XIV. Lajoshoz írt és még 12-én este elkezdett levelét így fejezi be hajnalban: „Ma 13-án, hajnal előtt az ellenség ébresztőt veretett és 3 órakor gyülekezőt. Ott láthatók táboruk előtt csatarendben és a jelek szerint ma elmenetelnek. A vidéken az a hír járja, hogy Nördlingen felé mennek. Ha ez így van, akkor minket köztük és a Duna között hagynak, így tehát aligha tudják majd fenntartani a létesítményeket, melyeket Bajorországban hagytak."[28] Tehát a francia—bajor hadvezetőség még most, közvetlenül a támadás előtt sem gondol arra, hogy a szövetségesek támadni akarnak. Egyszer csak — úgy 6 óra tájban — a köd felszáll és maguk előtt látják a szövetségesek teljes erejét. Az ellenség támadni akar! — eszmélnek fel a vezérek. A csapatok felállítása nem felel meg egészen a harc követelményeinek, hiszen táborozni jöttek. Viszont visszavonulni már nem lehet, ha csak vonatjukat és táborukat nem hagyják az ellenség kezén. Tehát harcolni kell! Ez a meglepetés nagy mértékben demoralizálja a vezéreket és a csapatokat.

A Bajor Választó, Tallard és Marsin 9 h-kor összejönnek és megbeszélik a védelmi tervet. Tallard 36 zlj. és 80 escadronnal véd a Duna és Oberglauheim között. Blindheimet megszállja 9 zlj. és 12 escadron lóról szállt dragonyos. A faluban ezen kívül még 7 zlj. van tartalékban, további 11 zlj. a falu mögött áll. A lovasságból 68 esc. Blindheim és Oberglauheim közt áll fel két lépcsőben. Harmadik lépcsőben van 9 zlj. Marsin és a Választó 48 zlj-jal és 67 escadronnal megszállja Oberglauhem (bezárólag) és Lutzingen (szintén bezárólag) közti területet. A középen helyezkedik el a lovasság, a szárnyakat a gyalogság fedezi. Oberglauheimet védi 14 zlj., tőle balra áll 10 zlj. A balszárnyon van 10 zlj. és mögötte Lutzingen alatt további 12 zlj.[28/a] A tüzérség, mint a szövetségeseknél, egyenletesen van elosztva az egész arcvonalon. A védelmi terv kialakításában Tallard véleménye győz, aki szemben vezértársaival, minél több ellenséges erőt akar átengedni a patakon, hogy aztán az átkelés által előidézett rendetlenségben és általában előnytelen helyzetükben — t. i. hátukban van a patak, előttük pedig az

[28] Campagne de Tallard. II. köt. 140. o.

[28/a] Amint látjuk, Marsin és a Bajor Választó szárnyánál 2 zlj. hiányzik a csatarendből. Ezek valószínűleg biztosító szolgálatra voltak beosztva.

emelkedő — Oberglauheimből és Blindheimből kiinduló oldaltámadással és a lovasság arctámadásával semmisítse meg őket. A terv és a neki megfelelő csoportosítás nem volt rossznak mondható. A csata elvesztését az ezután következő helytelen diszpozíciók okozták! Legfeljebb azt lehet kifogásolni, hogy miután világosan felismerhették, hogy az ellenség támadásának a súlya a jobbszárnyukat éri, nem erősítették meg jobban Tallardot. Igaz viszont, hogy a balszárny ereje éppen csak arra volt elég, hogy Savoyai Jenő igen heves támadásait visszaverje.

Marlborough gyalogos részei 10 h óta harcban állnak az ellenség előretolt biztosítóival, elfoglalják a patak vonalát és fedezik az utászok bürükészítését és hídverését. A tüzérség mindkét oldalon hevesen tüzel és különösen a szövetségesek oldalán igen nagy veszteségeket okoz. A csapatok rendkívül nyugalommal tűrik a súlyos tüzérségi tüzet, — melynél egy-egy golyó egész sorokat visz el[29] —, étkeznek, a tábori papok pedig istentiszteleteket tartanak. A hangulat feszült, de a csapatok egy lépést sem hátrálnak, mindenki harci láztól ég.

Az előzetes megbeszélés szerint Savoyai Jenőnek 11 órára kellett volna csatarendbe állnia. Azonban a nehéz terep miatt, valamint azért, mert az ellenség túlszárnyalása céljából csapatait egészen jobbra tolja ki, igen sok idő telik el. Már 12 óra felé jár az idő és még mindig nincs készen. Végre futár érkezik Marlboroughhöz és jelenti, hogy a jobbszárny 12 h 30 I-kor megindítja a támadást. Marlborough a körülötte levő tiszteket helyükre küldi, lóra száll — és ezzel megindult a 18. század történelmének egyik legfontosabb csatája!

A támadás 12 h 30 I-kor a szövetségesek egész vonalán megindul. Cutts brigádjai Blindheimre támadnak, az első lépcső eléri a falu szegélyét, azonban a francia gyalogság gyilkos tüze megtizedeli a sorokat. Az első lépcső visszahúzódik. Ebben a pillanatban három francia escadron ellentámadást hajt végre, visszaűzi az angol gyalogságot, melynek még zászlója is odavész. A lovasság támadása miatt a helyzet válságos, azonban az időközben kikanyarodó második brigád tüze visszaűzi a franciákat. A brigádok újra támadnak, megint visszaverik őket. Erre kivonják magukat az ellenség tüzéből és a községgel szemben állva maradnak. A falut elfoglalni tehát nem sikerült. Azonban a támadásnak mégis van egy, csak a csata későbbi folyamán gyümölcsöző eredménye: a blindheimi francia parancsnok beveti a tartalékban levő 7 zászlóaljat, sőt magához vonja a falun kívül levő 11 zászlóaljat is. Így 16—18 angol zászlóalj tart lekötve 27 francia zászlóaljat, melyek a faluban összezsúfolódva nagyrészt felhasználatlanok maradnak.

Időközben Blindheimtől közvetlenül északnyugatra több lovas akció folyik le. A francia lovasság több támadással megkísérli, hogy a Nebelen átkelt angol gyalogságot visszadobja, azonban ezek jól irányzott sortüzei minden támadást visszavernek. A szövetséges közép előnyomulása lassan, de megállás nélkül folyik, az első gyalogos lépcső, majd a lovasság is túljut a patakon.

[29] Még mielőtt a támadás megkezdődött volna, a tüzérség által okozott veszteség 2000 fő volt a szövetségeseknél.

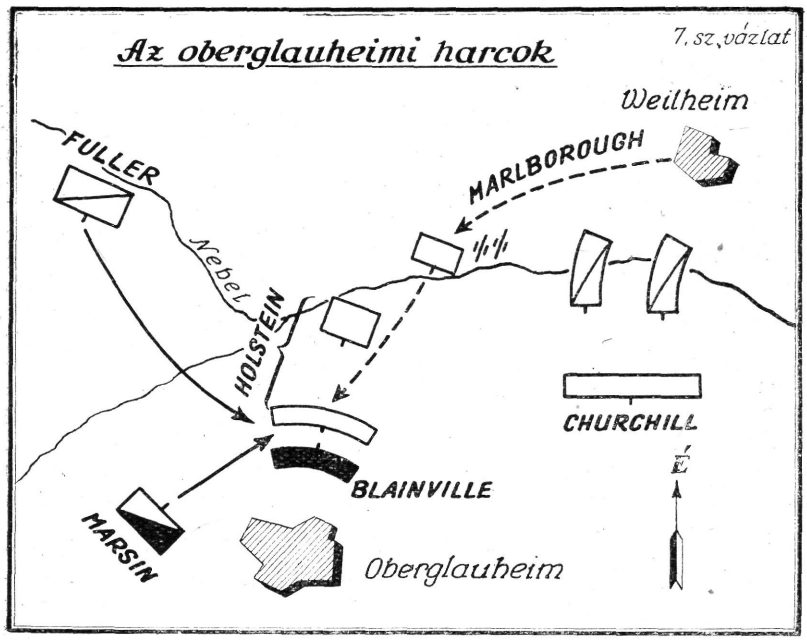

Oberglauheimnél válságos helyzet áll elő. (7. sz. vázlat.) Holstein herceg támadásba megy a falu ellen, azonban a francia parancsnok, Blainville 9 zászlóaljjal elébe megy és nyílt terepen megtámadja. Ugyanakkor Holstein jobbszárnya ellen Marsin lovassága rohamoz. A helyzet igen komoly, a támadás Holstein zászlóaljait elsöpri, s az átkelésben levő részek jobbszárnyát fenyegeti, ezenkívül Marlborough és Savoyai Jenő csatlakozó szárnyainak összeköttetését is. Holstein segítséget kér a szomszédos Fuller vértesektől, azonban parancsnokuk azt válaszolja, hogy Savoyai Jenő parancsnoksága alatt állván, az ő rendelkezése nélkül nem hagyhatja el felállítási helyét. Marlborough Weilheimből látja a helyzetet. A helyszínre lovagol, előrerendeli a közben elesett Holstein utolsó lépcsőit, néhány löveget küld át a patakon és ezekkel megállítja a francia támadást. Holstein zászlóaljai lélegzethez jutnak, rendeződnek. Ebben a pillanatban azonban Marsin lovassága újra rohamoz és a csapatok meginognak. Azonban ezt megelőzően Marlborough már megkérte Savoyai Jenőt, hogy bocsássa rendelkezésére Fuller lovasságát, amit az, bár maga is válságos helyzetben van, szó nélkül teljesít. Fuller lovassága támadásba lendül, oldalba kapja Marsin lovasságát, mely rendetlenül fut vissza. A gyalogság pedig visszanyomja a francia gyalogságot, mely elfoglalja eredeti állásait a faluban. 15 h tájban szilárdul meg itt a helyzet és az oberglauheimi védőket leköti Holstein gya-

logsága, ugyanúgy, ahogy a blindheimieket sakkban tartják Cutts brigádjai.

Az egész csatatéren viszonylagos csend uralkodik. A tüzelés továbbtart, azonban egyik fél sem mozdul. Mindenütt folyik a kötelékek rendezése, a katonák kifújják magukat. Avatatlan szem úgy látná, hogy a helyzet kedvezőtlen a szövetségesek szempontjából, sőt esetleg még azt is állíthatná, hogy már el is vesztették a csatát. Nem sikerült elfoglalniok Blindheimet, hatalmas veszteségek ellenére sem. Itt teljesen reménytelennek látszik a helyzet. Ugyancsak nem sikerült elfoglalni Oberglauheimet sem, tehát a fő támadó csoport szárnyait ugyanúgy veszélyezteti ez a két erős támpont, mint eddig. Savoyai Jenő két ízben támadott, mind a kétszer visszaverték. Itt a két fél lovassága háromnegyed órán keresztül áll egymástól 50—60 m távolságra és egyik sem képes arra, hogy újabb támadást indítson. Sehol sincs kilátás arra, hogy előremozdulhassanak, viszont ott, ahol vannak — hátuk mögött a patakkal, szárnyaikon a két erős támponttal, előttük Tallard lovasságával —, nem maradhatnak. Viszont, ha visszavonulnak, elvesztették a csatát.

Azonban Marlborough meg van elégedve az eredménnyel. 15 h tájban üzenetet küld Savoyai Jenőnek, hogy a középnél minden rendben van! A harc forgatagából, a támadások, ellentámadások és visszaözönlések látszólagos zűrzavarából, Marlborough éles szemei előtt kezd kirajzolódni a siker; bár a csata elején serege néhány ezer fővel gyengébb volt, mint az ellenségé és eddig a vesztesége is legalább kétszeres volt, mégis a döntő pontokon túlsúlyban van. (L. 8. sz. vázlatot.) A közép már teljesen átkelt a patakon, csak a tüzérség átkelése tart még. Az első két lépcsőben a lovasság, mintegy 80 escadron, a másik két lépcsőben a gyalogság, kb. 23 zászlóalj. Ugyanezen a helyen a franciáknak csak 9 zászlóaljuk és 60 escadronjuk van. Ezenfelül az angol lovasság nagy része még érintetlen, bevetésben nem volt, míg a francia lovasság zöme már több rohamot végrehajtott. Oberglauheimnél és Blindheimnél 10, illetve 15 szövetséges zászlóalj köt le 14, illetve 27 francia zászlóaljat.

16 h 30 I-kor a harc kiújul. Savoyai Jenő a jobbszárnyon újabb rohamot hajt végre, röviddel utána Marlborough is megindul. Az ellenség gyenge pontjával szemben összpontosított túlerő hatása kezd érezhetővé válni. Tallardnak már nem áll módjában, hogy arcvonalát megerősítse Oberglauheimből, vagy Blindheimből — az előbbiből már azért sem, mert az ott levő csapatok Marsinhoz tartoznak, aki a segélykérésére, önző rövidlátásból, visszautasítással felel — mindössze az utolsó lépcsőben levő gyalogságát osztja el a lovassága között. A blindheimi gyalogság több alkalommal megkísérli, hogy kitörjön a faluból és felborítsa a patakon átkelt részek balszárnyát, azonban Cutts csapatai fergeteges tüzükkel minden próbálkozást meghiúsítanak. Tallard támadásra rendeli lovasainak első lépcsőjét. A lovasság lendületesen támad, az angol lovasok visszahúzódnak, azonban a mögöttük levő gyalogság feltartja őket és visszaűzi a franciákat. Marlborough csatarendje

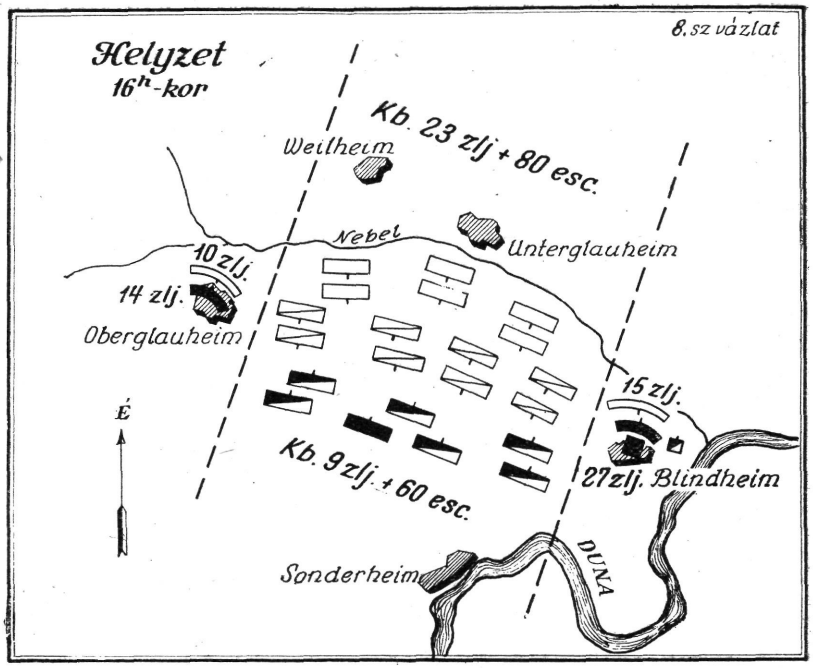

zártan és lassan nyomul előre. Egyszer csak a támadás megáll a francia gyalogság tüzében, sőt megint hátrálnak a csapatok. A lovasság nem boldogul a franciákkal, előre kell rendelni rajtuk keresztül a gyalog lépcsőket, melyek az időközben állást foglalt tüzérséggel együtt hatalmas tüzet zúdítanak a derekasan helytálló francia gyalogosokra, akiknek sorai veszedelmesen ritkulnak. 17 h 30 I-kor Marlborough érettnek látja a helyzetet arra, hogy lovasságát új támadásra küldje. A 80 escadront kitevő lovastömeg (kb. 12 000 lovas) ügetésben megindul. A francia lovasság nem várja be a rohamot, elmenekül és magára hagyja az önfeláldozóan harcoló gyalogságot. Ez a francia gyalogság nagyrészt elpusztult.

A csatatérnek ezen a részén minden komoly ellenállás megszűnt. Tallard parancsot küld a blindheimi gyalogságnak a visszavonulásra és Marsintól segítséget kér. A vezetés azonban már teljesen kicsúszott a kezéből. Az előretörő szövetséges lovasság elől serege fejvesztetten menekül, ő maga néhány lovassal utat akar törni magának a tömegen keresztül Blindheimbe, azonban fogságba esik. Ezekből a pillanatokból származik a 18. század történelmének egyik legérdekesebb dokumentuma: „Nincs időm többet mondani — írja Marlborough a csata forgatagából feleségének — csak annyit, hogy fejezd ki legmélyebb tisztele-

temet a királynőnél és tudasd vele, hogy a hadsereg dicsőséges győzelmet aratott. Tallard Úr és két másik tábornok a kocsimban vannak és üldözöm a többit. A hír vivője, segédtisztem, Parke ezredes, jelenteni fogja a történteket. Bővebb jelentést egy-két napon belül küldök."[30]

A jobbszárnyon még a szövetséges seregek kemény harcban állnak a makacsul küzdő francia és bajor csapatokkal. 18 h-kor Savoyai Jenő harmadik támadását is visszaverik. A vezér elkeseredett szavakkal hagyja ott lovasságát és a porosz zászlóaljak élére áll, melyek eddig jelentős előrehaladást értek el. Elfoglalják Lutzingent, ahonnan Savoyai Jenő láthatja az ellenség közepének rendetlen visszaözönlését. A közép veresége folytán a Bajor Választó és Marsin helyzete is tarthatatlanná vált. Elrendelik a visszavonulást. A visszavonulást ügyesen és fegyelmezetten hajtják végre a csapatok. A szövetségesek, látva az ellenség rendezett visszavonulását és egy félreértés miatt, — t. i. Savoyai Jenő csapatai Marlborough jobbszárny csapatait francia erőknek nézik és ezek ellen foglalnak állást —, nem üldöznek. Így a Bajor Választó és Marsin seregei megmenekülnek a teljes pusztulástól.

A dráma utolsó jelenete Blindheimnél játszódik le. Cutts gyalogságához csatlakozik Churchill is, így a bekerítés teljessé válik a falu körül. A franciák késő esti órákig elkeseredetten védekeznek, de végül is tábornokaik alkudozásokba bocsátkoznak az ellenséggel és megadják magukat. A francia katonák sírnak elkeseredésükben és elégetik zászlóikat. Ilyen szégyen emberemlékezet óta nem érte a büszke francia hadsereget. „Mit fog szólni a király?" — mondogatják egymásnak a síró tisztek és katonák.

A szövetségesek veszteségei, a heves harcokhoz képest, aránylag nem voltak nagyok. Elesett egy tábornok, négy-öt megsebesült. Összes veszteség: 4600 halott és 7600 sebesült. A halottak és sebesültek 55—56 százaléka gyalogos volt. Az összes gyalogság véres vesztesége 21 százalék, a lovasságé 16 százalék volt. Jellemző és ez mutatja, hogy Savoyai Jenőnek milyen nehéz feladata volt, hogy a blindheimi és oberglauheimi véres harcok mellett is, a balszárny vesztesége csak 22,8 százalék volt, míg a jobbszárnyé 24,1 százalék.

A francia—bajor veszteségek rendkívül súlyosak voltak. 10 generális esett el, vagy sebesült súlyosan. Fogságba esett 16 generális és 12 ezredes. Elesett 5—6000 fő, megsebesült 7—8000, összes véres veszteség 12 000—14 000 fő, tehát kb. 20—23 százalék. Fogságba esett 29 teljes zászlóalj, 12 escadron, 952 tiszt és 8000 legénység. Összesen fogságba esett 1500 tiszt és 10 000 fő legénység, kb. 24 százalék. Átszökött a szövetségesekhez 3000 fő. Az összveszteség tehát 28 000 fő lehetett, azaz 48—50 százalék.

A szövetségesek zsákmánya is hatalmas volt: 140 zászló, 40 löveg, igen sok puska, kard stb., 3600 sátor, 5400 élelemszállító kocsi, a hadipénztár, a tábori gyógyszertár, 2 hadihíd készlet, 18 rézhajó, és 34 kocsira való „francia szobalány".

[30] *Churchill:* Marlborough II. 456. o.

A francia—bajor hadsereget ért vereség okát elsősorban a vezetés hibáiban kell keresnünk. Az alapvető hibát a helyzetmegítélésben követték el: nem ismerték fel a szövetségesek támadó szándékát, szinte az utolsó pillanatig. Ezért nem erősítették meg jobban a Nebel völgyét és általában nem voltak felkészülve a támadás elhárítására. Igen gyenge volt a harc alatti irányítás is. Az oberglauheimi, de főleg a blindheimi gyengébb erők által lekötött gyalogság nagy részét ki kellett volna vonni és a közép megtámasztására kellett volna felhasználni. Láttuk, hogy mit jelentett itt, csak 9 zászlóalj is. A csapatok harcát tekintve, lényegesebb különbség nem volt a két fél között. A francia gyalogság szívósan harcolt, tűzerejét jól használta ki és vele szemben a szövetséges gyalogság és lovasság támadásai általában nem voltak eredményesek, eltekintve a csata utolsó idejétől, amikor a lovasságtól elhagyva, egyedül küzdött a túlerejű ellenséggel. A francia lovasság már nem volt olyan jó, mint a gyalogság. Szembekerülve a szövetséges lovassággal, rendszerint a rövidebbet húzta. Kiemelkedő volt a csapatok, de főleg a gyalogság magas harci szelleme. Az oberglauheimi gyalogság, a közép 9, nagyrészt újoncokból álló zászlóalja, hatalmas veszteségeket okozott az ellenségnek és nem tágított egy lépést sem. A blindheimi gyalogság sem gyávaságból kapitulált, hanem a rossz vezetés miatt előidézett reménytelen helyzet miatt.

A szövetségesek győzelmüket elsősorban a kitűnő vezetésnek köszönhették. Marlborough és Savoyai Jenő támadási terve a lehető legjobb volt. Az ellenség egész arcvonalát foglalkoztatták és ennek leple alatt sikerült olyan erőviszonyokat létrehozni, mely az áttörést lehetővé tette. A blindheimi és oberglauheimi ellenséges erők aránylag kevés csapattal való lekötése, az ellenség balszárnyának foglalkoztatása és lehengerlő túlsúly létrehozása a középen, — hadvezéri mestermű volt, s dicséretére vált nemcsak Marlboroughnak, hanem Savoyai Jenőnek is, aki önfeláldozóan vállalta a jobbszárnyra háruló igen nehéz és hálátlan feladatot. Az angol irodalomban vita folyt arról, hogy vajon Marlborough eredetileg nem Blindheimet akarta-e elfoglalni és onnan átkarolni az ellenség jobbszárnyát? A Cutts-csoport ereje és mélységi tagozódása erre engedne következtetni. Azonban a közép csoportosítását és erőinek nagyságát tekintve azt kell feltételeznünk, hogy a döntést a középen akarta és ehhez a falu elfoglalása csak hatásos segítség lett volna. Ez látszik abból is, hogy miután nem sikerült elfoglalni Blindheimet, nem módosított az erőelosztáson és nem erősítette meg Cuttsot. Az viszont taktikai éleslátásának nagyszerű bizonyítéka, hogy a sikertelen támadásból származó rosszban azonnal meglátta a jót: a francia gyalogság összezsúfolódását a faluban. A támadást ezek után többé nem erőszakolta itt, hanem csak lekötötte a faluba szorult 27 zászlóaljat.

Reboul francia hadtörténész szerint a legnagyobb baj az volt a francia—bajor hadseregnél, hogy nem volt a vezetés egységes. Azonban tulajdonképpen a szövetségeseknél is ez volt a helyzet. Savoyai Jenő és Marlborough alapjában véve egymás mellé rendelve működtek és egyiknek sem volt a másik felett parancsnoklási joga. Azonban mégis

teljes volt az összhang közöttük, ezt pedig konzseniális hadvezéri képességük okozta. A franciák részéről ez a zsenialitás hiányzott. A Bajor Választó, Marsin, főleg pedig Tallard, nem mondható gyenge hadvezéreknek, azonban az, ami a cselekvés összhangját biztosíthatta volna, az eltérő jellembeli és temperamentumbeli különbségeket eliminálhatta volna: a hadvezéri zseni villámszerű biztonsága, mely az egyetlen lehetséges cselekvési módot felismeri, — ez reménytelenül hiányzott náluk.

Említésre méltó a szövetséges csapatok összműködésének kiváló megszervezése, a gyalogság, lovasság és tüzérség kölcsönös támogatása. A höchstädti csata tulajdonképpen az első egészen nagyszabású próbatétele a pikáját elhagyó, elsősorban tűzerejére támaszkodó gyalogság új taktikájának. Nehéz lenne azt mondani, hogy a gyalogság döntötte volna el a csatát, viszont biztos, hogy nincs igaza Ratzenhofernek, amikor azt írja, hogy „a csata jellegének megfelelően a győzelem kivívásában a lovas ezredeké volt a fő rész".[31] A blindheimi és oberglauheimi ellenséges erők lekötésében, a Nebel patakon való átkelésben és a túlparton való megkapaszkodásban a gyalogságé volt a döntő szó, nem beszélve arról, hogy a jobbszárnyon, Savoyai Jenő lovassága képtelen volt eredményt elérni és a gyalogság támadása vezetett Lutzingen elfoglalásához! A lovasság csak akkor tudott a végső — azonban önmagában döntőnek mégsem nevezhető — támadásra indulni, amikor a gyalogság és tüzérség megrendítette az ellenséges lovasságot és nagy veszteségeket okozott a gyalogságnak. És hány alkalommal fogta fel a gyalogság a megrendült és hátráló lovasságot?

A szövetséges csapatok harci szelleme kiváló volt. Már a csata megkezdése előtt a több órás tüzérségi tűz elviselése, a csata folyamán pedig a Blindheim elleni veszteségteljes támadások, középen a nagyerejű francia rohamok elhárítása, az oberglauheimi harcok és Savoyai Jenő makacs támadásai, — mind egészen kiváló helytállásról tanúskodnak.

A győzelem kihasználására és teljes megsemmisítésig való kimélyítésére a szövetségeseknél sem a katonai, sem pedig a politikai előfeltételek nem voltak meg. Még taktikailag sem üldözték a Bajor Választó és Marsin csapatait, nemhogy nagyszabású, a sereg teljes megsemmisítésével végződő stratégiai üldözésre gondoltak volna.[32] A fran-

[31] Feldzüge VI. 521. o.

[32] Kérdés, hogy a taktikai üldözés az adott körülmények között eredményre vezetett volna-e? Eltekintve a már említett tévedésektől, figyelembe kell vennünk azt is, hogy Blindheimben még javában dúlt a harc és az itt levő francia erők megsemmisítéséhez Marlborough teljes erejére szükség volt. Ez pedg az erők zömét jelentette, s így Savoyai Jenő a Marsin és Bajor Választó vezette nagyobb erejű, rendezetten visszavonuló — tehát morálisan érintetlen — erőkkel állt volna szemben. Ezenkívül a beálló sötétség és a csapatok kimerültsége is megakadályozta a taktikai üldözést. Stratégiai üldözéshez — amire csak másnap kerülhetett volna sor — a franciák és bajorok már nagy térelőnyre tettek szert, így csak lovassággal lehetett volna megvalósítani, azonban ez, mivel rendezetten visszavonuló ellenségről volt szó, mely gyalogságát és lovasságát kombinálva alkalmazhatta — nem vezetett volna eredményre. Valószínűleg az is közrejátszhatott

cia—bajor seregmaradvány — kb. 30 000 fő — bántatlanul vonulhatott Elszász felé és szeptember elejére Strassbourgba érkezett. Egyébként az elszenvedett vereség nem volt pótolhatatlan és Franciaország a következő év tavaszán újra tekintélyes haderővel; 300 zászlóaljjal és 360 escadronnal (kb. 200—250 000 fő, melyhez ugyanennyi hátországi alakulat járult) kezdhette meg hadműveleteit. Politikailag sem használták ki a szövetségesek a győzelmet, Hollandiának a döntést állandóan elodázó magatartása és a bécsi udvar korlátoltsága miatt. Így a háború még hosszú évekig folyt.

Mégis azt kell mondanunk, hogy a höchstädti csata fordulópontot jelentett a spanyol örökösödési háború történetében. Bajorország elvesztésével megszűnt Franciaország számára a lehetőség, hogy erről az előretolt bázisról mérhessen halálos csapást Ausztria, vagy Németország ellen. Legkeletibb szövetségese, Magyarország, még messzebb került tőle, s most már szinte teljes politikai és katonai elszigeteltségben vívta hősi harcát szabadságáért.

Ugyanekkor pedig a csata következményeként Ausztria megmenekült az összeroppanástól, Angliában a kormány helyzete megszilárdult, Hollandiában igazolást nyert Marlborough menete és egész stratégiája, Savoya felől elmúlt a veszély, a dél-németországi helyzet pedig megszilárdult. Morálisan is nagy jelentősége volt a győzelemnek, mert megszűnt a francia hadsereg legyőzhetetlenségébe vetett hit. A szövetségesek önbizalmat nyertek, a francia hadseregbe pedig beköltözött a bizonytalanság érzete. A háború ugyan még tovább tartott, de Höchstädt nélkül egyáltalán nem folyhatott volna tovább. Olyan volt ez a győzelem, mint a vérátömlesztés, mely ugyan nem hoz a beteg számára azonnali gyógyulást, de nélküle biztosan meghalna.

(1954)

---

az üldözés elhagyásánál, hogy a franciák a Fekete Erdő felé meneteltek, ahol a szűk völgyekben utóvéd állásokkal könnyen biztosíthatták visszavonulásukat, ezen felül pedig itt állt Villeroi is érintetlen csapataival. Egyébként a kor hadviselésében a nyert csatákat követő üldözés — főleg stratégiai üldözés — a ritkaságok közé tartozott. Ha nem is áll teljes egészében Jähns kijelentése, jellemzi a kor hadviselését: „A megvert hadsereg valódi üldözésére soha nem került sor; ama régi félelem következtében, hogy a szerencse megfordulhat az utolsó pillanatban, lemondtak az ilyen „kétségbeesett vállalkozásról" és megelégedtek azzal, hogy a „csatateret megtartsák". (Geschichte der Kriegswissenschaften. Leipzig, 1891. III. köt. 1918. o.) Éppen a spanyol örökösödési háborúban van példa az üldözésre: 1706-ban a ramilliesi csata után Marlbrough lovassága kíméletlenül üldözte a megvert franciákat. Az üldözéstől való tartózkodást a korban inkább az okozta, hogy féltek a megbízhatatlan katonaság szétzüllésétől, valamint az utánpótlás akkori rendszere, az utak rosszassága és a szállítóeszközök kis kapacitása következtében a gyorsan előnyomuló üldöző részek ellátását nem lehetett megoldani.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

A MAGYAR ÚJSÁGOK ÜDVÖZLIK A DEBRECENI HONVÉDEK KIÁLLÁSÁT A CSEH SZABADSÁGÉRT 1918-BAN

A Habsburg-monarchia urai az általuk leigázott nemzetek fékentartására szívesen alkalmazták azt a módszert, hogy egyik nép katonaruhába öltöztetett fiait küldték a másik nép szabadságtörekvéseinek elnyomására. Az első világháború alatt a Csehországban és Morvaországban egyre növekvő elégedetlenség leghatósabb ellenszerének azt tekintette a „k. u. k." hadvezetőség, hogy magyar ezredeket vezényeltek ide. Magyar honvédek segítségével akarták elfojtani a cseh nemzet hazafias megmozdulásait. Ilyen alávaló eszközökkel igyekezett a kétfejű sas éket verni Kossuth és Zizka népe közé.

A habsburgi hatóságok ilyen szomorú szerepet szántak a debreceni 39-es gyalogezred pótzászlóaljának is. A 39-es honvédeket még a világháború előtt irányították Hradec Králové (Königgrätz) városába, amely — hivatalos vélemény szerint — „a cseh propaganda egyik főhelye" volt.[1] Hosszú éveken át kellett itt rostokolniok, szülőföldjüktől távol. Helyzetük különösen elviselhetetlenné vált a háborús években, amikor a lényegesen nehezebb postai és utazási viszonyok következtében Debrecennel csak igen ritka és laza összeköttetést tudtak tartani.[2] De a „k. u. k." hadvezetőség szoldateszka-szelleme nem tudta kiölni a 39-es honvédekből és tisztekből a hazafias érzést. 1918 őszének nagy eseményei idején, a nagy próbatételkor itt, a messze idegenben is tanúbizonyságot tettek arról, hogy méltók haladó hagyományaira büszke városukhoz és szabadságszerető népükhöz.

1918 októberében — annyi keserves év után — a debreceni katonák és tisztek már erősen vágyakoztak haza. Unták már nagyon a háborút, valamint az idegen, császári hadvezetőség parancsolgatásait. E hónap folyamán már kezdtek reménykedni, mert változásokról szóló hírek kezdtek keringeni.[3] Ezek a különböző forrásokból titkos utakon beszivárgott értesülések azonban igen homályosak és bizonytalanok voltak, ami érthető is, hiszen a 39-esek meglehetősen elszigetelten éltek

[1] *Debreczeni Újság*, 1918. november 3.
[2] *Debreczeni Független Újság*, 1918. november 3.
[3] *Debreczeni Újság* 1918. november 10.

mind Magyarországtól, mint a Habsburg-birodalom más részeitől. Nem tudták, hogy Debrecenben a demokratikus tömegek nyomására már a városi tanács is követeli a pótzászlóalj hazahozatalát Hradec Královéból.[4] Azt még kevésbé tudhatták, hogy a korhadt Habsburg-monarchia már végnapjait éli és Budapesten már kitörőfélben van a forradalom vihara.

A legnagyobb tájékozatlanság légkörében, váratlanul rohanták meg az események a debreceni katonákat és tiszteket. Október 28-án meglepetésszerűen érkezett meg a prágai demokratikus forradalom híre.[5] Még aznap délután Hradec Králové népe egy emberként csatlakozott a béke, demokrácia és függetlenség jelszavaival kitört forradalomhoz. A hrádec královéi nép e nagy megmozdulására a debreceni katonák így emlékeznek vissza: „Férfiak, nők, nagyok és kicsinyek, egy pirosfehér zászló alatt vonultak az állomásparancsnokság épülete előtt a városháza felé. A tömeg méltóságteljesen viselkedett. A legnagyobb rendben ment, nem lármázott, hanem igazi áhítattal hazafias dalokat énekelt. A szünet pillanataiban könnyekig meghatóan szökött bele egy-egy szívből jövő felkiáltás: Végre béke! Végre szabaság!... A csehek-nek éppúgy, mint az osztrák-magyar monarchia összes népeinek, a béke a szabadságot is meghozta, s így az öröm kétszeres volt. Még aznap este az összes középületekről lekerült a kétfejű sas és belekerült az Elbába. A lámpák kigyulladtak s a lelkek világossága mellé pazar fény járult..."[6]

Váratlanul jöttek ezek az események; de a debreceni pótzászlóalj és tisztjei ismerték Kossuth tanításait. Ezeket, valamint ösztönös szabadságszeretetüket követve, hamar feltalálták magukat az új helyzetben és felismerték, kiknek oldalán van a helyük. Már aznap, október 28-án este a 39-es katonák és tisztek a hradec královéi Katona Otthonban rendkívüli gyűlést tartottak. Csabai István százados beszédében kifejezte a gyűlés részvevőinek rokonszenvét a cseh hazafiak iránt. Rámutatott arra, hogy „az a nép, mely kint az utcán örömujjongva jár, most nyerte vissza háromszáz évvel ezelőtt elvesztett szabadságát és evvel a szabadsággal egyidejűleg szállt le a béke a sokat szenvedett emberiségre."[7] Bár még nem tudtak jóformán semmit a Budapesten érlelődő forradalomról, Csabai százados kifejezte mindnyájuk reményét, hogy a magyar haza is hamarosan lerázza az idegen rabigát, akárcsak a cseh nemzet és „ezentúl a magyarok és csehek, mint szabad, független népek fognak egymást megértve, egymás mellett élni". A jelenlevők háromszoros éljent kiáltottak az önálló Magyarországra és elénekelték a Himnuszt.[8] E gyűlés megrendezése bátor tett volt a 39-esek részéről; hiszen a magyarországi események ismerete nélkül, saját kezdeményezésükre csatlakoztak egy idegen országban a forradalmi moz-

[4] *Debreczeni Független Újság*, 1918. október 31.
[5] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.
[6] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.
[7] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.
[8] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.

galomhoz és Habsburgoktól független Magyarországot követeltek, három nappal a budapesti forradalom kitörése előtt!

Másnap, október 29-én egész Hradec Králové talpon volt. Hatalmas tömegtüntetésen köszöntötték az újjászületett cseh államot. A környező falvak lakossága is özönlött Hradec Královéba és az új cseh hadsereg katonái is csatlakoztak a felvonulókhoz.[9] A debreceni magyar fiúk testvéri egyetértéssel kísérték a város népének örömünnepét. És most már — miután a cseh ügy melletti kiállásukkal megtették kötelességüket az újjászületett szomszédország iránt, — úgy érezték a 39-esek, hogy további ittmaradásuk felesleges. „Menjünk haza Debrecenbe" — ez volt egyöntetű, szívből jövő kívánságuk. Ekkor azonban váratlan akadály lépett fel. Dominig ezredes, a pótzászlóalj parancsnoka semmi hajlandóságot nem mutatott az új helyzet tudomásulvételére. Vérbeli „k. u. k." tiszthez illő módon, még mindig a Bécsből jövő parancsra várt.[10]

Forradalmi időkben azonban egy ember nem akadályozhatta meg századok akaratának érvényesülését. Nem lehetett tovább várakozni; cselekedni kellett. A hazafias érzésű tisztek maguk vették kézbe az irányítást. Október 29-én este a tisztikar gyűlést tartott, amelyen megbízták Csabai István és Prokopovitsch Leó századosokat az ügyek intézésével. Elhatározták, hogy a hazatérés érdekében — minden felsőbb katonai hatóság kikapcsolásával —, haladéktalanul felveszik a kapcsolatot Hradec Králové nemzeti tanácsával. A helyi demokratikus hatalom szervéhez 35 tiszt aláírásával beadványt intéztek. A beadványban a 39-esek kifejezésre juttatták szolidaritásukat a cseh néppel: „A pótzászlóalj tisztikara úgy van értesülve, hogy az osztrák-magyar monarchia több önálló, egymástól független államra oszlott, mely államok egymással és az egész világgal a békés együttélés alapelveire vonatkozólag máris megállapodtak. Ennek tekintetbevételével a pótzászlóalj jelenlegi helyzetét anarchisztikus állapotnak találja. Az ellen pedig, hogy a pótzászlóaljat egy idegen és velünk jó szomszédi viszonyban élni kívánó nép területén rendőri funkciók teljesítésére használják fel — mivel azt jogtalannak és méltóságán alulinak tekinti, — tiltakozik."[11] Bár — mint az írásból kiderül, — az általános helyzet megítélésében eléggé bizonytalan hírforrásokra támaszkodtak, figyelemre méltó a debreceniek elvi tisztánlátása. Az okmány kifejezésre juttatja azt a helyes, forradalmi álláspontot, hogy szabadságért küzdő népek fiai nem engedhetik magukat egymás ellen felhasználni.

Másnap, október 30-án tárgyaltak a debreceniek a hazautazásról Hradec Králové nemzeti tanácsával. Ez utóbbi a legmesszebb menő támogatást helyezte kilátásba. Igaz, hogy aznap adódtak bizonyos kellemetlen félreértések. A városi polgárőrség tagjai egyes 39-es katonáktól elvették a felszerelést és ebből nézeteltérések támadtak; de a cseh

[9] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.
[10] *Debreczeni Újság*, 1818. november 10.
[11] *Debreczeni Újság*, 1818. november 10

helyi hatóságok segítségével sikerült az ügyet elsimítani.[12] Ez a körülmény mindenesetre siettette az úti előkészületeket.

A pótzászlóalj 800 főnyi legénysége 30-án este indult. A honvédek nagyrésze már az állomáson volt, midőn a kaszárnyába megérkezett a még létező litomericei „k. u. k." parancsnokság távirata, amely „megparancsolta", hogy a legénység távozását „minden eszközzel meg kell akadályozni". De ekkor már nem állt az a bizonyos „eszköz" rendelkezésükre; így a távirat csupán általános derültséget keltett.[13] Este a pályaudvaron a város polgármestere és a nemzeti tanács búcsúztatta igen baráti hangnemben a debreceni közhonvédeket és tiszteket. Ezután elindult velük a vonat. Egész úton jól érezték magukat; „a csehek igen szeretetteljesen bántak velünk elutazásunkkor" — állapította meg később a pótzászlóalj egyik tisztje.[14] A cseh lakosság és az új demokratikus rend illetékes szervei minden segítséget megadtak nekik az ország elhagyásához. November 1-én érkeztek szeretett hazájuk földjére. A határon tudták meg, hogy közben Magyarországon is győzött a nemzeti demokratikus forradalom. Könnyeztek a debreceni legények — kik idegen földön szemtanúi voltak egy másik ország újjászületésének, — midőn megtudták, hogy független, szabad hazába érkeztek vissza![15]

A határról különvonat, fellobogózott mozdonnyal, vitte a 39-eseket Debrecenbe. November 3-án reggel végre viszontláthatták szülővárosukat. A lakosság ünnepélyesen fogadta a hazatérő honvédeket; riadó éljen köszöntötte a forradalmi tűzkeresztségen sikerrel átesett fiúkat.[16] Másnap már be is költöztek régi laktanyájukba.[17] A helyi demokratikus sajtó immár örömmel írhatta, hogy Debrecen katonasorban levő legényei többé nem szolgálnak idegen, császári érdeket. Az egyik helyi lap a hazatérés alkalmából a független cseh nemzettel való barátságot hangsúlyozta: „Az idegen ország, melyben a 39-esek éltek, ma egy boldog, önálló állam. Velünk jó szomszédi viszonyban kíván élni . . .[18]

A debreceni 39-es honvédek derekasan megállták helyüket 1918 októberében. Midőn a cseh nép forradalmát segítették, egyúttal saját hazájuk szabadságáért is küzdöttek. Szép, hazafias magatartásuk arra tanít, hogy erősítsük a barátságot a két jószomszéd: Ady és Jirások népe között.

Merényi László

[12] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.
[13] *Debreczeni Újság*, 1918. november 3.
[14] *Debreczeni Hírlap*, 1918. november 4.
[15] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.
[16] *Debreczeni Független Újság*, 1918. november 5.
[17] *Debreczeni Hírlap*, 1918. november 4.
[18] *Debreczeni Újság*, 1918. november 8.

ESZTERHÁZY PÁL NÁDOR HADTUDOMÁNYI JEGYZETE

Az egyes fegyvernemek történeti fejlődéséről viszonylag kevés írásos emlék maradt fenn, az állandó hadsereg felállítását megelőző időkből. A források hiánya különösen szembeötlő a tüzérség esetében. Alig akad levéltárainkban XVI—XVIII. századból származó feljegyzés, amely a tüzérségi lőfegyverek állapotáról, harcászati felhasználhatóságáról, vagy még inkább műszaki adatairól tudósítana. Éppen ezért a hadtörténeti kutatás szempontjából rendkívüli jelentőséggel bír az alább közölt, Eszterházy Pál nádortól származó tüzérségi szakjegyzet.[1]

Az irat a tüzérségi fegyvereknek a XVII—XVIII. század fordulójára elért fejlődését tükrözi, s megemlít minden lövegtípust, amely a magyar és osztrák hadseregben használatos volt. Pontosan megjelöli az egyes lövegek és lövedékek súlyát, illetve méretét, a szükséges lőpor mennyiségét, a hatásos lőtávolságot, a lövegcső hosszát és öntési vastagságát, valamint használhatóságát a különböző harcnemekben. A 17—18. pont alatt pedig olyan tűzeszközöket ismertet, melyekről a szakirodalom mindeddig említést sem tett. A jegyzet legfőbb érdeme a lövegek kimerítő jellemzésén túl — amely módot nyújt bármely típus pontos rekonstruálására — abban mutatkozik meg, hogy lőtechnikai utasításokat is tartalmaz.

„A HADI GÉPEK OSZTÁLYOZÁSA

Rövid ismertetés arról, hogy milyen távolságban hatásosak a hadi gépek (ágyúk), mily súlyúaknak kell lenniök és milyen lövedéket kell használni hozzájuk.

Továbbá arról,

hogy milyen messzire hatolhat a lövedék a legmagasabb peirányzás mellett és hogy milyen hosszúnak kell lennie egy-egy különböző fajtájú ágyúnak és milyen vastagnak a fémnek — a helyes méretezés mellett.

[1] Magyar Országos Levéltár, Eszterházy cs. lt. Pál nádor iratai: 1938. sz. — A szakjegyzet 1706-ban latinnyelven készült.

Továbbá arról,

hogy milyen ágyúkat lehet alkalmazni hadi célra, mind a mezei küzdelemben, mind erődítményekben, akár vár-ostromról, akár vár-védelemről legyen szó.

Szem előtt kell tartani:

1. Vajjon a lőpor friss, nem nedves, hanem száraz.

2. Ha elsőrangú lőport alkalmazunk, melynek neve „metales", az esetben kisebb mennyiséget kell az ágyúkba tenni, mert a lőpor erejénél fogva azok szétrobbannának. Azért a jelen esetben csak az ágyúhoz való rendes, durvább lőporról lesz szó; mindamellett ennek is frissnek és jó száraznak kell lennie.

3. Az ágyú nyílásánál mégis a finomabb lőport kell alkalmazni, hogy a gyújtás gyors legyen.

1. A kettős „*Quartana*"[2]

96 font[3] súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 48 font lőpor.
Az ágyú súlyának a 160 mázsát el kell érnie.
Lőtávolsága 4500 lépés.[4]
Hossza: a lövedék átmérőjének 18-szorosa.
Vastagsága a gyújtó-nyílásnál egy teljes lövedék-vastagságú;
Elölső részénél fél-lövedéknyi.
Hatásos lőtávolsága azonban csak 1000 lépés.

2. Az egyes „*Quartana*"

48 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 24 font lőpor.
Súlya 80 mázsa.
Lőtávolsága 3300 lépés.
Hossza: a lövedék átmérőjének 18-szorosa.
Vastagsága a gyújtó-nyílásnál egy lövedéknek az átmérője;
A cső szájánál fél-lövedéknyi.
Hatásos lőtávolsága azonban csak 590 lépés.

[2] A nagy űrméretű ágyúk neve. Ide sorolták azokat a lövegeket, amelyekhez 30—100 font súlyú lövedéket használtak. Magyarosan „Kartány"-nak nevezték. A forrásokban „Kartaun", „Carthauna" néven is előfordul.

[3] 1 font = 0.56.006 kgr (bécsi font).

[4] A lépés, mint hosszmérték, határozatlan mennyiséget jelöl. A nyugateurópai országokban általában két és fél láb, (1 láb = 0.30490 m), tehát kb. 75 cm felelt meg egy lépésnek. A lépés méterekben való kifejezésére az alábbi műveletet is használták: a lépések számát kettővel szorozták, s a szorzatot hárommal osztották.

3. A kettős „*Coluber*"[5]

36 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 18 font lőpor.
Súlya szám szerint 80 mázsa.
Lőtávolsága 3800 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 21-szerese.
Vastagsága a gyújtó-nyílásnál egy lövedéknek az átmérője;
Elölső részében fél lövedéknyi vastagságú.
Jó eredménnyel 560 lépésnyire hat.

4. A fél „*Quartana*"

24 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 12 font lőpor.
Súlya szám szerint 52 mázsa.
Lőtávolsága 3000 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 21-szerese.
Vastagsága hátsó részénél a lövedék átmérőjével egyenlő.
Elölső részében fél-lövedéknyi vastagságú.
Jó eredménnyel 560 lépésnyire hat.

5. Az egyes „*Coluber*"

18 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 9 font lőpor.
Súlya 45 mázsa.
Lőtávolsága 2100 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 24-szerese.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elöl fél-lövedéknyi vastagságú.
Jó eredménnyel 560 lépésnyire hat.

6. A negyed „*Quartana*"

12 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 6 font lőpor.
Súlya szám szerint 28 mázsa.
Lőtávolsága 3120 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 27-szerese.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elölső részénél fél-lövedéknyi vastagságú.
Eredményes lőtávolsága: 560 lépés.

[5] Coluber = kígyó; a forrásokban leggyakrabban „csatakígyó" néven fordul elő.

7. A nagyobb „*Falcona*"[6]

8 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 4 font lőpor.
Súlya szám szerint 22 mázsa.
Lőtávolsága 2800 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 30-szorosa.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elölső részénél fél-lövedéknyi vastagságú.
Eredményes lőtávolsága 600 lépés.

8. A közönséges „*Falcona*"

6 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 3 font lőpor.
Súlya szám szerint 17 mázsa.
Lőtávolsága 2620 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 30-szorosa.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elölső részénél fél-lövedéknyi vastagságú.
Eredményes lőtávolsága: 500 lépés.

9. A mezei „*Falconeta*"

4 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 2 font lőpor.
Súlya szám szerint 9 mázsa.
Lőtávolsága 1500 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 25-szöröse.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elölső részénél fél-lövedéknyi vastagságú.
Falakkal szemben csekély hatóerejű.

10. Az egyszerű „*Falconeta*"

2 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 1 font lőpor.
Súlya szám szerint 4 mázsa.
Lőtávolsága 1400 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 20-szorosa.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elölső részénél fél-lövedéknyi vastagságú.
Falakkal szemben semmi hatóereje nincs.

[6] Falco = sólyom. Ez a lövegtípus falcona, falconetta, falkony néven is szerepel.

11. A kisebb „*Falconeta*"

1 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá ½ font lőpor.
Súlya szám szerint 3 mázsa.
Lőtávolsága 1200 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 20-szorosa.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elölső részénél fél-lövedéknyi vastagságú.
Falakkal szemben semmi hatóereje nincs.

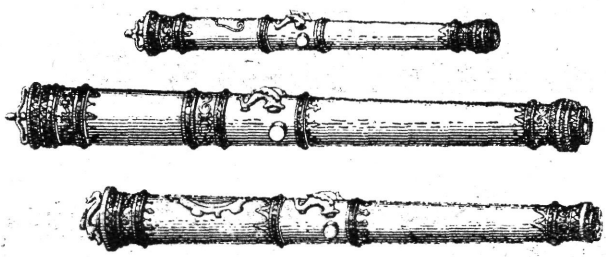

1—5 fontos „falconet"-ák

12. A legkisebb méretű „*Falconeta*"

½ font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 10 uncia[7] lőpor.
Súlya szám szerint 2 mázsa.
Hossza a lövedék átmérőjének 30-szorosa.
Lőtávolsága 1000 lépés.
Vastagsága hátsó részében a lövedék átmérőjének kétszerese.
Elölső részében egy lövedék átmérőjével egyenlő vastagságú.

13. A nagyobb „*Bombarda*"[8]

½ font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 10 uncia lőpor.
Súlya szám szerint másfél mázsa.
Hossza a lövedék átmérőjének 30-szorosa.
Lőtávolsága 900 lépés.
Vastagsága hátsó részében egy lövedék átmérőjével egyenlő.
Elölső részében fél lövedéknyi vastagságú.

[7] 1 uncia = 2,8 dkgr.
[8] A középkorban a hajítógépet nevezték Bombardának. Később a lőporral töltetű ágyúk általános neve lett.

14. A kisebb „*Bombarda*"

$^3/_4$ font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 5 uncia lőpor.
Súlya fél mázsa.
Lőtávolsága 600 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 25-szöröse.
Vastagsága hátsó részében egy lövedék átmérőjével egyenlő.
Elölső részében fél lövedéknyi vastagságú.

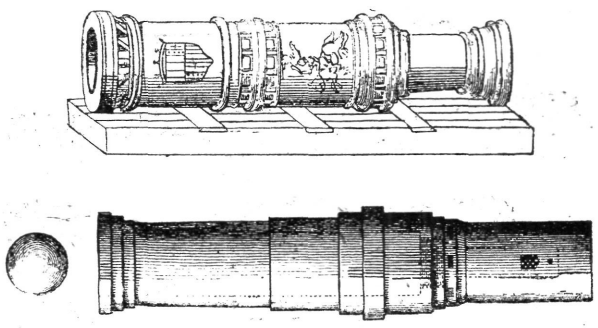

Bombardák

15. A nagyobb „*Capitium* vagy a *Haubic*"[9]

Ebből az ágyúból, amely rövid és széles, nem szoktak más lövedékeket kilőni, mint bombákat, kartácsokat vagy máskép „Carcassy"-t, vagy malomköveket a boltozatok megdöntésére; azért ezekre nézve nincs előírva semmiféle mérték. A mostani időkben ugyanis tetszés szerint készítenek hasonló minőségű kisebb-nagyobb gépeket.

16. „*Mortarium*"[10]

Hasonló a helyzet a mozsaraknál, amelyekből az előbb említett anyagokat lövik ki tetszés szerint. Azért, ha nagyobbak, több lőport igényelnek azon súlyhoz viszonyítva, amelyet kilőnek és ezt a lőpormennyiséget mindig a kilőtt súly felében kell venni, különösen, ha nagyobb távolságra lőnek.

[9] A tarackok neve. E lövegtípus a meredekebb röppályájú tüzérségi fegyverek közé tartozik. A cső hossza a lövedék átmérőjének 6—8-szorosa.
[10] Mozsár. A korban használt tüzérségi fegyverek között a legmeredekebb röppályájú. A cső hossza a lövedék átmérőjének 2—4-szerese.

17. Cadus Charontis[11]

Szoktak beásni a földbe széles hordót, megtöltve azt tüzes golyókkal, holttetemekkel és mérgezett bombákkal; ezeket meggyújtva kilövik az erődítményre, hogy ott vészes fertőzést idézzenek elő. Ez az eljárás azonban a keresztények között kiközösítés terhe mellett tilalmas.

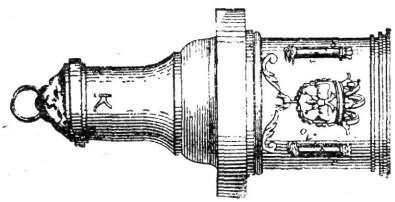

Mozsár

18. *Puteus infernalis*[12]

Az erődítmény körül különféle árkokat ásnak és midőn az azokban elhelyezett köveket, bombákat, tüzes golyókat, olthatatlan tüzet rakva alájuk, minden oldalról egyszerre és együtt kilövelik, oly földrengést okoznak, hogy maguk az épületek is összeomlanak és megsemmisülnek. Ezt a módszert az utolsó francia háborúban az angolok találták ki és Sanmalo tengeri erődítménye ellen alkalmazták, de ott csk kevés eredményt értek el, mert túl korán gyújtották meg. A franciák észrevették ezt a műveletet, az ágyúkból 2000 lépésnyire kilőtt tüzes golyókkal annak a pokoli kútnak egész hajóját felgyújtották.

19. *Ignes artificialis*[13]

Fajai a következők: rakéták, gránátok, csillagok, vízi golyók, tüzes golyók, a Fiastyúk csillagzat, makkot ábrázoló lövedékek, égő alakok, egy- és kétélű kardok, szurok-koronák, szigonyok, tűzokádó lándzsák és más ilyenfélék."

Krizsán László

[11] Charon hordója.
[12] A pokol kútja.
[13] Tűzi játékok.

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

ADALÉKOK A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

II. KÖZLEMÉNY

b)

Zrínyi Miklós hadtudományi munkáinak nyelvezete

Talán különösnek látszik, hogy külön „katonai nyelv"-ről beszélünk Zrínyi Miklós hadtudományi munkáival kapcsolatban. Hiszen a nemzeti nyelv összességében a katonai nyelvnek is szervesen kell alakulnia és fejlődnie a nemzet nyelvével. És ha természetesen vannak műszavak, amelyek csak egy foglalkozási ág keretében, illetve életében — tehát ebben az esetben a katonaság szolgálatát szabályozó írásbeli intézkedésekben — elkerülhetetlenül szükségesek és a mindennapi, társadalmi érintkezésben nem fordulnak elő, — ezeket a műszavakat is a nemzeti nyelv szabályai szerint kellett megalkotni és erre a nemzet, a nép élő és fejlődő szókincsét felhasználni.[1] És egészen bizonyos, hogy a magyar katonai nyelv nálunk is szervesen, együtt fejlődött volna nemzeti nyelvünk haladásával, ha hazánk hadtörténetében nem következnek sorozatosan viharos változások, elnyomatás időszakai, amikor a magyar nemzeti hadsereg letűnt a hadtörténelem színpadáról s később is csak ideig-óráig tartó életet élhetett nehéz, sokszor tragikus

[1] Hangsúlyozom, hogy e munkám nem nyelvtörténeti tanulmány. A katonai műszavak keletkezésének, fejlődésének részletboncolgatása a hivatásos tudós nyelvészek hatáskörébe tartozik s e téren már sok értékes hozzászólást ismerünk. Legutóbb pedig a „Nyelvünk a reformkorban" Bpest. 1955. című könyvben ezzel a kérdéssel igen behatóan foglalkozik *Terestyéni Ferenc* „Az állami élet nyelve" (III. fej.) tanulmánya. Én — ne sutor ultra crepidam, — feladatomul csak azt tűztem ki, hogy megírom a katonai nyelv fejlődéstörténetének hadtörténelmi vonatkozásait, azaz vázolom az elmúlt korok magyar katonai nyelvének kialakulását nagy vonalakban, ismertetem a régi szabályzatok, utasítások megjelenésének körülményeit, részletesebben a magyar katonai nyelv megtisztítása és megmagyarosítása érdekében a XIX. században végzett fáradozásokat, és azok eredményeit, vagy eredménytelenséget.

Tanulmányom tehát kifejezetten hadtörténelmi irányú s adatokat kíván szolgáltatni a magyar katonai nyelv részletes megírásának történetéhez, amely — úgy vélem, a hadtörténetkutatók és nyelvész szakemberek közös munkájának területére tartozik.

körülmények között. A már egyszer megszületett magyar katonai nyelvet a nemzeti hadseregek szervezőinek újból meg kellett szabadítani a német-osztrák és latin nyelv reájuk nehezedő súlyától.

Hogy éppen Zrínyi Miklósnak az érdeme az első, valóban szép, magyaros katonai nyelv megalapozása, annak oka az a helyzet is, hogy az ő életében kezdődik Európaszerte az állandó hadsereg felállításának parancsoló felismerése. Állandó hadseregnek, hivatásos katonaságnak vezetéséhez feltétlenül szükségesek a haderő életét békében és harcászati vezetését háborúban egységesen szabályozó írásbeli rendelkezések. Ezt kortársai közül legelőször és leghatározottabban Zrínyi Miklós ismerte fel. Veleszületett és korát messze megelőző írói készsége, gyakorlati ismeretei és a külföldön akkor már megjelent hasonló tárgyú munkák tanulmányozása megadta neki a lehetőséget ahhoz, hogy a magyar katonaság megszervezéséhez szükséges előmunkálatokat zamatos, mindenki által érthető magyar nyelven fogalmazza meg. Életének mondhatnók központi problémáját a nemzeti hadsereg felállítása alkotta. Kezében karddal, tollal, elméjében szilárdan kialakult tervekkel, szívében soha nem lankadó lelkesedéssel csak egy célért, eszméért küzdött, a nemzet felszabadításáért a török járom alól.

Bizonyára voltak kortársai és talán vezértársai közt is olyanok, akik feleslegesnek tartották az unalmasnak tetsző írásbeli szabályzatok kiadását. Ezekre gondolt Zrínyi, amikor Vitéz Hadnagy munkájának két helyén ezt írja: „Más nemzetek könyveket írnak seregek rendeléséről, mi penig azokat nevetjük!"... „Bánom, hogy minékünk magyaroknak egy bolond példabeszédünk vagyon az ellen, hogy nem jó papirosból hadakozni. De mennyire igazsága legyen ennek a mondásnak, — lássa meg az, aki okos!"...[2]

Csáktornyai várának dolgozószobájában, a harcok közt adódó szünetekben, csendesebb hetek alatt Zrínyi nekifogott a magyar katonaság életét irányító szabályzatok, azután pedig hadtudományi tárgyú munkáinak összeállításához.

...„Fáradtam ugyan rajta, hogy jó magyarul írjam..." mondja Zrínyi „Az olvasónak" című egyik előszavában.[3] Ezzel a mondattal maga jelöli ki magának az utat a magyar katonai szabályzatok megszerkesztésére, azaz kimondja azt a helyes érzését, hogy ezek az írásbeli szabályzatok jó magyar nyelven legyenek megírva. Ezzel tehát lefektette a helyes magyar katonai nyelvezet alapjait. Természetesen nem kell azt hinnünk, mintha ő most azzal a szándékkal ült volna le íróasztalához, hogy megteremti az új magyar katonai nyelvet. Ez nála ösztönösen, önmagától adódott, mivel ő helyes nyelvérzékkel fel tudta használni a nép szókincséből azokat a szavakat, amelyekkel a katonai különleges fogalmakat találóan kifejezhette.

[2] Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Zrínyi Kiadó, 1958. Vitéz Hadnagy fejezet 216. és 161. o. A következőkben ezt a forrásmunkát Z. M. K. rövidítéssel jelzem.

[3] Z. M. K. 157.

Első ilyen tárgyú munkája a *Tábori Kis Tracta* néven ismert hadseregszervezési kézirata. Előtanulmányként lefordíttatta azt a két német nyelvű szabályzatot, amelyek az ő korában jelentek meg, tehát időrendben legjobban megfeleltek céljának. Ezek:

V. Károly császár és Schwendi Lázár császári hadvezér tractatusai[4]

Széchy Károly, Zrínyi életének ismert írója, a két eredeti kéziratot Zrínyi kézírásának tartotta s így közelfekvő volt az a gondolat, hogy mindkét fordítás Zrínyi munkája. De az újabbkori kutatók gondos nyelvészeti és stílus-összehasonlítás révén azt következtették, hogy azt egy, Zrínyihez közelálló s az ő gondolatmenetét és írásmódját jól ismerő megbízottja készítette. Ez a két írás mindenesetre fontos dokumentuma a magyar katonai nyelv legelső írásbeli megnyilatkozásának. Az V. Károly császár tractatusa egy gyalogezred felállításáról, tagozódásáról, főleg pedig az ezred tisztjeinek, és egyéb beosztottjainak (mezei borbély, azaz orvos, káplán, azaz ezredlelkész és egyéb, nem a harcos állományhoz tartozó egyén) szolgálati kötelezettségéről szól, azután szigorú hadicikkszerű utasításokat ad a tábori rendre, erőszakoskodók, fegyelmetlenkedők büntetésére vonatkozóan. Ebben a szabályzatban már találunk olyan kitűnő magyar műszavakat, amelyek Zrínyi írásaiban is előfordulnak. Persze vannak itt még olyan megjelölések is, amelyeket a latin nyelvből, vagy a németből vett át a fordító. Ezek olyan szavak, amelyek magyarosan könnyen kiejthetők, mint pl. mustra, generális, articulus, de az egész íráson meglátszik, hogy tudatosan alkalmaz újonnan alkotott magyar műszavakat. Az egészen elmagyarosodott „soltész" névvel nevezi a hadbírót ,a nagyon helyes „szállásosztó, seregrendelés, íródiák, fizetés egy hóra, zászlótartó, tizedes, sípos, dobos, trombitás" — kifejezéseket következetesen már használja. A nem hadakozó tisztek és tisztviselők megnevezése, „mester" (profont-, istrázsamester). Az ezred parancsnoka főkapitány, helyettese vicekapitány, a közlegényi sorban levő katona — vitéz. Tudjuk, hogy a „hadúr" elnevezés újabbkeletű. E tractatusban azonban más alakban előfordul, mint Hadi Úr, vagy Hadaknak Ura. Ā „hadnagy" itt egy zászlóalj élén áll. A „csata" nem a később begyökerezett meghatározás szerint nagy, esetleg döntő harcot jelent, hanem általában harcot. „Darabont"-nak nevezi a tisztek közvetlen közelében harcoló embereket, akiknek kötelessége tisztjeiket megvédeni. A tizedes és más altisztek „hópénzt" kapnak. Bár nem különbözteti meg határozottan, de külön említi egymás mellett a „vitézeket" és „katonákat". Az előbbiek a ló hátán, az utóbbi a gyalogosan harcoló embert jelenti. Ha a két ellenfél közel van egymáshoz, akkor önként jelentkező „nyargaló vitézek" száguldanak előre és kezdik meg a harcot. Azután lép harcba a tisztek vezetésével az egész „vitézlő nép".

[4] Z. M. K. 434—469. és a 439. o. lábjegyzete.

Schwendi Lázár tractatusa nagyobb seregegységek szolgálatáról és magasabb parancsnokok magatartásáról intézkedik. A hadbaszállt sereg fővezérét főgenerálisnak nevezi. A német obester mellett használja a kapitány megnevezést. A sereg gyülekezőhelyét, a német Alarmplatz mintájára „lármahelynek" mondja. A hadnagy rendfokozat nála a Rittmeisterhez hasonló lovasparancsnokot jelenti. A tüzérség akkor még nem alkotta a seregek olyan szervezetszerű, feszes katonai egységét, mint később. Az ágyúk kezeléséhez külön szakképzettség kellett, ezért a tüzérek vezetőjét „Lövőszerszámhoz való Mesternek" hívja. Olvassuk már a „pattantyús" elnevezést is. A sáncokat kitervező és e munkákat vezető főembert „Sánczmesternek", az ágyúkat kezelőket pedig „álgyúmesternek" nevezi. A lövőszert és poggyászt szállító szekerekre a „szekérmester" ügyelt fel. A hópénzt a „fizető mester" osztotta ki. A sereg élelmezése a „prófontmester" dolga. A főgenerális mellé beosztott magasabb rangú személyek közül a „Lovasok Generálisa" a főgenerális első munkatársa és segítsége, aki vigyáz az egész hadsereg abrakolására is. A Generálprófosz a legfőbb hadbíró, a főkvártélymester a szállásosztóknak parancsol, a főstrázsamester a lovasok kompániájában kijelöli a tábori őrségeket s azok szolgálatát ellenőrzi. A gyaloghadnak szintén van főgenerálisa. Mindezek a rendfokozati megjelölések azután a későbbi korok seregeiben is használatosak voltak, bár más és más vonatkozásban. Így pl. a főstrázsamester később az ezredek egyik törzstisztje volt, aki a kiképzésre és zártrendi gyakorlatok fegyelmére vigyázott. A katonaságot néha „hadi emberek" gyűjtőnévvel említegeti.

Mindkét tractatus folyékony, az akkori magyar nyelvnek megfelelő, könnyen érthető, ügyes fordítás, és azoknak sok részletét olvashatjuk a későbbi szabályzatokban.

Zrínyi Miklós hadtudományi, prózai írásairól a múltban két nagyobb munka jelent meg, s most legújabban a már említett könyv a Zrínyi Kiadó fáradozásának eredményeképpen. Zrínyi életének, minden részletre kiterjedő alapos történetét olvashatjuk Klaniczay Tibor munkájában.[5] Mindezek az alapos munkák azonban nem foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy milyen alapvető jelentősége van Zrínyinek a magyar katonai nyelv megteremtése terén. És ebben a vonatkozásban talán legnagyobb értéke munkáinak az, hogy a tőle használt és alkotott katonai nyelv nem erőltetett, nem szolgai fordításokon, vagy nyakatekert értelmetlen új kifejezéseken felépített új nyelv, hanem Zrínyi erőteljes, zamatos nyelvezete. Az a nyelv, amelyről Kazinczy Ferenc lelkesedve írta: „Mely szép nyelv azon durva századból, mely férfias lélek tündöklik elő Zrínyinek minden szavain."[6]

Zrínyinek első, a hadseregszervezés kérdéseivel foglalkozó munkája a *Tábori Kis Tracta* című kézirata.[7]

[5] *Klaniczay Tibor:* Zrínyi Miklós. Bpest 1954.
Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 1891. Bpest.
Markó Árpád: Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Bpest 1938.
[6] *Markó* id. m. 33., 44. o.
[7] Ennek és a többi Zrínyi munkának keletkezéstörténetét lásd Markó id. munkájának és a Z. M. K. megfelelő fejezetei előtt.

A tracta megjelölést ilyen katonai szabályzat számára Zrínyi az európai hadseregek nyelvéből vette. Trattato, Tractatus elnevezést használták akkor általában a tisztek, legénység oktatására szolgáló művek címéül. Azt a szót alkalmazza rövidebb formában tracta-nak. Tábori tracta pedig nem azt jelenti, hogy az abban foglalt szabályok csakis a táborba szállt, szóval hadrakelt sereg tábori életével foglalkoznak. A „tábor" elnevezést abban a korban a magyar katonai nyelvben általában használták „sereg" megjelölésére. Maga a „sereg" szó, éppúgy mint a „hadsereg" megnevezés talán a legrégibb katonai műszavaink közé tartozik. Már a honfoglalás idejében használatban volt.[8]

Zrínyi Tábori Kis Tractája XIII. fejezetben tárgyalja a hadsereg összeállításáról, a lovasok, gyalogosok szervezéséről, a fizetésről, a köntösről, fegyverekről, élésről, éléshordozásról szóló, gyakorlati tapasztalatokon nyugvó utasításait. Azután részletesen, vázlatokkal magyarázza a táborhelyek kijelölésének, elrendezésének legcélszerűbb módjait. Sajnos, hogy munkája befejezetlen. Egy megjegyzéséből a kézirat utolsó mondatában következtethetünk arra, hogy a várvívás és védelem kérdéseiről is akart írni. Sajnos, hogy ilyen munkája nem maradt fenn, mert egész bizonyos, hogy abban éppoly kitűnő műszavakat alkotott volna a várharc részleteinek megjelölésére, mint ebben a Tractában a katonaság életére. Ő is, mint korábbi szabályzatokból is láthattuk, különbséget tesz a „lovas" és „gyalogos katona" megnevezés közt. A lovast mindig „lovasnak" írja, a gyalogost hol így, hol „katonának" nevezi. A tiszteket „tisztviselőnek" hívja. A „hadnagy" elnevezést csak itt, a Kis Tractában használja a százados rendfokozatának megjelölésére. Többi munkáiban — amint azt meg is magyarázza, a hadnagy a „hadnagy nagyja, eleje", vagyis vezére. Az ezredes szót inkább „ezeredesnek" írja, és vegyesen használja a főkapitány megnevezéssel. A műszaki katonák elnevezésére nem talált jó magyar szót, azokat „fundálóknak" hívja, parancsnokukat fundáló kapitánynak. A „köntös" megjelölés a későbbi német Uniform-ból fordított egyenruha elődje. Általában a „zászló" elnevezést használja kisebb csapategységek, század megjelölésre, a német Fähnlein mintájára. A közkatona nála „közlegény, közlovas, közvitéz", annak összessége „vitézlő rend". Használja a „művesek" szót... „kiket francuzok pioniers hínak, mely név alatt értettek kovács, lakatos, ács, ásó-bányász... legyen mindeniknek céhmestere". A kiszolgáló legénységi személyeket jó magyarul „cselédnek" hívja. A hadsereg étkezését röviden az Élésről címzett fejezetben tárgyalja. Itt olvassuk először kitűnő műszavát, az „aprólékharcot", amellyel a gyors, hirtelen, váratlan kisebb csetepatékat érti, a későbbi guerilla-, majd partizánharcokat. A lovak ellátására a kifogástalan és a nép nyelvén általában ismert „abrak" szót használja. A későbbi erőltetetten képzett takarmányozás helyett az „abrakozást". A sátort „kalibának" mondja, a lova-

[8] *Kertész Manó:* Hadsereg. *Magyar Katonai Szemle,* (a következőkben M. K. Sz.) 1934. évf. 3. füzet, 213. és köv.

kat gondozókat röviden „lovásznak". Mennyivel magyarosabb, mint a későbbi honvédség hivatalos lóápoló elnevezése.

Különösen szép és tartalmilag is megfelelőbb magyaros katonai műszavai közül egypárat említek fel. A későbbi német szabályzatokban szereplő Quartiermacher szolgai fordítása a későbbi honvéd-nyelvben szállásesináló lett. Zrínyi helyes nyelvérzékkel ezt „szállásosztónak" mondja, hiszen a szállásokat nem a kiküldött emberek csinálják, hanem a meglevő szállásokat szétosztják. A volt közös hadsereg Dienstführender Feldwebel-ből a honvédség nyelvében szolgálatvezető őrmester lett. Magyartalan kifejezés, hiszen a magyar ember a szolgálatot nem vezeti, hanem végzi. Mennyivel szebb ennél a Zrínyitől használt „rendelő altiszt". Az élelmiszerek összegyűjtésére rendelt katonákat Zrínyi „élésláttóknak", a betegek körül foglalkozókat „beteget-látóknak", a felderítő járőrt „nyomjáró"-nak mondja. A zsoldot elszámoló és kifizető közeg neve nála jó magyarsággal „fizető mester", vagy „pénztartó". Az altiszti rendfokozatok körül, éppúgy, mint a tisztek rendfokozatainak megjelölése körül Zrínyi idejében még nem találunk egy hadseregben sem megállapodott rendszert. Így nála is ha altisztről van szó, akkor „tizedesnek" nevezi azt, vagy általában „rendelő"-nek.

Hadtudományi szempontból Zrínyi Tábori Kis Tractája alapvető munka. Ez az első, szép, kifogástalan magyar nyelven írt katonai szabályzat és a magyar katonai nyelv fejlődése szempontjából nagy kár és veszteség, hogy a XIX. század magyar honvédség szervezői alig, vagy talán egyáltalában nem vették figyelembe ezt a munkát s annak helyes, tősgyökeresen magyar katonai műszavai helyett alkottak nyelvészeti szempontból teljesen értéktelen, erőltetett elnevezéseket.

Zrínyi hatását halványabb alakban még a Rákóczi szabadságharc idejében készült szabályzatokból érezhetjük, de azután eltűnnek a használatból.[9]

Zrínyinek ezt a munkáját azért is tarthatjuk joggal a magyar katonai nyelvet megalapozó munkának, mert annak fogalmazása szabatos, katonás rövidséggel mond el benne mindent, határozottan, félre nem érthető világossággal. Szóval olyan módon, amint a későbbi korok katona rendtartási és gyakorlati szabályzatait szerkesztették.

Zrínyi három más hadtudományi munkája, bár nem kifejezetten katonai szabályzatok és rendtartási intézkedések gyűjteménye. Nyelvezetükben ugyanúgy, mint a Tábori Kis Tractában, megtaláljuk a kitűnő műszavakat és a fogalmazásban is a katonás irály szabatosságát.

A *Vitéz Hadnagy* néven ismert katona-filozófiai munkájának sok része, ha azokat összefoglalnók, a későbbi szolgálati sztabályzatok tartalmának felelne meg. Katonaírói jelentőségét ezzel a munkával kapcsolatban a következőkben ismerhetjük fel. Közel hozta a magyar közönséghez a régi klasszikus hadtudományi írók munkáit olyan alakban, hogy azt könnyen megérthették. Saját, magasröptű bölcselkedő gondolatait erőteljes nyelvezetben közli s ezzel megmutatta, hogy

[9] A Tábori Kis Tracta teljes szövege, a Z. M. K. 108—131. o.

miképpen kell hadtörténeti, tehát katonai tárgyú dolgokat helyes magyar nyelven előadni. Különösen szép példa erre a harmadik discursus a hadakozás mesterségéről. Az aforizmák legtöbbje egy szolgálati szabályzatnak vázlata lehetne. (Éberség, előrelátás, gyorsaság, állhatatosság, erős lélek a balszerencsében, engedelmesség, titoktartás stb.) Rövid, határozott írásmódjára jellemző pl. ez a mondat a 48. aforizma elején: ...„Az vitézlő rend, ha együtt nincsen, elveszti az ő nevét. Az a rend nem oszlott emberekből áll, hanem csoportból; mikor az emberek együtt vannak, többet cselekedhetnek és többet érnek..." Ugyanezt mondhatjuk a centuriák néven nevezett fejezetről.

A Mátyás király életéről való elmélkedések néven ismert műve hadtörténeti értékű. Érdekesen jellemzi Mátyás királyt, akit ő mint uralkodót, mint katonát és mint embert példaképének választotta. A Mátyás-tanulmány Zrínyi munkáinak központjában fekszik. A Vitéz Hadnagy elméleti tételeit Mátyás életéből vett példákkal beigazoltnak látja és leírásaiban továbbra is erősen kifejezésre jut kitűnő magyaros katonai nyelvezete. Milyen szabatos rövidséggel tudja például jellemezni a parancsolás és fegyelem helyes meghatározását: ...„A hadi generálisokban ez a mesterség, — jól parancsolni — elegendő. A disciplina militaris abban áll, tudni miből áll az, és tudni parancsolni a szerint."

Utolsó, hatásában legnagyobb és legismertebb munkája *Az török áfium ellen való orvosság.* Ez a munka olyan sokoldalú, hogy a Zrínyivel később foglalkozó kutatók és hadtörténészek különféle szempontok szerint fedezték fel benne annak hadtudományi és irodalmi értékét. Jól jellemzi ezt a legutóbb megjelent, Zrínyi hadtudományi munkáit kiadó és magyarázó könyv ezzel a megállapítással:[10] Kazinczy Ferenc Zrínyi nyelvezetéért lelkesedik. Rónai Horváth Jenő szerint az Áfium részben politikai szózat, részben hadtudományi írás. Ferenczi Zoltán nem értett ezzel egyet, szerinte: „... A munka nem hadtudományi, hanem elsősorban politikai jelentőségű. Markó Árpád ismét a katonát találta meg Zrínyiben, míg végül Klaniczay Tibor feloldotta a látszólagos ellentéteket, felismerte a katonai és politikai vonatkozások elválaszthatatlanságát."

A Török Áfium katonai gondolatokat fejtegető részei határozottan szervezési és hadműveleti kérdésekkel foglalkoznak, tehát ilyen szemszögből olvasva ezeket a részeket, itt is megállapíthatjuk Zrínyi remek magyar katonai írásmódját. Új műkifejezéseket nem találunk ebben a munkájában, de annál jellemzőbbek azok a részek, amelyekben hadi eseményeket mond el katonás rövidséggel, szabatossággal s ezzel mintegy irányt mutat, hogy miképpen kell ilyen dolgokat ...„jó magyarul..." leírni. „A gyalogság a hadban a valóság, és amint a régi generálisok mondták, a gyalogság keze, a lovasság lába a hadakozásnak..." ...„nemcsak abban áll a tudomány és a hadi mesterség, hogy a vitéz verekedjék akármiképpen, hanem okossággal..." „... Jobb-

[10] Z. M. K. 360—361.

nak kell hát lennünk, vitézebbnek is, tanultabbnak is, ha az törököt meg akarjuk verni, mert ha ő több is, — semmit sem indulok azon, ha mi jobbak lészünk..."

E pár idézet is talán elég annak bizonyítására, hogy Zrínyi Miklós nemcsak a Kis Tracta száraz mondanivalóit tudta megfelelő katonai nyelven kifejezni, hanem a más természetű katonai vonatkozású leírásokban is katonai szabatossággal fejezte ki gondolatait. Túlságosan szerény volt, amikor azt írta a Vitéz Hadnagy munkáját lezáró kis versében:

„Nem írom pennával, fekete tentával,
De szablyám élivel, ellenség vérivel
Az én örök híremet!"

Zrínyi örök hírét nemcsak szablyájával szerezte meg, hanem pennájával is. S a Szigeti Veszedelem epikus költőjének és különösen hadtudományi-politikai írásainak remek magyarságában pennájával alapította meg a magyar hadtudományi írásművészet alapjait.

c) *Zrínyitől — Rákócziig*

A Zrínyi Miklós halála (1664) és II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának kezdete (1703) közötti évtizedek a magyar katonai nyelv fejlődésében nem mutatnak lényeges előrehaladást. Ismerünk ugyan ezekből az évekből is néhány szabályzat jellegű rendelkezést, utasítást, de ezekben csak a már Zrínyitől és kortársaitól használt kifejezések fordulnak elő. A harcmodor, hadfelszerelés, szervezés ezekben az időkben nem sokat fejlődött, tehát nem is igen volt szükség új műszavak alkotására. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy az addig csak szükségszerűen, esetlegesen használt katonai megnevezések már bizonyos állandóságot mutatnak. De ezeknek az éveknek katonai írásai közül négy ragadhatja meg különösen a figyelmünket, mert ezek nem szabályzatok, szolgálati és katona-rendtartási utasítások, hanem a katonai nyelvnek másirányú megnyilatkozásai. Egy félbemaradt, töredékes tervezete egy hadtudományi írásnak, két katonai eskü szövege, és egy tábori lelkész prédikációja, amelynek igen sok harcászati, hadszervezési hozzászólása mutatja, hogy az addig kialakult katonai nyelv már a nép nyelvének élő szókincsévé vált. Ezekben az évtizedekben, a török haderőknek Magyarországból való végleges kivonulása után, a várakra nem volt szükség, a végvári katonai élet véget ért. A bécsi kormánynak érdeke volt a legtöbb vár lerombolása, vagy legalábbis várjellegének megszüntetése, nehogy az országban lappangó elkeseredésnek szilárd fészkei lehessenek. Ezért sok várat lerombolták s a többi vár felszerelését is átszállították olyan várakba, amelyek szilárdan a császári haderő kezében voltak. Az ekkor leltározott várbeli felszerelésekről készült jegyzékekből, a katonai nyelvben akkor használatos megnevezéseket tudjuk meg. Thököly Imre felkelésének idejéből alig

maradt meg egy-két írott utasítás, ami érthető, hiszen ez a szabadságharc az egész ország területén szétszórt részlethadműveletekből állott, s Thökölynek és katonai munkatársainak sem idejük, sem alkalmuk nem volt olyan rendszeres szabályzatokat szerkeszteni és kiadni, mint néhány évvel később II. Rákóczi Ferencnek.

A végvárak életéről maradt egy-két írásbeli szabályzatunk. Ilyenek: Teleki Mihály utasítása Katona Mihály huszti várkapitány, Losonczi Márton és Nagy Lőrinc várnagyok számára 1669-ből. Csak általános erkölcsi és rendtartási utasításokkal foglalkozik.[11]

Huszt vára, fekvésénél fogva fontos katonai támaszpont volt. Apaffy Mihály erdélyi fejedelemnek két utasítását ismerjük a vár belső szolgálatára vonatkozólag, 1670. és 1673-ból.[12] Megmaradt Huszt várának két leltára, 1667. és 1669-ből. Mind a kettőben jó magyar kifejezéseket találunk. Golyóbis, tüzes koszorú, tüzes lapta, szakállas ágyú, öreg toroczk, külső vár, belső vár, öreg mozsárágyú, alabárd, 4-fontos taraczk, vasas kerék, vasalatlan kerék stb. Sok szakkifejezést is olvashatunk az ágyúöntés és lövőszerkészítés, szurkos, tüzes koszorúk készítéséről. Találkozunk itt már a későbbi évszázadokban olyan sokszor emlegetett kézigránát kifejezéssel is. Az ágyúknak, régi tüzér szokás szerint különböző neveket adtak. Olvasunk ebben a leltárban is ilyen neveket. A vár ágyúit érdekes módon itt állatokról nevezték el: Farkas, Sólyom, Fülemile, Seregély, Kecskebak nevű ágyúk szerepelnek benne.[13] Olvasunk e leltárakban szigonyos buzogányról, rézdobokról s gyalogdobokról is.

Huszt vára hadifelszerelésének egy részét 1665-ben a vasvári béke után a nagykárolyi várba vitték. Az erről készült leltárban olvasunk öreg sima ágyúról, madaras ágyúról. Szerepel benne a seregbontó, szakállas ágyú. A kézi lövőfegyvert valamennyi leltár a német Muskete-ből magyarított muskatélynak hívja. A tüzérségi lövőszerkészletben találjuk a kartács elnevezést.[14]

Amikor Caprara császári tábornok Kassát elfoglalta, a lakosságot lefegyvereztette. Az akkor, 1685. okt. 25-én készült leltárban találkozunk a később Rákóczi szabadságharcában általánosan használt pulhák, polhák névvel, a Lengyelországból vásárolt puskával. Karabély, hegyes tőr szintén szerepelnek ebben.[15]

Az erdélyi Görgény várának felszereléséről van több leltári feljegyzésünk, 1690., 1692., 1695. és 1702. évekből. A már ismert tüzérségi műszavak mellett olvashatjuk a nehéz gránát, vagy öreg bomba, rézgránát, üveggránát, vasgránát, láncos golyóbis jó magyar elnevezéseket.

A török, kivonulásával kapcsolatban, kénytelen volt Gyula várát is elhagyni. A vár kapitulációjának eredeti okmánya a Had-

[11] *Hadtörténelmi Közlemények,* (a következőkben H. K.) 1893. 292. o.
[12] H. K. 1894. 281—284. o.
[13] H. K. 1913. 202. és 1892. 133. o.
[14] H. K. 1899. 586. o.
[15] H. K. 1910. 256. o.

történelmi Intézet levéltárában egy ilyen természetű írás egyik legrégibb emléke. A várat meghódoltató br. Huyn, császári tábornok, a szegedi vár kapitánya, megengedi a török várőrségnek: ...„hogy minden zászló és dobverés nélkül az várbul kijöjjenek, hanem az Jancsároknak egy eresztett (vagyis lengő) zászló grátiábul megengedtetik".[16]

1671-ből ismerünk egy utasítást, amelyet gr. Esterházy Pál, Fraknó vár ura intézett Stancsics Pál várnagyához.[17]

Általános erkölcsi rendtartást, a várat biztosító szolgálatot szabályozó utasításokban a virrasztók, cirkálók szolgálatáról és a kaput elzáró sorompó kezeléséről intézkedik. Érdekes, hogy volt néhány német vagy más idegen nyelvből származó szakkifejezés, amelyet — nem tudjuk miért — nem helyettesítettek megfelelő magyar megnevezéssel, hanem az idegen szót magyaros kiejtéssel használták, bár ezek helyett jó magyar szót is találhattak volna. Ilyenek például minden várbeli leltárban előforduló Czaigház, Czaigbort, azaz Zeughaus — magyarul fegyvertárnak, Zeugwart, magyarul szertárosnak mondható elnevezések.

Érdekes írások Apaffy Mihály fejedelemnek utasításai, amelyekben Szeben és Szamosújvár várainak és városainak ad utasítást a katonaság és polgári hatóságok együttműködéséről. A szebeni Edictum 1686. júl. 8-án, a szamosújvári 1682. aug. 5-én kelt.[18] Különösen érdekes a szamosújvári edictum. Részletesen 43 pontban rendeli el a városban, táborban élők számára szükséges utasításokat: ...„Az jó rend lévén minden dolgoknak lelke és semminémű társaság a törvény és illendő fenyíték nélkül meg nem állhatván"... Kitűnő megnevezéseket használ a tábori rend, szekérmesterek, tábormesterek szolgálatának ismertetésénél. Este mindenki a táborba ...„betakarodjék"... Dobbal, trombitával kell jelezni a ...„készülést... felülést". Az egész hosszú utasítás könnyen érthető, magyaros jó nyelven fogalmazott írás.

A — valószínűleg a Felvidékről Erdélybe bujdosott magyarok tábora számára készült egy utasítás 1667/68-ban, Bujdosó Magyarok hadiszabályzata. Megmagyarázza, ...„a tábori jó rendtartásért ezeket kell considerálni és szorgalmatosan megtartani."...[19]

Esterházy Pál iratai közt találta Thaly Kálmán az 1683-iki táborozás alkalmával kiadott utasításokat, hadi törvényeket, a hadak felosztását, azaz hadrendjét tartalmazó írást: ...„egyébb Hadi törvények és szokások kívül, mellyeket minden vitézlő embernek tudnyi szükséges, hogy az velünk járó hadak ezekhez is alkalmaztassák magokat."[20]

Thököly Imre főhadiszállásán készült 1675-ben Ecseden egy utasítás: ...„Udvari és több hadnagyimnak, tizedeseimnek való tanúság..." Fegyelmi szabályok, menetek alatti magatartásra utasítások.

[16] H. K. 1893. 280 és köv. o. Görgény, H. K. 1929. 212. Huszt.
[17] H. K. 1896. 135. o
[18] H. K. 1891. 291. és 721. o.
[19] H. K. 1894. 568. o.
[20] Értekezések a történettudomány köréből: *Thaly Kálmán:* Az 1683. iki táborozás történetéhez. 1883. XI. k. Iv. szám.

Olvashatjuk benne a már begyökerezett szállásosztó, fegyverhordozó, társzekér, csatázás jó műszavakat.[21]

Thaly Kálmán talált a Batthyány-család körmendi levéltárában egy kis hadtudományi kéziratot 1690-ből. Írója gr. Batthyány Ádám, Zrínyi Miklós jó barátja, fegyvertársa, majd utóda a horvát bání székben. Hosszú latin cím: Mars politicus... stb. után megadja a munka magyar címét: „Okos Hadviselő, avagy Bölcs Hadi Vezér különbféle híres-neves hadviselők példáiból származott maximái és tudománya".[22]

Voltaképpen félbemaradt, befejezetlen töredék, inkább csak egy esetleg tervezett munkának vázlata vagy kivonata. Úgy látszik, hogy Batthyány Zrínyitől kapott kedvet az írásra és szándékában volt valami nagyobb munkát írni. Kézirata nyers fogalmazvány, tele törlésekkel és javításokkal. Amolyan hadtörténeti példatár lehetett volna, mert igen sok, főleg a római klasszikus világból vett hadtörténelmi példát sorol fel, amelyekhez hasonlókat bizonyára Zrínyi kéziratiban olvashatott. Batthyány nem rendelkezett kellő írói készséggel. Thaly áttanulmányozta a kéziratot és az volt a benyomása, hogy: „... irálya emelkedettség nélküli, köznapi, úgy hogy Zrínyi klasszikus szépségű, magvas és erőteli stylusának még csak árnyéka sem lehet... irodalmunk nem sokat vesztett vele, hogy szerzője be nem fejezte..."

Ha igaza is van Thalynak, mégis meg kellett erről a kis írásról is emlékeznünk, mint a XVII. század magyar katonai irodalmának egyik, bár erőtlen szárnypróbálgatásáról.

Ugyancsak a XVII. századból ismerünk két katonai esküszöveget. Mind a kettő 1677-ben készült. Tartalmuk általában azonos a későbbi századok esküminták szövegével. Az egyiket Rhédey Ferenc főkapitány Kolozsváron rendelte el, a másik pedig a Somlyó várában parancsoló kapitányok esküminta.

Mind a kettőben még sok a latin kifejezés, de szerkesztésük és magyar nyelvezetük, ünnepélyes, komoly és határozott. A Rhédey-féle esküben megfogadja az esküt tevő, hogy: ... „Az én kegyelmes uramnak és édes hazámnak s ez véghelynek barátjának barátja, — ellenségének ellensége leszek... és magamat mindenekben úgy viselem s alkalmaztatom, mint az szegény haza java és előttem levő tiszteim parancsolatjuk fogja kívánni..."

A Somlyó vári kapitányok esküjének befejező mondata: „... Esküszöm, hogy a somlyai kapitányságnak tisztiben elömbe adott vagy adandó instructióim szerént mindenekben igaz és hű leszek".[23]

Nagyon érdekes, és az akkori kor magyar katonai nyelvre jellemző írás, Tolnai Szabó Gábor református püspök, Wesselényi Pál, Thököly Imre alvezére seregcsoportja tábori lelkészének egy prédikációja. A ref. egyházi irodalomban nyilvántartott több munkája közt a Szent Had nevű írásában olvasunk egy hosszú prédikációt, amelyet

[21] H. K. 1889. 294. o.
[22] H. K. 1891. 273. o.
[23] H. K. 1914. 373. o.

ő Wesselényi táborában mondott el. A 34 lapra terjedő írás katonai szempontból nagyon érdekes, mert az akkori korban természetes hitbuzgalmi és bibliai idézetek magyarázó része után áttér a katonaélet mezejére és zamatos nyelvezetben adja elő véleményét a katonai erkölcs, becsületérzés kötelezettségeiről, és harcászati kérdésekről, úgy amint az a XVII. században kívánatos volt. A prédikáció 1676-ban készült. Vázolja, hogy milyennek kell lenni az igaz becsületes magyar katonának. Okos tanácsokat ad, hogy miképpen kell és lehet a szegénylegényekből és gyülevész néphadból használható, engedelmes és fegyelmezett hadinépet formálni ...„a haza megtartásának szolgálatjára..." Írásmódján látszik, hogy katonái közt él és forgolódik, tud az ő nyelvükön hozzájuk szólni. Elismerésre méltó szakértelemmel tudja beleilleszteni mondanivalóit az egyházi beszéd gondolatmenetébe, még akkor is, ha kevésbé fontos katonai dolgokról ír, pl. a későbbi tábori csendőrségi szolgálatról, amit ő helyes magyarsággal ...„hátul járó sereghajtók"-nak nevez. De értelmes mondanivalói vannak a harcászat és egyéb haditevékenység, mint pl. a felderítő szolgálat kérdéseiről is. Idézem írásának néhány mondatát: ...„A hadakozás módjának rendesnek, illendőnek kell lennie" ... „Ha kardra kél a dolog, ama fene kegyetlenséget, a ragadozást, prédálást erős parancsolattal a vitézlő rend között tilalmazni felette igen szükség"... „Strázsamesterek, melyeket előállítanak a serény vigyázásra, cirkálásra, — szorgalmatos gondot viseljenek, mely egyik lelke a tábornak, hogy valamiképen vigyázatlanságban a nép ne találtassék és így az ellenség miatt prédára ne jusson"... „Az ütközetnek elején a sereget hadimesterséggel elrendelje intézze, aminémű rendet kíván az ellenségnek hadi dispositiója"...[24]

A Rákóczi szabadságharc kitörése előtti időből van még egy magyar szabályzatfordításunk. Szerzője báró Palocsay György, akkor még a császári seregben szolgáló huszárkapitány, később Rákóczi brigadérosa, aki 1702-ben lefordította az I. Lipót király idejében készült szabályzatot huszárjai számára magyar nyelvre.[25]

A szabályzat eredeti német szövegét ifj. Fejérpataky László találta meg, hogy hol, azt nem tünteti fel, csupán annyit ír: ...„kutatásaim közben sikerült I. Lipót császár katonai szabályzataira bukkannom". Az egész, 60 pontból álló szabályzatot részletes magyar kivonatos fordításban közli a Ludovika Akadémia Közlönyé-nek 1877-ik évfolyamában. Ez a magyar fordítás így tehát nem tekinthető a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetére jellemző írásnak, hiszen majdnem 180 évvel később készült. De tudunk annak egy, egykorú magyar fordításáról, amit Palocsay György huszárkapitány, a Gombos Imre tábornok ezredében szolgáló főtiszt készített, hogy huszárjainak e szabályzat rendelkezéseit anyanyelvükön megmagyarázhassa. Ezt a kéz-

[24] M. K. SZ. 1934. 8. füz. 218. és köv. *Dr. Incze Gábor:* Részletek egy 1676-beli katonai prédikációból.

[25] *Századok* (a következőkben SZ) 1873. 173. o. és a *Ludovika Akadémia Közlönye,* 1877. IV. évf. X. f. 164. o.

iratot Thaly Kálmán találta meg, amikor 1873-ban, tehát pár évvel a fent említett Fejérpataky-féle publikáció előtt, a szepességi levéltárak meglátogatása alkalmából a báró Palocsay-család levéltárát tanulmányozta át. Sajnos nem másoltatta s nem hozta magával a magyar szöveg hiteles másolatát, így tehát annak teljes tartalmát nem ismerjük. Thaly erről a Századok 1873-ik évfolyamában számol be. Így jellemzi Palocsay fordítását: ...„nyelvünk akkori állapotához mérve, elég sikerült". De megemlíti azt is, hogy Palocsay kézirata végén közöl néhány esküminták, tisztek, zászlósok s legénység számára. A zászlótartó esküjét szószerint is közli. Ebből meg lehet ítélni Palocsay stílusát és katonás jó magyar nyelvezetét. Valószínű tehát, hogy az egész szabályzatfordítás is ilyen jól sikerült. Ezzel tehát a magyar katonai nyelvnek jó példáját ismerhetjük meg a XVIII. század legelső évéből. Csak rövid részletet mutatok itt be, állításom igazolására.

A zászlótartó esküjében: ...„Kegyelmed fogaddja és esküszik, hogy kész leszen Kegelmetek a zászlók mellett az életét fel tenni, úgy hogy ha jobb kézen, a melyben a zászlót tartja Kegelmetek, meglövettetnék, vagy megsebesíttetnék; azon zászlót Kegelmetek bal kézben fogja venni s tehetsége szerint nem engedi, fogja; hogyha pedig az ellenségtől meggyőzettetnének és ezen zászlókat meg nem tarthatná, abban magát bétakarni és a mellett utólsó pihenéséig életét nem fogja hadni."... Kifogástalan, minden germanizmustól vagy latinosságtól mentes magyar írás.

d) *II. Rákóczi Ferenc korszaka*

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténetében a Rákóczi szabadságharc katonai irodalma nevezetes fejlődést, megállapodást mutat. Az eddig szórványos, töredékes és a szükségszerűen esetleges magyar katonai szabályzatok folytatásaképpen kiterebélyesedik és mondhatnók, állandósul a magyar katonai nyelv. És megjelennek legelőször nyomtatásban az első katonai munkák. Tehát megindul a tulajdonképpeni magyar katonai irodalom, amelynek részei általános szabályzatok, edictumok, különféle irányú regulamentumok és különböző részletkérdésekkel foglalkozó utasítások. Thaly egyik könyvében, az Irodalom- és Míveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi korból című munkájában külön fejezetet szentel a magyar katonai irodalomnak ismertetésére a XVIII. század elején,[26] és gróf Forgách Simon kuruc tábornagy irodalmi tevékenységének vázolására. Abban teljesen igazat adunk neki, hogy ...„a magyar katonai nyelv a hadtudomány és katonai irodalom terén utat tört anyanyelvünkön a nemezet lelkéhez". Nagy érdemet tulajdonít ebben Forgách Simonnak, akiről tudjuk, hogy ő adta ki legelőször nyomtatásban Rákóczihoz szóló lelkes ajánlással, Zrínyi Török Áfiumát. Forgách művelt, jó íráskészséggel bíró ember

[26] *Thaly Kálmán:* Irodalom és miveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi korból. 299. és köv. 269. és köv.

volt, aki szívesen vetette gondolatait papírra. Több kéziratos munkáját ismerjük, ezek azonban nem kizárólag katonai írásművek, hanem általános politikai és egyéb vonatkozású gondolatok, tervek és javaslatok gyűjteménye.

Magyar nyelven írt katonai szakmunkái közül említésre méltók a következők: 1. Projectum, mi módon Ő Fölsége az ország conservatiójával continuálhatja az török ellen való hadakozást. A császár serege magyar ezredei számára magyarul írt munkából 19 pont maradt meg. Valószínűleg 1696 és 99 közt, tehát még Rákóczi fellépése előtt készült. 1705. aug. 27-én, már mint az erdélyi kuruc hadsereg tábornoka, írt egy emlékiratot és azt Rákóczi elé terjesztette. Hadvezéri tapasztalatokkal és világos helyzetmegítéléssel átgondolt javaslatait és véleményét tárja fel ez a hat fejezetre tagolt emlékirat. De ezeknél értékesebb az az írása, amelynek címe: Rákóczi discursusai avagy II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek a magyar nemzet örökösítését tárgyaló gondolatai. A címet Császár Ferenc, a 48-as szabadságharc idejében élő író adta, amikor Forgách kéziratát az 1848-ban megjelenő sorozat: A magyarok történetéhez, első füzeteként kiadta. Kezdetben vitás volt, hogy ezt a munkát talán maga Rákóczi írta, vagy pedig Forgách, a Fejedelemmel folytatott beszélgetései alapján fogalmazta meg, de Thaly meggyőzően bizonyítja, hogy az Forgách munkája. A 35 discursusból álló mű első 18 fejezete közjogi, államkormányzási kérdésekkel foglalkozik s a 19. fejezettől kezdve kizárólag katonai-béke és háborús problémák, szervezési, harcászati s egyéb katonai ügyekről mondja el véleményét. Thaly szerint is „szép magyarsággal, s meggyökerezett Austria-ellenes, kuruc szellemben írott mű"... Minden sorából kiérzik a katona, a hadvezér. Szövegében sok hasonlóságot találunk Zrínyi írásaival. Valószínű tehát, hogy Forgách nemcsak az Áfiumot, hanem Zrínyi többi hadtudományi munkáinak kéziratait is ismerhette. Így például ő is azt vallja, mint Zrínyi, hogy a mezei had, azaz a könnyű lovasság: ...„nem arra való, hogy szemközben megharcoljon a némettel, hanem hogy szüntelen csatázzon, az ellenség tábora körül légyen... lármáskodjék, nyugtalanítsa az ellenség táborát, és nyelveket fogjon"... A „nyelvek" megnevezést már Zrínyi idejében és azóta állandóan, még Rákóczi idejében is általánosan használták az olyan hadifoglyok megjelölésére, akik hajlandók híreket mondani csapatuk helyzetéről, terveiről.

A munkát Thaly megállapítása szerint Forgách 1710 elején írta. Ezzel az akkori magyar katonai irodalmat egy értékes, sajnos hadtörténészeinktől eddig még kellően nem méltatott írással gyarapította.

A kuruckorbeli magyar katonai nyelv történetének azonban nem Forgách írásai, hanem — a főleg Rákóczi kezdésére alkotott és nyomtatásban is kiadott szabályzatok a legfontosabb emlékei. Szövegükből kicsendül egy már megállapodott katonai írásmód, amely, a még gyakran előforduló latin kifejezésektől eltekintve már egészen katonás, magyaros. Nincs benne semmi mesterkéltség, nincsenek benne erőltetett, nyakatekert új műszavak, hanem egész szövegük a nép nyelvén

beszélő művelt írók munkája, akik a magyar nép szókincséből átvett fogalmakat könnyen be tudták illeszteni a szabályzatok katonás szabatosságába. Ez érthető, hiszen e nagyobb jelentőségű és nyomtatásban is kiadott munkák szerkesztői közt találjuk magát a fejedelmet, a ragyogó íráskészséggel bíró Bercsényit s két gyakorlott, jó tollú írómunkatársát, Ráday Pált, a fejedelem titkárát és bizalmas belső emberét és Kajaly Pál hadbírót.

Thaly könyvében még csak 12 ilyen, érdekesebb és nagyobb jelentőségű szabályzatról tesz említést. Azóta már sikerült még több, ilyen tárgyú iratot felkutatnunk. Az összes eddig napvilágra került hadiszabályzatokról egy összefoglaló tanulmányt nyújt a Hadtörténelmi Közlemények 1954. évfolyamában megjelent részletes értekezés.[27] Ez a tanulmány célszerű csoportosításban ismerteti a szabályzatok és egyéb ilyen természetű írások lényegét, keletkezéstörténetét. Azt tudjuk, hogy Rákóczi, amikor a szabadságharcot megkezdte, egész annak befejezéséig elsőrendű feladatnak tekintette egy állandó reguláris hadsereg megszervezését, mert szilárd meggyőződése szerint csakis ilyen haderővel lenne képes a császári sereget döntően megsemmisíteni. Az állandó hadseregek felállításához és vezetéséhez azonban elkerülhetetlenül szükségesek annak életét szabályozó írásbeli regulamentumok.

A Rákóczitól és alvezéreitől a szabadságharc első időszakában kiadott írásbeli utasítások, szabályzatok csak fokozatosan lettek általános érvényűekké az egész kuruc haderő számára. A háború első időszakában még nem is lehetett volna egy általános érvényű, központilag megfogalmazott szabályzatot összeállítani. A későbbi regulamentumok keletkezése együtt halad a hadsereg szervezetének megszilárdulásával. Az első, ilyen rendszeresebb, szolgálati szabályzat jellegű munka, amelyet röviden Hadi Edictumnak neveztek el, 1705. május 1-én készült Egerben, a fejedelem akkori főhadiszállásán. Ez a munka azért is érdekes, mert ez alkotta a későbbi, az ónodi országgyűlésen hivatalosan is elfogadott és: „Articulusok, Edictumok és Törvények" címen törvénybe iktatott Regulamentum Universale-nak.[28] Rákóczinak ez a két katonai szabályzata és a többi itt még említendő szabályzata már egy kialakult, nyelvészeti szempontból is megfelelő katonai nyelv képét mutatják. Az Egerben kiadott Edictum 12 fejezetre tagozódik és a katonai élet minden vonatkozásait érintő intézkedéseket tartalmaz. 40 nyomtatott oldalra terjed. Az utolsó XII-ik fejezete „A bírónak tisztiről és némelly környül álló dolgokról" a katonai törvénykezés, hadbírói eljárás szabályozásával foglalkozik. Hogy miért nem vitte Rákóczi ezt a kétségkívül alapvető szervezési munkát már, a Szécsényben 1705 nyarán tartott gyűlés elé, — nem tudjuk. Nagy kár volt. Mert ha ezt a mindenki által jól érthető magyar nyelven írt szabályzatot már akkor, a szécsényi gyűlésen elfogadják, akkor a kuruc

[27] H. K. 1954: *Markó Árpád—Tóth Gyula:* A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai.
[28] Id. m. 154. o.

hadinép katonai értékének sokkal magasabb fokát érhette volna el, már akkor, a felkelés első éveiben.

1706-ban még egy nyomtatott edictum látott napvilágot Nagyszombatban. 22 oldalon 47 pontban foglalja össze Hadi Regulák avagy Articulusok címen a rendtartás fontosabb határozványait.[29] Ha összehasonlítjuk a munka szövegét az 1705-ben kiadott Articulusokkal, megállapíthatjuk, hogy katonai nyelv szempontjából, stílus-szabatosság szempontjából is haladást mutat.

De a kuruckor katonai nyelvének legmeggyőzőbb és legkitűnőbb eredménye az Ónodon bemutatott Regulamentum Universale. Ennek előkészítésén már hónapok óta dolgozott egy külön bizottság Besztercebányán, Bercsényi Miklós vezetésével. A fogalmazás szabatos munkája Kajaly Pál főhadbíró íráskészségét dicséri. Nem túlzás az a megállapítás, hogy: „A katonai regulamentum és Edictum Rákóczi hadvezéri tevékenységének legkitűnőbb eredménye".[30] A gyűlés berekesztése előtti napon, június 21-én került sor a hadiügyek megvitatására. Az ülésen Sennyey István elnökölt, a szabályzat szövegét Kajaly Pál és Vay Ádám udvarmester ismertették.

A Regulamentum Universale gördülékeny, szép magyarsággal van írva. Történelmi példákkal bizonyítja bevezetésében, hogy katonai sikereket csakis fegyelmezett, tanult seregekkel lehet elérni. Ezért itt az ideje, hogy a tanulatlan hadinépből rendes katonaság alakuljon és hogy: ...„tudhassa mind a vitézlő rend, mind a Commissariatus, a Nemes Vármegyék, Szabad Királyi Városok és azoknak minden lakosi, mihez kellessék kinek-kinek magát alkalmaztatni, kihez folyamodni, kitől keresni történhet: bajának orvoslását"... Így tehát a már eddig kiadott regulamentumok, utasítások helyett most egy összefoglaló szabályzat készült. Rákóczi szabadságharcának írásbeli emlékei közt ez a Regulamentum és az alább közlendő, ezzel szervesen összefüggő írások a katonai nyelvnek most már megállapodott alakban megnyilatkozott legszebb példái. Ezzel összefügg, és e szabályzat második részét képezi a Haditörvénytár. Ez a munka azért is fontos, mert a legelső összefüggő magyar katonai büntetőtörvénykönyv.[31] Benne olvashatjuk a kifogástalanul képzett magyar hadbírói eljárásoknál szükséges műszavakat.

Készült a Regulamentum Universalénak még egy, kissé átalakított fogalmazása is, de ez csak kéziratban maradt meg. Erdély különleges viszonyaira alkalmazva. Készült Tőketerebesen 1707. szept. 3-án, tehát az ónodi gyűlés után. Tartalma lényegében egyezik az ónodi Regulamentummal.

A 8 évig tartó kuruc háború alatt kiadott számtalan edictumról, írásban, vagy nyomtatásban kiadott szabályzatról, utasításról szük-

[29] Id. m. 165. o.

[30] *Wellmann Imre:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. Szentpétery Emlékkönyv. Bpest. 1938. 98. o.

[31] *Dr. Cziáky Ferenc:* A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története. Bpest. 1924. 5. o.

ségtelen külön megemlékeznünk, mert ezek nyelvtörténeti szempontból új adatokat az akkori magyar katonai nyelv fejlődésére nem hoznak. Meg kell említenünk azonban két munkát. Az egyik katonai közigazgatási szempontból fontos, a másik pedig egy megerődített város életét szabályozó érdekes utasítás.

Bercsényi aláírásával jelent meg Bajmócon a Regulamentum Particulare, amely a hadsereg hadbiztosi szolgálatát, a fizetést, élelmezést, felszerelést irányító közegeknek ad utasítást, vagyis a „Hadi Comissariatus" szolgálatát szabályozza. Félhasábosan, magyar és latin nyelven adták ki. A magyar szövegben — amelyet Bercsényi fogalmazott, felismerhetjük az ő szabatos, kitűnő írásmódját.

Egy részletes várvédelmi utasítást nyomtatásban őriz a Hadtörténeti Intézet levéltára. Ezt a példányt a címzése szerint Dessewffy Ferenc eperjesi várkapitánynak küldték. Nagyon érdekes, mert míg eddig, Zrínyi Miklós korában, előtte és utána csak rövid, esetleges várvédelmi szabályzatok kéziratait ismertük, most egy nyomtatott részletes, könnyen érthető magyarsággal szerkesztett szabályzat ismerteti a kuruc hadseregben 1705-ben elrendelt várvédelmi utasításokat és egy megerősített vár belső szolgálatát, életét.[32] Az őrségelosztás módját így határozza meg: ...„Az istrálásra ebéd előtt vagy ebéd után kell-é menni, áll a kapitányon, mellyre is dob szóval adassék jel, hogy a kiknek a strására való menetelre parancsolatjuk vagyon, maguk seregekbéli Strásamester házához gyülekeznek. Onnét rendelt seregben Tisztekkel együtt a piatzra menvén, a Fő Strásamester által renddel (mint ütközetre szokás) kiállíttassanak és a Tisztek valamely süvegből sors szerént cédulát vonván, ki mellyik strására rendeltetett, tsak akkor, és nem elébb tudassék meg"...

Érdekes ez az utasítás azért, mert a katonaélet egy más részletkérdéséről, a várakban, városokban való szolgálatról tudunk meg abból sokat és megismerjük az ezzel kapcsolatos katonai szakkifejezéseket.

Még egy ilyen várvédelmi szabályzatot ismerünk. Ez Rákóczinak az utolsó ilyen természetű edictuma, amelyet 1711. február 10-én, tehát 11 nappal az osrzágból való végleges távozása előtt, adott Rochefort francia-kuruc őrnagynak, a munkácsi vár parancsnokának. Hosszú utasítás, mely már nyomtatásban nem jelent meg, de az Archivum Rákócziánumban olvasható.[33] A fogalmazásban felismerjük Rákóczi írásmódját és mindenre kiterjedő figyelmével nemcsak a vár védelmét köti a parancsnok lelkére, de intézkedik: ...„a jól rakott prófuntház, malmoknak conservatiójáról, a sütő- és épületre való fáknak behordásáról,..." stb., de különösen fontosnak tartja, hogy a várőrségnek legyen legalább egy évre való „peszmeg"-e. A peszmeg, azaz kétszersült kifejezést már Zrínyi korában használták.

Rákóczi korának katonai irodalmi termékei közé tartozik a nemesi compánia, Rákóczi testőrségének életét szabályozó három munka.

[32] Teljes szövegét közzétettem a M. K. Sz. 1931. februári füzetében.
[33] Archivum Rákóczianum: III. k. 572—590. o.

Tudjuk, hogy a fejedelem ezt a tanultabb fiatal emberekből álló testületét nem személyének védelmére szervezte, hanem azt egy magasabbrendű katonai nevelőintézetnek tekintette, ahol az ifjak a katonai szolgálat mellett megtanulták a diplomáciai szolgálat lényegét is. Ezekből szerette volna Rákóczi a nemzet magasabb katonai és polgári vezetőszerepeire alkalmas férfiakat kiválasztani.[34] A nemesi társaság, vagy mint közönségesen hívták, a gavallérok kompániájának szervezetével, alapszabályaival és szolgálati rendtartásának kérdéseivel három írásmű foglalkozik. Ezek: „Az nemesi kompánia projectumi." „Az nemesi társaság seregének rendi." és „Az nemesi társaságbéliek edictuma." Mindhárom munkának nyelvezete kifogástalan, hiszen a szövegezés nagy részét maga Rákóczi végezte. A katonai nyelv szempontjából azért érdekes, mert megismerjük azokból a belső udvari szolgálat és az akkori katonai erkölcsi életre vonatkozó utasításokat, azoknak magyaros leírását.

Ilyen vonatkozásban még meg kell emlékeznünk Rákóczi titkárának, Beniczky Gáspárnak naplójáról is, amelynek sok részlete a kuruc világ katonaéletének szakszerű, szépen megfogalmazott részlete az akkori magyar katonai irodalom fejezetei közé sorolható.[35]

Rákóczi mindjárt a szabadságharc kezdetén behatóan tanulmányozta a császári seregben akkor már használt szabályzatokat. De több külföldi katonatudományos és szolgálati könyvet is beszerzett, hogy azoknak használható adatait, készülő szabályzataiban felhasználhassa. Különösen érdekelhette őt egy, Frankfurt am Mainban 1685-ben kiadott munka: Georg Andreas Böckler: Schola Militaris Moderna oder neuvermehrte Kriegsschule. Ezt a munkát annyira fontosnak és használhatónak ítélte, hogy megbízta Szent Iványi Jánost, egyik udvari ezredének ezredesét, hogy azt magyarra fordítsa.[36] Nagy kár, hogy ez a magyar fordítás eddig nem került napvilágra. A magyar kuruc katonai nyelvnek bizonyára érdekes terméke lenne.

Az elmondottakból kitűnik, hogy Rákóczi hadserege számára sok, igen alaposan átgondolt és gondosan, jó magyar nyelven szerkesztett szolgálati szabályzat, utasítás, edictum stb. készült, sőt azok fontosabbjai nyomtatásban is megjelentek. A katonaéletben azonban nemcsupán szolgálati szabályzatokra van szükség, hanem a katona egyénenkénti kiképzését, a szakaszokban, századokban való mozdulatok, vonulgatások, főleg pedig a puska használatát egységesen szabályozó rendelkezések is kellenek, hogy a csapat kiképzésének egyöntetűsége biztosítva legyen. Az ezeket a rendelkezéseket összefoglaló munkát, amelynek a lényege a rövid vezényszavak alakjában közölt parancsok tanítása, — nevezzük gyakorlati szabályzatnak. Amíg a harceszközök egyszerűek voltak, csak szálfegyverek stb. és a harcra kifejlődött csa-

[34] *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Bpest. 1934. 86—98. o. és a M. K. Sz. 1933. 1. számában.

[35] Rákóczi Tár I. k.

[36] Szent Iványi levele 1708 ápr. 10-ről az Orsz. Levéltár Rákóczi gyűjteményében és a Fejedelem válasza április 25-éről Orsz. Széchenyi könyvtár kézirattár. Prot. Rák. IV.

patoknak egyszerű hadmozdulatokat kellett csupán végrehajtani, hogy az ellenséggel összecsapjanak, — ilyen gyakorlati szabályzatra még nem volt szükség. Ez a magyarázata annak, hogy a császári seregben az első ilyen természetű szolgálati könyv is csak 1734-ben jelent meg. Regal: Reglement über ein Kayserliches Regiment zu Fuss, címen Nürnbergben. Az ezredesek addig maguk szabályozták csapataiknak gyakorlati kiképzését. Pár év múlva, 1737-ben jelent meg azután a III. Károlytól jóváhagyott első általános szabályzat: Regulament und Ordnung címen. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy Rákóczi idejében a kuruc hadsereg számára még nem készült el ilyen szabályzat. De hogy ennek előmunkálatai már folyamatban lehettek, és ha a szabadságharc tovább folyik, bizonyára ki is adott volna Rákóczi ilyen gyakorlati magyar szabályzatot, annak bizonyítéka egy, írásban megmaradt töredék.

Rákóczi nemes testőrségében szolgált egy ideig egy Baditz Imre nevű testőr. A Baditz-családnak Szil-Sárkányban, Sopron megyében a múlt század hatvanas éveiben még ott levő levéltárában talált Thaly Kálmán egy érdekes feljegyzést. Baditz testőrnek, a testőrség életével foglalkozó egyik iratára feljegyezve 36 magyar vezényszót talált, amelyek a fegyverrel való kiképzés és a lövésre való felkészülést oktatják. Kifogástalan magyarsággal írt vezényszavak. Persze figyelembe kell vennünk azt, hogy az akkor nehézkes puskával való bánásmód, a töltés, elsütés, és az ahhoz megkívántató kéz- és testmozdulatok szintén nehézkesebbek voltak, mint a XIX. század könnyű, gyorsan tölthető puskáival. „Fel a fegyvert!" „Készülj a tüzeléshez!" „Pofához a fegyvert!" „Adj tüzet!" „Fojtsd meg kétszeri ütéssel a töltést!" „Karodra a fegyvert!" „Fordulj helyre!" és a többi vezényszó mind érthető, kifogástalan szóképzésű magyar elnevezések. Elfogadhatjuk Thaly megállapítását erről a Baditz-féle vezényszó-sorozatról: ...„e vezényszavak mindnyája igazi magyaros, a legtöbb még jellemző és gyakorlati hangzatossággal is bír".[37]

Egy régebbi magyar hadtörténetkutató, Dr. Stripszky Hiador A magyar vezényszó történetéhez c. értekezésében[38] beszámol egy érdekes írástöredékről, amelyet Erdélyben gróf Kemény János gyűjteményében talált. Összefüggés nélküli, fakó, szakadozott papírlap. Címe: Exercitium militare. Összesen 67 vezényszóból áll az a töredék. A vezényszavak egy része tiszta, helyes magyarsággal van írva, azok azonban, amelyek csapatmozdulatokra vonatkoznak, erőltetett magyaros fonetikával mondott német kifejezések. „Két klidből (Glied) formáljatok hármat!" „Plotony (peloton, szakasz) szerint tüzet!" „Sassérozzatok!" (Helyet változtassatok.) „Aufmassérozni, Czuggal retirálni!" „Svadronnyal formálni carét!" (Lovasszázaddal négyszögalakot képezni.) „Svingolni!" (Schwencken, kanyarodni.) stb. Hogy ez a szabályzatrész mikor készült, azt Stripszky pontosan nem állapíthatta meg, de a papír

[37] SZ. 1868. 741. o. *Thaly Kálmán.* Kuruc vezényszavak.
[38] Sz. 1909. Stripszky Hiador: A magyar vezényszó történetéhez. Két közlemény a 123.213 és köv. o.

minőségéből, a betűk és írás alakjából helyesen következtette, hogy azok a XVII. század vége felé és a XVIII. század elején lehettek használatban. Hogy erről a jegyzékről miért nem tettem említést már értekezésem előbbi fejezetében, — annak magyarázata az, hogy ezt a szabályzattöredéket, vagy talán az egész szabályzatot Rákócziék ismerhették és annak kifejezéseit használhatták is, mert az előbb említett Baditz-féle szabályzatnak a legtöbb vezényszava szóról szóra megegyezik a Kemény-féle sorozat szavaival, sőt több, Baditz-féle vezényszónak még a sorszáma is majdnem azonos a Kemény-féle töredékkel. Márki Sándornak Rákóczi szabadságharcát leíró 3. kötetes munkájának II. K. 152. és 653. oldalaikon a „Kuruc vezényszavak" címen szintén itt tárgyalja és fotokópiában is bemutatja ezt a jegyzéket.

Hogy az ilyenforma németes kifejezésen kívül találunk-e más nyelvből származó kifejezéseket Rákóczi magyar katonai nyelvében, annak nincs sok nyoma. A francia tisztektől azonban megmaradt a mindennapi katonai nyelvben egy-két magyarosított szó. Ilyen például a „pajzán" kifejezés, ami kuruc írásokban „pajzán ló", „pajzán nyereg" kifejezésekkel kapcsolatban olvasható. Pajzán itt nem valami ficánkoló ló tulajdonságát jelzi, hanem azt, hogy a francia tisztek a parasztoktól (franciául paisan) vásárolt lovakat paisan lónak nevezték, az „oskolás", azaz betanított lótól való megkülönböztetésül. Pajzán nyereg pedig a magyar falusi egyszerű nyereg volt.

Többször találkoztam, főleg Bercsényi leveleiben ezzel a szóval: „makány". Értelme nem volt világos nekem és semmiféle magyar szóhoz való rokonságát sem lehetett megállapítani. Míg végre rájöttem, hogy ez is egy francia szó magyarítása. Franciául nevezik a lócsiszárt, és átvitt értelemben olyan embert, aki mint a lócsiszár, sokat vándorol ide-oda és egyúttal kémszolgálatot is végez — „maquignon"-nak. Így most már érthető, ha Bercsényi írja: ... „makányom azt a hírt hozta..."

A Rákóczi-kor magyar katonai nyelvének történetében végül egy igen értékes írásáról emlékezhetem meg. V. Windisch Éva találta meg kutatásai során Rákóczi Ferencnek egy hadtudományi értékű és különösen azért nevezetes írását, mert ez a fejedelemnek — levelein, beszédein, ismert imáján kívül — egyetlen hosszabb magyar nyelvű munkája.[39]

A munka címe: „Hadakozó embernek tanító scholája." Úgy látszik nagyobb munkának tervezte, de csak 19 folio oldalra terjedő része készült el. Windisch Éva helyesen állapítja meg a kézirat értékéről, hogy: „egészében véve gyakorlati célkitűzése ellenére, irodalmi alkotásnak tekinthető". Hadtudományi szempontból azért nevezetes, mert: ... „hadtudomány fejlődése Zrínyi óta nem sokat haladt előre Magyarországon."... ezért „... mint a katonai műnyelv továbbfejlesztésére irányuló kísérlet érdemel figyelmet." A bevezetést, és az első két fejezetet Rákóczi írta, ezek: A hadi disciplinárul, és Az hadakozásnak fejérül, az országló Fejedelemről című részek kétségtelenül Rákóczi

[39] *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1953. 29.—75. o. V. *Windisch Éva:* Rákóczi ismeretlen hadtudományi munkája. Közli a Rákóczi kézirat teljes szövegét.

fogalmazványai, a szabadságharc delelőpontján túlhaladt nemzeti mozgalom eddig leszűrt tapasztalatait tükrözi vissza. A következő két fejezet: Az Fü Generálisrul, és Az Táborozásrul szóló részek egy egykorú francia hadtudományi munka, Rákóczi készítette fordításai. A munka születésének időpontját Windisch Éva helyesen határozza meg annak tartalmából.

1707 őszétől kezdve Patak, Szerencs, Tokaj, Kassa volt Rákóczi főhadiszállásának székhelye. A téli hónapokban több ideje volt az olvasáshoz, íráshoz. A francia tisztekkel való gyakori találkozása, beszélgetése, — amikről Beniczky Gáspár, titkárának ez időből való naplójegyzetei is tanúskodnak, — ösztönözhette őt arra, hogy behatóan foglalkozzék egy francia hadtudományi munkával és annak lefordításával. Az eredeti kéziratot Windisch Éva az Országos Levéltár Rákóczi-anyagában találta meg. A szöveg első részét Rákóczi valamelyik titkárának mondta tollba, a második részét maga kezével írta. A szöveg több utalása arra mutat, hogy Rákóczi ezt a munkát 1707 nyarán kezdte meg s 1708 márciusában szakította félbe, amikor a sziléziai expedíciójának előkészítése minden idejét lefoglalta. Hogy kézirata ekkor, március elején íróasztalán fekhetett, bizonyítja az, hogy a megmaradt szöveg utolsó mondata után, Rákóczi franciaországi követéhez, Vetési Kökényesdy Lászlóhoz intézett levélkezdet fogalmazványát írta ugyanerre a lapra 1708. márc. 11-én. Egyébként a munka keletkezésének ideje egybeesik Rákóczinak azzal az intézkedésével, amellyel Szent Iványi János ezredesét megbízta a már említett német hadtudományi munka lefordításával. Látszik tehát, hogy Rákóczi ekkor foglalkozott komolyan és rendszeresen a külföldi szakirodalom tanulmányozásával és szerette volna azoknak a magyar viszonyokra alkalmazható tapasztalatait tisztjeivel megismertetni, mert mint írja, az előszóban: ...„nem is annyira panaszolkodhatunk Tiszteink bátortalanságárul, mint tudatlanságárul."

A munka két első fejezete Rákóczi ismert, csiszolt, gördülékeny írásmodorával mondja el véleményét a fegyelemről, a fejedelem kötelességeiről. A két fejezet anyagát pedig egy, a francia katonaság körében akkor nagyon ismert katonatudós, több hadjáratot, várvívást végigharcolt francia tiszt, François La Valière 1643-ban írt, de azóta több kiadásban újból megjelent munkájából fordította. A munka címe: Pratique et Maximes de la Guerre, azaz a háború, hadviselés gyakorlata és alapelvei. Legutolsó kiadása Hágában 1693-ban látott napvilágot. Valószínű, hogy a kuruc hadseregben szolgálatot vállaló francia tisztek ezt a könyvet magukkal hozták s gyakori beszélgetéseik során Rákóczival megismertették. Sajnálhatjuk, hogy csak ez a pár fejezet készült el, mert már ebből a pár oldalból is megállapíthatjuk, hogy Rákóczi tolla alatt a magyar katonai nyelvnek egy újabb kitűnő terméke született meg. A fordítás nem szolgai, de azért az eredeti szöveg értelméhez híven ragaszkodik. Néha érezni, hogy küzd a francia, sokszor szövevényes mondatszerkezeteknek helyes magyar nyelvre való átültetésének nehézségeivel, de mindenre talál kitűnő magyar monda-

tokat, sőt néhány új szót is csinál. A tüzérséget érthető módon, hiszen seregében azt a francia tisztek szervezték, következetesen Artollériának írja, a francia artillerie szót magyarosítva, de egyébként kitűnő magyar műszavakat használ, mint porta, oldalt járó (azaz a sereg előnyomulását oldalt kísérő és védő csapat) stb. Egy maga alkotta meghatározásnak: „rekesz", magyarázatát is megadja: „Rekesz az a hely, ahol az egész tábori munició és Artollériához tartozó szekerek szoktak lenni, ez mely, mivel magános helyt kéván (azaz a többi csapattól elkülönített helyet) és strázsákkal körülvétetik, rekesznek neveztetet." Ha pedig ezt a mondatát olvassuk: ...„a hadak mindenkor háttal a szekereknek, a mező felé légyenek állítva; A gyalogság kezdi a maga gunyhói avagy sátrai sorját három lépésnyire a fegyverétül, az melyek mindenkor a sereg eleibe rakatnak egy rakásra"... szinte azt hihetnők, hogy Zrínyi Miklós Tábori Kis Tractájának egyik pontját olvassuk.

A magyar katonai nyelv Rákóczi alatt elérkezett arra a fokra, amelyre alapozva azt könnyen lehetett volna továbbfejleszteni. Most már csak arról lehetett volna szó, hogy az idővel újonnan keletkezett harceljárások, fegyverek, harcászati és gyakorlati szabályzatok számára és a katonai tudományok és irodalom terén, a természetes fejlődés vonalán fejlesszék a nemzet, a nép nyelvével összhangban a különleges katonai nyelvet. Sajnos ez nem így történt. A Rákóczi-kor után hosszú időre megszűnt a magyar nemzeti hadsereg. S amikor 1848-ban újból talpra állt és 1868-ban alkotmányos úton újból lehetővé vált egy magyar honvédség, tehát magyar katonaság megszervezése, Zrínyi és Rákóczi magyar katonai nyelve helyett egy erőszakosan képzett és fordított katonai nyelv született meg.

Markó Árpád,
a történettudományok kandidátusa

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

KOSSUTH LAJOS LEVELEI NEMESKÉRI KISS MIKLÓSHOZ*

(III. KÖZLEMÉNY)

S. Francesco d' Albaro, 1862. január 5.

Genua mellett.

Kedves Barátom!

19 kei levelére 26 kán válaszoltam, az előtt pedig, ha jegyzékem nem csal, 18 kán írtam. A hazulroli küldött békétlenkedik, hogy soká tartóztatom. — Én Ön levelére várok.

Igen igen kérem, legyen szíves haladék nélkül válaszolni. Ha a helyzet úgy áll, hogy semmire sem mondhatunk akár kedvezőt, akár bizonyost az otthoniaknak, az is válasz lesz, csak tudjam, hogy úgy van.

Ha azon kívül mit általam tud meg a küldött, még Ön akarna barátinkkal otthon akár mit is közölni, legyen szíves kérem egyenesen Jósikának[1] irni Brüsselbe (53. Rue St. Alphonse Faubourg St. Josse-Ten-Noode) azzali közlés végett, a ki nálla van.

Klapkával nem találkozhattam. Én nem láttam tanácsosnak most Turinba be menni, mielőtt a *türhetlen* Ricasoli[2] *vagy* ugrik, vagy megül — most függ, — de fájdalom, nem bízom bukásában, mert nincs possibilis[3] utód. — K[lapka] pedig kénytelen volt hamarébb vissza sietni, mint gondolá — a Szerb titkot tehát még nem tudom. Írja, hogy

* Az első közlemény a Hadtörténelmi Közlemények 1957. évi 3—4., a második az 1958. évi 1—2. számban jelent meg. A harmadik közlemény az 1862—64 között írt leveleket öleli fel. Itt tettük közzé a HIL. birtokában lévő levéltöredékeket és hiányos keltezésű leveleket is.

[1] Jósika Miklós báró született Tordán 1794-ben, meghalt Drezdában 1865-ben. Jogi tanulmányait Kolozsváron végezte. 1811—15-ig katonáskodott, majd visszavonult és gazdálkodott szurdoki birtokán. A 30-as évektől kezdve egyre jobban bekapcsolódott a politikai életbe és közben jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki. A szabadságharc kitörése után a Honvédelmi Bizottmány tagja lett. Követte a kormányt Debrecenbe, Szegedre, majd Aradra. A szabadságharc leverése után külföldre menekült, ahol Kossuth oldalán tevékenyen részt vett a magyar emigráció mozgalmaiban. Ezenkívül folytatta regényírói tevékenységét.

[2] Ricasoli Bettino báró, Cavour halála után — 1861 júniusában — miniszterelnök lett. 1862 márciusában visszalépett. Kossuth itt Ricasoli lemondása körüli politikai állapotokra céloz.

[3] kormányképes

Irányinak[4] mondta meg a végett, hogy ő meg nekem jőjjön megmondani. — Én biz azt hiszem, minden baj nélkül megjőnek ide a levelek a nő adresse alatt.

Nem jó egészségben vagyok. — Nem is csuda. A csuda az ellenkező volna.

Bár döntene már jobbra vagy balra a be állott év. — Tűrhetlen ez a nyomorúságos állapot.

A Nagy Úr, (mint látom) mondott egy nagy semmit.[4/a] Szomszédja[4/b] meg híres depechével békét szerzett az Angolnak! — megfoghatlanok a cserép fedelű palota gondolatai. — De mit is várjunk attól, kit a viszonyok Európa arbiterévé[4/c] hívnak fel — s ki a helyett reá ér I[ulius] C[aesar] Commentárjainak fordításával foglalatoskodni. — Szép igyekezet volna holmi Toldy Ferencz[5] quiescirozott[6] academista részéről, — de onnan, a honnan jő — bámulatos.

Igen szíves tisztelettel, s legőszintébb szerencse kívánatokkal

barátja,
Kossuth.

2.

Bizalmas.

S. Francesco d' Albaro près de Gènes.

1862. január 9.

Kedves Barátom!

Még mindig lesem válaszát Decemberi leveleimre. Már alig bírom a nyugtalanul váró küldöttet tartóztatni.

[4] Irányi Dániel született 1822. február 24-én Toporcon, meghalt 1892. november 2-án Nyíregyházán. A szabadságharc kitörése előtt Pesten jogászkodott, ahol szorgalmas publicisztikai munkásságot fejtett ki. Itt került baráti kapcsolatba Kossuth Lajossal. A szabadságharc alatt a radikális politikusok csoportjához tartozott. Előbb a főváros egyik kerületének volt a képviselője, majd a Felvidék egyik kormánybiztosaként működött. Később tagja lett a forradalmi vésztörvényszéknek. A szabadságharc leverése után külföldre menekült. Távollétében halálra ítélték. Aktívan részt vett az emigráció munkájában. Számos tanulmányt, cikket írt a különböző nyugati újságokban. Egy párisi barátjával, Chassinnal megírta a magyar függetlenségi harc történetét. A kiegyezés után hazatért, és mint képviselő fejtett ki haladó szellemű politikai tevékenységet.

[4/a] Kossuth Napoleon újévi nyilatkozatától sokat várt. Lásd ezzel kapcsolatosan Kossuthnak 1861. december 14-én kelt levelét. (Hadtörténelmi Közlemények 1958 1—2. szám. II. közlemény, 253. old.)

[4/b] Napoleon Jeromos herceg.

[4/c] döntő bírájává

[5] Toldy Ferenc irodalomtörténetíró, született Budán 1805. augusztus 10-én, meghalt Budapesten 1875. december 10-én. Bölcsészeti tanulmányai befejezése után orvosi oklevelet szerzett. A reformkorban a Tudományos Akadémia titkára volt. Egész életében jelentős irodalmi tevékenységet folytatott mint író, szerkesztő, kritikus, publicista és az irodalmi élet szervezője. A „magyar irodalomtörténetírás atyja"-ként szokás emlegetni. 1861-től mint egyetemi tanár jelentős oktató-nevelői tevékenységet fejtett ki.

Rendkívül sokoldalú és tevékeny munkása volt a magyar szellemi életnek.

[6] nyugalmazott

Irányi itt volt szóval elmondani, mit Ön a Keleti titokról[7] Klapka által üzent. — Nem kétlem viszont, Klapka elmondotta Önnek, mit üzent általa a Herczeg Ricasolinak a Római ügyben[8].

Az első, combinálva azzal, hogy irányunkban semmi sem történik, reám azon impressiót tette, hogy minket jó formán elejtettek, s a Szláv elemre fektetik combinatiójukat Párisban. — Ebből csak azon esetre nőhetné ki magát valami amúgy accidentaliter[9] számunkra, ha az üzent titok valósítása ellen az Osztrák interveniálna[10]. De ő tudván, ki áll a dolog háta mögett, azt nem fogja tenni, hanem hazánkat, különösen a keleti határt fogja katonasággal meg rakni.

Kérdés: nincs e combinatióban, hogy midőn a folyam jobb partja[10/a] fegyvert fog, a folyam bal partjának[10/b] immár *egységes* tartományai is fel mondják a nominalis függést?, hogy tenni fogják, ha csak Párisból nekik meg nem tiltatik, az valószínű.

A Római kérdésbeni üzenet nem practicus, miután az mondatik, hogy ha *előbb* a nép a temporalis[11] hatalom ellen nyilatkozik, az Olasz garnison *közösül* nem elleneztetik. Hogyan nyilatkozhassék? Megfordítva lehetne csak practicus érvű a propositio.

Akár mint legyen ez, annyit még is jelent, hogy Velenczét a Nagy Úr nem akarja most felvenni.

Csodálkozom: mert ez volna a legtapintatosabb mód a Római kérdést elnapolni, s a Rhénusét[12] előkészíteni, mert csak ez a mód Austriát az Olasz által és általunk akkint paralyzálni[13], hogy a Rajnai kérdésben vagy éppen nem, vagy csak mint másodrendű hatalom vehessen részt.

Ricasoli a Római propositióra hajlandónak mutatkozott. Azt vélve,

[7] Valószínűleg a francia kormánynak arról a tervéről van szó — Nemeskéri Kiss Miklós üzenetében —, mely szerint Szerbia 1863 tavaszán fegyvert fog francia sanctió alatt. A háború célja — török- és osztrákellenes éllel — az összes szerb törzsek egyesítése érdekében indult volna meg. Az elképzelés a következő volt: Garibaldi a szerbek megsegítésére expedíciót indít és csapataival az osztrák határ mentén fog manőverezni, hogy őket beavatkozásra, vagy legalábbis komolyabb katonai erők koncentrációjára késztesse. Ezzel egyidőben Olaszország megtámadja Ausztriát, a magyar légió pedig legalább három hadosztállyal megerősítve és a magyar nép felkelésének megindításához szükséges hadianyaggal ellátva, megindítaná támadását az osztrákok ellen. (Lásd Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. III. köt. 712. o.)

[8] Az üzenetben feltehetően arról volt szó, amiről Kossuth „Irataim az emigrációból" c. műve III. kötete 694. oldalának harmadik bekezdésében írt. Ismeretes, hogy ebben az időben Rómát a francia hadsereg tartotta megszállva. Közben folyt a politikai küzdelem Róma birtoklásáért. Kossuth közli levelében, hogy Napoleon császár ugyan most még nem akarja kivonni katonáit Rómából, de abba beleegyezik, hogy a római nép szavazzon, akarja-e a pápa világi uralmát, vagy nem. Ha nemmel válaszolnak, akkor a császár beleegyezik abba, hogy olasz királyi sereg vonuljon be Rómába. Azonban a franciák is ott maradnak „a pápa személyének védelmére". Ricasoli erre a megoldásra hajlandónak mutatkozott.

[9] történetesen

[10] közbelépne

[10/a] A Szerb Fejedelemség.

[10/b] Románia.

[11] világi

[12] Rajnai ügy. Kossuth a Rajna birtoklásáért folyó német—francia ellentétekről beszél. Ennek a harcnak a menetét akarta Magyarország függetlenségi törekvéseivel összekapcsolni.

[13] megbénítani,

hogy Klapka Párisba megyen, általa akart Nigránák[14] levelet küldeni. De K[lapka] nem menvén most oda, azt vissza küldte. — Nigra tehát más úton van vagy lesz értesítve.

Az időnek fontos jele, hogy Turinban most két politica van. Egyik a Kormányé, másik a Királyé. Amaz nem akar ez idén háborút. Ez akar. — A Kormány Türt disponibilitásba[15] tette. A Király adjutánsának tette. És *mondatik*, hogy titkos missióval küldte Párisba. — Tür tudósított Jan. 3 kán, hogy Párisba kell mennie, s hogy 15 napig lesz távol. Azt persze nem írta meg, mi végett ment, s ha csak ugyan titkos missiója van, nem is írhatta. — A „Hotel d' Espagneban" van szállva. — Önnek nem lesz nehéz magát tájékoznia szomszédja s a Herczeg által. Kérem tegye és értesítsen.

Én is tájékozom Önt a mennyire lehet; a *legreserváltabban bizalmasan*. Garibaldi maga mondta nekem, hogy ő tavaszkor kezd valamit, s kezd azon meggyőződésben, hogy a Kormányt maga után rántja. — Kérdém: de hát mit? és hol? — felelet: még nem tudja, még nincs terve, a körülményektől függ. Csak annyit mondhat, hogy a Duna torkolattól a Pó torkolatig van a tér, a mellyet körülmény szerint választani fog. Majd értesít, ha terve megérik. — Az én nézetem az, (s mondám neki) hogy nem minden esetben áll, hogy a Kormányt maga után rántja. — Például nem, ha a Görög partokra, nem ha Albániába, nem ha Bulgáriába akarna kiszállani. A Dalmát partokat illetőleg pedig figyelmeztetem, hogy ott, az Olasz és Szláv elem közti rivalitás miatt, legfellebb csak az (Olasz) városok barátságára számíthat, de a Szlávokban, minden *kis* expeditio ellenségre találand. A határőrvidékre csak akkor *lehet* (ekkor is *csak* lehet talán) számítani, ha olly erős királyi sereg jelennék meg azon partokon, melly a győzelem chance-át *legalább is* egyenlővé teszi. — Beszélgetésünk után G[aribaldi] Turinban volt, szóllott a Királlyal, s elégedetten hagyta el Turint. Okom van hinni, hogy a Király goutirozza[15/a] az eszmét, hogy Garibaldi initiáljon. — De persze a Király tudni akarja, mit mond Páris a dologhoz? s mert Tür avatva van G[aribaldi] terveibe, *meg lehet*, missiója e körül forog.

No már, ha megfontolom Ön titkos üzenetét, melly reám azon impressiót tette, hogy a Nagy Úr nem mi velünk, hanem a Keleti szláv elemmel akar dolgozni, nem lehetetlen, hogy G[aribaldi] tervének a Nagy Úr nem lesz ellene. Mert de deux choses une[16], vagy reussiroz[17] G[aribaldi], s akkor a Nagy Úr malmára hajtá a vizet, vagy bukik, s akkor debarrasirozta[18] őt saját „alkalmatlan" személyétől.

[14] Nigra Constantino gróf, olasz diplomata. Egy ideig Cavour titkáraként működött. 1859-től Párisban volt követ. Később pétervári, londoni, majd bécsi nagykövet lett.
[15] rendelkezési állományba
[15/a] fontolgatja
[16] két dologból egy
[17] sikerül Garibaldinak
[18] megszabadította

Ezekkel kezébe adám a fonalat a tömkeleg kikutatására.

Nekem nézetem ez: rég meg mondtam a Nemzetnek a feltételeket, mik alatt a forradalom kívülről be vitelének felelősségét elvállalom: (háború, — szövetség Magyar hon függetlenségével, mint coordinált czéllal, s annyi segély, a mennyi kell, hogy Nemzetünket fegyverzetten csata rendbe állíthassuk). Ezt a Nemzet helyeslette. Én ahoz ragaszkodom. Ha valami Marsalla[18/a] féle történik olly helyütt, melly hazánkra befolyással lehet, én azzal magamat nem identificálom[19], hazám sorsát illy desperált[19/a] koczkára nem dobom; hanem be várom igaz e, hogy a Királyi Kormány utánna indul, s cserben nem hagyja, ha csak ugyan nem hagyja, ezen támogatással igen is identificálni fogom magam, mert az megfelel feltételeimnek — ellenkező esetben én nem mozdulok.

Kétkedésben vagyok, városra vagy falura küldjem e e levelet. — Városra küldöm, a falura csak avisót küldök egyszersmind.

Igen szíves tisztelettel s hazafiui rokon érzettel

barátja

Kossuth.

Ugyan nem küldhetne nekem Tür által vagy 100 igen jó *gyenge* szivart, avagy egy pár font jó gyenge dohányt? — Szörnyű gyomor keverő disznóságokkal kínlódom egy pár hét óta e nyomorult helyen.

3.

1862. január 9.

Kedves Barátom!

Nem tudván falun van e még, a mai postával Hauard adressére egy levelet küldök Párisba, mellyet nagyon szükséges volna mielőbb olvasná.

Szíves tisztelettel
barátja

Kossuth.

[18/a] Város Szicília szigeten. Itt szállt partra Garibaldi 1861 május 11-én 1000 önkéntesével. Ezzel vette kezdetét a nápolyi királyság megdöntéséért folytatott sikeres küzdelem.

[19] azonosítom

[19/a] reménytelen

bizalmas

Francesco d'Albaro, prés de Génes
Jan 9. 1862.

Kedves Barátom

Meg mindig lesem válaszát Decemberi leveleimre
Már alig bizom a nyugtalanúl váró küldöttet tartóz
tatni

Iranyi itt volt szóval elmondani mit Ön a Keleti
titokról Klapka által üzent – Nem kétlem viszont
Klapka elmondotta Önnek, mit üzent általa a Her
czeg Ricasolinak a Római ügyben.

Az első combinálva azzal hogy irányunkban sem
mi sem történik reám azon impressiót tette, hogy
minket jéformán elejtettek 's a Szláv elemre fek
tetik combinatiójukat Párisban. Ebbő csak azon
esetre nőhetné ki magát valami amúgy accidenta
liter számunkra, ha az üzent titok valósitása
ellen az Osztrák interveniálna De é tudván ki
áll a dolog háta mögett azt nem fogja tenni, hanem
hazánkat, különösen a Keleti határt fogja katona
sággal meg rakni.

Kérdés: nincs e combinatióban hogy midőn a
folyamjobb partja fegyvert fog, a folyam bal partjának
immár egységes taktományai is felmondják a nomi
nalis függést? hogy tenni fogják, ha csak Párisbol
nekik meg nem tiltatik, az valószinű

A Római kérdésbeni üzenet nem practicus miután
az mondatik hogy ha előbb a nép a temporalis hatalom
ellen nyilathozik az Olasz [illegible] garnison Közösül
nem ellenéztetik Hogyan nyilathizhassék? Meg fordítva
lehetne csak practicus szvű a propositio.

Akár mint legyen ep. annyit még is jelent hogy Ur
lenczét a nagy ur nem akarja most felvenni

Csodálkozom mert ek volna a legtapintatosabb móc
a Római kérdést elnapolni, 's a Rhénusét elő készitni.

mext csak ez a mód Ausztriával az Orosz által és általunk
aihint paralyzálni hogy a Krajnai kérdésben vagy éppen nem
vagyjcsak mint másodrendűek hatalom rekesszen részt

Bucsolc a Római presidiumban hagyandónak mindazáltal
Azt vélve hogy Klapka Párisba megyen általa ahant Ugrá
nak levelet küldeni. De K nem mehetven mert oda, ahol vérza
Küldte Ugra tehát más uton van vagy lesz értesítve

Az ügynek fontos jele hogy Turinban most két követség
van Egyik a Kossuthé másik a Királyé Amaz nem akar
ez ügyben háborúról ez alkar - A Kossuthi Párt részemről
titásba tette A Király ügynökének tette és mondatik
hogy titkos missionat küldeto Párisba - Tőle tudósított
van 3 Kán hogy Párisba kell menne és hogy 15 napig tart
távol Azt persze nem tudja meg mi végett ment s ha csak
ugyan titkos missioja van, nem is tudhatta - A Hôtel-
de Cygagnebau van szálva — Önnek nem lesz nehéz magát
tájékozni fogmerőjén s a Herceg által, Kérem tegye és
értesitsen.

Én is tájékozom Őrt a mennyire lehet a legkeservaltab
ban bizalmasain Jankabli maga mondta nekem hogy ő
tavaszhoz közel valamit és kéri akar meggyőződésben hogy
a Kossuthot maga után vonja - Kérdém de hát mit? és hol?
- felelet még nem tudja, még nincs tervve, a hövülmények
függ Csak annyit mondhat hogy a Duna torkolattól a Pó
torkolatig van a téa a melyen hövülmény szerint vállan
tani fog. Maje értesité, ha tervve ve gérik. - Az én nézetem az.
(s mondám neki) hogy nem mindenesetben áll, hogy a Kossuth
maga után vonja. Például nem ha a Görög partokra, nem ha
Albániába, nem ha Bulgariába ahanna kiszállani A Dalmát
partokat illetőleg pedig figyelmeztetem, hogy ott, az Olasz és
Szláv elem közti rivalitás miatt legfellebb csak az (Olasz) vár
sok barátságára számithat, de a Szlávokban minden bizo
egyenlő ellenségre találand A határőrvidékre csak akkor
lehet (akkor is csak lehet talán) számitani, ha olly erős
Királyi sereg jelennék meg akkor pontokon melly a gyö-
chance-at legalább is egyenlővé tenné Beszélgetésünk
után a Turinban volt Szállott a Királlyal és elégedetten
hagyta el Turint Chem van benne, hogy a Király gondoz
za az eszmét hogy Garibaldi insurgáljon - de persze a Király
tudni akarja mit mond Vanik a colleghoz és mennyi Tűz
anyaga van Gy. tervezete, megtekint mi szüksége a körül forog

No más ha megjegyzem Ön tudvil ürmetét melly nem

azon empressiót tette hogy a nagy ur nem mi velünk
hanem a keleti szláv elemmel akar dolgozni nem lehe
tetlen hogy G. tervének a nagy ur nem lesz ellene. Mert
le deux choses une, vagy reussirez G. s akkor a nagy ur malmára
hajta a vizet, vagy bukik s akkor debarrassirozta öt sajat
„alkalmatlan" személyétől.

Ezekkel kezébe adám a fonalat a tömhelegi kikutatására

Nekem nézetem ez: rég megmondtam a Nemzetnek a feltételeket, mik alat, s a lorradalom kivül röli bevi~~nem magamat~~ telének felelösségét elvállalom (háboru, szövetség magyarhon függetlenségéve mint Coordinált czéllal) s annyi segély a mennyi kell hogy Nemzetünket fegyverzetten csatarendbe állithassuk) Ezt a Nemzet helyeslette. Én ahoz ragaszkodom. Ha valami Marsalla felé történik, olly helyütt milly hazánkra befolyással lehet. Én azzal magamat nem identificálom hazám sorsát illy, desje rált koczkára nem dobom, hanem bevárom igaz e hogy a Királyi Kormány utánna indul, s cserben nem hagyja, ha csak ugyan nem hagyja ezen támogatással igen is identificálni fogom magam, mert az megfelel feltételeimnek – ellen kező esetben én nem mozdulok.

Kéthedésben vagyok Városra vagy falura küldjem e c levelet. Városra küldöm a falura csak avisót küldök egyszersmind.

Igen szives tisztelettel s hagafúi sokon érzettel

barátja
Rosyuth

Ugyan nem kalekelne nekem Ilin Ulsal vagy 100 igen jó gyenge szivart
Sovagy egy pár font jó gyenge sokányt – Szörnyü gyomor kevező
diszubságokkal kiszlodom egy pár két óta e nyomorult helyen

I.

4.

Albaro, 1862. január 13.

Kedves Barátom!

A mit Ujházytól[20] hallok, azon benyomást tette reám, nogy Ön nem kapta leveleimet. Pedig többeket írtam.

Írtam egyet (Gondolom X ber 19 kén), mellyben tudattam az otthonróli jelentéseket.[20/a] Tudósítást kértem, hogy mikint állunk Párisban, s különösen: mi vigasztalót írhatok haza azon aggodalom megnyugtatására, hogy a Bukarestbóli veszélyes agitatio Erdélyre franczia sanctióval történik.

Írtam egy másikat: választ sürgetve, s az iránt, hogy a Horvát ügyi brochurenek Ön saját neve alatti ki adatását helyeslem, s azoknak szelídítését, a mik ingerelhetnek, a helyett, hogy engesztelnének.

Írtam egy harmadikat — a Keleti titokról, az itteni titkos politicáról és tervekről, s Türr Párisi látogatásáról.

Borzasztó dolog volna, ha ezen leveleimnek akár mellyike is rosz kezekbe került volna.

Kérem tudósítson, s adjon valami adresset, ha a magáé talán nem biztos.

Kedvem volna Pietrihez[20/b] küldeni átadás végett az önhözi leveleket; nem hogy meg ne olvassák — hanem hogy megolvassák, ha tudnak Magyarul. — Nézetimet ép akkor kívánnám leginkább hogy ismerjék, midőn teljes biztosságban vélem magamat némi dolgokat gáncsolhatni.

Egykor azt írá, Kedves Barátom! hogy gonddal lesz, hogy Benedett[21] a jó fogásra el legyen készítve, ha hozzá megyek. — Megtörtént e? mert ha erről biztos volnék, be mennék hozzá. De ha nem, nem.

Igen szíves tisztelettel

hű barátja
Kossuth.

[20] Ujházi László politikus, született Budaméron (Sáros vm.) 1795-ben, meghalt Sírmezőnek nevezett telepén (Texas) 1870-ben.
A reformkor radikális politikusa, 1848—49-ben kormánybiztos. Szabadcsapatával részt vett Görgey téli hadjáratában. A szabadságharc bukása után Észak-Amerikába vándorolt. Az amerikai polgárháború kitörésekor Washingtonba menekült s az Egyesült Államok anconai konzula lett. Később visszatért Amerikába. 1867. május 16-án nyílt levélben tiltakozott a kiegyezés ellen. 1870-ben öngyilkos lett.

[20/a] Kossuthnak ezt a levelét közzétettük a Hadtörténelmi Közlemények előző számában. (1958. 1—2. szám, 256. oldal.)

[20/b] Pietri (Pierre-Marie) 1809—1864. Francia politikus és közigazgatási szakember. 1852-től 1858-ig, az Orsini-féle merényletig (1858. január 14.), rendőrprefektus volt. Egy időben — Napoleon császár megbízásából — ő tartotta a kapcsolatot a magyar emigráció vezetőivel. A magyar ügy iránt jóindulattal viseltetett.

[21] Benedetti, Vincent, gróf, francia államférfi (1817—1900). 1846-tól külügyi szolgálatot teljesített Kairóban, majd Konstantinápolyban. 1855-ben visszahívták Párisba a külügyminisztériumba. Az 1856-i kongresszuson titkári minőségben vett részt. 1861. augusztus 10-én torinói követnek nevezték ki. Ezt a tisztséget 1862 augusztusáig töltötte be. 1864-ben berlini követté nevezték ki. Az elkövetkezendő években is külügyi szolgálatban állott és fontos politikai feladatokat végzett. Politikai pályafutása a császárság bukásával ért véget.

Albaro Jan 13. 1862

Kedves Barátom!

A mio Ugházytól hallok azon kenyomást tette reám hogy ön nem kapta leveleimet. Pedig többeket irtam

Irtam egyet (gondolom Xbre 19 kén) mellyben tudattam az otthonaoli jelentéseket – Tudosítást kértem hogy minint állunk Párisban s Különösen: mi vigasztalót irhatok háza azon aggodalom megnyugtatására hogy a Bukarestbóli vezélyes agitatio Erdélyre franczia sanctióval történik

Irtam egy másikat választ sürgetve, s az iránt hogy a Horvatügyi brochurenek Ön saját neve alatti ki adatását helyeslem s azoknak szelidítését, a mik ingerelhetnek a helyett hogy engesztelnének

Irtam egy harmadikat a Keleti titokrób az itteni titkos politicáról és tervekről s Türr párisi látogatásáról

Borzasztó dolog volna ha ezen leveleimnek akár mellyike is rosz kezekbe került volna

Kérem tudósitson, s adjon valami addréssel ha a magáé talán nem biztos

Kedvem volna Pietrikez küldeni atadás végett az önhözi leveleket, nem hogy meg ne olvassák – hanem hogy megolvassák ha tudnák magyarul – Nézetimet éj akkor kivánnám leginkább hogy ismerjék, midőn teljes biztossagban vélem magamat némi dolgokat ganesolhatni

Egynor azt ira Kedves Barátom! hogy gonnal lesz, hogy Benedetti a jó fogadásra elleggen hé szitve ha hozzá megyek. – Megtörtént e? mert

ha ennöl biztop volnék bemennék hozzá. De ha nem, nem

Igen szeves tiszteletet

hűbarátja

[illegible]

5.

Albaro, 1862. március 7.

Kedves Barátom!

Ma veszem Mart. 4 kei levelet s várom az ígértet — a Pulszky iránti csodálatos értesítést (Febr. 28 káról), viszont én vettem Mart. 4 kén, s annyira megboszonkodtam azon embernek szemtelenül reám hivatkozni merése felett, hogy (itt kocsit rögtön nem lehetvén kapni) sár, víz és rosz egészségem daczára rögtön be gyalogoltam Genuába, hogy Önnek telegraph útján felelhessek. — Csak kapta, reménylem. — Szinte nyugtalanít, hogy Mart. 4 kei levele még nem említi — de nem tudom a posta órát, lehet, hogy levele feladásáig még nem vehette telegrammomat, 4 óra tájban adtam fel.

Nagyon kívánnám tudni nyitját ez intrigának.[21/a] Gyanítom, hogy Pulszky Bixio[22] mögé bújhatott, ki őt csak azon időből ismeri, midőn megbízottamul ment Turinba — az az ótai escapádot[23] nem tudja. Jó lesz őt felvilágosítani, ha sejtelmem nem csalna, hogy általa próbált Pulszky a herczeghez be jutni. — Én csak annyit ismételhetek, hogy elfogadni tőllem a missiót, Cavournál Londonban léttem alatt képviselőm lesz, sőt különös kegyesség gyanánt kérni ki e megbízatást, ajánltatni s bemutattatni magát Cavournak, mint ollyat, a kit választék, hogy általa legtitkosabb üzeneteit nekem megizenheti, így be mutatva, titkaiba be furakozni, s aztán Cavour háta mögett conspirálni, s conspirálván nekem impertinens modorban a függést s kapcsolatot eventualiter[24] felmondani azon esetre, ha Cavourral nem törnék, s háta mögett én is nem conspirálnék; — mind ezt én olly csömörletes politicai cynismusnak, olly infamis bűnnek tekintem — hogy ha úgy maradnék is ez életben, mint az ujom, s az ő jó hiszeműségét az egek minden angyalai lejőnének garantirozni, én neki többé nem hinnék, s vele viszonyba nem lépnék. — Én az óta Pulszkyt nem láttam soha, — — —. Hanem azt hallottam, hogy jobbra balra kapkod a hajszálhoz is, magát a fontos emberre akarván játszani. Futkos Caprérába, mint igen égő „forradalmár" — — más részt meg épen Ön Martius 4 kei levele vételekor nállam volt egy valaki *tekintélyes* barátaink közül hazulról missióval, s ő ad vocem Pulszky[25]

[21/a] Ismeretes, hogy Pulszky Ferenc és Kossuth között szakításra került sor, a magyar ügy továbbvitelében eltérő politikai álláspontjuk miatt. Pulszky Kossuth-hoz írt 1861 január 18-án kelt levelében fejti ki a nézeteit, s ugyanebben a levélben közli, hogy nem tekinti magát a Magyar Nemzeti Igazgatóság képviselőjének a továbbiakban. (Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. III. köt. 538. o.) Kossuth elítélte Pulszky magatartását, de a lemondását tudomásul vette. Írt Cavournak, hogy Pulszky megszűnt nála az ő képviselője lenni. Természetesen Pulszky folytatta a maga politikai tevékenységét, felhasználva addigi kapcsolatait.

[22] Bixio, Girolamo Nino olasz tábornok. 1848-ban az olasz felkelő csapatokkal részt vett Velence, majd 1849-ben Garibaldi alatt Rómának védelmezésében. Az 1859-i háborúban mint őrnagy egy alpesi vadászcsapatot vezetett. Részt vett Szicília és Nápoly felszabadításában, elfoglalta Reggiot, s eldöntötte a Volturno melletti csatát. 1862-ben tábornoki ranggal az olasz hadseregbe lépett.

[23] kiugrást (Pulszky szakított Kossuth-tal. A „kiugrás" erre vonatkozik).

[24] esetlegesen

[25] szóba kerülvén Pulszky

azt beszélte, hogy P[ulszky] uram Vay[26] s Majláth Gyuriéknak[27] tolta fel magát emlékezetökbe levelei által; — barátom, maga olvasta Majláth Gyurihoz írott egy levelét.

Mi lehetett czélja a Herczegnél? — *talán* a jó Garibaldi szokott őszinteségével s gyanakodni nem tudó becsületességével vigyázatlanul többet mondott neki, mint kellett volna — *talán* azt gondolja Pulszky, nem rosz *rehabilitatio* volna Garibaldi expeditiójába[27/a] kapaszkodnia, *ha annak jó chance-a*[28] *van; talán* szeretné tudni, mit mond erre a Király, s mert minap, hogy Turinban valék, én az entrevueről[29] senkinek sem szóltam, tehát senkitől sem fürkészhetett ki semmit — *talán* az jutott eszébe, hogy a Király nem fog tenni Paris tudta nélkül, tehát *talán* majd sejt valamit a Herczegtől, ha nálla *nevemben* kér audientiát; — *talán* Szemere is benne van a cselben; — mindez, mondom, csak *talán*, lehet, egy szó sem áll a sejtelemben, de a lépés olly különös, olly csodálatos, hogy vagy azt kell hinnem, gazság van a dologban, vagy azt, hogy fejét a sok Sanskrit és szó rag búvárkodás derangirozta[30].

Csak késő ne ment légyen telegrammom. De Ön levele 4 napig volt úton. Ha idő közben a Herczeg fogadni találta — az baj.

Hétfőn Turinba megyek. Ott leszek vagy egy hétig. Ha ez alatt írni akarna, kérem adressálja Irányihoz levelét.

A „Mihály"[31] iránti politica részleteinek ismerete, s egy szó javunkra Couzához[32] naponkint fontosabbá és sürgetőbbé válik.

Fogadja igen szíves tiszteletmet barátja

K.

[26] Vay Miklós báró — 1802—1894. Zemplén vármegyében kezdte politikai pályafutását. Itt alispán, majd követ lett. Az 1831-es kolerajárvány idején királyi biztosként működött. 1848-ig különböző magas politikai tisztségeket töltött be. A szabadságharc idején visszavonult. Később újra bekapcsolódott a politikai életbe. A konzervatív párt egyik vezéralakja volt. Az októberi diploma után udvari kancellárrá nevezték ki, de a kiegyezés meghiúsulása után lemondott állásáról. 1867 után koronaőr, majd 1888-ban a főrendi ház elnöke lett.

[27] Majláth György — 1818—1883. Mint Baranya vármegye országgyűlési követe kezdte politikai pályafutását 1839-ben. 1847-ben mint Baranya vármegye főispánja megjelent az országgyűlésen, ahol Széchenyivel együtt Kossuth ellen harcolt. Az 1848/49-es szabadságharc idején visszavonult. 1861-ben újra bekapcsolódott a politikai életbe. 1865-ben már udvari főkancellár. A kiegyezés után országbíró, majd a főrendiház elnöke lett. 1882-ben a m. kir. Kúria elnökévé nevezték ki.

[27/a] Garibaldi 1862 tavaszára háborút szervezett, amit közölt Kossuthtal is, de a részleteket nem beszélték meg. Az olasz királynak is tetszett Garibaldi elgondolása. A terv megvalósításához azonban a francia császár beleegyezésére lett volna szükség. Ez feltehetően nem következett be, mert Garibaldi terve nem valósult meg.

[28] eshetősége

[29] találkozásról

[30] megzavarta.

[31] Obrenovics Mihály Szerbia fejedelme 1839—42 és 1860—68 között. Született Kragujevácon 1823-ban, meghalt Belgrádban 1868-ban. A vele való politikai és katonai együttműködést, — Magyarország függetlenségi harcának újbóli kirobbantása érdekében — Kossuth szükségesnek tartotta, s az otthoniakat is figyelmeztette a Belgráddal való jó együttműködés fontosságára.

[32] Couza (Cuza) Sándor herceg 1858-tól 1866-ig Moldva és Havasalföld fejedelme. A Magyar Nemzeti Igazgatóság 1860 október-novemberében 30.000 fegyvert szállítatott Genuából Romániába azzal a céllal, hogy Székelyföldön fegyveres felkelést szervez. A román kormány a fegyvereket Galacnál lefoglaltatta és a nemzetközi diplomácia tudomására hozta a szervezkedést. Couzával az együttműködést Kossuth sikertelenül szorgalmazta.

A Herczegnek egyszer mindenkorra legyen szíves megmondani, hogy a míg Ön Franczia Országban van, ha az Isten angyala presentálná is magát nálla nevemben — hazudik. — —

6.

S. Francesco d' Albaro,
1862. április 2.

Kedves Barátom!

Éjfél után írom e sorokat, midőn a néhány nap óta irtózatosan szenvedő szegény leányom kissé elcsendesedett. — Megnehezedett családi boldogságom felett a sors keze. — — Szegény Vilmám[33] nagyon nagyon beteg. — Szót nem találok leírni, mély bánat s aggodalom által terhelt állapotunkat, — és Nőm! szegény Nőm!! — — —

Betegünkkel e rideg, segélytelen magányban nem maradhatunk. — Holnap Nervibe költözünk — de mikint teszszük kocsira, s mikint viszszük át a beteget — az Isten tudja. — —

Kérem ezentúl Nervibe czímezze leveleit per Gènes[34]. — Saját addressem alatt, míg más adresset adok. — Dr. Millingen angol orvos magán intézetében szállásolunk.

Károlyi Sándortól[35] az ide zárt távsürgönyt vettem. — Kérem keresse fel s mondja meg neki, hogy holnap, (ha Isten megsegít tűrhetően át esnünk az átszállításon) minden esetre holnap után expediálom Önhöz — a mi általa az otthoniaknak izenni valóm van. — Kérem várja azt be minden esetre.

Ohajtanám, hogy Sándor, ha lehet a Nagy Úrral is — legalább a Herczeggel minden esetre szóljon *titkon* (ez utóbbit Önnek nem lesz nehéz kicsinálni), s figyelmeztesse az alku veszélyére — öntsön beléjök hitet Nemzetünk harczra sóvárgó határozottsága iránt, s világosítsa fel az otthoni helyzetről, — s különösen legyen gonddal befolyásunkat azon nyilatkozattal támogatni, hogy szavamnak hihetnek, mert a mit én mondok és ígérek, a nemzet mondja és ígéri. — Rég sürgetek illy támogatást, nem magamért (nekem nem kell semmi — hisz nekem még az élet is csak bánat és bú) — hanem, hogy nekik, a hazának minél sikeresebben használhassak. — Nagyon fog hibázni

[33] Kossuth Vilma, született Pesten 1843 május 10-én, meghalt 1862 április 22-én Nerviben.

[34] Genuán át.

[35] Károlyi Sándor (1931—1906). Tanulmányai közben érte a szabadságharc, amelyben ő, mint a Károlyi huszárezred századosa vett részt Klapka parancsnoksága alatt. A szabadságharc bukása után Párisba emigrált, s csak az általános amnesztia után tért vissza. Itthon főképpen gazdaságpolitikai kérdésekkel foglalkozott.

Sándor, ha ez alkalmat elmulasztja. — Hiszen lehet a titkot úgy menagierozni[36], hogy minden veszély nélkül láthatandja a Herczeget legalább, — ne mulassza el.

Minden esetre várja be levelemet

hű barátja
Kossuth.

Megkaptam minden leveleit — nem veszett el egy is. Majd elszámlálom a datumokat. —

7.

Nervi, 1862. április 4.

Kedves Barátom!

Be vergődtünk irtózatos nehézsegek között. — Tegnap írnom lehetetlen volt, kezem nem bírta volna a tollat. — Szegény leányom ma jobban van. — De a helyzet a bolondulásig kétségbeejtő, mert innen politicai működést vinni lehetetlen. — Leányomat innen el vinni nem lehet, tán hónapokon át hagyni idegenekre, irtózatos gondolat, nőm pedig okvetlen ideglázba esik, ha őt itt magára hagyom, a hazafi kötelességei az atyáéval collisióba[37] jöttek — a választás szörnyű feladat, az összeegyeztetés lehetetlen. — Nem tudom mit csináljak.

Küldöm ide zárva az izenetet haza Károlyi Sándor számára.

Az itteni bajok, (miket Klapka habozása nagyon súlyosít) hosszú levelet kívánnának — nem vagyok olly lelki állapotban, hogy tehessem.

Azért a melléklethez alig adhatok mást, mint hogy ismételve tegnap előtti levelemet, Sándornak a herczeggeli találkoztatását újra ajánljam. — „Appui"[38]-ra van szükségünk hazulról.

Klapkát jó szíve azzal a vén kalandor Crouyval[39] compromittans barátságba hozta. — Mindig választó falakat húz a politikai s magány viszonyok közt. — Így tesz Pulszkyval is, kinek Londonban alig ment feléje is míg én voltam vele, — most meg kenyeres pajtási barátságba lépett. Nagyon nehéz dolog illy viszonyok közt az egyetértés. Aztán nincs erély! erély! erély! és következetesség.

Crouyt én nem láttam — mert ügynökének, Sarrut uramnak kereken megmondtam, hogy az egész Árpádsági Comediát souverainement ridicule[40]-nek tartom, aztán, ha maga Árpád felkelne is a sírból,

[36] intézni
[37] összeütközésbe
[38] támogatásra
[39] Crouy-Chanel Ágost herceg, magát az Árpádoktól származtató család Croy-Dülmen ágának leszármazottja, aki a magyar trónra igényt tartott. Sarrut Germain íróval könyvet is iratott azzal a céllal, hogy bebizonyítsa egyenesági Árpád-házi származását. Irányi Dániel írásában ezt megcáfolta. Crouy herceg együtt akart működni a magyar emigrációval. amit Kossuth határozottan visszautasított. Klapka tábornok azonban barátságos viszonyt tartott fenn vele, noha ő se ismerte el őt trónkövetelőnek vagy jelöltnek.
[40] tökéletesen nevetségesnek

puszta neve, ha csak egy szövetséges hatalmat nem hozna uszályában — nem nyomna egy szemernyit az események mérlegében, hát még Crouy uram! — puszta nevetség! én nem akarok nevetségessé lenni, tehát aláz' szolgája.

De az a Sarrut egy fáradhatlan hír harang, örökké kolompol. — S arra játsza magát, hogy a vén Crouynak *otthon* a mágnások közt fontos politicai barátai vannak — nem lesz rossz, ha a „Bolond Miska" Kipfelhausert[40/a] neki biztatja, — gigantesque szamárságnak bélyegezni e nevetséges pöffeszkedést — valami franczia lap is felkaczaghatna a tolakodó pöffeszkedésen.

Adja át Sándornak szíves baráti kézszorításomat — s fogadja azt tiszteletem mellett Ön maga is. — Változhatlan indulattal vagyok

hű barátja

Kossuth.

8.

9. Via del Valentino (Borgo Nuovo),

Turin, 1862. október 17.

Kedves Barátom!

Irtózatos év nehezült fáradt fejemre.

Egyetlen leányomat sirba szállítám. Az atyai szív egy illy sebére nincs ír ez életben.

S midőn az Anyát, ki e csapás alatt össze roskadczott, — magam is vigasztalhatlan, vigasztalnom kellett volna; lelkem erejét emészté a gondolat, hogy nőmet ennyi lelki fájdalmak között egy betegséggel láttam küzdeni, melly már hónapok óta nem hagyott fel egyéb kilátást, mint vagy egy kínos halált, vagy egy halálveszélyes s borzasztón kínos operatiót, kétes sikerrel.

E tudomásom ón súlyával keblemen éltem át öt hónapot, — a legkínosabbakat életemben.

Végre megszakadt minden reményfonal, s nőm a lelkileg testileg kimerült martyr, irántami s fiai iránti szeretetéből erőt merített elhatározni magát az operatióra, mire az élethezi ragaszkodás nem volt volna képes reá bírni.

Irtózat napja volt az.

Irtózatosak a hetek, miket ágya mellett töltöttem.

Hála a könyörületes gondviselésnek; túl vannak élve, s nem roskadtam össze súlyuk alatt. Nőm veszélyen kívül — gyógyulásban van. — Már tegnap 8 órát töltött ágyon kívül, — s ma először ment végig saját erejével szobáinkon.

[40/a] Tóth Kálmán „Bolond Miska" élclapjának egyik alakja.

Pár nap alatt újra visszatérhetek a közéletbe, mellytől a fájdalmak viszatartottak, s a hazafi újra nyakába veheti a kötelességek jármát, miket a természet kötelességei háttérbe szorítottanak.

S a járom terhét hordozni fogom; örömtelenül, elismerés vágya nélkül, de az ernyedetlen kitartás becsületes hűségével.

Ön részt vett s részvétet nyilatkoztatott atyai fájdalmam iránt. — Köszönöm, szívemből köszönöm.

De míg annyi s olly fontos események történtek a politicai téren, Öntől Aprilis óta nem vettem levelet.

Ezen csudálkozom.

És sokszor kérdem magamtól, valljon Ön e hoszszú halgatása által nem azt akarta e tudtomra adni, hogy a hajdani Magyar Nemzeti Igazgatóságnak[41] Klapka tábornok visszalépése folytáni megszűntével Ön is megszűntnek tekinti a politicai viszonyt, mellyben irányomban állott volt? —

Ha így volna, sajnállanám, nagyon sajnállanám, de ha még is úgy volna, kérem tudósítson; — mert a dolgot sokkal fontosabbnak tekintem, mintsem hogy kétségben maradhassak.

Reménylem minden körülmények közt jó barátok maradunk. Részemről erről tiszta lélekkel biztosíthatom. — De a hosszú halgatás után — gondolom Ön is természetesnek fogja találni, ha tisztában kívánok lenni az iránt is, valljon számolhatok e jövendőben is arra, hogy Ön folytatni fogja irányomban a múltbani politicai viszonyt? mit, hogy tegyen, őszintén ohajtom s szívesen kérem.

Azon feltevésben, hogy maradunk, a mint régóta voltunk, egy pár szót írok a helyzetről.

Ma hozzák a Lapok Drouyn de Lhuysnak[42] Thouvenel helyére neveztetését.

Az Imperialis politica a Solferinói győzelem óta tele van inconsistens[43] bakugrásokkal. — Villafranca — a flotta Gaëta előtt — Mexico — Montenegro feláldozása — Mihály herczeg felbizgatása, s

[41] Magyar Nemzeti Igazgatóság: az emigráció 1859 május 6-án alakult vezető szerve. Elnöke: Kossuth Lajos, tagjai: Klapka György és Teleki László voltak. Az igazgatóság célja Magyarország felszabadítása volt, külföldi segítséggel.

Az Igazgatóság egyik tagját, Teleki Lászlót 1860-ban Drezdában a rendőrség elfogta és kiszolgáltatta Ausztriának. Klapka György pedig 1862 június 6-án kelt, Kossuth-hoz intézett levelében mondott le a M. N. Igazgatóság-i tagságáról. Ezzel a Magyar Nemzeti Igazgatóság megszűnt. (Lásd: Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. III. köt. 728 o.)

[42] Drouyn de l'Huys francia államférfi, szül. Párizsban 1805. november 19-én, meghalt 1881 március 1-én. Kezdetben diplomáciai pályán működött. 1842-től mint képviselőházi tag tevékenyen részt vett azokban a mozgalmakban, amelyek az 1848-as februári forradalomhoz vezettek. Az 1848/49-i alkotmányozó és törvényhozó gyűlésekben a jobboldal egyik vezére és Napoleon bizalmasa volt. 1848—55-ig kisebb megszakításokkal külügyminiszter volt, s részt vett az 1851. december 2-i államcsíny előkészítésében. A krími háború alatt 1855-ben meg kellett válnia hivatalától. 1862-ben III. Napoleon kérésére újból elvállalta a külügyi tárcát.

[43] következetlen.

aztán elhagyatása stb. nem átgondolt terv, hanem szeszélyes, önmagávali tisztába nem lét szökdelései.[44]

Hanem, hogy a Római kérdésben Napoleon *most* nem engedett, azt természetesnek találom.

Az Olaszok s fél Europa azt mondták volna: még sem hiában vérzett Garibaldi, mert bukásában is bele srófolta Napoleont Roma kiürítésébe.

A semmibe nem kerülő olcsó liberalismusban hangos Anglia meg azt kiáltotta volna: „Lám, megijedt az Angol Meetingektől."

Ismerni kell a franczia Charactert. Azon Franczia uralkodó, kiről az a hír kap lábra, hogy „il à cédé à la pression étrangère"[45] s még inkább az, hogy „il à eu peure dès Anglais"[46] nem soká maradna székében.

Volt neki egy gyönyörű alkalma, mit elszalasztott. Midőn a Római Conciliumra összegyűlt Püspökök hetyke kihívó hangon kérkedtek a Pápai szék szikla erejével; ha Nap[oleon] azt izeni Rómába „Nagyon őrvendek, hogy nincs támaszomra szükség; induljon seregem haza", egész Europa kaczagott volna a comicus látvány felett, mikint röppent volna szét halál rémülten Rómából a kivonuló sereg szárnyai alatt a hetyke fekete sereg. — — Ritka ember tudja használni az elröppenő alkalmat. —

Azonban, ha akkor ki nem vonult a Császár Rómából, hogy most kivonulni nem fog, midőn kivonulása intimidált[47] engedésre magyaráztatnék, azt ugyan előre látni nem nagy ész kellett. — Bár az én nagy bámulatomra itt e tájon igen sok ember van, a ki nem bírta belátni, hogy Garibaldi oktalan echauffuréjából[48] a Római kérdésre hátráltatásnak, nem előmozdításnak kell következni.

Nekem úgy látszik, hogy Thouvenelnek Drouyn de Lhuys általi felváltása annyit tesz, mint ha a Császár mondaná: „Ah! vous croyez me pouvoir intimider[49] — — azért sem. — —

De ostobább embernek kellene lennie, mint a minő, ha át nem látná, hogy a Római occupatio hosszúra nyújtása nem csak igazságtalanság Olasz Ország iránt, hanem politicai bűn ön maga iránt. S azért úgy gondolom az electiok manoeuvreje[50] által iparkodand magán segíteni, s Romáboli kivonulását a franczia nép akarata iránti respectus színébe öltöztetni. S a nép, melly neki meg nem bocsátotta volna, ha idegen pressiónak engedendett, isteníteni fogja, hogy a franczia nép akaratához alkalmazkodandott.

Persze e számítás arra van építve, hogy az események várni fognak jövő tavaszig. Fognak e? nem tudom, de ha várni találnak; s az új

[44] A levélnek ezt a bekezdését Kossuth Lajos „Irataim az emigrációból" c. művének III. kötetében a 719. oldalon idézte.
[45] „engedett az idegen nyomásnak"
[46] „félt az angoloktól"
[47] megfélemlített
[48] csetepatéjából
[49] „Ah! önök azt hiszik, hogy engem képes megfélemlíteni."
[50] választások fortélyai

választási Kamara az evacuatio mellett nyilatkozandik, akkor Drouyn de Lhuyst szépen utazni küldik, s Thouvenelt visszaiktatják.

Ezt az első aligha sejti, de csalatkozom e, ha azt hiszem, hogy a második tudja.

Én mint Magyar nem verem falba a fejemet, ha az Olaszok Rómát még egy ideig meg nem kapják. Nagyon hujongató nemzet ez. Kapják meg ma Rómát, s két évig csupa őrvendezésből semmit sem tésznek. De ha nem kapják, tesznek más valamit, mert az Olasz probléma azok közé tartozik, mik fél úton meg nem álhatnak. — S az a más csak Velencze lehet.

Borzasztó csak reá is gondolni, hogy az Olasz Agitatio illy impracticus irányt vett. Roma s mindig csak Roma; — és nem Velencze! — Mintha Bécs egész Olaszországot megvette volna, hogy a baráttal, (kiknek köszönhetik lételüket) ujat húzzanak, s az ellenséget békében hagyják.[51]

De mert így van, nem akarják e a Tuilleriákban belátni, hogy tanácsos az Olaszok figyelmét más ösvényre terelni? — Mert hiában, még egy Napoleonnak sem lehet kellemes dolog egy tüzes Nemzet igazságos panaszaival hosszú ideig daczolni.

Igaz, az Olaszok még nem készek egy Osztrák háborúra, ha azt egyedül kellene küzdeniök. De Páris erőt adhatna nekik a nélkül, hogy a háborúban egyenes részt kellene vennie.

Ha a Császár annyit mondana: ha bele tudjátok az Osztrákot manoeuvrirozni, hogy vagy ő támadjon meg titeket, vagy a támadásra nektek plausibilis[52] okot szolgáltasson, annyiról assecurállak[53], hogy Lombardiát nem engedem megtámadni. Azt mondom az Osztráknak: magad állítád fel az elvet 59 ben, hogy valaki belligerens[54] is, neutralis[55] is lehet. — Ez elv folytán azt mondom: Lombardia nekem adatott, én az Olasznak adtam, de nem ingyen.[56]

9.

Turin, 9. Via del Valentino, 1862. november 6.

Kedves Barátom![56/a]

Az itteni antediluvianus[57] posta szabályzat folytán biztosított leveleknél az ember előbb értesítést kap, hogy levele van a postán, de nem mondják meg, honnan jött, aztán személyesen kell az embernek

[51] Kossuth Velence felszabadításától a magyar ügy előrehaladását várta. Ezért nagyon elkeserítette, hogy az olaszok elsősorban Róma, nem pedig Velence felszabadításán fáradoztak. Az olasz—francia viszony kedvezőtlen alakulása a bécsi udvarnak jól jött, a magyar ügyet pedig hátráltatta.

[52] nyilvánvaló

[53] biztosítalak

[54] hadviselő

[55] semleges

[56] A levél befejező része hiányzik.

[56/a] A levél 4., 5. és 7. bekezdését Kossuth kisebb változtatásokkal és elhagyásokkal idézte „Irataim az emigrációból" c. művének 719. oldalán.

[57] özönvíz előtti

érte menni, mit nem mindig tehet az ember nyomban, s nem is igen siet tenni, mert az én tapasztalásom szerint legalább a biztosított levelek többnyire kolduló levelek.

Így lőn, hogy önnek m. h. 29 kéröli levele csak ma érkezett kezemhez, de tökélletes épségben. Mióta Olasz honban vagyok, leveleimet itt bizonyosan nem bontja fel senki. — Eltévedés, el veszés történik — mert rendetlenebb posta kezelést alig láttam valaha; de levél felbontás soha.

Szíves indulata biztosítását köszönöm. Hazafiui készségére számítok. A hasznos tevékenység alkalmának ottani megítélését természetes, hogy teljes megnyugvással bízom saját tapintatára.

Különben is a mysteriumok, mikre becses levele vonatkozik, sejtelmemen kívül esvén, nem birok alappal a Párisi titkos czélzatok megítélésére, ha ugyan vannak, min kételkedem; sokszor történt már, hogy a világ mélly combinatiókat s meszsze vágó terveket tulajdonított N[apóleon] Császárnak; mikor neki semmi terve sem volt, s mély combinatiók gyanújával honorált politicája abban állott: hogy semmi határozott politicája nem volt, menni hagyta az eseményeket, s en attendant[58] azt határozta, hogy majd meg látja, hogy mit határoz.

Meglehet, vannak titkos czélzatok; azt nem tudom, de azt látom, hogy a Nagy Úr trónja biztosságával, energiájában megfogyatkozott — szeretné, hogy a Nap megálljon; mert ő magát kényelmesen érezi, (de biz azt a Nap még sem teszi); a Császárné, a papok s a hiában simogatott legitimista befolyás hálói naponta sűrűdnek körülte; — azért sokszor maga sem tudja mit akar, s a határozat el napolásában keres menedéket, (mint a Római kérdésben), majd ismét egy nap velleitásokat[59] érez egy vagy más helyütt Crisis[59/a] felé tolni az események kerekét, (mint nehány hó előtt Belgrádban), más nap megretten a szellemektől, miket felidézni segített, s vizet önt a tűzre, mit maga szítogatott, (mint legközelebb Belgrádban), de tudja, hogy annak, ki a Francziák felett uralkodik, mindig kell tennie valamit künn, nehogy benn legyen kénytelen többet tenni, mint szeretne, — de fél, hogy ha közel tesz valamit, az események logicája túl szárnyalja szándokait; — azért tért keres a működésre Chinában, Siamban, Madagascarban, Isten tudja hol, s néha hajánál fogva húz elő alkalmat a czéltalan házsártoskodásra — mint Mexicóban[60] — s aztán,

[58] addig is

[59] hajlandóságokat

[59/a] Napoleon császár egy ideig komolyan támogatta Mihály fejedelemnek egy erős Szerbia megteremtésére irányuló törekvéseit. 1862 tavaszán konkrét háborús terv is született, amelyet 1863 tavaszán valósítottak volna meg. A császár azonban a tervet hamarosan elejtette. Politikáját egyre inkább az ideodakapkodás jellemezte.

[60] 1861-ben Mexikó köztársaság lett, elnöke Juarez. A belső reakció támogatására 1862 januárjában francia, angol és spanyol hajóhad szállta meg Vera-Cruz-t. A franciák szertelen követelései miatt a spanyolok és angolok egyezséget kötöttek Mexikóval. III. Napoleon 1863-ban újabb csapatokat küldött Mexikóba s 1864-ben Miksa osztrák főherceget — Ferenc József öccsét — császárrá koronáztatta. Az Egyesült Államok a polgárháború befejezése után felszólította III. Napoleont, hogy vonja ki csapatait Mexikóból. A francia csapatok kivonulása után a köztársaságiak győzelmet arattak, Miksa császárt elfogták és 1867-ben főbelőtték.

ha nem dőlnek le fenyegető szavára Jeriko falai — azt mondja: coute que coute[61], le kell döntenem, benne vagyok, (maga sem tudja miért?), nem érek reá egyebet tenni, míg ezt nem végzem; — addig álljon meg a világ kereke. — Hogy szeretne semmi mást nem tenni, míg Mexicóval nem végez, azt tudom; de hogy a világ kereke azért bizony meg nem áll; azt is látom.

Szomorú: hogy az, kit Ön Europa urának nevez, ezen habozó, ezen negatív politicája folytán, gyakran oda van reducálva, hogy abban törje fejét, mikint denaturálja, mikint zsibbassza el horderejében a combinatioján kívül történő eseményt — mint most a Görög forradalommal történik. „Nem avatkozni; azon lenni, hogy persona grata választassék Királynak, de nem engedni, hogy a Görög forradalom[62] Keleti Crisissé fejlődjék." — (Az Angol is csak ezt akarja, az Angol, a ki politicájának tengelye: „jalousie de là prépondérance continentale de là France"[63] — s „Europa ura" felejti, hogy hiba azt tenni, mit az ellenség óhajt.)

Még lássa Ön N[apóleon] III. után nem fog N[apóleon] IV. következni; — a „die Geister, die stets verneinen"[64] politicával, Taleyrandként[65] keresztül lehet sántikálni az események phásisain, de nem lehet dynastiát alapítani.

Így fogom én fel a Párisi Situatiót.

A mi hazánkat illeti, azt én mindig tudtam s tudom, hogy Magyar Ország *mint czél*, N[apóleon] Császár eszméiben soha sem existált, s nem is existál; — de azon csodálkozom, hogy annak, mint *eszköznek*, semmi más által nem pótolható fontosságát nem bírja felfogni — nem bírta 59 ben, különben nem állott volna meg Valleggiónál[65/a], — nem bírja most, midőn, ha Rómából kimenni nem akar, de azért jövendő complicatiók esetére az Olaszt sem akarhatja ellenségevé tenni, — annak figyelmét Romáról elfordítani érdekében áll — s nem bírja most, midőn tetszik, nem tetszik, a Keleti crisis márol hónapra nya-

[61] kerül, amibe kerül

[62] A királyt támogató udvari párt és a demokrata párt közötti ellentét forradalmi megmozduláshoz vezetett. A hadsereg is a király ellen foglalt állást. A király távollétében katonai lázadás tört ki és a demokraták által összehívott országgyűlés a királyt trónvesztettnek nyilvánította.

[63] „gátat vetni Franciaország continentális túlsúlyának"

[64] „állandóan tagadó szellemű"

[65] Talleyrand — francia államférfi. 1799-től I. Napoleon külügyminisztere. 1808-ban kegyvesztett lett. Napoleon 1812-i oroszországi veresége után a Bourbonok pártjára állt. 1814-ben XVIII. Lajos külügyminisztere. A bécsi kongresszuson sok kedvezményt biztosított hazája részére. 1830-ban Lajos Fülöp szolgálatába állt.

[65/a] Észak-Olaszországban, Solferinótól keletre fekvő kis helység. Ismeretes, hogy 1859 áprilisában Franciaország és Szardínia háborút indított Ausztria ellen. A franciák és az olaszok Magentánál és Solferinónál döntő vereséget mértek az osztrák csapatokra. A győzelmet azonban nem fejleszthették tovább, mert a francia császár — megrémülve az olasz népmozgalom fellendülésétől —, titkos találkozón megegyezett az osztrák császárral. Ezzel megszegte szövetségesi kötelezettségét, mely szerint a háborút addig kellett volna folytatni, míg egész Felső-Olaszország fel nem szabadul az osztrák uralom alól.

A solferinói csata után Napoleon és Kossuth Valleggióban találkozott, ezért tesz említést erről a helységről.

kára nőlend. — Ön úgy látszik gyanítani, hogy mély combinatiók vannak készülőben a Poroszszal az Osztrák ellen. — Nem hiszek bennök, — az illy combinatiók sokkal mesterkéltebbek, mint sem az „imprevuek"[66] bökkenőjén százszor meg ne törjenek, mi előtt elkészültek. — A mit én meg nem foghatok az, hogy ha a Császár csakugyan az Osztrákra akar czélozni, mikint nem bírja azt fel fogni, hogy az Osztrák Velenczében, a Rhénusnál, az Oriensen — mindenütt! igen hatalmas ellenségnek fog bizonyodni; de a Magyar Országi mezőn infinitesimaliter[67] gyönge — annyira gyönge, hogy míg másutt Solferinói csatákra is csak egy Zürichi béke következik, Magyarországon 100 ezer franczia megjelenését, az Osztrák háznak — a Napoleonidák Júdásának — ösze roskadása követné, jó formán csata nélkül — s hogy erre az Oriensi crisis akár mikor szintolly könnyű, mint legitim alkalmat nyújthatna; — hogy tehát azt a Tuilleriáknak, ha elő nem idézik is, — nem kellene akadályozni — XIV^{ik} Lajos bizonyosan nem legyezgette volna Austriát mint 3^{ik} N[apóleon] teszi.

Ezeket csak azért említem, hogy Corollarium[68] gyanánt meg mondhassam, mikint én ügyünk initiatívájáról nem Párisból várom. Hanem, mert a Nagy Úr, bizony Nagy Úr — szeretném tudni politicáját, (ha „a semmit nem akaráson kívül" van;) miszerint tisztában lehessek az út s mód iránt, mikint kell fejére érleszteni az események logicáját.

Ne féljen hát kérem leveleim elveszhetésétől; legyen szíves engem az előfordulhatókról értesíteni, — mint a múltban tevé — pro superflua cautela,[69] nem látom át, miért ne zárhatná be Nigra a Dépêche táskába Önnek csiklándósb leveleit.

Engedje meg egyébaránt, hogy utolsó levelének három pontjára némi észrevételt tegyek.

1. Ön Turinnak Páristoli függését absolute korlátlannak hiszi, elannyira, hogy azt hinné, a Cs[ászárnak] csak egy szavába kerül, hogy V[iktor] E[mánuel] minden Magyart az elsőtől az utolsóig ki űzzön Országából. De már, engedelmet kérek, ezt kereken tagadom. — Nagy az a függés némelly dolgokban, némellyekben, (mint a Római kérdésben) pro memento[70] határtalan. — De azért némelly dolgokat még ha akarna sem tehetne V[iktor] E[mánuel], ha mindjárt háborút izennének is neki Párisból — nem tehetne, mert tennie absolute lehetetlen. — A supponált[71] példa is ezek közé tartozik. A különben is minden belső becs nélküli Magyar legiót megszüntetnék, 2½ frankos alamisnát megtagadhatnák a Cuneobeliektől,[72] ha a Cs[ászár] úgy akarná, de hogy egyetlen olly Magyart, ki törvényt nem sértett, ki űzhetnének az Országból, — azt már tagadom. — Ez lehetetlen. —

[66] váratlan események
[67] végtelenül
[68] összegezés
[69] fölösleges óvatosságból
[70] pillanatnyilag
[71] feltételezett
[72] Cuneó. Észak-Olaszországban, Turintól délre fekvő helység, a magyar emigránsok egyik tartózkodási helye.

Sok más illy lehetetlenség is van. — Ám próbálja meg a Cs[ászár] azt kívánni, hogy Sardiniát adják át neki, hogy Rómáról lemondjanak, hogy a Májusi absurd egyezkedési tervet fogadják el stb. stb. stb. tapasztalni fogják Párisban, hogy Turinban a függésnek határa van, — s nevezetesen, hogy e határ, ha nem közelebb, ott minden esetre kezdődik, ahol az Olasz népnek V[iktor] E[mánuel] iránti ragaszkodása, következőlek V[iktor] E[mánuel] trónjának biztonsága végződnék.

Többet mondok: még a Velenczei háború sem függ egészen a Cs[ászár] engedelmétől, ha azt Turinban százszor így kötelezték is. Ezen kötelezés súlya okozhat húzást halasztást, késleltetést; — de ez csak egy bizonyos ideig mehet, s van határ, mellyen túl nem mehet, mellyen túl a háborúnak meg kell lenni, *meg lesz*, ha még úgy tiltsák is Párisból; — Ah! — ha Rómát oda adná nekik a Cs[ászár], az más, akkor 5 évig el hujongatnának az Olaszok örömükben Velencze nélkül — de ha Rómát nem kapják, a Velenczei háborúnak egy, legfölebb két év alatt meg kell lenni — *meg lesz*, ha a Cs[ászár] még úgy ellenzendi is.

Neki egyébiránt vigyáznia kellene, hogy a húrt túl ne feszítse. — Borzasztó arányban terjed ellene Olasz honban a gyűlölet. — Bizony bizony örökös vetélytársának, az Angolnak markába fogja kergetni e Nemzetet — s egy nagy, tán véletlen Crisis reggelén isolálva fogja magát találni Európában — mert akár mint mosolyogjanak bár szemébe — a Fejedelmek őt gyűlölni fogják mind halálig par principe,[73] — a népeket pedig vagy nem tudta meg nyerni, vagy szándékosan elidegeníté.

2. Említé Ön, Kedves Barátom! hogy irányom, határozatom nem mindig találkozott Ön helyeslésével. — Ezt szívemből sajnállom. De hogy Ön, ki annyi politicai tapintattal bír, ennek példájául éppen a Confederationalis projectumot[73/a] hozza fel, azon meg vallom, csodálkozom. A milly természetes, hogy Szemere Bertalan uram (a 861. Octoberi Patens ügyvéde) e projectumot megtámadta, s hogy a Bécsi lapok freneticus dühbe jöttek ellene, (a mi nekem nem csekély elégedést is adott) ép olly természetesnek találom azt is, hogy mind azok, kik a Magyar alkotmányhoz ragaszkodnak ugyan, de a Revolutiótól rettegnek, — vagy azt csak mint pis allen-t[74] fogadják el, vagyis — submittálnak[75] neki, ha nem akadályozhatják — a projectumtól borzadalmasan megijedtek, (mert ezen eszmének csak megpendítése is a *legpractikusabb* lépés a Szabadság harcznak *lehetségessé tétele* felé,

[73] elvből

[73/a] Kossuth által kidolgozott (1862. május 1.) „Dunai konföderáció" néven ismert tervről van szó, amely államszövetségben, vagy egy szövetséges állam keretében egyesítené a Duna-völgyben fekvő államokat.

A terv nyilvánosságra hozatala nagy politikai vitának volt kiindulópontja. A konföderációs tervvel Kossuth „Felvilágosítások a Dunai Confoederatio projectumához" c. írásában részletesen foglalkozott. (Lásd: „Kossuth Lajos iratai" VI. kötet 12—23. o.)

[74] rosszabbat

[75] behódolnak

mellyet 13 év óta kigondolhatánk) — legyen szíves végig futni a száznál több magyar látogatója nevét, kikre hivatkozik, hányat talál köztük, a ki semmi áron nem akar alkudni az Osztrákkal? — hanem én is ösmerem ám a szellemet otthon — s jobban, mint valaki ösmerheti, ösmerem azon elemek, azon elem *massák* szellemét, azon száz ezernyi ezerek szellemét, kik persze a Casinóban nem debattiroznak, sem utazni nem jőnek, de kiknek „ajkain buzgó imádság epedez" a szabadsági harcz után, s kik a Némettel semmi áron ki nem békülnek. S el mondjam e ezen *massák* józan tapintata, azon Magyar józan ész, melly engem 48 ban olly bámulatosan megértett, mint én őt megértettem — melly akarni tudott, midőn az Ország bölcsei vagy elhagytak, vagy desperáltanak, el mondjam e mikint ítéltek *ezek* a projectumról? im e szavakkal ítéltek:

„Kül segélyre van szükségünk — de gonosz a mi Országunk fekvése, nem lehet hozzánk férni; a kül segélynek út kell más tartományokon, hogy hozzánk juthasson. — Kossuth uram utat akar nyitni projectumával — értjük; — de értjük azt is, miért beszél csak maga nevében, s miért nem ígér semmit a mi nevünkben — azt akarja mondani: a Confederatio el vagy nem fogadása a Nemzetgyűlés dolga. Ő utat tör nekünk a felszabadulásra, s azt gondolja, van elég eszünk megérteni, hogy az majd a mi dolgunk elfogadni, el vetni, vagy módosítani azt a javaslatot, mellyre szüksége volt K[ossuth] uramnak a végett, hogy fel szabadulhatásunkra utat nyisson."

Így fogta fel tervemet a nép józan tapintata. — *Ez tény.* Én persze köröm szakadtáig védném a tervet, mert csak az adhat Magyarország függetlenségének biztonságot; de az elfogadás a nemzettől függ.

A politica az expediensek tudománya. — Nagyon téved, a ki az expediensek horderejét abstrakt elvek szempontjából ítéli. — Még inkább téved, a ki azoknak nézeteit, kik hazafiak ugyan, de naponta azért imádkoznak, hogy múljék el tőllük — ha lehet — a forradalmi harcz pohara; vagy kik beszélnek ugyan forradalomról, de minden lépéstől, melly azt realizálni ígérkezik, megrettennek — téved, mondom, a ki ezek nézeteit a Nemzet nézetének veszi. — Nem az.

3. Teljes, tökélletes joggal, igazsággal neheztel Ön hazafiui érdemeinek el nem ismerése felett ugy Olaszhonban, mint a hazában. — A hálátlanság otthon, fájdalom! nemzeti jellemünk chronicus nyavalyája. — De hiszen mi e szóban „Hon", nem csak az élő Nemzedéket szeretjük, különben undorral fordulnánk el a köz élettől — szeretjük benne mind azt, a mi becset ád lételünknek, s erőt kitartani a kötelesség küzd homokán, nem elismerésért, de mert kötelesség. — A mi Olaszhont illeti: én megkísérték mindent, mindenütt, Önnek kieszközölni az elismerésnek azon csekély jelét, melly iránt nekem bizalmasan említést tőn. Nem megyen. Lehetetlen. Cavour halálával meg eltűnt a mester szellem, melly mert nem gondolni a Caste-ok morgásával — most senki sem mer — kivált nem mer szemben azoknak zúgolódásával, kik a hadseregben minden előléptetést neheztelnek. — Bor-

zasztó soldatescai susceptibilitás[76] uralkodik itt. — Mindenki vissza retten a gondolattól, hogy valakinek Olasz tábornoki czím adassék, a ki nincs activ szolgálatban — nem Olasz polgár — nem volt a déli Campagne következtében vissza utasíthatlan kénytelenség, (mint Garibaldi tisztjei), vagy éppen külföldön van. — A Király nem mer kormányozni Ministerei ellenében, — Ratazzi[76/a] katonai dolgokban a legcsekélyebbet sem meri Petitti nélkül — Petitti pedig borzasztó schlendrián és nem mer semmit Lamarmora[77] jóváhagyása nélkül — Lamarmora végre decidált[78] ellensége mindennek, a mi idegen.

Sajnos; de így van, — ha még életünkben tettre nyílik alkalom — én — arról biztosíthatom — fogom tudni becsülni az érdemet, s lesz módunkban igazságot szolgáltatni.

Fogadja szíves üdvözletemet. Vagyok tisztelettel

barátja Kossuth.

10.

9. Via Valentino,

Turin, 1863. február 11.

Kedves Barátom!

Vettem s köszönöm becses levelét.

Kívánsága folytán addressemül adom: Monsr. Joseph Olivieri 34. Via Santa Chiaza, Turin. — Belső borítékra: K.

A mit szíves volt Ön Emlékiratáról velem közölni, nem lehet nem helyeslenem, mind practicus hord ereje, mind alkalom szerűség tekintetében. Csak azt óhajtom, hogy sikerüljön Önnek biztosítani azt, hogy az illetők resolválják[79] magokat az emlék irat figyelmes elolvasására; mert hiszen — nem kevésbbé tudja Ön, mint én, hogy a hatalom kényelem székében el lustul az értelem, — nem szeretnek olvasni. — Én legalább úgy tapasztaltam, hogy a mit beszéd közbeni indoctrinálással nem képes az ember elérni, emlék iratokkal ritkán lehet elérni.

A mit Turint illetőleg javasol Ön, kétségtelenül nagyon practicus; de alig hiszem, hogy itt sikerét lássuk. Sőt még aról is kételkedem, hogy Nigra elküldte, vagy küldi a Memoiret Pasolininak, — ha csak

[76] katonai elfogultság

[76/a] Rattazzi (Urbain), született 1808-ban. Meghalt 1873-ban. Olasz államférfi, politikus. 1862 márciusától 1862 december 1-ig olasz miniszterelnök.

[77] La Marmora, olasz hadvezér és államférfi. Született 1804-ben, meghalt 1878-ban. 1848-ban a szardíniai hadsereg tábornokává nevezték ki. 1848 novemberétől 1849 februárjáig hadügyminiszter volt. 1849 novembere után újra átvette a hadügyi tárcát. 1855-ben ő vezette a 15.000 főnyi szárd sereget Krímbe, az angolok és franciák megsegítésére. 1856—59-ig harmadízben volt hadügyminiszter. 1859-ben pedig vezérkari főnök. A háború után miniszterelnök volt 1860 januárjáig, majd 1864—66-ig. Miniszterelnöksége idején kötötték meg a szövetséget Poroszországgal Ausztria ellen. A custozzai csata után lemondott állásáról. Ezután mint képviselő tevékenykedett.

[78] határozott

[79] rászánják

— például a Palais Royal-ból avisót nem kap, hogy tegye. — Én Pasolinival igen jól vagyok, azonkívül pedig fiaim minden napias kedvesen látott vendégek Salonjában, (mint általában minden Turini Salonban — már a mit Société-nek neveznek). — Ez nekünk kényelmes módot ad egymásnak egyet mást megizengetni. — Megkérdeztetem (tehetem sans gêné[80]) kapta e Nigrától a Memoiret? — Azt hiszem, hogy nem.

Itt a program még mindig: „paix, repos, reformes, économie".[81] Ez a Kamarák fillérkedő propensitása[82] által encouragierozva[83] a nevetségesig megyen. Például: Belgrade nagyon fontos pont — nagyon. — Az ottani Consul Generale — Scovasso[84] — ki egyenesen a mi érdekünkben, s általam ki dolgozott utasításokkal volt oda küldve, legközelebb engedelmet kért, hogy ha fontos detail jelentés szüksége adja magát elé — a mit chiffreben írni s olvasni egyiránt késedelmes, — futárt küldhessen, minthogy a posta minden felé — Scutarinak is, Constantinápolnak is Osztrák kézben van. — Nem engedték meg, mert pénzbe kerül. Sőt még arra is utasították, hogy ne telegrapháljon gyakran — mert sokba kerül!!

Ezt persze *confidentialiter*[85] *írom.*

Aztán: Que voulez vous, qu'on fasse avec ces pygmées de la politique![86]

De azért nem desperálok.[87] Tudom, hogy egy programmon, mellybe az emberek magokat csökönösen bele disputálták, nem igen változtathat egy szegény száműzött okoskodása — de változtahat az események logicája, s a tények ereje.

Amott éjszak felé megpezsdült az „élő szobor" dermedt tagjaiban a kiirthatlan élet erő. — Magasztos jelenet az, édes Barátom! melly engem, mint embert kevéllyé tesz, mint Magyart megszégyenít. A Lengyelt szövetkezett idegen hódítók négyelték szét. A Magyart saját uralkodóinak gaz hitszegése rontotta meg, s még csak nem is saját erejével. Az erő előtt meg lehet hajlani, a hódítónak lehet engedni szégyen nélkül. De gyáva, s csak idegen erővel győzelmeskedő hitszegésnek, melly minden jobb érzelmet felzúdít a kebelben, birka mód megadni magát, gyalázat. — Amott úton álló rabló erőszaka forog fen, itt egy alávaló házi zsebtolvaj piszkos keze. — A Lengyel Nemzetiséget csak beolvasztani akarták egy nagyobb, de rokon Nemzetiségbe. A Ma-

[80] feszélyezettség nélkül
[81] „béke, nyugalom, reform, közgazdaság"
[82] pénzkezelése
[83] felbátorítva
[84] Ricasoli miniszterelnök a magyar ügy előbbrevitele érdekében őt nevezte ki Olaszország consulává Belgrádba. A miniszterelnök személyes utasítása az volt Scovasso számára, hogy tartsa fenn a kapcsolatot Kossuth-tal, tájékoztassa őt és kövesse tanácsait.
[85] titkosan
[86] Mit akar ön, mit kezdhet az ember ezekkel a politikai törpékkel!
[87] csüggedek

gyart Németté akarják tenni. A Lengyel partitiót[88] majd egy százados moha fedi, s nem volna csoda, ha ennyi idő a sebet vagy behegesztette, vagy reménytelenné tette volna. A Magyar sebe égetőn fris. Még csak ideje sem lehetett elfelejteni az irtózatosságokat, miket ön méltóságát érző nemzetnek soha sem kellene, soha sem lehetne felejteni. — A Lengyelnek egy roppant colossussal van dolga, melly távol van a hanyatlástól.[89] A Magyarnak egy zilált hatalmú családdal, mellynél a hatalom heterogen elemeit minden össze forrasztó kapocs nélkül vékony czérnaszálak tartják össze, mint a papír harlequin[90] tagjait. — Még is, a Lengyel, kit szétdaraboltak, s egy század óta irtanak, pusztítanak, fel kél mint a boszú angyala rettenthetlenül, bottal, kaszával rohanva meg Colossalis elnyomóját, s azt kiáltja Európának „ce que nous voulons ce ne sont ni des adoucissements, ni des concessions, ni une constitution, ni du liberalisme, ni les traités de 1815 — nous voulons chasser les Russes".[91] — A Magyar ellenben au lieu de chasser les Autrichiens[92] — alkudni, békülni vágyik hóhérjával.[93]

Szégyen! Gyalázat! — Szerencse, hogy a hóhér az, a ki nem alkuszik.

Én sok hittel vagyok a Lengyel felkelés iránt, ép azért, mert szerte darabolt természeténél fogva ki kerüli a nagy rendezett csaták zúzó csapásait.

Már most tegyük fel, hogy e felkelés forradalommá consolidálja magát; — nem lehet kételkedni, hogy ez esetben Galliciára kiterjedend (okosan cselekszenek, hogy kezdetben oda ki nem terjesztik).

Tegyük fel más oldalról, hogy az Oriensi Kérdés válságra jut.

E két (éppen nem valószínűetlen) complicatió folytán az Osztráknak őriznie kellend határait Cattarótól — Brassóig; — s verekednie Gallicia s Bukovinában.

Kérdem én, lehetséges e, hogy illy esetben Olasz Ország tétlen hagyhassa elsikamlani az alkalmat azon combinatiónak Magyar Országgal valósítására, melly Cavournak annyira szívén feküdt, minthogy be látta, hogy az az egyedüli mód Olasz Ország regeneratióját bevégezni, egyszersmind legbiztosabb garantiája jövendőjének.

[88] felosztást (Lengyelország első felosztásáról van szó. A XVIII. század végén egyre erősödő lengyelországi orosz befolyás késztette Poroszországot és Ausztriát Lengyelország felosztására. Az első lépést Mária Terézia tette meg, amikor az 1412-ben Lengyelországnak elzálogosított szepesi városokat 1770-ben Ausztriához csatolta. 1772. augusztus 5-én a három ország követe a következő felosztásban egyezett meg: Ausztria kapta Kelet-Galíciát és Vladimirt, Oroszország Litvániát, Poroszország Kelet-Poroszországot, Danzig és Thorn kivételével).

[89] Kossuth itt a cári Oroszországról beszél. Abban tévedett, hogy „távol van a hanyatlástól", mert a cári Oroszország gyengeségei ekkor már erősen megmutatkoztak. A belső ellentéteket az 1861-es jobbágyreformmal akarták levezetni.

[90] bohóc

[91] „Amit mi akarunk, azok nem enyhítések, nem engedmények, nem alkotmány, nem liberalizmus, nem 1815-ös szerződések — mi ki akarjuk űzni az oroszokat."

[92] az osztrákok kiűzése helyett

[93] A levélnek ezt a bekezdését idézet formájában olvashatjuk „Kossuth Lajos iratai" c. munka V. kötetének 393—394. oldalán. A kötetet sajtó alá rendezte Helfy Ignácz.

Én nem hiszem, hogy illy alkalmat elmulasztani az Olasz Kormány — akár minő legyen az különben, akarhatna, vagy ha akarna is bár, elmulasztani tehetségében álljon.

Tehát ne desperáljunk.

Persze, hogy kívánatos volna egy részt az Oriensi kérdést egy kissé poussirozni,[94] (mit Páris tehetne legsikeresebben), — más részt meg otthon mozgásba tenni az eventualis guerillák előszervezeteit, — a mihez pénz kellene, — semmi egyébb, mint pénz, de épp az nincs; s nem is látom, hogy lesz, míg a kikerülhetlenség azoknak, a kiket illet, körmére nem ég. — Akkor pedig meglehet késő lesz — mert hiában, fajunknak ösztöke kell, nincs benne az a spontaneitás, az a kezdeményezési genius, melly a Lengyelt olly kitűnővé, s az újjá születésre mind képessé, mind méltóvá teszi.

Az egyezkedési terv, mellyet Ön mint *plausibilist*[95] említ, az egyezkedő pártnál duce Forgách[96] sokkal messzebb megy, Forgách azzal ketsegteti uraimékat a Pesti Casino Coteriában,[97] hogy Budára hozza le a Habsburg házat, s hogy az Magyar Országot teszi Birodalma tengelyévé. — Ez a maszlag, mellyet uraimék mohón nyelegetnek, mert az élő Magyar Nemzedék bölcsei borzasztón, csömörletesen könyvtudósok, praeterea que nihil.[98] Hallották s után mondják, hogy a Habsburg ház orvosolhatlanul compromittálta jövendőjét az által, hogy midőn 1806-ban a Német Császárság megszűnt, s meg vele az Osztrák Német hatalom lenni; hatalmának nehézségi pontját nem tette át Magyar Országra. — Ez igaz, de az is igaz, hogy „was man von der Minute ausgeschlagen, bringt keine Ewigkeit zurück".[99] Az Illustrissimusok és Spectabilisek Magyar Országon bámulatos anachronismusban áltatják anti forradalmi hajlamaikat. 1863 nem 1806.

Engem e maneouvre nem aggaszt. Először mert arra, hogy e tervet fel lehessen galvanizálni, a Habsburgoknak le kellene mondani Német hatalmi, Német Suprematiai aspiratióról[100] — mit tenni soha sem fog. — Másodszor, azon felelevenedés folytán, mellyre 1806 óta a Nemzetiségi szellem jutott, a heterogen Osztrák birodalom egygyé öntése nem kevésbbé lehetetlen volna Budáról, mint Bécsből.

Ez engem nem aggaszt. — A mi engem aggaszt, az a Nemzetnek passiv pulyasága, — mellyen Irányi barátunk hírlapi felszóllalásokkal

[94] szítani

[95] elfogadhatót

[96] Forgách vezetése alatt (Forgách Antal gróf, [1819—1885] Habsburg párti politikus. A bécsi udvari kancelláriánál kezdte politikai pályafutását, s hűen kiszolgálta az udvart. Harcolt az 1848/49-es szabadságharc ellen. A Bach-korszakban a kassai kerület főispánja. 1859-ben az osztrák belügyminisztérium osztályfőnöke, 1860-ban Morva-, majd Csehország helytartója lett. 1861—1864-ig a királyi kancellária vezetője volt).

[97] zártkörű társaságában,

[98] azonkívül semmi.

[99] „amit a pillanattól visszautasítottunk, azt az örökkévalóság sem hozza vissza."

[100] felsőbbségi törekvéseiről

gondol segíthetni. — Mire én en homme practique[101] — azt mondom „non sense".[101/a] — Más kell arra: háború, s egy kis pénz.

És van egy, a mi azért aggaszt, mert nem értem. A tény, hogy az Osztrák kedvezni látszik a Lengyel mozgalomnak. Eszébe jutott e, hogy a Bécsi Congresszuson Metternich kész volt egy független Lengyel Ország helyreállítását Galliczia feláldozásával megvásárolni? — Ha nem ez fekszik a dolog alatt, nem értem a kedvezést, ha ez, úgy a dolog reánk nézve veszélyes calculusu.

Óhajtva várom tudósítását. Szíves tisztelettel

barátja Kossuth.

11.

9. Via Valentino,

Turin, 1863. április 29.

Kedves Barátom!

Sietek értesíteni, hogy mindkét levelét vettem. — Az érdekes közügyit tegnap, a magán ügyit ma.

A helyzet ismertetése végett megjegyzem, hogy nem lehet csodálkozni, hogy Magyar Ország volt Kormányzójának ez idő szerint az Olasz Királynál s Kormánynál kevés befolyása van, miután a Magyar Nemzet maga viselete több mint két év óta olly borzasztó volt, hogy lehetetlen volt Hazám szabadságára intézett törekvéseimben minden hitelemet, minden befolyásomat meg nem rontania. E hitel, e befolyás azon alapon állott, hogy a mit én mondok s ígérek, a Nemzet mondja s ígéri, hogy a 49 ki lobogó nem csak az enyim, nem csak egy párt töredéké, hanem a Nemzeté, s hogy bennem a Nemzet függetlenségi aspiratói vannak személyesítve. — Ez alapon én hatalom vagyok, mellyel bizonyos eventualitások esetére számolni kell. — Ez alap nélkül semmisem vagyok, mint egy nyomorult, szegény, tehetetlen emigrans. — En bien![101/b] ez alapot Nemzetünk birka gyávasága ki rántotta lábom alul. — E birka gyávaság a hazudságig ment, mert hazudság, hogy a Nemzet nagy zöme nem akar elszakadni az Osztráktól; ám de több mint két év óta Széchenyi Apotheozisának[102] a 49 ki zászlót desavouirozó modora óta, keresztül az 1861 ki Országgyűlés minden szaván, az ephemerileg[103] feltámasztva volt Megyék és Városok minden mozzanatán, le a birka passivitást magában incarnált,[104] s a szós osztályok által istenített Deáknak legközelebbi beszédeig,[104/a] mellyben a forradalmat még azon esetre is kárhoztatta, ha a Német

[101] mint gyakorlati ember
[101/a] értelmetlenség.
[101/b] Nos!
[102] felmagasztalásának (Itt Széchenyi halálát követő ünnepségekre céloz Kossuth, amelyek során Széchenyi politikai irányát, az uralkodóházhoz való ragaszkodást is magasztalták.)
[103] átmenetileg
[104] megtestesítő
[104/a] Deák Ferencnek 1863. március 28-án elmondott beszédére céloz Kossuth. Lásd: „Deák Ferenc beszédei." III. kötet. 235—237. oldal. (Összegyűjtötet: Kónyi Manó.)

dohányt aprítana is a szegény Magyar hátán; — minden szó, minden mozzanat arra volt számítva, hogy a Világgal el legyen hitetve, hogy az Osztráktóli elvállás nem fekszik a Magyar Nemzet tendentiáiban. A hallgató tömegek szívében csak Isten olvashat. Emberek az után ítélnek, a mit látnak, hallanak; ez pedig mind olly természetű volt, hogy lehetetlen vala a Nemzetünk forradalmi határozotsága iránti hitet és bizalmat, s vele hitelemet és befolyásomat meg nem rontania.

Ez magyarázza, hogy a mi körülbelül Cavour halála idejeig csak egy szavamba került volna; azóta Nemzetünk desavouirozó magaviseletének kártékony befolyása folytán nem volt többé eszközölhető.

Azonban befolyásom természetesen Európa politicai viszonyainak barometruma szerint szál, vagy emelkedik; s ha jól ítél Ön, kedves Barátom! midőn azt mondja, hogy nagy események előestéjén vagyunk, s ha ez események olly természetűek, hogy reánk valamiben szükség lehet, — talán tanácsos volt volna a propositióval addig várni, míg valami ollyas adja magát elé, a mi actióinkat kissé emelné, mert akkor az érdek s politicai tapintat alapjára fektethetnők azt, a mit most személyes kedvezés tárgyának veendnek.

De akár mint legyenek ezek, én kívánságának teljesítésére minden lehetőt elkövetendek haladéktalanul. Elébb Artommal szóllandok; aztán egyenesen a Királyhoz fordulok, mihelyt útjából vissza tér, — s miután a Ministereket előre, részint magam kellőleg praedisponáltam, részint Artom és Cerutti a mi Ceruttink (most Secretaire Général au Ministére des Affaires étrangères[105]) által praedisponáltattam. — Én a propositiót alternativában fogom felállítani. — Természetesen a propositio kirekesztőleg *tőllem* eredend. — Arról biztosíthatom, hogy *tőllem* senki sem fog a dologról hallani, a kinek nem kell, de a Királynak persze tudni *kell* rólla, s arról, hogy ő említeni nem fogja e egynek vagy másnak? jót nem álhatok.

Enfin,[105/a] én mindent, de mindent a legszívesebb készséggel megteszek.

Persze a most utazó Vőnek egy szava sokat nyomna az Ipanál. — S bizon Nigra is említhetne rapportjában egy pár szót nem e dologról, hanem arról, hogy bizony Drouin de Lhuys irányában állása nem olly kedvező, mint volt Thouvenel irányában azon intimitási előnynél fogva, mellyet főkép Önnek köszönhet — s meg említhetné, hogy mert Th[ouvenel] vissza lépése a hivatalba szintolly valószínű, mint kívánatos, s mert ez esetben Ön nagyon fontos támogatásaul szolgálhatna az olasz érdekeknek, Nigra jónak látná, ha az Olasz Kormány valamit tenne, a mi Önt még szorosabban csatolná az Olasz érdekekhez; — s hogy jó volna, ha a Kormány e tekintetben engem megkérdene, annyival inkább, mert Ön representálván Párisban a Magyar érdekeket, kétségtelenül én reám is igen jó hatással volna, ha Ön irányában a Királyi Kormány jó akaratot tanúsítana — pedig nem jó minket

[105] a külügyminisztérium államtitkára.
[105/a] Végül is

negligálni, mert Európa állapotja zavaros, s nem lehet tudni, valljon nem akkint fordulnak e a dolgok, hogy reánk újra szükség lehet. — Tanácsos minket jó kedvben tartani stb.

Ha illyes mit ki lehetne Nigránál vinni, ez nem csak a fennforgó személyes ügy, hanem közérdekek tekintetéből is nagyon kívánatos volna.

Tudósítani fogom a kilátások chanceairól. Legyen kérem meggyőződve, hogy nem járhatnék el szívesebb készséggel, ha testvéremről volna is szó. Fogadja őszinte nagyrabecsüllésem, s rokon érzetem biztosítását

igaz barátja
Kossuth.

12.

Acqui (aux Bains), 1863. június 7.

Kedves Barátom![106]

Június hónapot itt töltöm a fürdőben nőmmel. — Leveleim (a kényesebb tartalmúak) azonban folyvást jöhetnek Olivieri címe alatt. Ki fogja küldeni. Magam addresse Júliustól lesz 34. Via Academia Albertina Turin.

El mondom mikint jártam el, a személyes ügyben, melly iránt baráti bizalmával meg tisztelt.

Tekintetbe vévén viszonyunkat a jelen kormány irányában — mely ennek nagy határozatokra nem éppen hajlandó jelleménél fogva nem olly intime természetű, mint hajdan volt, azt gondoltam, tanácsosabb lesz a magán kérelmet inkább közérdekkel hozni kapcsolatba, mint pusztán egy személyes kedvezés sollicitatiójával[107] törni be az ajtón.

A Lengyel mozgalom[108] kezdete óta mindig azon meggyőződésben

[106] A levelet Helfy Ignácz „Kossuth Lajos iratai" c. munkájában (V. kötet. 450—457. o.) közzétette. A kötetben megjelent levél azonban nem egyezik teljesen a Hadtörténelmi Intézet levéltárában meglevő, Nemeskéri Kiss Miklóshoz írt eredeti levéllel. Ezért szükségesnek tartottuk annak közlését.

[107] szorgalmaztatásával

[108] Az elnyomott lengyel nép harca a cári uralom ellen a hatvanas évek kezdetétől egyre fokozódott. A perszonális unióval megelégedő főurakkal szemben a paraszstság, a városi polgárság és a kisnemesség csak a teljes felszabadulásban látta a kibontakozás lehetőségét. Kezdetben az ellenállás a lengyel forradalmi megmozdulások évfordulóin rendezett tüntetésekben mutatkozott meg. A mozgalom azonban egyre radikalizálódott. Az 1861. február 15-én rendezett demonstráción már véres összeütközésre került sor. Ez év október 15-én. — Koszcsiuszkó emlékünnepén — Varsót ostromállapotba helyezték. Az ellenállási mozgalom azonban továbbra is terjedt.

Konstantin orosz nagyherceg, a lengyel helytartó, és helyettese, a lengyel Vielopolszki 1863. január 14. és 15. éjjelén újoncozást rendelt el. Így akarták megtisztítani az országot, elsősorban pedig Varsót a forradalmi elemektől. Az ellenállási mozgalom vezetői azonban résen voltak. Az újoncozásra kijelölteknek alig egyharmadát tudták összeszedni.

Ez az esemény a forradalmi mozgalmat lángra lobbantotta. Megkezdődött a lengyel népnek egy olyan nagyszerű harca, mely egész Európa figyelmét felkeltette. Külső támogatás azonban nem érkezett. Kossuth abban reménykedett, hogy Napoleon császár háborúba keveredik a lengyel ügy kapcsán. Napoleon javasolt ugyan egy közös akciót a többi nagyhatalmakkal együtt, hogy az orosz kormányt megfelelő engedmények megadására bírják. Azonban még ennek sem lett eredménye.

A lengyel mozgalom a túlerővel szemben elvérzett.

valék, hogy vég analisisben e mozgalom nem vezethet a Lengyel nemzet helyreállítására, s terméketlen marad Európára, terméketlen reánk nézve s csak az Osztráknak használand, ha Orosz földre szorítva marad s Galliciára ki nem terjed.

Meg valék tehát győződve, hogy Lengyel érdekben is mind nekünk, mind Olasz Országnak azon kell lennünk, hogy az Osztrákot a neutralitásból ki ugrassuk.

E szempontból indulva írtam a királynak. Levelem másolatát *bizalmasan* ide rekesztem. Olvassa el mielőtt e sorok olvasásában tovább menne.

Harmad napra Minghetti[109] Minister Elnöktől levelet kaptam, mellyben kért, látogatnám meg, minthogy a király különös megbízásából szóllani valója van velem.

Elmentem hozzá.

Minghetti azt mondá: hogy a király kénytelen lévén a városból rögtön távozni, őt (Minghettit) bízta meg, adná tudtomra, hogy nézeteimmel Ő Felsége és kormánya tökélletesen egyet értenek, s hogy éppen azok vannak a Lengyel ügyben politicájuk básisául elfogadva, s hogy meg lőn arra is bízva a király által, hogy vélem a dolog practicumát concertálja.[110]

Én: Mielőtt ebbe bocsátkoznám, szükségesnek tartom constatírozni viszonyunk characterét. Cavourrali viszonyom azon meggyőződésre volt alapítva, hogy Olaszországnak szüksége van arra, hogy Magyarország szövetséges közremunkálását az Osztrák elleni háború esetére biztosítsa, s hogy e biztosítás forradalmi eszközöket kíván. — Ezen alapon (tranchons le mot[111]) conspirált velem Napoleon Császár 59 ben, — conspirált Cavour egész haláláig. Ricasoli pedig és Ratazzi a politicai örökséget elfogadták. — Kérdem tehát: elfogadja e ez alapot a jelen kormány? kívánja e magának Magyarország cooperátióját menagierozni? ha igen, el van e tökélve forradalmi eszközöket használni? szóval akar e velem conspirálni?

Ő: Igen is kívánja, el van tökélve és akar. Tekintsem magamat ép azon viszonyban, amellyben Cavourral voltam. Csupán, hogy tökélletesen tisztában legyünk, emlékezetembe hozza, a mit egykor az ő jelenléttében Cavour nekem mondott volt — t. i., ha a kormánnyal egyetértésben teszünk Magyarországon forradalmi intézkedéseket, a kormány tartozásának ismerendi minket a szükséges eszközökkel ellátni

[109] Minghetti Marco, született 1818-ban, meghalt 1886-ban. Szülővárosában, Bolognában, mint liberális újságíró működött. 1848. március 10-én közmunkaügyi miniszter lett a IX. Pius pápa által alakított kormányban. Egy hónap után kilépett a pápai szolgálatból és végigküzdötte az 1848—49-i lombardiai háborút Károly Albert szardiniai király seregében. A háború után visszatért szülővárosába, de a kapcsolatot fenntartotta Cavourral. 1860-ban belügyminiszetr lett Cavour kormányában, 1862. decemberében pedig pénzügyminiszter Farini kormányában, majd ennek lemondása után ő került a kormány élére. A III. Napoleonnal kötött 1864. szeptember 15-i egyezmény miatt Torinóban zavargások támadtak, ezért M. lemondott. 1868-ban londoni, majd 1870-ben bécsi nagykövetté nevezték ki. 1873-tól 1876-ig újból ő állott a kormány élén. Ez idő alatt a pénzügyminiszteri tisztséget is ő látta el.

[110] megvitassa

[111] mondjuk meg nyíltan

és a combinált tervvel magát solidarizálni. Ha ellenben csak amúgy magunktól akarunk valamit tenni M[agyar]országon, az Olasz kormány nem tekintendi kötelességének minket akár segíteni, akár követni, hanem magát szabadnak vélendi úgy cselekedni, a mint a körülmények és saját érdekei javasolandják.

Én: Egyetértek, s ekkint constatirozva lévén viszonyunk természete, el mondom, milly utakon gondolom én azt eszközölhetőnek, hogy az Osztrák a neutralitási positióból kiugrattathassék, s a Lengyel ügyben határozott állást venni kényszeríttessék.

Erre két útoni működés szükséges. Egyik diplomáciai, másik forradalmi.

A mi a diplomaciait illeti.

Napoleon Császár hiában határozatlankodik. Meg kellend magát adnia helyzete logicájának. — El nem hagyhatja a Lengyeleket. — A Lengyel ügy igen valószínűleg háborúba keverendi a Császárt.

Háború esetében nem lehet igen nagy becset nem tulajdonítnia Olasz Ország közreműködésének. — Olasz Ország szövetségére okvetlen szüksége lesz. Szüksége elannyira, hogy inkább, mintsem ezt nélkülözze, hinni lehet, hogy elfogadandja a hozzá kötendő rationabilis feltételeket.

Hanem én azt hiszem, hogy nem tekintene semmi feltételt rationabilisnak, a melly nem volna rapportban[112] a háború czéljával, az az a Lengyel kérdéssel.

Például: ha a Lengyel ügybeni háborúhoz csatlakozás béreül Önök Rómát kérnék, azt hiszem a Császár azt kereken megtagadná.

On aurait[113] (minthogy franczióul beszél, én is francziául folytatom)[114] on aurait beaucoup plus de chance si en reponse à l'invitation de prendre part à une guerre en faveur de la Pologne, on lui disait: que la ligne de conduite que l'Italie suivra dépend entièrement du but que l' Empereur se propose pour cette guerre.

S'il s'agit d'effacer du droit public Européen l'iniquité des partages de le Pologne, qui est une source perpétuelle d'inquiétudes et de troubles pour l'Europe, s' il s'agit de... droit dans le cas de la Pologne au pricipe de nationalité, en la rétablissant, telle qu'elle était avant le partage de 1772, l'Italie sera prête à participer avec toutes ses forces à une querre entraprise à cet effet.

Mais s'il ne s'agissait que d'un changement quelconque dans la position de la Pologne Russe, l'Italie ne pourrait y préter sa main d'abord parce qu'un pareil arrangement équivaudrait à un reniement dans le cas de la Pologne du principe de nationalité qui sert de base

[112] kapcsolatban

[113] Ezt a két francia szót a zárójelbe tett rész után megismétli Kossuth és a továbbiakban is franciául folytatja.

[114] A levél innen francia nyelven íródott, mi magyar fordításban is közöljük. Érdekes, hogy a levél francia nyelvű folytatása egyáltalán nem szerepel az V. kötetben közzétett levélben. (450—457. o.) Ellenben a folytatás szintén az V. kötetben „Értekezésem a lengyel ügy felől Minghetti olasz miniszterelnökkel 1863 május 24-én" c. fejezetben a 474. oldal 1. bekezdésétől folytatólagosan megtalálható.

à la régénération de l'Italie — ensuite parce qu'en ne traitant la révolution polonaise que comme une protestation armée contre la maladministration Russe, on ne ferait que réconfirmer le partage de la Pologne au lieu de l'effacer du droit publique Européen — enfin l'Italie ne pourrait participer à une pareille guerre, parce qu'il serait contraire à ses intérêts de s'attirer l'hostilité de la Russe sans un profit sérieux pour la Pologne et sans la possibilité d'un avantage quelconque soit moral soit materiel pour l'Italie.

Le Gouverne[ment] Italien se declarait donc prêt d'entrer dans une coalition pour le rétablissement de l'intégrité et de l'indépendance de la Pologne, mais il refuserait de préter sa main à toute combinaison qui en laissant la Gallicie et la Cracovie dans les mains de l'Autriche, étirait à l'intervention sa base de principe, irriterait la Russe contre l'Italie sans créer une Pologne indépendante assez forte pour servir de contrepoids, et se servirait en dernière analyse qu'à consolider la puissance de l'Autriche en la garantant des dangers, qui la menacent.

Si l'Empereur se refusait d'accéder à cette programme, le Gouverne-[ment] du Roi déciderait, si pour changer la situation il voulait se servir d'une autre plan que je vais suggérer, on bien s'il préferait de se contenter d'avoir justifié sa decision de se tenir à l'écart des complications.

Cepedant je crois que le moment d'action approchant Mr Drouin de Lhuys ne restera pas au Ministère, et que c'est Mon[sieu]r Thouvenel qui le remplacera. Et alors nous ne se[u]rons pas sans chances de voir agrérer la ligne de politique que je viens de proposer, d'autant plus que moi même j'y pourrais alors contribuer ayant l'avantage de certaines relations qui jouissent d'une influence auprès de Mnr Thouvenel, que nuls rapports diplomatiques.

(A francia rész magyar nyelvű fordítása így szól:

Sokkal több esélye lenne annak, ha egy Lengyelország érdekében vívandó háborúban való részvételre szóló felszólításra feleletül az ember azt mondaná neki: Olaszország magatartása kizárólag attól függ, hogy a császár milyen célt tűz maga elé ebben a háborúban.

Ha arról van szó, hogy kitöröljék az európai nemzetközi jogból Lengyelország felosztásainak igazságtalanságait, ami a nyugtalanság és a felfordulás örökös forrása Európában, ha arról volna szó, hogy érvényt szerezzenek Lengyelország esetében a nemzetiségi elvnek, visszaállítva azt úgy, amint az 1772-i felosztás előtt volt: Olaszország kész lenne evégből minden erejével részt venni egy új háborús vállalkozásban.

De ha pusztán csak egy Orosz—Lengyelország helyzetében beálló változásról lenne szó, úgy Olaszország nem tudna ehhez segédkezet nyújtani, mert egy hasonló elrendezés azonos értelmű lenne Lengyelország esetében a nemzetiségi elv elvetésével, amely Olaszország megujhodásának alapjául szolgál, továbbá azért sem, mert a lengyel forradalmat nem tekintené egyébnek, mint fegyveres tiltakozásnak a

komisz orosz közigazgatás ellenében, tehát ez nem vezetne másra, mint Lengyelország felosztásának újólagos megerősítésére, ahelyett, hogy kitörölnék az európai nemzetközi jogból, végül Olaszország nem vehetne részt egy hasonló háborúban, mert érdekeivel ellenkezik az Oroszországgal való olyan ellenségeskedés, amely nem hajtana jelentős hasznot Lengyelországnak és Olaszország számára sem erkölcsi, sem anyagi előnyök szerzésére lehetőséget nem nyújt.

Az olasz kormány tehát kifejezi készségét egy olyan koalícióba való belépésre, amely helyreállítja Lengyelország épségét és függetlenségét, de nem segédkezne egyetlen olyan terv végrehajtásában sem, amely Galíciát és Krakkót osztrák kézben hagyná, és ezzel kirántaná a közbelépés alól az elvi alapot, felingerelné Oroszországot, anélkül, hogy olyan Lengyelországot létesítene, amely elég erős arra, hogy ellensúlyként szolgáljon, s végeredményben csak Ausztria hatalmának megszilárdulását eredményezné, biztosítva azt a fenyegető veszélyek ellen.

Ha a császár visszautasítaná az ilyen tervet, akkor a királyi kormány elhatározásától függne, hogy a helyzet megváltoztatása céljából akar-e egy más, általam előterjesztendő tervhez hozzájárulni, vagy inkább megelégszik azzal, hogy döntése, amelynek értelmében nem avatkozik a bonyodalmakba, igazolódott.

Ezalatt, úgy hiszem, hogy a cselekvés pillanatának közelgésével Drouin de Lhuys úr nem fog miniszter maradni és Thouvenel úr fog helyére lépni. És akkor remélhetjük majd, hogy a politika az általam kifejtett irányt fogja felvenni, annál is inkább, mert akkor magam is nagyban hozzájárulhatnék annak sikeréhez, mivel vannak bizonyos, Thouvenel úrnál oly befolyásnak örvendő összeköttetéseim, amellyel semmiféle diplomáciai beszámoló jelentés sem képes versenyre kelni.)[115]

13.

34. Via Academia Albertina,

Turin, 1863. szeptember 16.

Kedves Barátom!

Utolsó levele, mellyben tudtomra adá, hogy nyugtalanul várja lépéseim eredményét a Savoie kereszt kinyerése iránt, engem meglehetősen embarras-ba[116] hozott — mert ha nem sürgetem a határozatot, azt hiheti vala Ön, hogy nem járok el tőllem kitelhető eréllyel s érdekel a dologban — ha [pe]dig sürgetem — attól tartottam, hogy [neg]atívumot forcirozok ki, míg ha füg[gőb]en tartom a kérdést addig, míg valamelly [kö]rülmény adja magát elé, melly (mint[117] ... oda

[115] A levél vége hiányzik.
[116] zavarba
[117] A levél szakadt. Egy szó hiányzik.

mutat, hogy reánk szükség lehet) sürgetésemnek súlyt költsönöz, ostrommal vehetem be a kedvező határozatot. — Mert hiában, a dolog így áll: ha úgy alakulnak a körülmények, hogy meglehet, szükség lehet reám, akkor marquirozott[118] figyelemmel vannak az ember iránt, ha pedig a körülmények ellenkezőre mutatnak, az ember befolyásának természetesen le száll actiája. — Már pedig nem lehet tagadni, hogy a párisi politica vacillatioi folytán hónapok óta a situatio olly határozatlan, hogy még a fenforgónál sokkal fontosabb (mert sürgetőn közérdekű) kérdésekben sem lehet mást ki csikarni, mint azt, hogy „veuillez attendre quelque temps encore".[119] Én hát megvallom, nem találtam alkalmasnak az idő pontot — e dolog kivitelére, mert nem láttam pour le moment,[120] semmi olly *saliens*[121] tényt, mellyre sikeresen támaszkodhatnám (illyen volt volna például, ha Drouin de Lhuys demissiója realisálódott volna).[121/a]

Azonban, ne hogy Önnek okot adjak kétkedni baráti érdekletségem felől, nem hagytam békét a Ministereknek, s újra meg újra fejökbe verve az okokat, mellyekre ajánlatom fektetém, minden lehetőt elkövettem, hogy a „formalismus" akadályai el legyenek utunkból hárítva. — Minghetti nem csak a legjobb akaratáról biztosított, de sőt Minister Elnöki befolyását, (melly persze nem ollyan döntő, mint Cavouré volt) ajánl[ta] Collegáinál, hogy a propositió a Sz... routine[122] útján megtétessék.

...[123] indokok forogván fel, a Külügy Minister lőn Minghetti által felszóllítva a propositióra. Visconti[124] ajánlkozott is, de a Hadügy Minister insistált,[125] hogy a Savoie katonai kereszt az ő resortjába tartozik, s ő iparkodni fog módot találni, ha csak lehet, hogy a propositiót megtehesse a nélkül, hogy szabály törési vádra adjon okot. Della Rovere[126] jó indulattal viseltetik irántam, gyakran tapasztaltam, mert gyakori érintkezésben vagyok vele, — de ismerem formalismusát az itteni katonai departamentumnak;[127] azért azt suggeráltam, hogy

[118] fokozott
[119] „szíveskedjék még valamelyes időt várni."
[120] pillanatnyilag
[121] kiugró
[121/a] elbocsátása megvalósult volna.
[122] A levél szakadt. A szó közepe hiányzik.
[123] A levél szakadt. A mondat eleje hiányzik.
[124] Visconti Emilio, született 1829-ben, meghalt 1914-ben. Mint fiatal újságíró Mazzini híve, majd Cavourhoz csatlakozott, s 1859—60-ban fontos diplomáciai feladatokat végzett. 1863. májusától 1864. szeptemberéig külügyminiszter volt. Ezenkívül még négy ízben volt külügyminiszter. Későbbi külügyminiszterségének időpontjai: 1866. júl.—1867. ápr., 1869. dec.—1876. ápr., 1896. márc.—1898. máj. és 1899. máj.—1901. febr.
[125] kitartott amellett
[126] Olasz államférfi, a hatvanas évek elején hadügyminiszter. 1863-ban a Magyar Légió szolgálati idejének lejártta alkalmával felszólította Kossuthot, járjon közbe, hogy a Légió katonái további szolgálatot vállaljanak. Kossuth kijelentette, hogy közbenjárását hathatósan elősegítené, ha a Légióban mindazokat, akik az 1848/49-i magyar honvédseregnek tagjai voltak, ezüst emlékéremmel tüntetnék ki. Az olasz kormány ehhez hozzájárult.
[127] hatóságnak

Ministeri propositió nélkül a király tegye meg motu proprio[128] — ő meg is tette volna, ha valami avouérozható à propos-t[129] tudtunk volna szájára adni — de persze a fenforgó körülmények közt illy *actualis* à propos nincs s így a mellett kellett a dolognak maradni, hogy Minghetti közben fog járni a Hadügy Ministernél.

Ma kaptam válaszát. Ide rekesztem eredetiben.

Isten látja lelkemet, rajtam nem múlt a siker — de hiában, a körülmények nem szolgáltak kezünkre. — Gondolom, a mit ajánlnak, az Önnek nem kell. — Illy értelemben fogok nyilatkozni! — Ekkint nyitva marad a tér a Savoie keresztnek királyi „motu proprio" útján kinyerésére, mihelyt legkisebb actualis à propos mutatkozik. — Addig várnunk kell, nincs mást mit tenni.

A szerencsétlenség nem tágít vállaimról. — Nőm beteg, — nagyon beteg. — Ismervén életemet s családi viszonyaimat, Ön fel tudja fogni mi súly fekszik lelkemen.

Ölelem szíves rokon érzettel

barátja,
Kossuth.

14.

34. Via Accademia Albertina,

Turin, 1864. június 5.

Édes Barátom!

E sorok átadója, Sztrókay Béla úr, ki Egyptomi útjából hazafelé Párisnak megyen, megkért, hogy mivel valami nagy Egyptomi vállalat ügyében, mellynél Ön a főérdeklettek egyike, Önnek valamelly üzleti ajánlkozást kíván tenni; ajánljam Őt Önnek, hogy propositióját venné méltányos figyelembe. — Tudom ugyan, hogy Önnél nincs ajánlatra szükség, midőn emberséges honfitársaink iránti figyelemről van szó; azonban örömest teljesítem Sztrókay úr kívánságát, s kérem Önt, a mennyiben üzleti érdekeivel összefér, vegye Ön Sztrókay úr ajánlatát méltányos figyelembe.

A legszívesebb üdvözlettel

barátja
Kossuth.

15.

34. Via Accademia Albertina,

Turin, 1864. augusztus 15.

Kedves Barátom!

Becses tudósítását atyai örömeinek megszaporodása iránt, mind magam, mind Nőm — ki (mély fájdalommal kell mondanom) nagyon beteg, a legszívesebb részvéttel vettük. Kérem fogadja Ön s kedves

[128] saját elhatározásából.
[129] elfogadható indokot

Neje legőszintébb szerencse kívánatainkat. Az atyai örömök kétségtelenül sok gondot és sok aggodalmat hordanak uszályukban: de végtére is olly fűszerei az életnek, hogy annak hiányát semmi más nem pótolhatja. — Nélkülök üres az élet még a különben boldogoknál is, vigasztalás nélküli azoknál, kikre viszontagságok mérettek.

Adjon Isten erőt, egészséget kedves gyermekeinek. Ezzel minden egyébb elviselhető, még a balszerencse is.

Családi körünkben szeretünk családi kedélyes képekkel foglalkozni. Szegény szenvedő nőm, gyakran emlegeti a jelenetet, midőn Párisban Ön derék két kis fia előttünk szót váltva, az aristocraticus és democraticus hajlamokat olly elevenen személyesíték. — Azóta évek múltak, reánk nézve a bú és fájdalom évei; de azon jelenet emlékezete érdekben nem veszített előttünk. Nőm különösen megbízott, mondjam meg Önnek, hogy óhajtaná hallani, mikint fejlődik az a két antagonisticus elvű levente; — reméljük, hogy a politicai irány elágazás nem rejti magvait a magán érzelmi elágazásnak.

Hallottam itt ott fülheggyel Önnek speculativus vállalatairól. Tudván mennyi „savoir fairét"[130] s tapintatot szokott ön ügyeinek vezetésébe fektetni, nem kételkedem, hogy törekvéseiben sikert aratand. Őszintén óhajtom, hogy úgy legyen. S ha úgy leszen, nem lesz ok a rokonsági alapú jogos reményekbeni csalatkozást neheztelni, mert kétszeres beccsel bír a vagyon, mit nem mások jóakaratának, hanem saját igyekezetünknek köszönünk.

Én már még csak erre sem vágyom. Fiaim olly úton lévén, hogy maguk emberségükből megbírnak élni; én önérzetem sóját hintve szegénységem kenyerére, már még csak kényelmet sem óhajtok — tán már terhemre is volna minden, a mi nem a legnélkülözhetlenebb. Csak hazámat láthatnám szabadnak; s házamtól betegség volna távol. — Fájdalom, a haza nem olly úton jár, melly a szabadság felé vezet. — Non his juventus orta parentibus.[131] — Komisz egy generatio vagyunk, édes Barátom! — de hagyján, e szóban, „Haza", a hazafi nem csak a jelen nemzedéket, hanem a múltnak emlékeit s a jövő reményeit is egybe foglalja. — Az áldozatos honszeretet Istene nem halt meg azért, hogy oltára elhagyatott. — Ott hát még van remény s még ha az nem volna is, van egy horgony, melly örökre biztos, ez: a kötelesség érzete. Fair ce que doit advienne que pourra.[132]

Hanem házam — emez egyetlen vigasz, mellyre sok szenvedéseim közt utalva valék — házam a bú és fájdalom tanyájává lett. Ez irtózatos súllyal fekszik bánatos lelkemen. — Átkozott egy ajándék ez a szó „élet".

Kívánt irományait küldöm.

Fogadja szíves üdvözletemet s nagyrabecsülésemet, mellyel állandóan vagyok

igaz barátja,
Kossuth.

[130] szakértelmet
[131] Ez az ifjúság nem jár a szülők nyomdokaiban.
[132] Teljesítsd kötelességedet és jöjjön, aminek jönni kell.

HIÁNYOS KELTEZÉSŰ LEVELEK

London, október 17.[1]

A hírlapok mondják, hogy Omer Pacha[2] tábor vezér karnoka, Skender Beg, (ez Ilinszky, nállunk szolgált) Parisba jött. — — Igaz? Mit akar?

Nem lehetne tekintélyes franczia által neki ajánltatni (vagy Veli pasa[3] útján), hogy úgy is Londonba jöve, jó volna velem confidentialiter értekeznie, mert nem lehet tudni, mit hoz az idő.

Jó volna értetni a Törökökkel ott, hogy ha a török talpra áll, a franczia semmi esetre sem hagyhatja el. De ha a háború isolált Oriensi marad, a franczia segítség nem lehet igen nyomatékos, többnyire csak tengeri lehet, — holmi 15—20.000 ember a Dunánál nem dönt. — Eldöntőleg nyomatékossá tenni a franczia segítséget csak egy mód van: Generalisálni, europaizálni a háborút; az által, hogy ne engedje a Török Ausztriát neutralitást affectálni,[4] hanem kényszerítse az álarczot le dobni. Ekkor az a franczia, melly az Oriensre nagy hadseregeket bizonyosan nem küldhet, 200,000 emberrel fogja soutenirozni[5] a Törököt, hol? a Rhénusnál s Olasz országban.

Ez igaz, s az, hogy érdekünkben is áll, nem ront az igazságon. Miért nem mondhatnák ezt a Töröknek, franczia Statusférfiak? — katonák? — miért nem Mr le Prince maga is par discours[6] akár Skender — Begnek, akár Veli Pasának??

Szíves barátsággal K.

2.

London, december 21.[7]

Kérésem teljesítésérei becses ajánlkozását szíves köszönettel vettem.

A múlt szombat resultatumának feszült kebellel néztem elébe. — Ma már Szereda van! 21 ik! s nincs tudósítás.

Kérem legyen szíves egy sorral értesíteni.

[1] A levelet feltehetően 1853. október 17-én írta Kossuth. Ebben az időben már napirenden volt az orosz—török nyílt katonai összeütközés. Kossuth a levél harmadik fejezetében Ausztria színvallását várja a háborús konfliktus esetére. Ha Ausztria a cári Oroszország mellett foglal állást, akkor a franciák úgy fogják segíteni a törököket, hogy Ausztriát megtámadják a Rajna mentén és Olaszország felől.

[2] Török hadvezér. (1806—1871.) Eredeti neve Lotos Mihály volt, s mint az ogulini ezred hadapródja szökött meg 1828-ban ezredétől. Mohamedán hitre tért és magas katonai funkciókat töltött be. 1868—69-ben hadügyminiszter volt.

[3] Feltehetően a párisi török követ volt.

[4] semlegességet színlelni

[5] *támogatni*

[6] szóbelileg

[7] A levél feltehetően 1853 decemberében íródott. Erre lehet következtetni a levél ötödik bekezdésében foglaltakból. 1853. november 30-án Nahimov orosz altengernagy Sinopenél a török hajóhad egy részét megsemmisítette. A bekezdés első mondata valószínűleg erre utal.

Az idő mondhatlanul körmünkre égett. Periculum in mora.[8] — 20 ik elmúlván, és nem tudván mikint állok pénz dolgában, dispositióimban mondhatlan zavarba jöttem — a bolondulásig!

Sinope nem csinál különbséget. Au contraire. C'est une raison de plus de se depecher, et une chance de plus de reussir.[9]

Aggódva várom levelét.

Lehetne e Franczia Országban egy gőzöst bérelni, pour un voyage à l'Orient,[10] úgy, hogy egy Angol pontot érintsen pour embarquer des passagers?[11]

Szíves baráti kéz szorítással

K.

3.

London, kedden reggel 8.[12]

Tegnap este 7 órakor írtam egy igen igen fontos levelet, reméltem, hogy talán még az esti postával eküldhetni. Nem lehetett, s mert Szendy... nem volt hon, nehogy még tán a ma reggeli postával is elkéssék, más úton expediáltam. — Nyugtalan vagyok iránta, ezért még egyszer írok, tartalmát amannak érdemileg ismételvén:

Soha se adtam még Önnek olly fontos utasítást, mint e mostani. Ha tudakozódása sikerül, s eredménye azt fogja confirmálni,[13] a mit gyanítok — válasza döntő befolyást gyakorolhat honunk sorsára. — Kérem tehát tekintse azt, a mit írok, a lehető legnagyobb fontosságúnak, s ollyannak, mellynek hatása, csak perczek késedelmével is milliókkal csökkenhet, siettetése az eredményt megsokszorozza.

A dolog ennyiből áll:

Múlt Júliusban a Constantinápoli Bank 50 millió franc kölcsönt csinált. Lancíroztatott[14] a kölcsön Parisban, ide küldtek belőle 800.000 £-tot — elkelt igen jól. Alapja volt a jól elkelésnek azon terjesztett hír, hogy a Sultán a kölcsönt s annak feltételeit garantírozta. — De az erre vonatkozó Fermant,[15] vagy csak ministeri aláírást is senki sem látott. A feladat az, rögtön megtudni a párisi török követségnél,

[8] A késedelem veszélyes.

[9] Ellenkezőleg! Ez csak ok arra, hogy még jobban siessünk, s esélyeink a sikerre csak nőttek.

[10] Keletre való utazás céljából

[11] hogy az utasok hajóra szálljanak?

[12] A 3. és 4. levél feltehetően az 1858—61-es években keletkezett. Mindkettő török államkölcsönök kibocsátásával kapcsolatos. Ezekben az években Törökországban bizonyos gazdasági reformokat hajtottak végre, ami kiterjedt a közlekedés, az utak, a posta, a táviróforgalom javítására. A munkálatok anyagi alapját csak államkölcsönökkel tudták biztosítani. Kossuth és köre az emigráció költségeinek fedezésére részt vettek különböző pénzügyi műveletekben. Ez természetesen szükségessé tette, hogy figyelemmel kísérjék az ilyen irányú gazdasági eseményeket, nemzetközi viszonylatban is.

[13] megerősíteni

[14] kibocsátatott

[15] szultáni parancsot

igaz e, vagy nem igaz, hogy a Sultán ezen kölcsönt garantírozta. — A párisi török követségnél azért, mert úgy hiszem ott könnyebben reüssírozhatunk,[16] s azért is, mert én itt ugyan minden utat meg zörgetek ma Mussurusnál, de az ember hamis — nem is török, a párisi tudósításnak az itt netán szerzendővel összevágása adhatja meg csak azon biztosságot, melly nélkül e dologból hazánkra azon roppant hasznot nem húzhatnók, mellyet húzhatunk, ha *biztosan* s *hamar* megtudjuk a valóságot.

Annyi bizonyos (saját Correspondensem[17] tudósítása szerint is), hogy az *Ali* ministerium ezen kölcsön körüli maleversatio[18] miatt megbukott, s Mehemet Ali Pacha, a Sultán sógora, neveztetett helyébe.

A feladat tehát az: megtudni a török követségnél, garantírozta e a Sultán a kölcsönt vagy nem? — s nekem a választ telegraphálni illy czím alatt: *4 Cromwell Terrase Paddington S. Lewis*, egyszersmind a detaillokat postán meg írni.

A telegraphban csak ennyi legyen:
ha garantírozza: „Oui",[19]
ha bizonyosan nem: „positivement non",[20]
ha csak véleményt mondanak, de nem bizonyos: „Rien de positive mais il parait que oui" — vagy „non",[21]
ha nem tudják: „On n'en sait rien",[22]
ha nem akarják tudni: — „On n'en veut rien savoir",[23]
ha nem akarnak felelni: „On n'en veut rien dire".[24]
Gyorsaságban s bizonyosságban fekszik a dolog érdeme.
Mellékes érdemű felvilágosítások:
Aláírta e Callimachi[25] a költsön...[26] a telegraphi válasz: „Il a ecrit".[27]

Mit mondanak, ha ön a Fermant kívánja látni, vagy legalább az eredeti contractust? — e véget azt kell tudni, miként volt jelentve a Börzén, hogy minő ház negociálta[28] a kölcsönt, s kinél tétetett le az eredeti szerződés?

Telegraphi válasz: La piéce trouvée (vagy n. existe pas) signé par S. (Sultán), vagy par M. (Minister), vagy A. C. (Ambassadeur Calimachi).[29]

16 érhetünk el sikert
17 levelezőm
18 visszaélés
19 „Igen"
20 „bztosan nem"
21 „Semmi bizonyos, de úgy látszik, hogy igen" — vagy „nem"
22 „Nem tudnak róla semmit"
23 „Nem akarnak róla tudni semmit",
24 „Nem akarnak semmit mondani."
25 Feltehetően a párisi török követ.
26 A levél szakadt, egy szó hiányzik.
27 „Aláírta."
28 közvetítette
29 Az okmány található, (vagy nem található) alá van írva S. (Sultán) által, vagy M. (miniszter), vagy A. C. (Calimachi követ) által.

Miként férni a követséghez?

Nem tudom. — De tegnap esti levelemben ezt írtam: „Szükségem volt egy elismert Kormánytóli megbízásra in bianco — mellyet ki lehessen tölteni, hogy NN. Kormány N. N-t meg bízza ez s ez dolognak vételére, szerzésére etc. Ügynököm ezt a parisi követségtől a „Secrétaire attaché" (Bloque, vagy Blaque a neve) aláírásával — megszerezte in duplo 4000 dollárért. — Egyikét ezeknek a tegnap esteli levéllel el küldtem Önnek. Ha azon titoknok még ott van — szükség esetében meg lehet neki mutatni, hogy azzal existentiája kezemben van, tehát legyen communicatius,[30] s ha tudósításának hasznát veszszük, gazdag jutalmat kap — ha nem közöl — meg mutatjuk ama Documentumot a Nagy Vezérnek.

Minden esetre nem kell látszani a dolognak politicai fontosságot adni, hanem csak ollyat, hogy egy szegény család a porta iránti bizalomból minden vagyonát a kölcsönbe verte. — Most bal hírek keringenek — ha bizonyost tud meg, azon család most még néhány % veszteséggel eladhatja, — de ha nyilvánosságra kerül a nem garantírozás — elveszti mindenét. Könyörületességökre kell appellálni. — Jónak látnám ügyes és szép asszonnyal tétetni az interpellatiót.

Mitte sapientem.[31]

A Párisi politialis bureauban[32] van bizonyos Weidenbach Spion, egyébiránt Freymaurer.[32/a] — Kérem közelítessen hozzá, s tudja meg, mi s minő ember, ez csak a Bruderschaft[32/b] útján lehetséges.

Szíves barátsággal
K.

4.

Szerda estve 11 óra.

20/10.

Sorsunk alkalma — bár mi különösnek nézze, a ki nem érti — az Oriensen fog eldőlni.

Ezért kell nekem tudnom à tout prix,[33] hogy áll a török költsön dolga.

Ha ezt tudom — tudom mi történend Oriensen, s ezt *kell* tudnunk, ha győzni akarunk, mert tudjuk mit s mikor kell tenni.

Hétfőn estéről s kedden reggelről két külön levelet írtam e tárgyra vonatkozót. — Ma telegraphi depechet vártam reá öntől. — Nem kap-

[30] közlékenyebb
[31] Küldd el a bölcset.
[32] rendőri hivatalban
[32/a] szabadkőműves
[32/b] testvériség (T. i. a szabadkőművesek testvérisége.)
[33] *mindenáron*

tam. — Nagy baj. Kérem telegraphirozzon azonnal a Broad Streeti addressre, ha eddig nem telegraphirozott a másikra, s küldjön detail tudósítást is azonnal. — Minden percz életkérdés. —

A fő kérdés e perczre az: 1. valljon existál e a Parisi török követségnél a Sultán által aláirott Ferman, melly a kölcsönt vagy ratificálta, vagy authorisálta.

2. Ha nem existál, létezik e legalább ministeri rendelet vagy aláírás, melly a fundamentalis kölcsön szerződést ratificálta — az az aláírta e a volt török ministeriumnak valamelly tagja a szerződést?

3. Ha nem, van e felhatalmazás a ministeriumtól, melly Callimachit authorisálta a szerződés alá irására?

Az 1-őt telegraphálja így: La première offerte accepté (ha ratificálta), authorisé (ha authorisálta).[34] Prix fixe[35] (ha a Ferman ott van Parisban).

A 2-kat. Notre correspondent, par son cassier (financz minister) par son Commis chef (Külügy minister) a reglé l'affaire.[36]

A 3 kat — On a employé le commis ancien.[37]

Senkinek a világon a dologról nem szóllani.

A körülmények okvetlenül meg fogják kívánni, hogy Parisban nekünk legyen valami francziánk, a kihez éjjel nappal fordulhassak azon bizonyossággal, hogy *mindig* ott található, s nyomban teszi, a mire szóllítatik — hű mint az erény, néma mint a sír — és franczia, a kinek titkos liaissonjai[38] vannak. — Segíthet e illy egyénnek feltalálásában? — igen szükséges!

K.

5.

Péntek este, október 29.[39]

1.

Ezentúl én is számozandom leveleimet.

No. 9. megjött tegnap.

Tegnap előtt én írtam egyet francziául, hogy legalább ne gyanítsák, ha felbontanák is, hogy magyartól magyarnak szól.

Bocsásson meg, hogy annyiszor írok, tudom, hogy ez nem tanácsos, de a dolog fontos lévén kéntelen vagyok, míg az utolsó (franczia) levelem szerint coordinálhatván az ügyletet, Önt a currentiákkal[40] nem

[34] Az első ajánlat elfogadva, (ha ratificálta), engedélyezve, (ha engedélyezte).
[35] Szabott ár
[36] Megbízottunk a pénzügyminiszter és a külügyminiszter útján rendezte az ügyet.
[37] A régi megbízottat alkalmazták.
[38] összeköttetései
[39] A levél tárgyából az évszám nem állapítható meg. Külső formája (a papír mérete, minősége, színe, a keltezés módja, a tinta minősége, a betűk formája) teljesen megegyezik a 4. sz. levelével.
[40] folyó ügyekkel.

háborgatandom, hogy annál inkább feltarthassa saját szerű összeköttetéseit a rendkívüliek számára.

A No. 9. szerint vártam a telegraphot. Nem jött.

Edus nem hozván meg a közlekedés kulcsát, — kénytelen vagyok írni.

Most a fődolog tudni:

1. Valósággal visszahívatott e Jacques?

2. Jacques ura valósággal s végkép ki mondta e, hogy neki nem kell a *dohány.*[41]

E két kérdés miatt nem írnék, mert erre úgy is felel ön, ha van mit, de írok a következők miatt:

3. Igaz e, hogy Jacques ura elhatározta minden száz csomó dohányra hét és egy fél kárpótlást adni?

A telegraph így beszélhet:

Az 1*őre* „Jacques Toulouseba utazik",

a 2*ikra* „Ő beteg" (He is sick — Il est malade).

a 3*ikra* „fizet nekem" (er zahlt mir)

1 % heiszt hundred pounds St[42]

1 ½ % heiszt hundred fifty pounds St[43] és így tovább.

Tagadólag „nem"mel mindenik pontra negative lehet felelni.

Erre már holnap szombaton nem kaphatunk feleletet. Vasárnap nem dolgozik a telegraph — tehát hétfőn reggel 10—11 órára okvetlen kérem, hogy kapjak feleletet. — Kell a telegraphnak két óra.

Szíves üdvözlettel

K.

6.

London, február 25.[44]

Kedves Barátom!

Nekem is írta Klapka, hogy Tür jön ide — hogy szentül asseculálta,[45] hogy soha esze ágában sem volt megegyezésünk nélkül valamit tenni, s hogy Garibaldi is működését — a mennyire M[agyar] Országot érdekelheti — megegyezésünktől s óhajtásainktól függeszti fel.

Vederemo.[46] Elvárom Türt. Engem szavak nem tántorítnak el a kötelesség ösvényéről.

[41] A „dohány" szót képletesen használta Kossuth.
[42] 1% jelent 100 angol fontot
[43] 1½% jelent 150 angol fontot
[44] A levél feltehetően 1861-ből származik. Erre lehet következtetni a levél harmadik bekezdéséből, ahol Mogyoródy Adolfról azt írja Kossuth: „Azt is el kapta a dél Olasz Országi szerencse." A „dél Olasz Országi szerencse" alatt Kossuth Garibaldinak a sikeres kimenetelű marsalai partraszállását érthette. Garibaldi a dél-olaszországi hadjáratban részvevő magyar egység parancsnokául 1860. július 17-én Magyaródy Adolf őrgy-ot nevezte ki.
[45] bizonygatta
[46] Meglátjuk.

Önnek alkalmasint Mogyoródy írhatott. — Azt is el kapta a dél Olasz Országi szerencse. — Már ő is maga kezére szeretne világ szabadító lenni — s apprehendálja, hogy Vettert legalább is nem rendeltem neki alája.

Sok bajom volt, míg a Legio ügyét a Timessal végre felvétethettem. — Okom volt a Timesra entetírozni[47] magam. — Végre megvan, tehát kijöhet már franczia lapokban is. — Holnap elküldöm a franczia szöveget. — A Times ugyan csak elbánt a Magyar nevekkel.

Utóbbi levelem tárgya nem vesztett semmit fontosságából. — Au contraire. Élet halál kérdéssel vetekedik az, hogy a franczia Kormány kártyájába pillanthassunk.

Igen sietve a legszívesebb tisztelettel,

barátja
Kossuth.

7.

Páris, július 22.[48]

Kedves Barátom!

Sajnállom — de nem várhatok. 4.45 kor indulok.

Addressom: további értesítésig — Hotel Freyhof, Baden, Switzerland (nem tudom a Cantont, gondolom Argau).

Voltam a herczegnél. — Átvette a Legionáriusok iránti assecuratió[49] megtörése elleni panaszomat a Császárhoz, Hetényi authentic vallomásával. — Kérdezte, hová küldje levelét, ha írni valója lesz nekem. Mondtam: Önhöz. — Igazítsa ezt el vele.

Szíves tisztelettel

barátja
Kossuth.

8.

Londres Lundi 3 heures.

Okt. 25.

Voilà une parcelle de Times d'aujourdhui.

C. Devaux & CO. sont les contracteurs. En conséquence des interpellations de la part du comit[t]é de la Bourse, ces MM ont promis d'avoir des communications avec le prince Callimachi.

On voudrait quelle était sa réponse? et s'il y a quelque différence entre ce qu'il a répondu pour être communiqué à la Bourse, et ce qu'il y a réellement.

[47] rábízni

[48] A levél feltehetően 1861 július 22-én kelt — Londonból Kossuth 1861 májusában költözött el. Olaszországban való utazása közben Párisban is tartózkodott 1861 nyarán. A levelet valószínűleg ekkor írta.

[49] biztosíték

On souhait d'en avoir information par telegraph à l'adresse premièrement donnée.

On sait poisitivement que cette affaire se trouvé jeudi matin sur la feuille de l'ordre du jours du conseil des ministres français écrite de la main même du Prince L. N. Bonaparte. Rien n'avait transpiré sur les discussions du gouvernement, ou sur leur résultat. Peut-on les savoir?

Pour ce qu'on attende le =8. Janvier peut-être l'aura si mon plutôt certainement plus positivement. De connaître cela plutôt qu'on la connaître d'ailleurs serait grand chose. Cela vaudrait même un voyage accéléré. Si on n'en peut donner communication *explicite* par telegraph. Mais pourtant ce moyen de communication ne doit pas être mis de coté même en cas de voyage. Il y a toujours quelques heures gagnés et c'est beaucoup.

L'argent pour des frais à ce sujet — on espaire de pouvoir envoyer en quelques peu des jours.

(A levél magyar fordítása a következő:

London, hétfőn 3 órakor, okt. 25.[50]

Íme előttem van a Times mai számának egy kis cikke.

C. Devaux és társai a szerződő felek. A tőzsdebizottság részéről történt interpellációk következményeként ezek az urak megígérték, hogy érintkezésbe lépnek Callimachi herceggel.

Vajjon megtudható-e, hogy mi volt a felelete? és hogy van-e eltérés aközött, amit a tőzsdével való közlés végett, és amit valóságban felelt.

Kívánatos volna, ha az először megadott címre távirati értesítést küldenének.

Biztos tudomásul szolgál, hogy ez az ügy csütörtökön reggel L. N. Bonaparte herceg saját kezeírásával került a francia minisztertanács napirendjének jegyzékére. A kormány kebelében lefolyt tárgyalásról és ennek eredményéről semmi sem szivárgott ki. Megtudható volna mindez?

Mivel a január 28-i dátumra való várakozást kétségtelenebbé tenné.

Az utóbbi megtudása, inkább, mint amannak megtudása, nagy dolog lenne. Amennyiben nem tudnának nyílt távirati közlést küldeni, akkor egy gyorsított utazás lenne szükséges. De mégis ezt a közlési módot nem kell félretenni, még utazás esetén sem. Ezáltal mindig lehet néhány órát nyerni és ez nagyon sok.

Remény van arra, hogy ennek az ügynek a költségeire szánt pénz néhány napon belül megérkezik.[51])

[50] Sem a levél tartalmából, sem egyéb külső jelekből nem tudtuk megállapítani, hogy melyik évben keletkezett.

[51] A levél vége hiányzik.

TÖREDÉKEK

1.

3.

9-ber 30.[1]

No. 12 (Nov. 6) óta nem kaptam egy szót sem. — Pedig az óta igen sok történt, mit előre s — authentice[2] tudni, hasznos volt volna.

A No. 11 beni tudósítás a Senatus Consultum[3] iránt nagy bajt okozott; materialiter is érzékenyt, de kivált jövőre nézve — a szükséges helyeken hitelemet csökkenté informatióim valódisága iránt. Hiában állítom, hogy úgy volt — a „faits accomplis-k"[4] ellenkezőt bizonyítván, nemcsak azt nem akarják hinni, de mást sem, a mit baj, hogy nem hisznek.

G.-nak (ki iránt Edus által tudósított) kérem mondja meg, hogy Olasz Jósi útján, akár mit hall, bizonyos lehet benne, hogy „nem lesz", míg én is nem mondom, hogy igen.[5] Jósi azt különben is hypothetice értette csak, t. i. ha önöknél valami véletlen találna történni. Hogy ezen esetre, én is azt mondanám, hogy „igen", az természetes, mert akár mit mondanánk, még is meg történnék. — Ki volna képes „megáljt" parancsolni a meggyulladt villámnak. — Azon hypothesis pedig áll most is, áll mindig, mert hogy ollyan eset, mellyet 35.999.999 ember daczára, egy ember desperatiója megtehet, mindig lehetséges — azt nem lehet tagadni.

Ezen esetet kivéve azonban G. biztos lehet, hogy míg én nem mondom: „igen", addig akár mint nyugtalankodjék akár ki, „nem" lesz. — Én pedig nem játszom könyelműen.

De ha G. s kik vele egyetértenek, ezen befolyásomat jónak és szükségesnek tartják, kötelességük volna engem annak gyakorlatában segíteni, az ügy egy, s befolyás gyakorlatára eszközök kellenek. — S az eszköz: „pénz".

Mit! azt álmodom e, hogy G. nekünk pénzt adjon? Nem álmodom, bár rendén volna, mert van neki *sok*, — tehetne *valamit;* de annyit csak ugyan meg kívánhatnánk, hogy helyzetének előnyeit használja fel számunkra szerezni, hol kára nélkül, risico nélkül tehetni.

S íme volt alkalom a múlt hetekben, mellyet, hogy ő illy czélra nem iparkodott felhasználni — neki, éppen neki, az ő helyzetében nem lehet megbocsátani.

[1] A levél utolsó bekezdésében Kossuth említést tesz anyja halálának híréről, amely hír azonban valótlannak bizonyult. Kossuth anyja 1853-ban halt meg Brüsszelben, tehát e levélnek még 1853 előtt kellett íródnia.
[2] hitelérdemlően
[3] tanácshatározat
[4] befejezett tények
[5] Tudniillik fegyveres felkelés.

A „Bank mobilier" 500 francos actiái[6] 1520 on állanak. Boldog Isten, miért nem lehettem én Parisban, most volna legalább egy milliónk, s mesterei volnánk a situatiónak legalább 3 hónapra, 10 legnevezetesebb ponton.

G.-nak az ő helyzetében, ezen dolog conjunkturáit lehetetlen volt nem ismerni. — Nem megbocsáthatlan vétek e, hogy önnek így nem szólt: „Az ügynek pénz kell, okos befolyásra — itt az alkalom, én vettem annyit olcsón, amennyinek differentiáját £ 1000 (25 000 frank) által fedezni lehet — adják önök ide az 1000 fontot, ha bíznak combinatiómba; — át ruházom, használják a nyereséget", — a föld alól is kiteremtettük volna az 1000 fontot — s Istenem, milly különbség a világ jövendőjére.

Tudok egy (haszontalan characterű) olasz avanturier[7] (nem politicai) emigránst Parisban, a kinek 10.000 frankja volt, s e hónapban fél millió frankot csinált vele.

Vagy ha még csak ennyi kis szolgálatot sem akart G. tenni, (pedig vétek, hogy nem akart), hát legalább miért nem figyelmeztette Önt elég jókor, hogy illy használható emergencia[8] nyílik.

S ily embereket, kik még csak annyit sem tesznek, holott azt is megkívánhatnók — ha van politicai characterük, hogy saját erszényüket nyissák meg — illy embereket tartsunk az ügy barátainak? ezeknek érdekeire, vagy nézeteire reflectáljunk? — Istenemre mondom, illy embernek megbocsáthatlan piszkos apathiája még egykor képes lesz szélsőségekre sodorni „flectere si nequeam" etc.[9]

Meg vallom, azon is csodálkozom, édes Barátom, hogy ön ott van a helyszínen, intimitással összeköttetéseiben fontos helyeken — 30,000 frank személyes hitellel in casum,[10] valami eldöntőt tehetni vele, és nem használta fel az alkalmat. — Játszva lehetne dispositiójára 2 millió frank! s ez pedig ugyan csak *eldöntő* volna — mert pénzzel minden lehet — pénz nélkül semmi.

Vagy csak legalább tudósított volna a dologról! — Illyesmit csak lehet megtudni azon körökben.

És én Istenem! minő helyzetben vagyunk mi itt, a martyr gond halálos verejtéke közt kelek fel minden reggel álmatlanul kínos ágyamból, hogy miként tolom el a napnak ezer kiáltó szükségeit — s kínosan fetrengek ágyamban éjen át, törve fejemet, hogy holnap mit tegyek ezen szükséggel — pénz nélkül. — A világ tíz részéről kiált felém az indignatio[11] boszús hangján a népeknek desperáló várakozása: „segíts", s a hon és egyebüt életöket naponként koczkáztató hű vezérek: „segíts"; élet halál jövendő nyomorult fontoktól függ — s nincs! nincs!

[6] részvényei
[7] szerencselovag
[8] alkalom
[9] „Flectere si nequeam Superos, Acheronta movebo." Vergilius sorok, jelentésük: Ha az égiek nem segítenek, a poklot hívom segítségül.
[10] arra az esetre, ha
[11] méltatlankodás

a Courirok várnak hetekig, itt útban — s nincs! és illy könnyű alkalom, melly mindenen segíthete, el repül használatlanul!!

Engedje el panaszolnom miként vagyok most. — Négy holnap óta egy garas jövedelmet sem láttam; — költségeim ezerek. Már személyes kölcsönhöz is kelle nyúlnom, 600 fontal tartozom, December 10 kén kell fizetnem. — Ha nem fizetem a le járt váltót — — borzasztó reá gondolni, — pedig nem fizethetem, ha kölcsön nem kapok. — Itt pedig nem kapok, mert hogy itt hitelem legyen, meg kell fizetnem a mivel tartozom, s ép ezért mernék jó lélekkel 3 holnapi váltóra fel venni 600 fontot — mert pro casu pessimo[12] is — biztos vagyok, hogy ha máshonnan nem fizethetném; most Dec. 10 én pontosan fizetve, ugyan azon helyen ismét volna 600 font hitelem, mellyel a most felvenni kívánt pénzt meg adjam. — Így 6 hónap van nyerve, s az alatt csak csinálunk valamit, mert az alatt az új kormány activitásban lesz Americában.

Nem képes Ön rajtam azon említett hitele útján segíteni — mint mondom, csak kölcsön, 3 hónapi váltóra. — Kérem feleljen azonnal — ha kedvezően felel, Edust át küldöm váltómmal együtt.

Ha nem — én nem tudom mi történik — ki merítettem minden módot — hiában.

Ludvigh haldokló hírét írta szegény anyámnak. — Másodszor általam ki az anya halála feletti érzékeny fájdalmat — de Istennek hála jobban van.

Szives baráti üdvözlettel

K.

2.

[13]...Önt e titoknak meg őrzése iránt.

Otthon a dolgok készen.

Ne szóljon nekem kérem politicáról, ne várakozásról, s e vagy ama eventualitásra[14] való támaszkodás tanácsosságáról. — Ön ismerheti a franczia cabinet secretumait[15] és szándokait, (ha ismeri), de csak ezeket. Nem tudhatja ez állapotot sem otthon, sem a keleti titkokat, sem azt, mi áll hátam mögett, ha egyszer kezdtünk. — Én mindent combináltam; sem gyermek, sem Olasz visionarius,[16] sem poeta nem vagyok; s bár életemet egy görögdinyénél feljebb nem becsülöm, s azt par depit[17] sem vonakodnám eldobni, de a hazával nem játszom könyelmüen. Határozatom átgondolt; komoly, változhatlan.

[12] a legrosszabb esetben

[13] A szövegből kiderül, hogy abban az időszakban íródott, amikor a krimi háborúba a szövetségesek (Franciaország és Anglia) még nem léptek be, tehát 1853. október vége—1854. március 28. között.

[14] lehetőségre

[15] kormány titkait

[16] álmodozó

[17] haragomban

Azért én Önnek nem véleményét kérem, hanem a haza nevében szóllítom fel: akar e s tud e segíteni? — Ha igen, áldja Isten, én tolmácsa leszek érdemének a haza előtt. — Ha nem; dobja tűzbe levelemet s n'en parlons plus.[18]

Segíteni! Miként? kérdi Ön.

Én itt mindent kimerítettem — mindent — kiválogatva Anglia minden liberalitásait, ezer levelet írtam — resultatum[19] 300 £.

America fedezte két évi roppant politicai működés költségeit — a resultatuma: háború keleten — nem én idéztem elő, de én döntöttem meg a gyalázatosan egyenlitgető diplomatia fortélyait — mozgásba hozván azon elemet, melly a Portának bátorságot adott kötelességének magasságára emelkedni. — America most is expedíciót rendez — ez közel 5 millió frank investitióval jár — s tízszer annyit investiáland segítségünkre — ha egyszer az ágyú szól. — És messze van. Oda többért nem folyamodhatok.

A franczia Kormányban sok elem van, melly érzi, hogy csak háborúban lehet menekvés. Maga a főnök is érzi ezt, de „il est grise du pouvoir"[20] — a „béke császárság" convenientiájának[20/a] hódol, szeretné a háborút, de úgy, hogy azt ő provocálta légyen. — Miként lehet ez? úgy, hogy míg ő mindent elkövet a békére; mindent arra, hogy Ausztriával egy nyomon járjon, — bár tudja, hogy ez csak arra álhat reá, mit az Orosz akar — hogy ez alatt mondom a Török és Osztrák közt szakadás történjék; melly a localisált háborút generalisálja.[20/b] — Bon; — 25.000 £ kezemben; s egy hónap alatt a dolog meg van. — De „ceux qui se grisse de pouvoir"[21] convenientiáknak rabjai. — Tractálni az Osztrákkal; s nekem titkon anonym 25000 £. creditet nyitni, ezt nem teszik — a Kormánynyal nem lehet Önnek ez iránt szóllani — hiában volna. — De hát a Praesumptiv[22] örökössel? — szólhat Ön? ha lehet; *kilátással* tegye; ha nem — nem.

Van egy más lehetség: Pulszkyék egyetlen vagyonukat, antiquitási gyűjteményöket (piaczi ára 8000 £, realis becse 12.000 £) felajánlották, hogy adjam zálogba, a hol s a mint tudom — pedig nem ismerik calculusom detailjait[23] csak annyit látnak, hogy pénzre szükségem lehet. — Ez hazafiság. — Ez szép. — Azonban nem egyéb, mint hazafiúi kötelesség, mellynek határa nincs, mint pusztán a tehetség. — Végig futottam minden bankárt s pénzes ismerősömet — a Roast beefes[24] angolnak — művészeti gyűjtemény nem „current article"[25] — 2500 £ tot ígérnek reá — nincs rajtunk segítve.

[18] s ne beszéljünk tovább róla.
[19] eredmény
[20] megrészegült a hatalomtól
[20a] illendőségének
[20b] általánosítja
[21] azok, akik megrészegülnek a hatalomtól
[22] várható
[23] számításaim részleteit
[24] marhahúsevő
[25] nem kapós cikk

De nekem azt írják Párisból, hogy Branyizky pénz segítségre szóllítatván fel Czartorisky[26] által — megtagadta — a másik párt által — szinte megtagadta; de azt tette hozzá, „ha K[ossuth] — kérne, (hogy már én) neki adnék, — az más dolog volna. — Önöknek nem."

Kérem szóljon vele — az ide zárt sorok alapján. — Csak annyit mondjon neki, — hogy az Oriensi complicatiók alapján itt a cselekvés ideje, minden készen van; csak egy kis pénzre van szükség. Hozzá van bizalmam. Kölcsönözzön 20,000 fontot. Szabja ki maga a feltételeket. — Ha biztosítás kell, ennek alapja: adjon 12,000 £ tot kezembe — biztosítékul — Pulszky hasonló értékű gyűjteményét, nejének s nőmnek 1000 £ értékű schmuckjával[27] adom zálogba, mellé egy kötelezvényt, hogy ha egy év alatt ki nem váltom, eladhassa, ahogy tudja, s a differentiát, mint váltó adósságot rajtam megvehesse. — 4000 fontért consignáltassa[28] az 5000 fegyvert (meg mondom kinél) úgy, hogy az ő birtoka gyanánt Constantinápolba küldetve, én csak úgy vehessem ott át, ha ki fizetem — 800 fonttal expediáltassa a 9500 fegyvert — melly iránt Poenisch által (s nevében) vitettem az alkut — s melly iránt Ön az ide zárt levél mellett, a tulajdonossal, Randigerrel az által végezhet, kinek nevét a levélbe be írja. — E szerint 17800 £ fedezve lesz — maradjunk ennyi mellett. Sokalja? hagyjuk el a fegyvereket, s maradjunk a 12000 £, s a Pulszkyék és nőm záloga mellett. — Ha azt mondaná, „nekem nem kell zálog, adok, a mennyit lehet, de 12000 £ sok," jó, elfogadom köszönettel, a mennyit ad, ha csak 1000 £ volna is (mennyit már egyszer hírem, tudtom nélkül Török országbóli kiszabadításom tentativájára[29] ki dobott). — Ez esetben, itt adjuk zálogba 2500 £-ért a holmikat; még mellé teremtek, ha a pokolból is, vagy 3000 £ tot, s cselekszünk a *minimum* alapján. Sajnos, de cselekszünk.

Hát Ön, édes barátom, tehet e valamit? ha igen, tudom hogy meg teszi; — ha nem; kérem ne ereszkedjék mentségekbe, „nem" — ez elég.

Imhol roppant fontosságú kérelmeim, mikhez csak azt rekesztem: hogy egy hétnél több időt e negociatiókra[30] nem szánhatok. Tíz nap alatt vagy cselekednem kell, vagy főbe lövöm magamat — a nem cselekhetés miatt —, mert a viszonyok parancsolólag álnak előttem, vagy most — vagy általam soha. — Nélkülem lehet, de velem többé nem.

E levél postán, de biztosan megyen. Válasza végett, ha embert tart küldeni szükségesnek, — viselendem a költségeket.

[26] Czartoriski Ádám herceg a lengyel emigráció fejeként harcolt Lengyelország felszabadításáért.

[27] ékszerével

[28] jegyeztesse elő, kösse le

[29] kísérleteire

[30] alkudozásokra

Szenvedő nemzetünk jövendőjét tettem kezeibe. — Ha lehet, segítsen, ha nem, legyen meg az Isten akaratja.

Baráti érzéssel s hazafiúi üdvözlettel,

K.

Ugyan, az Ön „Prince" barátja nem adhatna Önnek „Constantinapolba presentbe[31] vagy ezer Carabiner à la Minié?[32] szépen megköszönnők — s mibe kerülne neki? — ha akarna —.

3.

... Még egy igen fontosat.[33]

Végetlenül érdekünkben van, hogy a mostani Török nagy Vezér, Küprizli Mehemet Pasa, hivatalos állásában megszilárdítassék. — Ennek, s általában Constantinápolban minden józan lépésnek akadálya, s minden rosznak kútfeje, Riza Pasa, a hadügy minister — kinek viszont egész politicája ura kegyét, mint kegyencz vadászni. — Ez embert (Rizát) eddig a franczia követség pártolta, s pártolja — gondolom azért, mert a Császár érdekében vélte lenni, hogy Constantinápolban a zavart úgy szólván permanentiában tartsa — ha ez volt a czél, az eléretett, — ám de most azt látszik a franczia érdek javasolni, hogy a zavarnak franczia Auspicium[34] alatti Kormány consolidatió által gát vettessék — különben, ha tovább tart a zavar, más s nem a franczia fog a zavarosban halászni. —

Ön barátja és szomszédja még ura e dolognak. — Ez neki specialitása. — Mellyik pasát kell pártolni, mellyiket nem? ez (talán az egyetlen) olly kérdés, mellyben inspiratiót nem veszen, — hanem ad.

Kérje ki tőlle *személyes favor*[35] gyanánt, ha másként nem lehet, hogy küldjön ennyi utasítást Stambuli követjének: „Úgy látszik, a semmi jó véggel nem biztató zavar folyvást tart. — Ennek oka a porta (Kormány) gyengesége. — Ennek viszont kútfeje a Küprizli Mehemet és Riza pasák közti vetélkedés. — Látni akarja a Császár, képes e Küprizli Mehemet hivatásának megfelelni, ha e vetélkedés nincs útjában — azért pártolja Követ úr őt nagyvezéri hivatala megtartásában — szavát vévén, hogy a franczia politicának barátja leszen." —

[31] ajándékba

[32] Minie típusú karabélyt

[33] Ez a levéltöredék Kossuth Lajos 1860. december 14-i levelének második része. E levél „Kossuth Lajos Iratai" V. kötetének 36—41. oldalain került közlésre, az általunk közölt második rész és az első rész utolsó bekezdésének elhagyásával. Az első rész utolsó bekezdése így hangzik:

„Illy forma a vezér fonal, mellyet e tárgyban követtetni kérek — s ezen vezér fonal nyomán kívánnám, hogy magát mind a H(erceg)-nél, mind P(ietri)-nél tájékozza az iránt, mellyiket tanácsosb egy a Császárhoz illy értelemben írandó levélnek átadására megkérnem; s mellyiket kérhetem meg olly reménnyel, hogy valami választ kapok. —"

[34] védnökség

[35] kegy

Ha ezt kivinné Ön — igen-igen nagy szolgálatot tenne hazánknak, mert *Couzával megmérhetlen bajunk van a Keleten — támaszra van szükségünk a portánál*, a Szultáni Kegyenc, Riza, pedig ellenségünk.

Ez szintolly *sürgős*, mint fontos. Periculum in mora.[36]

Ezzel kapcsolatban legyen szíves kérem magát gondosan tájékozni, valljon még mindig ragaszkodnak e a Tuilleriák ahoz, hogy Couzát riválisai ellenében pártolják? — Nekem úgy látszik, hogy Couza már teljességgel nem Franczia barát — de ezt csak igen *tapintatosan* kérem említeni, nehogy úgy látszassék, mintha mi ellene intrigálnánk. — Kis idő múlva, meglehet, vádat leszünk kénytelenek ellene emelni — de most még csak tudni akarnám, erősen áll e a Császár kegyében. —

Ámde az *kimondhatlanul*, mondom *kimondhatlanul* fontos volna, ha vagy Place Jassyban utasítást, vagy Couza legalább a Herczegtől levelet kapna — hogy Franczia Ország irányunkban még mindig olly sympathiával viseltetik, mint taval; — s hogy reméli, a Fejedelem fel fogja fogni, hogy érdekei őt a Magyar Nemzet iránti barátságra utalják.

Irtózatos szerencsétlenségeknek venné illy levél vagy utasítás elejét. — Különben azon oldalról nem hogy tehetnénk valamit, de gonosz és kártékony ellenséget találunk a Moldva-Oláh Országi Kormányban. — *Mondja meg ezt a Herczegnek* s kérje, hárítsa el tőllünk e borzasztó csapást. —

Szíves tisztelettel,

barátja
Kossuth.

4.

...[37] mellékes básis fontos lehetett. — Belgrád igen szem alatt lévén, ott igen genirozott volt volna minden lépésünk, de enfin[38] vagy 10 ezer fegyvert arra is lehetett volna bejuttatni az Országba, ha Mihály herczeg az marad, a ki tavaly volt. De nem maradt az. — A mint a dolgok most állanak, a Szerb básis ép úgy el van veszve számunkra, mint a Moldvai.

Felvilágosításul küldöm Ludvigh rapportját :/ /: alatt.

Ennél fogva hazánk geographiai helyzete meggyőzendi a Herczeget, hogy Moldva-Oláh Országot és Szerbiát elvesztvén, már még csak fegyvert sem lehet a Magyar Nemzet kezébe juttatni más felé, mint Horvát Országon át, az Adriai tengerről.

Igen, de egy tekintet a Mappára meggyőzendi a Herczeget, hogy e végett háború, s egy expeditionalis hadsereg kell, melly az Osztrákkal út közben győzelmes csatákat vívhasson, miszerint csak egy szekér tehernyi fegyvert is eljuttathassunk a Drávához.

[36] Késni veszélyes.

[37] A levelet Kossuth még Londonban írta, feltehetően 1861 első három hónapjának egyikében. Erre lehet következtetni többek között a levélnek abból a részéből, ahol az áprilisban összehívandó országgyűlésről beszél.

[38] de végül

Ezeket azért írám le illy részletesen, miszerint megmutassam, hogy ha a Franczia Kormány Magyar Országot nem akarja calculusából egészen kiejteni, valamit kell érte tennie, miszerint a Magyart olly állapotba tegye, hogy ha az Osztrákot Coup d'étatra forciérozza,[39] annak képes is lehessen ellentállani. Pedig annyiban igaza van a Herczegnek, hogy az agitatiót folytatni kellene, s olly dolgokat követelni, miket Austria meg nem adhat, miszerint Austria Coup d'état legyen kénytelen csinálni, mellynek aztán a Magyar ellentáljon.

Ez jó tanács, de csak azon esetre kivihető, ha biztos kilátást nyújthatunk a Nemzetnek, hogy ha ezt teszi, módja lesz a Coup d'étatnak ellentálhatni. — Mert ha erre nincs kilátása, természetes, hogy a Magyar nem csak nem fogja érdekében vélni azt, hogy Coup d'état provocáljon, hanem azt fogja érdekében találni, hogy azt ne provocálja, s nem csak nem fogja túlfeszíteni követeléseit, hanem Deákot fogja követni, s *alkudni fog*, hogy a hajótörésből megmentsen annyit, a mennyit lehet.

Ez a situatio, mellyet óhajtom, hogy jól megértsenek.

— — —

Én köszönettel veszem a Herczeg tanácsát, s magamra vállalom, (de az alább megjegyzendő feltétel alatt) az agitatiónak feltartását, illy értelemben:

a) hogy a Jan. 16 kai decretum ellenében a Vármegyék folytatni fogják az 1848 kai törvényekhez való ragaszkodást — miből vagy az fog következni, hogy az Országgyűlés késni fog, (s így a dolog függőben marad az „evenement"ok[40] számára) vagy épen a Vármegyék dissolutiójához,[41] s katonai erőhöz fog az Osztrák folyamodni.

b) ha pedig az Országgyűlés April 2 kára csakugyan összegyűl, magamra vállalom, hogy az inauguralis diploma[42] feltételei iránt nem lesz meg az egyeség *Május végeig.*

De ezt csak azon feltétel alatt vállalhatom magamra, ha olly karba tétetem, hogy a Nemzetnek biztos kilátásokat nyújthatok, s a forradalmi bizotmánynak a hazában materialiter is segítségére lehetek.

Nevezetesen a következők kivántatnak:

1. Azt már tudják, hogy Martiusra nem lesz háború, s ez leverő hatással van. — Meg kell mondhatnom, hogy általában lesz e háború, és *mikor?*

2. Van e szándokban háború esetére a Magyart felvenni a combinatióba, s olly karba tenni, hogy harczolhasson? (erre legalább is kell fegyverének lenni — fegyvert, mint írám, a mint a dolgok állanak, csak az Adriai tenger felől lehet be vinni, — s erre egy expeditionalis sereg kell.)

[39] államcsínyre erőlteti
[40] események
[41] megszüntetéséhez
[42] koronázási hitlevél

3. Tetleg meg kell nekik mutathatnom, hogy nem vagyunk támasz nélkül, — s ezt *pénz* küldés mutathatja meg legsikeresebben. — Múlt Octóberben nagy ügyel bajjal összecsináltunk s beküldtünk 100 ezer frankot, — s ezen nyomorult 100 ezer frank, (tudván, hogy az magunk szegény erszényéből nem telhetik) nagyobb befolyással volt a Nemzet azótai attitudejére,[43] mint minden szó, ígéret, biztatás, okoskodás.

Ezen 100 ezer frank nevezetesen fegyverfogható erő organisatiójára fordíttatott, s az eredmény az, hogy December végeig mint egy 60 ezer ember volt besorozva.

A pénznek pedig — *ha volna* — alkalmazásai ezek volnának:

a) a megkezdett organisatiót fel kell tartani. — Erre már December végére kértek 100 ezer frankot; — s minden szét mállik, ha ni hamarébb el nem küldhetem. — Mert az organisatió végett dislocált[44] szegény honvéd tiszteket tartani kell, miután nincs módjuk magokéból élni, s ha nem tartjuk őket, el kell állomásaikat hagyniok s kenyér után látniok.

b) a horvát határ őr ezredek közeledését cultiválni kell. — Akár hová forduljanak a dolgok, ez végetlenül fontossá s elhanyagolása olly veszteséggé válhatik; mit a világon semmi ki nem pótolhat.

c) a fegyverkezésnek végetlen nehézségei lévén, utunkban pénzt kellene adni az organisatoroknak, hogy az Országban szerte szét található csöveket, rosz puskákat össze vegyék, s kijavítgattassák — a rejtek helyeken puskaport készítsenek — ólmot vásároljanak stb.

Ezek volnának az otthoni szükségek — de azon kívül magunknak is elkerülhetlen szükségünk van egy kis Cassára, hogy mozoghassunk; különben a gépezet minden kereke megáll. — Egész disponibilis pénz erőnk 300 font Sterling!! — — borzasztó csak meg is gondolni!!

Ha tehát akarják hogy M[agyar] Országon a dolgokat legalább is függőben tartsuk, adjanak egy kis segítséget; — *vagy legalább tanácsolják Cavournak, hogy el ne kedvetlenítsen;* — mert ott, — a háborút nem látván imminensnek[45] a jó urak — hiában kopogtatunk; a felelet mindig az: hogy a Császártól függ minden; az ő helybenhagyása nélkül nem tehetnek semmit.

Még egyet a pénzre nézve. Pesten honvéd tisztekből Committee alakult a szűkölködő honvédek segélyezésére. — A dolog nyilvános, hírlapok útján történt az adakozásrai felszóllítás. — Nem volna a Herczeg hajlandó azon fundushoz contribuálni?[46] — — ha politicai tekintetek miatt nem hajlandó, bizony adhatna nekünk egy kis segítséget, hogy mi tehessük — illy dolgoknak igen nagy hatása lehet.

---

[43] magatartására
[44] hazaküldött
[45] közelinek
[46] hozzájárulni

A Politicai viszonyokat illetőleg, még van egy pár észrevételem. Én nem úgy veszem fel a dolgokat, hogy a Velencze végetti Olasz—Osztrák háborúban Napoleon Császárnak elkerülhetlenül részt kell vennie. — Nézetem az, hogy ha csak Ő maga nem akarja e háborút más kérdésekkel össze kötni; — neki csak annyiban szükség magát e kérdésbe avatnia, hogy a nem interventio elvét feltartsa s e végett nem gondolom, hogy háborúra lesz kényszerítve; csak tudassa, hogy ha más, (péld. a Porosz) Austriát akarná segíteni, ő az Olaszt segítendi, e szava elég lesz a sikerre.

Más részt az egész világ (még Lord Palmerston is) megszokta már a gondolatot, hogy ha Olasz—Osztrák háború lesz, annak Magyarországra ki *kell* terjedni. Igazat szólva, s minden magyar érdekeket félre téve, én nem tudom megfogni, hogyan lehet azt be nem látni, hogy miként Scipio Africába ment Italiát megmenteni, úgy V[iktor] E[manuel] Királynak Magyar Országban kell, s alkalmasint csak ott lehet a Mincio-Adigei quadrilatert bevenni.[47]

Íme tehát egy igen fontos szolgálat, mit a Franczia Kormány ügyünknek tehet, a nélkül, hogy magát legkevésbbé compromittálná: Miért ne szólhatna így az Angolnak: „Felállítók egyetértőleg a nem interventio elvét Olaszhon iránt; én ez elvnek hódolva, még flottámat is vissza hívtam Gaetától. — A Velencze végetti háború ugyan ajournirozva[48] van, de miután látjuk, hogy az Osztrák békés úton nem akar megválni Velenczétől, nem lehet magunkat illusiókban ringatnunk; az a kérdés háborúra fog kerülni, s azt is előre lehet látni, hogy ezen háború igen valószínűleg ki fog terjedni Dalmatiára s onnan M[agyar] Országra — ideje tehát, hogy mi, franczia és angol, tisztába jőjjünk az ez esetben követendő politica iránt. — Én tehát ez esetre is a már elfogadott nem interventionalis elvet proponálom azon egy kikötéssel, hogy a háborúskodó felek Török Országnak a Parisi tractatus által garantirozott integritását ne sértsék."

Végetlen nyereség volna, ha a Párisi Kormány a Londonival illy értekezésbe bocsátkoznék, s én arról confidentialiter értesítve lehetnék, hogy a Császár irányát itt a Parlamentben támogattathassam. — — Nem lehet remény illyesmihez?

Apropos Parlament: Tudósított volt Ön, édes Barátom, hogy az Angol Kormány bele egyezett a Dunai fejedelemségeknek eventualis occupatiójába az orosz által, ha ott a Magyar forradalmi előkészületek tűretnének. — Itt az Angolnak ezen beleegyezését tagadják. — Interpellatiot szándékozom tétetni a Parlamentben, de biztosoknak kell lennünk a dolog iránt, nehogy kudarczot valljunk. — Nem lehetne erről *barátjától* valami részletesebbet megtudnia — a dátumot, és ha lehet, magát a textust — hiszen ha írt illyesmit az angol a franczia-

[47] A Mantua—Peschiera—Verona—Legnago által alkotott híres várnégyszögről van szó: az első kettő a Mincio, az utóbbi kettő az Adige partján. Az osztrákok felsőolaszországi uralmának a bázisa, különösen 1848/49-ben volt nagy a jelentősége.

[48] elhalasztva

nak, másnak is írt; — tehát confidentialiter közölhető Önnel. —

Hosszú levelemet azon kérdéssel végzem: Igaz e, hogy a franczia kormány 700 millio költsönt szándékozik proponálni a kamaráknak? Ez igen érdekes sympthoma volna.

Szíves tisztelettel, nagyrabecsüléssel s hazafiúi rokon érzettel,

barátja,
Kossuth.

5.

...[49] Közben az illy dolgok igen lehangolólag hatnak. — Nem lehet rajta segíteni?

3. Napról napra inkább meggyőződöm, hogy Oláh és Szerb részről kevés a kilátás Keleten. Meg kellene próbálnunk, nem tehetnénk e szert egy kis fegyver depotra,[50] függetlenül amazoktól. — — A Belgrádi várban — Mehemet Ali jó emberünk, a Nagyvezér is. Változván a Szultán, Karacsayt felszóllítám, menjen vissza Stambulba (most itt van a szerencsétlen fegyver szállítási historia miatt, kérték a Törökök, hogy távozzon egy időre.) De mielőtt menne, felszólítám Ricasolit, fogadja el Karacsayt, kaphat tőlle sok felvilágosítást a Keleti ügyekben, s jó lesz, ha ő is értesítve leend a Turini irányról, hogy tudja, meddig lehetend mennie — szólt Ricasolival. Küldöm (vissza küldését kérve) levelét. Látandja abból, mi volna a kívánatos? — Lehetséges-e?

Bizony már ideje volna, hogy Parisból adják valamelly jelét jóakaratuknak iránt unk — — ha van.

4. Fejlenek a dolgok Magyar Országon. — Tudnunk kellene miként gondolkozik a Császár az ezen conjuncturák közti teendőkről. — Neki pedig ismernie kellene Magyar Ország helyzetét — a jognak és törvényességnek barbár lábbal tiporását az adó executiók minden kebel lázító részleteiben. — Alig volna valami hatályosabb őt arról meggyőzni, hogy a dolgok soká így nem maradhatnak, s hogy Magyar és Német között az engesztelés lehetetlen.

Tehát mit javasol? melly irányban kívánná, hogy menjen a mozgalom? s akar e vagy nem és minő esetben kezet nyújtani.

Ideje volna, hogy a sem hideg, sem meleg általánosságoknak vége legyen, — s még ha a tavasz is a terminus praeclusi,[51] segítsen, hogy készülethez láthassunk.

5. Bankó perem elveszett! — borzasztó az az Angol törvény, undorodást szül bizonytalan önkényével. A per költség 2350 font Sterlingembe került. Az összes veszteség 10,350 font! nem appelláltam a Lordokhoz, mert még 4000 fontba került volna, s nincs, aztán minek? el húzták volna 2—3 évig. — Ennek hát vége, de újakat kellene

[49] Kossuth a levéltöredék 5. pontjában közli Nemeskérivel, hogy a bankóper elveszett. Ismeretes, hogy a perben — fellebbezés után —, 1861. június 12-én mondták ki az ítéletet. Ezek szerint a levél az ítéletet követő napokban íródott.

[50] raktárra

[51] legkorábbi határidő

csináltatni. — Itt jelenben hiában koczogtatnék. Még nem eléggé szilárd a Kormány positiója. — Ricasoli képes volna azt mondani, hogy a „Kamarák votuma nélkül" nem adhat. — Nem lehet reményleni, hogy a Császár segítsen rajtunk e részben legalább — vagy pénzzel, vagy intéssel Turinba?

E levelemben sok van, minek szeretném nyomát bírni irataimban. — Ha csinált belőle jegyzeteket, lekötelez, ha szíves lesz vissza küldeni.

Augustus végéig itt maradok.

Igen szíves tisztelettel, nagyrabecsüléssel s őszinte rokonérzettel,

barátja,
Kossuth.

6.

...[52] a ki Lombardiát támadja meg, Savoyt s Nizzát támadja meg. — Verekedjetek, a mint s ahol tetszik, de Lombardiában nem engedem.

Én, a ki tanulmányoztam a helyzetet, itt in loco,[53] minden ágazatában, állítani merem, hogy egy illy biztosítás, melly a Quadrilatért offensiv fontosságától megfosztaná, s degagierozna[54] 80.000 embert, mellynek különben a Minciót kellene őriznie, elég erőssé tenné az Olaszt, hogy velünki *combinatióban* a harczot jövő tavasszal siker kilátással meg kezdhesse, mind a mellett, hogy a brigandage még mindig dühöng, s hogy Garlibaldi magát, s az általa personificált volontaire elemet[55] oktalanul elvesztegette.

Van még más mód is, mellyel a Császár Olaszországot segíthetné, a nélkül, hogy magának a háborúban részt kellene vennie. — Az Olaszok gyenge oldala a flotta, (mi nélkül nem lehet minket 30—40 ezer emberrel a Dalmát partokra átvetniök, s e nélkül nem lehet az Osztrákot le győzniök) —. Miért ne ajándékozhatna, vagy adhatna el, vagy kölcsönözhetne a Császár egy pár vértes s néhány transport hajót Turini barátjának? — Miért ne adhatna egy kis bátorítást az elégületlen Szerbeknek, hogy az újból feleleventett Keleti kérdés az Osztrák figyelmét el foglalja, és erejét megoszlassa?

Az egész dolog a körül forog: akar e vagy nem a Császár egy erős egységes Olasz Országot? ha nem akar, úgy persze hiában okoskodunk, de ha akar, ellenben Romát még most elhagyhatni nem véli, nem hiszem lehetetlennek, hogy okkal móddal meg lehet vele fogatni, mikint érdekében áll az Olaszok figyelmét Rómától Velenczére vonni.

Azt gondolom, most, midőn Thouvenel többé nem Minister, azon intimitás, mellyben Ön az ő irányában áll, többet le olvaszthat a

[52] A levél véleményünk szerint 1862-ben, Turinban kelt.
[53] helyben
[54] elvonna
[55] megszemélyesített önkéntes elemet

reservált[56] tartózkodásból, mint midőn még hivatalban volt; s alkalmat szolgáltathat Önnek kipuhatolni, lehetséges e, hogy az e természetű eszmék a Tuilleriákban magoknak utat törhessenek.

Ez iránt tájékozva lennünk annál inkább életkérdés reánk nézve, minél bizonyosabb, hogy ha még a jövő évről is elkésnék a háború, a mindent külföldről váró, s e várakozásban reménye vesztett Nemzet transactiókba[57] sodortatnék, mellyek — ha csak egy nagy Europai rázkódtatás nem jő közbe — Hazánkat még sok időre az Osztrák markában hagynák.

Köszönettel veendem időnkénti tudósításait.

Őszinte tisztelettel,

igaz barátja
Kossuth.

7.

Magán ügyi[58]

A tábornokságról nem felejtkeztem el. — Meg lesz nem sokára — Ricasolival s Della Roverével illy dolgok nem járták. Ügyekeztem a terrenumot[59] előkészíteni a Királynál. Figyelmeztettem Ön állására, s hogy milly fontos szolgálatokat tehet neki. Úgy látszik nem ismerte Önt. — A mint nevét említém, szegény Kiss Ernővel confundálta[60]. — Enfin azt mondom, meglesz. Hanem járjon kérem egy kissé kezemre. Kövessen el mindent, nekem a Királyt érdekelhető valamelly fontos, s hacsak lehet, jó újságot írni — legalább bizonyost a Császár szándokairól (például az 1. pontbani kérdésemet illetőleg) valami ollyat, a mit a Király még nem tud, előzze meg Nigrát s Vimercatit. — Aztán írja meg azt nekem diplomaticai jelentésképp *francziául* olly formában, hogy a Királynak megmutathassam, vagy inkább neki elküldhessem — mert ez egészen más benyomást tesz, mintha szóval mondom, Kiss arról tudósít, hogy stb. — Közügyileg is jó szolgálatot tesz vele, mert miután a Király confidentiális levelezésre hatalmazott fel, jó volna azt nem csak tanácsadással, hanem valami fontos és kedves tudósítással kezdenem meg.

K.

[56] óvatos tartózkodásból
[57] tárgyalásokba
[58] A levél feltehetően 1862 végéről való, kapcsolódik Kossuthnak 1862. november 6-án kelt leveléhez, melyben szintén szó van arról, hogy Nemeskéri Kiss Miklós, érdemei elismeréséért — olasz tábornoki rendfokozatot kapjon.
[59] a talajt
[60] tévesztette össze.

...[61] itt hazánkra nézve az Óperencziás tengeren túl.

De persze a pénz! s mindig a pénz!

Borzasztó ez a paralysis.[62] Sziklákat emelni szalma szállal.

Pesze a Lengyelek szeretnének Magyarokat, de *most még* remegnek e szótol, „Magyar Zászló', „Magyar Legio". — Megfoghatom. -- Ki akarnak az Osztrák „sympathiából" (!!) annyit facsarni, a mennyit lehet. — S hinné e Ön, a forradalom vezetőinek okuk van attól tartani, hogy ha a mozgalom *már most* kiterjesztetnék Galliciára, ott megint nyesnék a Lengyel nyakat 10 forintért.[63] — Kivált a sok kiszolgált Katona, kinek se földje, se pénze. Ezeket szépen ki akarják húzni Galliciából a szabadság zászlaja alá. — Igazságuk van. — De azt hiszik, hogy ezen s némi fegyverzeten túl nem lesz szükségük menagierozni Austriát, s azért csak 6—8 hétről beszélnek, s minden esetre Martius 15 kéig (sit omen bonum!)[64] ígérnek positiv választ Lengyel Országból kérdésemre. — Rapportban vagyok a *láthatlan* hatalommal. Én respectálni tudom az érdekek tapintatát, de azt is tudom, hogy lehet egyet előmozdítani a nélkül, hogy a másiknak ártanánk. Csak pénzünk volna. — Rettenetes dolog a szegénység paralysise; kivált miután az „Ország bölcsei" conspirálnak, Magyar Országot, — csak a „jog folytonosság" czafrangját adják meg nekik, — minden áron „provinciává" örökíteni.

Mitte sapientem.[65]

Válaszát kérem. A telefragot mindenesetre elvárom.

Szíves üdvözlettel s nagyrabecsüléssel,

barátja,
Kossuth.

Kun József szd.
és
Bőhm Jakab

[61] A levél feltehetően az 1863-as évben kelt. A benne foglaltak az 1863 elején kirobbant lengyel forradalommal kapcsolatosak.

[62] bénultság

[63] „Nyesnék a lengyel nyakakat 10 forintért." Utalás az 1846-i krakkói felkelésre, amikor Bécs a felkelt lengyel nemesség ellen elnyomott galíciai parasztságot lázította fel.

[64] legyen jó előjel!

[65] Egy közismert latin közmondás alapján jelentése az, hogy cselekedjen a címzett a saját okossága szerint a szóbanforgó kérdésekben.

SZEMLE

DR. HORVÁTH MIKLÓS:

A 2. MAGYAR HADSEREG MEGSEMMISÜLÉSE A DONNÁL

Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1958. 366 oldal.

A Zrínyi Katonai Kiadó kiadásában megjelent *dr. Horváth Miklós:* A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál című, vázlatokkal, ábrákkal illusztrált, száz leleplező dokumentumot tartalmazó munkája.

A könyvhöz előszót dr. Münich Ferenc elvtárs írt.

A 2. magyar hadsereg voronyezsi katasztrófája után eltelt másfél évtized óta nem jelent meg olyan minden tudományos igényt kielégítő munka, amely a reakciós volt magyar katonai és politikai vezetők eredeti okmányain keresztül mutatta volna be a sok tízezerre rúgó magyar katona céltalan és esztelen elpusztításának valódi okait és hátterét.

Dr. Horváth Miklós a most megjelent munkájával a magyar hadtörténelemírásnak e megvalósításra váró feladatához járult hozzá.

E nagy figyelmet érdemlő munka tehát hézagpótló feladatot tölt be. Az a száz dokumentum, amelyet a szerző gondos válogató és elemző munkája eredményeként a nyilvánosság elé tár, csak töredéke a második világháború során keletkezett magyar katonai okmányoknak, mégis hitelesen tükrözi a horthysta hadvezetést, s az egész ellenforradalmi rendszer gyökeréig rothadt, népellenes, hazaáruló mivoltát.

A szerző dokumentum-kötete nemcsak a hadtörténészeknek, történészeknek, katonai akadémiák és iskolák pedagógusainak, illetve

hallgatóinak nyújt felbecsülhetetlen segítséget munkájukhoz, hanem hadseregünk tagjain kívül azoknak is értékes olvasmány, akik az elmúlt 15 év alatt kezdték elfelejteni az ellenforradalmi korszak népellenes bűneit.

*

A szerző bevezető tanulmányának első részében 1942. január 20-án Magyarországra érkező Keitel Vilmos vezértábornagy, a német véderő főparancsnokság vezetője által vezetett küldöttség, valamint a Horthy-Magyarország legfelsőbb katonai vezetők között lefolyt tárgyalást elemzi.

Keitelt Faragó Gábor vezérőrnagy, a „Honvédelmi Minisztérium Elnökségé"-nek vezetője fogadta a hegyeshalmi határállomáson, kifejezve Horthy, a magyar kormány és a hadsereg örömét, hogy magyar földön üdvözölhetik a führer képviselőjét, az „új Európáért", a bolsevizmus ellen harcoló német hadsereg főparancsnokságának vezetőjét. Keitel néhány szavas üdvözlő válaszában kifejezte abbeli reményét, hogy magyarországi tartózkodása eredményes lesz a német—magyar katonai együttműködésre nézve; majd Budapest felé tartva, Keitel kifejezte Faragó és kíséretének, hogy a szovjet hadsereg az eddig elszenvedett vereségei ellenére a bolsevik hatalom nem rendült meg. „A bolsevizmus — idézi a szerző v. Faragó Gábor vezérőrnagy vallomásából — bukásával számolni nem lehet, mert egyrészt a kommunista világnézet oly mély gyökeret vert a Szovjetunió népei között, hogy azok ma jobban összeforrnak, mint a régi Oroszországban, másrészt a vörös hadsereg ellenállóképessége még nem tört meg véglegesen. Az azonban tény, hogy nagyobb szabású vállalkozások végrehajtására máris képtelen. Végeredményben tehát megállapítható, hogy a bolsevizmust, mint politikai tényezőt, csak akkor lehetne teljesen kiküszöbölni, ha a vörös hadsereg megsemmisítésén kívül a Szovjetunió egész területe katonai megszállás alá kerülne. Ezzel a lehetőséggel az év folyamán számolunk a nyári támadásunk következményeképpen . . .

Természetesen ezekben a hadműveletekben még jobban kifejezésre fog jutni a német—magyar szövetség, hisz az Önök államvezetése már 1919-ben, Szegeden céljául tűzte ki a bolsevizmus elleni harcot!" (9. old.)

Faragóék e fejtegetéssel egyetértettek. Azt azonban nem tudhatták meg, hogy Keitel katona-politikai eszmefuttatása mögött milyen gyakorlati német katonai igények vannak. E kérdésről Hitler főmegbízottja 21-én este Bartha Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter és vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök jelenlétében folytatott tárgyaláson beszélt, helyesebben mondva jelentette be a gyakorlati német katonai igényeket.

Keitel a tárgyalás színhelyén, a honvédelmi miniszter hivatali helyiségében ismételten kijelentette, hogy az 1941-es év nem hozta meg a gyors döntést a keleti fronton, ezért szükséges, hogy az idei nyári támadással ezt kierőszakolják. Ezután Keitel helyzet-tájékoztatót tartott a Szovjetunió erejét illetően — persze a valóságos helyzetet meg sem közelítve —, majd föltálalta Hitler kívánságát, mely szerint Magyar-

ország 1942 nyarán 15 harcos és 8 megszálló hadosztállyal vegyen részt a keleti front hadműveleteiben. Ez a szám a totális mozgósítással felállítható horthysta hadsereget jelentette, ennek ellenére sem Bartha Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter, sem vezérkari főnöke, Szombathelyi Ferenc vezérezredes nem tett semmi ellenvetést, csupán azt kívánták, hogy a korszerűtlen magyar hadsereget úgy szereljék fel, mint a német csapatokat, különösen nehézfegyverzettel. Keitel e jogos kívánságra azt felelte, hogy a magyar hadsereg felszerelése megfelelő, mivel az orosz hadsereg felszerelése és fegyverzete is gyenge. Becker vezérőrnagy — Keitel helyettese — nagylelkűen megjegyezte, hogy mindent „megtesznek, amit lehet — ugyanakkor hozzátette —, de kívánalmakat nem lehet előterjeszteni és nem lehet dirigálni". (15. old.) Erre Keitel megemlítette: a bécsi döntéseket nem azért hozták, hogy a magyar kormány követelésekkel és feltételekkel álljon elő, de a német kormány nevében ígéretet tett, hogy a magyar csapatok *lehetőleg* olyan felszerelést kapnak, mint saját csapataik — és hozzátette —, a felszerelést Oroszországban adják át. (!)

A német és a magyar katonai parancsnokságok együttműködése kérdésében is egyoldalú megegyezés jött létre, melynek súlyos következményei voltak: a magyar katonák tízezreit küldték a halálba a „fegyverbarátok".

A magyar kormány és a katonai vezetés, élén a kormányzóval, elfogadta a német követeléseket. Jellemző, hogy az úgynevezett tárgyalásról nem készítettek okmányilag megállapodást, hanem csak feljegyzés formájában rögzítették a német követeléseket és a magyar kötelezettségeket, amit alá sem írtak. A németek az egész kérdést úgy tekintették, mint egy olyan államnak kiadott utasítás feljegyzését, amelynek „függetlensége" tőlük függ.

A tárgyalások után a magyar katonai vezetés haladéktalanul megkezdte a kilenc hadosztályból és egy páncélos hadosztályból álló hadsereg szervezését, amelyet 2. magyar hadsereg néven küldtek ki a hadműveleti területre. Horthy a 2. hadsereg parancsnokává Jány Gusztáv vezérezredest nevezte ki.

*

A bevezető tanulmány következő részében a 2. magyar hadsereg szervezéséről, fegyverzetéről, felszereléséről és a személyi állomány ellátásáról olvashatunk.

A 2. magyar hadsereget három hadtestből, egy páncélos hadosztályból és egy ezred erejű vegyes repülő csoportból szervezték meg. A III. hadtsthez: 9., 6., 20.; IV. hadtesthez: 7., 13., 10.; a VII. hadtesthez: 12., 19., 20. hadosztályok tartoztak, hadosztályonként két-két ezreddel, ezért is nevezték el „könnyű hadosztályoknak".

A gyalogezred közvetleneknél 8 géppuska, 6 páncéltörő ágyú, 1 tábori tüzérüteg — négy darab 80 mm-es tábori löveggel —, egy lovas szakasz, egy kerékpáros szakasz — az utóbbi kettőnél 3—3 golyószóró. Egy zászlóaljnál — ezredenként három zászlóalj — 12 géppuska,

4 aknavető és 4 páncéltörő ágyú, a puskás századoknál 12 golyószóró, 2 nehézpuska és 2 gránátvető volt.

A gyalogezred létszáma — vonatával együtt — megközelítette a 4000 főt.

A páncélos hadosztálynál 1 harckocsi ezredet, 1 gépkocsizó lövészezredet, 2 gránátvető tüzérosztályt, 1 felderítő és 1 páncélos gépágyús zászlóaljat, légvédelmi tüzérosztályt, önálló páncélvadász századot és 1 gépkocsizó utász századot, páncélos híradó zászlóaljat, valamint vegyi harcszakaszt és gépkocsizó dandár forgalomszabályozó századot szerveztek.

A lovas és a kerékpáros szakaszt a Szovjetunió ellen az 1941 júniusában megindított támadás első szakaszában részt vett magyar gyorshadtest tapasztalatai alapján, gyorstartalékként rendszeresítették a gyalogezredek közvetleneinél.

A 2. magyar hadsereg műszaki felszerelése egészen kezdetleges volt. Az állások kiépítésére, műszaki biztosítására az anyagot a német főszállásmesteri törzstől kellett volna kapni, *de soha nem kapták meg.* Egyébként a hadosztályokhoz nem szerveztek műszaki zászlóaljakat.

A hadsereg vonatszolgálata volt a legkorszerűtlenebb. Általában 100—200 km-re levő vasútállomásokról kellett szállítani az utánpótlást a hadosztályokhoz. A gépjárművek kevés száma, az üzemanyag állandó hiánya, valamint az esőzésektől tönkrement utak miatt az utánszállítás teljes csődbe jutott. Előfordult, hogy a harcokhoz nem volt lőszer, az élelmezés rossz és rendszertelen volt, és soha semmi a kellő időben a csapatokhoz nem jutott el. A lovak hiányos táplálkozás miatt leromlottak, nagy részük teljesen használhatatlanná vált.

A 2. magyar hadsereghez behívott katonák zömében napszámosok, nincstelen parasztok voltak. A hadsereg katonáinak 20 százaléka nemzetiségekből tevődött össze, akiknek a magyar katonatömegekkel együtt idegen volt a szovjetellenes háború.

Az egész hadsereg fegyverzete, felszerelése — amit a szerző nagy körültekintéssel és precizitással vizsgál, összehasonlítva azokat a szovjet hadsereg fegyverzetével és felszerelésével stb. —, a hadsereg kiképzési foka nem felelt meg a korszerű háborúnak, különösen áll ez a vezetésre — föntről lefelé — és a katonák begyakorlottságára.

A bevezető tanulmány harmadik részében a 2. magyar hadsereg hadműveleti területre való kiszállításának körülményeit, valamint a németek 1942. évi déli támadási tervét, és az 1942. júniusi voronyezsi előretörés tervét ismerhetjük meg. A két tervről a szerző szemléltető vázlatot is ad.

A mintegy 200 ezer főt számláló 2. magyar hadsereg első lépcsője 1942. április 11-én indult el a frontra, megérkezés után Kurksztól 60 kilométerre fekvő német téli védőállásba került. Az első lépcsővel érkezett ki a 2. hadsereg parancsnoksága is, ennek ellenére a hadsereg alkalmazására a német véderő főparancsnokság nem adott felvilágosítást, csak a 2. és a 3. lépcső kiérkezése — 1942. július 27. — után.

Hitler maga közölte először Jány hadseregparancsnokkal, hogy a hadsereget báró Werch vezérezredes hadseregcsoportjának rendelték alá.

Az 1942. évre tervezett német támadás, amely a szovjeteket a kaukázusi olajforrásoktól akarta elvágni — a támadásban a 3. magyar hadtest három hadosztálya is részt vett —, 1942. június 28-án hajnali fél 3-kor indult meg. A szovjet hadvezetőség azonban keresztülhúzta a németek tervét: aktív ellenállással, súlyos vereséget okozva, megakadályozta a szovjet hadseregcsoport bekerítését. A magyar 9. hadosztály 20 százalékos veszteséget szenvedett.

A német csapatok július 6-án, a III. magyar hadtest alakulatai pedig 10-én érték el a Dont, ahol a 2. magyar hadsereg számára új hadműveleti időszak kezdődött: a közel fél évig tartó védelem a Donnál. (1942. VII. 10-től 1943. I. 12-ig.)

A német támadásban részt vett III. hadtest harcai élesen rámutattak az egész 2. magyar hadsereg korszerűtlenségére, aminek következménye csakis a súlyos vérveszteség lehetett. A védőállásokba a hadsereg egyrészt leharcolva, másrészt a felvonulásban agyonhajszolva érkeztek meg, s váltották fel a német csapatokat. Ebben az állapotban nemcsak szünet nélkül kellett építeni állásait, hanem részt kellett vennie az augusztus—szeptemberi „hídfőcsatákban" is.

*

A következőkben a szerző az urivi hídfő elleni támadásokkal foglalkozik, figyelmet érdemlő részletességgel és minden irányban kiterjedő pontossággal.

A Don magyar védelmi szakaszán három hídfő: Uriv, Korotojak és Scsucsje képezte a fél évig tartó védelem harcainak magvát.

Az első támadást 1942. július 27-én indította meg a német és a magyar hadvezetőség az urivi szovjet hídfő ellen. Az 1. magyar páncélos hadosztályt menetből vetették be a 9. és a 7. hadosztállyal együtt. Az urivi mocsaras részig — súlyos veszteség árán — el is jutottak, de a szovjet ellentámadás megakadályozta a hídfő elfoglalását. A második támadás augusztus 10-én volt, a támadásban a 20. és az 1. páncélos hadosztályok vettek részt. Ez a kísérlet is kudarcba fulladt. A sikertelen támadásba hajszolt katonák nagy árat fizettek. A 20. hadosztály vesztesége egy nap alatt ezernégyszáz halott volt. Akadt olyan zászlóalj, ahol mind a négy századparancsnok megsebesült vagy elesett, és volt olyan század, amelynek sem század-, sem szakaszparancsnoka nem maradt.

A magyar és a német vezetés egy hónap múlva (szeptember 9-én) hatalmas erőfölénnyel harmadszor is megpróbálta felszámolni az urivi hídfőt. A hadműveletet Langermann német páncélos tábornok tervezte és vezette. A támadáshoz Langermann megkapta az 1. páncélos, a 7., 12. és a 20. könnyű hadosztályokat, valamint a 168. német hadosztályt. A támadást hajnali négy órakor kezdték hatalmas tüzérségi tűzzel. Elkeseredett harc alakult ki a hídfőért.

A támadás harmadik napján a német—magyar túlerőnek sikerült elfoglalni Uriv községet. A német hadtestparancsnokság a támadások irányát a következő napokban állandóan változtatta, azonban ez sem vezetett eredményre.

Szeptember 15-én reggel hat óra 32 perckor a szovjet csapatok megindították támadásukat Sztorozsevoje felé. Ez a támadás végleg meghiúsította az urivi hídfő felszámolására irányuló törekvéseket. A német—magyar csapatokat visszarendelték: a tíz kilométer mélységű szovjet urivi hídfő megmaradt. A magyar egységek elkezdték a tartós védelemre való berendezkedést.

A „hídfőcsaktákban" a 7., 9., 12., 13., 20. és az 1. páncélos hadosztályok 1942 októberéig 30 ezer főt vesztettek halottakban és sebesültekben, súlyos volt az anyagi veszteség is. A 20. hadosztály lövegállományának közel 40 százaléka ment tönkre. A harcok során elesett Langermann német páncélos tábornok és első parancsőrtisztje, Nagy Géza ezredes, a 20. hadosztály parancsnoka és Mike József ezredes, a 14. ezred parancsnoka is.

*

A bevezető tanulmány utolsó és egyben legkiemelkedőbb része a szovjet hadsereg ellentámadásával és a 2. magyar hadsereg Don melletti megsemmisülésével foglalkozik. A szerző kitűnően megtervezett vázlatokkal is elősegíti az események követését és megértését.

A magyar csapatok váltás nélkül teljesítették az egyre nehezebbé és terhesebbé vált szolgálatot. Az áttekinthető terepen tartós védelmet végrehajtani, összefüggő futóárok-rendszer és lakható, fűthető fedezékek nélkül — 30—40 fokos hidegben — elképzelhetetlen. És a túlhajszolt katonák ezt tették. Amellett, hogy élelmezésük nem volt kielégítő, a csapatok meleg ruhával, lábbelivel egyáltalán nem voltak ellátva. A nyári ruházatuk is elkopott. Ilyen körülmények között a leharcolt 2. magyar hadsereget a Don-védelem első vonalában tartani, eleve egyenlő volt a tudatos feláldozással.

A keleti fronton az általános katonai helyzetet 1942 novemberétől a szovjet Délnyugati Frontparancsnokság csapatainak általános ellentámadása jellemezte. Áttörték a román arcvonalat, körülzárták a sztálingrádi német erőket és gyors ütemben üldözték a nyugat felé visszavonuló, széttördelt német, román hadseregrészeket. A Don-kanyarban bekövetkezett szovjet áttörés déliről északra haladva egymásután tördelte le a Don-védelem pilléreit és csakhamar elérte a 2. magyar hadsereggel szomszédos 8. olasz hadsereget. Az áttörés itt is bekövetkezett és 1942. december végére a 2. magyar hadseregtől délre levő egész német arcvonal felborult.

A szovjet ellentámadás délnyugati irányba haladt, hogy a kaukázusi erőket elvágja. Így a Don felső folyásánál a szovjet csapatok sem a magyar, sem Voronyezsnél és attól északra álló 2. német hadsereggel szemben ezalatt támadólagosan nem lépett fel, de a támadás elő-

készítésére mindent megtett, ezt azonban sem a német, sem a magyar hadseregparancsnokságok nem vették észre.

A magyar parancsnokság csak az urivi hídfőtől várt helyi jellegű támadást. A hídfővel szembeni védőszakaszt meg is erősítették 16 zászlóaljnyi erővel.

A 2. magyar hadsereget ilyen körülmények között — 1943. január 12-én, 9 óra 45 perckor — érte a szovjet hadsereg támadása — Urivból a 7. hadosztály arcvonala ellen —, mely szerves része volt a doni német frontvonal felszámolására indított hadműveleteknek.

A szovjet támadás teljesen váratlanul érte a magyar és a német katonai vezetést. A háromnegyed órás tüzérségi előkészítés utáni gyalogos és harckocsitámadás két órán belül elfoglalta a 4. gyalogezred védőállását, tartalékállását és tüzérségi állását, közben megindult a támadás a 20. hadosztály arcvonala ellen is.

A szovjet csapatok támadása 13 óra 20 percig Gyerica község térségéig felszámolta a védelmi állásokat. Az éj folyamán a 20. hadosztály déli szárnya is szabaddá vált és ez lehetővé tette az átkarolás megindítását a délelőtt folyamán állásából kivetett 429. német ezred ellen.

A magyar hadseregparancsnokság január 13-án ellentámadást tervezett az eredeti állások visszaszerzésére. Az ellentámadáshoz megkapta a német fővezérség által a don—volgai frontszakaszon 1943. január 1-én utolsó tartalékként létrehozott Cramer-hadtesttől a 700. német páncélos csoportot.

A hajnali 5 órakor megindult ellentámadást a szovjet csapatok, a gyalogság és a harckocsik ragyogó együttműködésével, elsöpörték. A 700. német páncélos csoport 60 harckocsijából 4 maradt meg. Az ellentámadás szétverésével a 429. német ezredet teljesen bezárták és megkezdték a támadást a 13. hadosztály balszárnya ellen is.

Január 14-én 6 óra 30 perckor a szovjet csapatok megkezdték a támadást a scsucsjei hídfőből is. A 12. hadosztály védelme a délelőtt folyamán már teljesen felborult, estére a 19. hadosztály szabadon maradt északi szárnya is harcérintkezésbe került a szovjet csapatokkal. Ezzel megkezdődött a magyar hadsereg déli részének a feldarabolása és a 19., 23. hadosztályok átkarolása is.

A szovjet hadsereg támadásának első szakasza tehát nemcsak áttörte a magyar arcvonalat, hanem azt hadműveleti átkarolássá fejlesztette. Megsemmisült a 7. hadosztály. A 20. és a 12. hadosztályokat úgy szétverték, hogy ezeket többé nem lehetett harcképes erővé összeszedni.

A szovjet hadseregnek a 2. magyar hadsereg elleni támadása január 15-én lépett a második szakaszába.

A szovjet hadműveletek célkitűzése: a Don felső folyásának, nyugati partját teljesen felszabadítani, felszakítani a „B" hadseregcsoport egész frontszakaszát. E célkitűzést a szovjet hadsereg két heti szívós harc után elérte és megkezdte hadműveleteit a Harkov—Kurszk térség felszabadítására.

Ezekben a hadműveletekben a 2. magyar hadsereg, mint hadsereg, már nem vett részt, mert a szovjet csapatok szétverték.

A 2. magyar hadsereg közel egyéves frontszolgálat után megsemmisült. Vesztesége emberben (halottak, súlyos sebesültek, megfagyottak, foglyok) 147 971 fő. A hadsereg anyagi felszerelésének 80 százaléka elpusztult.

A vert had töredékeit később hazaszállították. Vitéz Jány Gusztáv vezérezredest, a 2. magyar hadsereg elpusztításáért kitüntették a német vaskereszt lovagkeresztjével.

„A Horthy-fasizmus — írja a szerző tanulmányának befejező soraiban — egy hadsereg pusztulása után tovább készült a szovjetellenes háború folytatására, hogy egy nemzet pusztuljon el.

Nem rajtuk múlott, hogy gyilkos szándékuk nem járt eredménnyel!"

*

A szerző munkájának értékes dokumentumait három részben közli.

Az I. rész 1942 áprilisától 1942. december 31. közötti események válogatott dokumentumait tartalmazza. Így többek között e fejezetben találjuk a m. kir. honvédvezérkar főnökének bizalmas parancsát 1942 áprilisában a keleti frontra induló 2. hadsereg kiképzési és anyagi felszereléséről, továbbá összefoglaló jelentéseket egyes hadosztályok történetéről, helyzetjelentéseket a hadműveleti területről, eredeti táviratok és más okmányok fakszimiléit és telefonbeszélgetések szövegeit, a veszteségekről készült kimutatásokat és hadműveleti parancsokat, összesen 24 dokumentumot.

A II. részben 1943. január 1—március 10-e között keletkezett okmányokat találunk. Mégpedig: a 2. magyar hadsereg hadműveleti, harctudósítási naplóját 1943. január 1-től 24-ig, összefoglaló helyzetképet a hadsereg anyagi állapotáról 1943. január 12-től január 30-ig, parancsokat a szökött katonák összeszedésére, felkoncolási parancsokat a fegyverek elhagyása, illetve eladása miatt, valamint hadtest, hadosztály, ezred, zászlóalj haditudósításokat, összesen 64 okmányt.

A III. részben — többek között — a magyar hadsereg doni vereségének okairól, a szovjet hadsereg katonai-erkölcsi értékeléséről találunk iratokat.

A dokumentum-kötetet esménynaptár és névmutató egészíti még ki.

Molnár Pál őrnagy

TÓTH GYULA:

BALOGH ÁDÁM KURUC BRIGADÉROS

Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1958. 317 old.

A Zrínyi Katonai Kiadó kiadásában megjelent *Tóth Gyula:* Balogh Ádám kuruc brigadéros című, vázlatokkal és képekkel illusztrált kiadványa.

Béri Balogh Ádámról, a Rákóczi-szabadságharc hazáját, népét szerető, bátor katonájáról nem egy mű látott már napvilágot, de ezek egyike sem tekinthető tudományos feldolgozásnak, mivel a munkák szerzőinek egy része tudatosan meghamisítva, mások pedig — a felhasznált forrásokból tévesen levont következtetésekből, a kor nem kellő ismeretéből fakadóan — hűségtől eltérően tárták az olvasók elé a Rákóczi-szabadságharc történetét, s Béri Balogh Ádám életét.

Tóth Gyula fiatal hadtörténész — a kuruc kort behatóan tanulmányozva, tetemes levéltári és könyvészeti források felhasználása alapján — a történelmi hűségnek megfelelően mutatja be Béri Balogh Ádám kuruc brigadéros harcos, hősi életútját.

A szerző tudományos feldolgozása nemcsak a hadtörténészek, történészek és a történelmet oktató pedagógusok számára jelent értékes munkát, hanem haladó hagyományainkat, hős elődeink élettörténetét szerető dolgozó népünk számára is értékes olvasmány.

A szerző könyvének bevezető soraival Vas megyébe, Kemenesalja erdőségeihez, a vasi Völgység és Hegyhát megkapóan szép tájaihoz viszi el az olvasót. Itt telepedett le a 16. század derekán a Baloghok

ismeretlen őse. A késői utód, a Rákóczi-szabadságharc legendáshírű brigadérosa itt, a Vas megyei néptől tanulta meg népe és hazája szeretetét, amelyekhez élete végéig hű maradt.

A Balogh-családban nemzedékről nemzedékre öröklődött a katonai hagyomány. Az első ismert ősük, Balogh Péter, a Keszthely feletti Kapornak, majd Tata várkapitányaként szolgálta hűen és hősiesen Magyarország függetlenségének ügyét. Balogh Péter kardját unokája, István kötötte fel ismét, aki Zrínyi Miklós udvarában töltötte apródként ifjúkori éveit. Fia, Balogh Ádám Zrínyi útját járta, mikor ifjúságában az egyik hódító, a török kiűzéséért harcolt, férfikorában pedig erejét a másik hódító, a császáriak legyőzésére fordította.

A könyv első fejezetének részei a Dunántúl végváraiba vezetik el az olvasót. A szerző — a fejezet szűkreszabott keretének ellenére is — világosan és maradandóan emlékezetünkbe tudja vésni a végvárak állapotát, a várak védőinek, a hős végvári vitézeknek szomorú életét, akik annak ellenére, hogy a bécsi udvar alig, vagy semmit nem törődik ellátásukkal, esküjükhöz hűek maradnak. A török meg-megismétlődő támadásaival szemben a Habsburgok ellenséges magatartása és a magyar birtokos osztály közömbössége közepette csak a végvárak népi katonasága állta a kemény próbát, védte meg a mögöttes területek és a körzetébe tartozó falvak lakosságát a török igától. A magyar középnemesség általában távolmaradt a haza fegyveres szolgálatától, egyes tagjai pedig meggazdagodásra használták fel katonai megbízatásukat és csak a legjobbjai forrtak össze a parancsnokságuk alá rendelt katonákkal és környékbeliekkel.

Balogh Ádámot is ott találjuk a végvári vitézek között. A csobánci katonaidejéről, parancsnoki tevékenységéről eddig még nem kerültek elő adatok, de minden jel arra mutat, hogy az itt szerzett tapasztalatai, a végvári harcok és küzdelmek napjai alapvetően befolyásolták jellemének, a népről, a hazáról kifejlődő nézeteinek alakulását.

A mű következő fejezete Balogh Ádám Fadd-i csere-birtokával, Vas megyei hivatalnoki éveivel, Dunántúl és népének életkörülményeivel foglalkozik.

Balogh István hagyatékát 1685-ben gyermekei felosztották. A Zala és Vas megyei jószágok jórészt Balogh Ádámnak jutottak, a Tolna megyei Fadd, Mess és Hencse birtokot testvére, Judit kapta. A felosztást követő tizedik évben a megegyezést felbontották és Balogh Ádám birtokait elcserélte Faddért. Az új birtokos mindent megtett, hogy a „felszabadító" háborúk alatt tönkrement, elnéptelenedett Faddot újra virágzóvá tegye, de Balogh Ádám minden próbálkozása eredménytelen maradt. Az alig két éve betelepült lakosok ugyanis semmiféle földesúri szolgáltatást nem teljesítettek. Ezeket a jobbágyokat Tolnából költöztette ide, ahonnan a katolikus földesurak űzték ki őket.

Hiába kínált tehát nagy lehetőséget az évtizedek óta parlagon álló föld, a töröktől visszafoglalt területre költöző középnemes meg-

oldhatatlan problémák elé került. Balogh Ádám továbbra is céljának tekintette tolnai birtokának növelését, célját azonban egyelőre nem tudta megvalósítani.

A sikertelen Fadd-i próbálkozás után Balogh Ádám visszatért Vas megyébe és tevékenyen bekapcsolódott a megyei életbe.

Balogh Ádám közhivatalt már 1696-ban, tehát csobánci vajdasága egyidőben viselt. 1700. május 14-én Szombathelyen tartott megyei közgyűlés a szolgabírói tisztségre ismét alkalmasnak találta. Balogh Ádám szolgabírói tevékenységét csupán néhány adat őrizte meg, mégis — a szolgabírók általában ismert feladataiból — következtetni lehet egész tevékenységére, hiszen a szolgabírói járásának legfőbb gazdája volt, szeme előtt játszódott le a megye valamennyi polgárának élete.

E fejezet további részében a szerző közigazgatási kérdésekkel, a Habsburg-ház elnyomó és kizsákmányoló politikájával, a nemességnek a Habsburg-házhoz, egymáshoz, illetve a jobbágysághoz való viszonyával foglalkozik. Dunántúl elnyomott és végsőkig kizsákmányolt néptömegeinek életkörülményeit leíró sorok azt bizonyítják, hogy a szerző különösen mélyen foglalkozott annak a néprétegnek életével, akik a jobb jövő reményében fegyvert ragadtak elnyomóik ellen.

A néptömegek sanyarú és kétségbeejtő sorsa életreszóló nyomot hagyott Balogh Ádámban is. Népszeretetének és néphez való hűségének később annyiszor megnyilatkozó jelenségei bizonyítják, hogy nyitott szemmel járta be Vas megyét és a Dunántúl területét. A szolgabírói évek komoly tanulságát rövid idő múltán a szabadságért fegyvert fogott nép élén gazdagon gyümölcsöztette.

1703 nyarán új fejezet kezdődött népünk történetében. A Lengyelországban bujdosó Rákóczi hazatért Magyarországra és lelkes kuruc seregével megindult, hogy visszaszerezze a hódítók gyalázta magyar földet, kiűzze népünk régtől gyűlölt ellenségét. 1703. év végéig nehéz, de győzelmes harcok sorozatát vívta meg a fegyvert fogott tiszaháti, tiszántúli, felsőmagyarországi kurucság. A néhányszáz fegyvertelen, rongyos és rosszul táplált tiszaháti parasztfelkelő mögött ekkor már hatalmas népi hadsereg sorakozott fel, a győzelmek éve számtalan katonai tapasztalataival, politikai és gazdasági eredményeivel. Rákóczi helyes politikája megteremtette a népi-nemzeti összefogás alapját, a szabadságharc bázisa kiszélesedett, az először húzódozó, ingadozó és ellenségesen viselkedő nemesség zöme is megtalálta helyét a kurucok oldalán.

A szívós, lelkes kurucok harca nyomán felszabadult a Tiszahát, a Tiszántúl, Erdély egy része, a Duna—Tisza-köze, Felső-Magyarország és a kuruc hadsereg csapásai már a nyugati határszéleket is áttörték.

A szabadságharc szempontjából Dunántúl földrajzi fekvése kedvezőtlen volt, ezt tudta a császári hadvezetés is, ezért az átkelésre legalkalmasabb helyeket erős császári őrségek tartották megszállva (Győr, Esztergom, Buda, Dunaföldvár). A földrajzi tényezők tehát gátolták a Dunántúl felszabadítását, nagyobb erőt kellett a kurucok-

nak összpontosítaniuk a folyóátkelés kierőszakolására. A császári hadvezetés azonban azt is tudta, hogy a földrajzi tényezők csak hátráltatják a szabadságharc országos kiterjedését, de meg nem akadályozzák, ezért más eszközt is kerestek a Dunántúl Rákóczit váró hangulatának megszüntetésére. Céljuk elérésére meghirdették a nemesi felkelést és igénybevették a főurak, főpapok „meggyőző" érvelését. Azonban minden hiába volt.

A tiszántúli és felvidéki hadjárat sikereinek híre már eljutott a legeldugottabb dunántúli falucskába is, a kuruc-várás feszültsége töltötte be az embereket. A gyűlölt bécsi udvar számítása a Dunántúl népének haza- és szabadságszeretetén megbukott.

A kuruc győzelmek lendítőlag hatottak a dunántúli mozgalomra is, ennek volt eredménye a nemesek pápai tanácskozása, melynek eredményeként mintegy 60 főből álló küldöttség útbaindítását határozták el. Ezt a lépést Rákóczinak a népi összefogás megteremtésére irányuló helyes politikája eredményezte.

A Pápán gyülekező középnemesek között ott találjuk Balogh Ádámot is, mint ezeres kapitány.

A szerző művének harmadik fejezete további részében a Rákóczi-szabadságharc 1703—1704 dunántúli hadműveleteivel foglalkozik. Az olvasók a közölt vázlat alapján lépésről lépésre figyelemmel kísérhetik a hadműveletek mozzanatait, Károlyi Sándor fejvesztett menekülését, melynek következtében a császári hadaknak szolgáltatta ki a népet. Károlyi az elmúlt hónapok során nemhogy kihasználta, de tönkretette a dunántúli népmozgalmat, oktalan menekülésével kivette a hadakozók kezéből a szervezettségben rejlő erőt és ismét bujdosásra kényszerítette őket. Nemcsak a tervezett ausztriai előnyomulás jutott kátyuba, de a Dunántúl elvesztésével az ellenség ismét közelebb került a felsőmagyarországi bázishoz, felvonulási területéül tudta újra felhasználni ezt az országrészt. E fejezetben megismerjük Balogh Ádám botladozását, ingadozását is, de aki végülis megtalálja helyét a bujdosók soraiban és velük, értük küzdött élete utolsó pillanatáig.

Károlyi veresége megzavarta ugyan Rákóczit politikai és katonai terveinek végrehajtásában, de továbbra is rendületlenül bízott célkitűzései megvalósulásában. Ezért nem mondott le a Dunántúl felszabadításáról, az újabb hadjáratban elsősorban a Dunántúl népére akart támaszkodni.

Rákóczi 1704. április 17-én elindult Egerből a Duna felé. Már útközben kibocsátotta felkelésre buzdító pátenseit, melyekben felszólította Dunántúl lakóit: fogjanak újra fegyvert!

1704. május elején megindult a második dunántúli hadjárat. Forgách Simon, a nemrég Rákóczihoz csatlakozott tábornok vezetésével mintegy 4000 főnyi kuruc sereg kelt át a Dunántúlra. Forgách csapatait kitörő lelkesedéssel fogadta Dunántúl népe. A Habsburgok gyűlölete még azokat is lángralobbantotta, akik az első hadjárat alkalmával közömbösek maradtak. A császári hadak embertelen kegyetlensége leleplezte az

ellenség igazi arculatát és hevesebb ellenállásra ösztönözte a Dunántúl népét. „Felháborodással olvashatjuk — írja a szerző — egykori levelekben, hogy a császáriak a gyermekeket elevenen elégették és anyjukkal falatták fel a szerencsétlen porontyokat. Másutt a jobbágyok száját, torkát lőporral tömködték tele, majd meggyújtották, hogy a hasán vetette ki magát a por lángja."

A szerző a továbbiakban a Koroncónál elszenvedett vereségéről, a hadjárat további alakulásáról és Balogh Ádám bujdosók élén kifejtett tevékenységéről ír figyelmet érdemlő részletességgel.

Károlyi Sándor csapatainak egy részét átmentette a Dunán, de szervezettségüket nem tudta megőrizni, jórészük kóborló lett, nyakába vette az Alföld járhatatlan utait és hazatért tiszamenti, vagy tiszántúli otthonába. A dunántúli csapatok nem követték Károlyit, nem akarták otthagyni a szerencsétlenségében úgyis magára maradt földet. A kóborló kurucok csapatokba verődtek és önálló akciót indítottak a betolakodó ellen.

Balogh Ádám is szülőföldjén maradt. A császári hadak, tábornokai hajtóvadászatot indítottak a kóborló kurucok ellen. Heister „keményen megparancsolta, hogy azon Balogh Ádámot társaival együtt mindenütt fölkeresni és eltörölni így legyenek, vele semmi communicatiot (érintkezést) ne folytassanak, élést ne vigyenek, szállást ne adjanak, sőt hollétét gr. Pálffy János horvát bánnak azonnal megjelentsék kemény büntetés alatt".

A bujdosó mozgalmat azonban semmiféle fenyegetés nem tudta megtörni. 1705 tavaszától őszéig olyan méretű kurucmozgalom bontakozott ki a Dunántúlon, amely nemcsak a császári csapatok létét tette bizonytalanná, de megakadályozta a Habsburgok állami és katonai szervezett együttműködését is. A bujdosók ellen tekintélyes létszámú erőket mozgósítottak, de ezek kevés eredménnyel dicsekedhettek.

A szerző, könyvének V. fejezetében e mozgalom fejlődéséről, hatásáról, a kurucok dunántúli stratégiájáról, Balogh Ádám Földvár körüli tényked éséről ír. E fejezetben olvashatunk a kuruc lovasságról, a solti sánc hős védőiről és portyázásokról is. Figyelemreméltó Balogh Ádám és Bezerédy ellentétének fejtegetése is.

Balogh Ádám jellemének fő erősségeit ismerhetjük meg e fejezetben: határozottan megtorolta a parancsnoki tekintélyt sértő fegyelmezetlenségeket, szívből megvetette az ellenség előtt meghúnyászkodó városi polgárokat és követelte szigorú megbüntetésüket. Nem sajnálta a legnagyobb áldozatot sem a haza szolgálatában. E szép és nemes tulajdonságok kifejlődését katonáinak és népének határtalan szeretete biztosította. Katonáiról mindig így beszélt: „szegénylegény katonám", „jó és derék katonáim", „szegény sácbeli solti katonák".

Balogh Ádám jelleme a szabadságharc első három esztendejében a határozottság, szilárdság vonásaival gazdagodott és kuruc hűségét acélossá kovácsolta a küzdelem további, ezernyi megpróbáltatására.

A mű VI. fejezete a kuruc szabadságharc legnagyobb és legszebb katonai eredményét, az 1705-ös dunántúli hadjárat előkészítését és győzelmes végrehajtását foglalja magában. A szerző részletes vázlatot is közöl, amely segítséget nyújt az olvasónak a hadjárat egyes mozzanatainak követésére.

Dunántúl felszabadítása ragyogó példája annak, hogy mire képes a szabadságáért küzdő nép, ha olyan hadvezér áll élükön, mint Rákóczi és olyan előrelátó, bátor parancsnokok vezetik őket csatába, mint Bercsényi, Bottyán János, aki 1703 elején a császári hadseregben szolgált, majd a kurucok oldalán áll, Balogh Ádám és még sokan mások.

Bottyán János nemcsak a Dunántúl népének csatlakozása, a bujdosó, portyázó kuruc-mozgalom támogatására számított, hanem eleve megalapozta győzelmét hadseregének fegyelmezettségével, szervezettségével. Gondolt arra, amiről az előző hadjáratok vezetői megfeledkeztek: a felszabadító hadsereg ütőképességéről. Vak Bottyán és alárendelt parancsnokainak ezredei alig néhány hét alatt a szervezettség magas fokára emelkedtek. Éppen ezért bizton számíthattak az elszórva bujdosó kurucok támogatására, a népi kezdeményezés kiapadhatatlan forrására. Mert míg Bottyán seregei Kecskeméten „jó rendbe" álltak, a dunántúli bujdosók egy percre sem szüntették be az ellenséget őrlő támadásaikat.

1705. október utolsó napjainban Bottyán táborában — a nép nagy, de önzetlen áldozata eredményeként —minden készen állott: az ezredek többségén új ruha feszült, emberek és lovak tápláltan és kipihenten várták az indító parancsot. A szétszedett hajók és kompok is a Duna előrelendítő hullámaira vártak. És amikor elhangzott az indító parancs, megindultak a lelkes kuruc ezredek és lavinaként söpörték el elnyomóikat.

Ha nem is sikerült a császári hadak főerejére teljes megsemmisítő csapást mérni, december végére sokszor megálmodott és epedve várt nap virradt Magyarországra: felszabadult egy sokat szenvedett országrész, gyűlölt ellenségeink évszázados országútja, a bakonyi, kemenesaljai bujdosók szeretett hazája, „a Dunántúli ország".

Nincsenek áprólékos részletei a küzdelemnek, nem dicsérnek fel senkit a gyér, szűkszavú jelentések. Ez érthető is! Sokezer hős olvadt itt össze egyetlen példaképpé: e ragyogó emlékű harcot a Dunántúl névtelen közkatonája vívta meg.

A szerző Balogh Ádám ténykedéséről e dicsőséges hadjáratban nem beszél részletesen, nem azért, mert a források hézagosak, de nem kétséges, hogy Vak Bottyán és Balogh Ádám e felszabadító hadjáratban együtt vezették győzelemről győzelemre seregeiket. Alátámasztja ezt az ismeretlen énekes is:

„Híres generális az öreg Vak-Bottyán,
Vagyon vélle mostan sok derék kapitány:

Vitéz Bezerédi, jó Ebeczki István,
Kisfaludi László, serény Balogh Ádány."

Nagy érdeklődésre tarthat számot a mű VII. fejezete is, amelyben a szerző — többek között — a felszabadított föld védelmével, Balogh Ádám családjával, a kuruc szabadságharc legszebb hadjáratának, a győrvári ütközet történetével foglalkozik, amelyben Balogh Ádám lovasaival hősiesen küzdött. Az ütközetben több neves vitéz lelte halálát és sokan megsebesültek. Balogh Ádámot is több sebből vérezve vitték el a vérrel áztatott, de nagy győzelmet látott csatatérről.

A csatatéren 3000 ellenséges katona lelte halálát, sok ellenséges katonát elfogtak, köztük az oly nagyon gyűlölt népnyúzó császári tábornokot, Heistert. A katonaságon kívül a császáriak nagymennyiségű hadifelszerelést is vesztettek.

A bécsi udvar megpróbálta titkolni a súlyos veszteséget, de nem sikerült.

A győzelem osztatlan örömöt okozott a kurucok táborában. Rákóczi a tisztekhez írt levelében dicsérte hősieségüket, magatartásukat követendő példának állította az egész kuruc hadsereg elé. A győzelemért több parancsnok részesült birtokadományban, köztük Balogh Ádám is. Nagyösszegű — 18 000 ezüst forint — jutalmat osztottak ki a kuruc vitézek között.

A kurucoknak az ütközetben alkalmazott taktikája számos részlettel gazdagítja a Rákóczi-kori magyar hadművészetünket. Az összecsapás egyes mozzanatainak vizsgálata azt mutatja, hogy a kurucok saját harceljárásukat erőszakolták rá az ellenségre, nem nyílt téren, rendezett csatában, hanem a kuruc harceljárás szabályai szerint vívták meg küzdelmüket. Nem engedték kibontakozni az ellenséget, a császári harceljárás számára kedvezőtlenebb terepet választottak ki az összecsapás színhelyéül, ahol taktikájuk egyes elemei: a lesvetés, a bekerítés, a figyelmet lekötő „tüntetés", a lovas roham és a közelharc leginkább érvényesülhetett. A győzelem egyik legfőbb okának tekinthető a jól összehangolt manőverezés az egyes ezredekkel, a parancsnokok szoros együttműködése és nem utolsósorban a nép és a kuruc katonaság közös erőfeszítése.

A főnemesi vezetők kezéből oly sokszor kiesett zászlót a győrvári ütközetben ismét magasra emelte a nép, hogy azután, mint legféltettebb kincsét, a kuruc szabadságharc legjobb tábornokára, Vak Bottyánra bízza, akinek vezetésével a dunántúli hadsereg következő évben kiállta a szabadságharc egyik legnagyobb próbáját.

Az új esztendő, 1707 beköszöntésével a Habsburg hadvezetés valóra akarta váltani múlt évi stratégiájának némileg módosított változatát. A császári haditanács terveinek középpontjában továbbra is Rabutin és Starhemberg hadseregének egyesítése állott, de a főcsapást illetően nem jutott szilárd elhatározásra és egyelőre csak a Dunántúl elfoglalását várta tábornokaitól, de hiába várta, mert Bottyán János csapatai — a nagy nehézségek ellenére is — egész éven át megvédelmezték a felszabdult Dunántúl területét.

A kuruc stratégia nem dolgozta ki részletesen a Dunántúl védelmét, Rákóczi Vak Bottyánra bízta a legcélszerűbb harceljárás megválasztását, Rabutin és Starhemberg tervezett akciójának megakadályozását.

Bottyán Pápán ütötte fel főhadiszállását és innen intézte aprólékos gondossággal az országrész ügyeit.

Rabutin és társa mozgolódásának hírére Bottyán megtette a szükséges intézkedéseket és ezredeit a két oldalról várható támadás elhárítására készítette elő: Szekeres Istvánt ezredével Fehérvár és Buda közé rendelte, Balogh Ádámot megerősített lovas ezredével a Fehérvár és Veszprém közötti Mezőföldre küldte. Sopron előtt Bezerédit, Styria felé Kiss Gergelyt, Komárom és Tata körül Török István ezredét hagyta, a többi erőit Pápára gyűjtötte, kivéve a dél felé és a várakba, sáncokba rendelt gyalogosokat és lovasokat. Bottyán ezen intézkedésével a leghelyesebb megoldást találta meg ahhoz, hogy a császáriak tervét sikeresen keresztülhúzza.

Bottyán a császáriak megmozdulásával egyidőben mozgósította a Dunántúl népét. A megyékhez, falvakhoz intézett felhívásai nyomán a lakosság üresen hagyta házait, a csikorgó télben erdőségekbe húzódott és minden erővel, eszközzel támogatta a kuruc portyázókat, akik súlyos csapásokat mértek az ellenségre.

Az olvasók ebben a fejezetben (VIII.) olvashatnak Balogh Ádám kenesei sikeres harcáról, újabb súlyos sebesüléséről, majd a németkeresztúri és mosonszolnoki győzelemről, amely új dicsőséget jelentett a hős kuruc parancsnokoknak és vitézeknek.

1707 két utolsó hónapja Balogh Ádám katonai pályafutásának fontos fordulója volt. Bár hivatalosan nem történt még meg brigadérosi kinevezése, 1707 novemberétől kezdve a brigadéros hatáskörét, feladatát töltötte be. Balogh Ádám a december 15-i szolnoki győzelem után, december 25-én jelent meg Sümegen zászlókkal, foglyokkal és a nagy zsákmánnyal.

A sümegi találkozóval lezárult az 1707-es dunántúli hadjárat története. 1707 sok áldozatot kívánt a Dunántúl védelmezőitől. A múló év rostáján kihullottak a gyengék, vagy megkezdték menthetetlen zuhanásukat a pusztulás felé, az erősek újra hitet merítettek a népből, mely éhezve és rongyosan, de szívében törhetetlen hittel harcolt és győzött Bottyán zászlói alatt.

*

A szerző művének befejező részeiben a Rákóczi-szabadságharc utolsó mozzanatait örökíti meg. E fejezetekben néhány helyen még meg-megcsillan a kurucok oly sok diadalt kiharcoló kardja, amit az egyre növekvő császári erőkkel szemben is reménykedve forgatnak. De a végpusztulás már előrevetette árnyékát, amit az ellenséghez átszökő, a labancokkal nyíltan vagy titokban együttműködő nemesi árulók is növeltek.

E fejezetekben tárul elénk Balogh Ádám, a kölesdi diadal után brigadérossá kinevezett bátor katona igazi nagysága, aki az utolsó pillanatig harcolt népéért és hitt a győzelemben. Balogh Ádám szíve teljes erejével gyűlölte népének elnyomóit, így nem meglepő az a diadalittas öröm, ami az udvari körökben fellobbant elfogatásának hírére. Rákóczi és barátai mindent megtettek megmentése érdekében, de minden fáradozásuk hiábavaló volt. A haditörvényszék meghozta a döntést: Rákóczi brigadérosát pallós általi halálra ítélte.

1711. február 6-a reggelén indult el Balogh Ádám utolsó útjára. A bakó kegyetlen pallosa pontot tett egy hős, egy bátor, hazáját, népét szerető katona élettörténetének végére.

Balogh Ádám hűséges volt életében és halálában. Csábítás és megfélemlítés sem tántorította el nagy elhatározásától, amit a börtönben így fogalmazott meg: „Inkább akar Rákóczinál disznópásztor, mint a császárnál magas hivatalnok lenni."

Ezért nem felejtette őt el a következő két évszázad elnyomott magyarja, ezért kell emlékeznie és emlékezik is rá a magyar nép és szülötte, a Magyar Néphadsereg minden katonája.

A szilárd kuruc hűség, a haza végtelen szeretete késztette a legnagyobb áldozatra. Nem a romantika szülte, hanem hús-vér ember volt, Rákóczi legjobb brigadérosa. Tévedéseivel, botladozásaival együtt is értékes életét egy gondolat hatotta át: segíteni a letiport hazán.

Tóth Gyula művével nemcsak Balogh Ádámnak, hanem a Rákóczi-szabadságharc minden neves és névtelen katonájának állított maradandó emlékoszlopot, amely előtt minden hazáját, népét szerető ember mély tisztelettel áll meg és hajt fejet.

Molnár Pál őrnagy

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BALÁZS JÓZSEF őrnagy	Az osztrák—magyar hadsereg felbomlása és a magyar polgári demokratikus forradalom győzelmének katonai vonatkozásai 1918-ban — —	3
JÓZSA ANTAL főhadnagy	Adalékok az osztrák—magyar intervenció bukásának történetéhez Ukrajnában (1918 február—november) — — — — — — — — — —	18
MUCS SÁNDOR alezredes	Adalékok a Magyar Néphadsereg történetéhez (1944 december—1945 május) — — — — — —	44
TÓTH SÁNDOR százados	A Horthy-hadsereg szervezete (1920—1944) II. Rész	64
SZUHAY—HAVAS ERVIN	Marx és Engels az amerikai polgárháború hadművészetéről — — — — — — — — — —	99
URBÁN ALADÁR	A nemzetőrség önkéntes mobilizációja 1848 nyarán — — — — — — — — — — — —	124
PERJÉS GÉZA	A höchstädti csata (1704. augusztus 13.) — — —	151

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

	A magyar újságok üdvözlik a debreceni honvédek kiállását a cseh szabadságért 1918-ban. (*Merényi László*) — — — — — — — — —	191
	Eszterházy Pál nádor hadtudományi jegyzete (*Krizsán László*) — — — — — — — — —	195

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

MARKÓ ÁRPÁD, a történettudományok kandidátusa	Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. (II. Közlemény) — — — — — —	203

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

	Kossuth Lajos levelei Nemeskéri Kíss Miklóshoz. (Közli: *Kun József* szds. és *Bőhm* Jakab) — —	225

SZEMLE

DR. HORVÁTH MIKLÓS	A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál (Ism. *Molnár Pál* őrnagy) — — — — —	285
TÓTH GYULA	Balogh Ádám kuruc brigadéros (Ism. M. P.) —	293

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Майор БАЛАЖ ЁЖЕФ	Разложение австро-венгерской армии и некоторые военные вопросы победы венгерской гражданской демократической революции в 1918. г.	3
ст. лейтенант ЁЖА АНТАЛ	К истории краха австро-венгерской интервенции на Украйне (февраль—ноябрь 1918)	18
Подполковник МУЧ ШАНДОР	К истории Венгерской Народной Армии (декабрь 1944—май 1945 гг.)	44
Капитан ТОТ ШАНДОР	Организация хортистской армии (1920—1944 гг.) Часть II.	64
СУХАИ—ХАВАШ ЭРВИН	Маркс и Енгелс о военном искусстве американской гражданской войны	99
УРБАН АЛАДАР	Добровольная мобилизация национальной гвардии летом 1848. г.	124
ПЭРЕШ ГЭЗА	Хэкштаатская битва. (13 августа 1704 г.)	151
	КОРОТКО ПО ВОПРОСАМ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ	191
	РАЗВИТИЕ ВЕНГЕРСКОГО ВОЕННОГО ЯЗЫКА	203
	ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ	225
	РЕЦЕНЗИИ	285

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

JOZEF BALÁZS Major	Die Verwirrung der österreich-ungarischen und die militärischen Beziehungen des Sieges der ungarischen bürgerlich-demokratischen Revolution im 1918 — — — — — — — — — — —	3
ANTAL JÓZSA Oberleutnant	Beiträge zur Geschichte des Sturzes der österreich-ungarischen Intervention im Ukraine (1818 Februar—November) — — — — — — —	18
SÁNDOR MUCS Oberstleutnant	Beiträge zur Geschichte der Ungarischen Volksermee (1944 Dezember—1945 Mai) — — — — — —	44
SÁNDOR TOTH Hauptmann	Die Organisation der „Horthy" Armee (1920—1944) II. Teil — — — — — — — — — — — —	64
ERVIN SZUHAY—HAVAS	Marx und Engels von der Kriegskunst des amerikanischen Bürgerkrieges — — — — — —	99
ALADÁR URBAN	Die freiwillige Moblisierung der Nationalgarde im Sommer des Jahres 1848 — — — — —	124
GÉZA PERJÉS	Die Schlacht bei Höchstädt (13. Aug. 1704) — —	151
	KRIEGSGESCHICHTLICHE KLEINIGKEITEN — — — — — — — — — —	191
	DIE ENTWICKLUNG DER UNGARISCHEN MILITÄRSPRACHE — — — — — — —	203
	KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG — — — — — — — — —	225
	RUNDSCHAU — — — — — — — — — —	285

HIBAIGAZÍTÓ

A „Kossuth Lajos levelei Nemeskéri Kiss Miklóshoz" című okmánypublikációhoz:

Az 1957. évi 3—4. számban közölt 2. levél helyes keltezése 1851. augusztus 18. helyett 1851. november 18. (324—325. l.)

Az 1958. évi 1—2. számban közölt 7. levél 62/a számú jegyzetéből elmaradt a mondatot befejező két szót: „... hatalmak mesterkedéseire". (325. l.)

Ugyancsak a fenti év nevezett számában közölt 10. levél 75. számú jegyzetéből elmaradt a mondat befejező része: „... kiadásokról Pulszky útján számolt be Cavournak." (238. l.)

Idézett év és számban közölt 16. levél 127/a számú jegyzetében szereplő Höbner Sándor helyesen: Hübner Sándor. (252. l.)

ÉRTESÍTÉS.

Értesítjük tisztelt Előfizetőinket, hogy folyóiratunk a jövő évtől kezdve, takarékossági papírgazdálkodás miatt az eddigi négy szám helyett csak két számban fog megjelenni. A félévenként megjelenő folyóiratunk terjedelme számonként 250—300 oldal lesz, számonként 16.— Ft-os áron.

Amikor erről értesítjük tisztelt Előfizetőinket, kérjük, hogy továbbra is támogassák folyóiratunkat.

A
HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
Szerkesztőbizottsága

Ára: 16. — Ft